

**T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ*SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**OSMANLI MALİYESİNDE SÜREKLİLİK ve DEĞİŞİM:
RÜSÛMÂT EMÂNETİ**

DOKTORA TEZİ

ASLİHAN NAKİBOĞLU

**ANABİLİM DALI: İKTİSAT
PROGRAMI: İKTİSAT POLİTİKASI**

KOCAELİ - 2011

**T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ*SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**OSMANLI MALİYESİNDE SÜREKLİLİK ve DEĞİŞİM:
RÜSÛMÂT EMÂNETİ**

DOKTORA TEZİ

ASLİHAN NAKİBOĞLU

**ANABİLİM DALI: İKTİSAT
PROGRAMI: İKTİSAT POLİTİKASI**

DANIŞMAN: PROF.DR. Hatice Neşe ERİM

KOCAELİ – 2011

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

OSMANLI MALİYESİNDE
SÜREKLİLİK ve DEĞİŞİM: RÜSÜMÂT EMÂNETİ

DOKTORA TEZİ

Tezi Hazırlayan: ASLİHAN NAKİBOĞLU

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Tarihi ve No: 15.06.2011-2011/18

Prof.Dr. H.Neşe ERİM

Prof.Dr. Ahmet TABAKOĞLU

Prof.Dr. Ahmet UZUN

Katılmıyorum

Doç.Dr. Seyfettin ERDOĞAN

Doç.Dr. Yaşar BÜLBÜL

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum **OSMANLI MALİYESİNDE SÜREKLİLİK ve DEĞİŞİM: RÛSÛMÂT EMÂNETİ** adlı tezin, tarafımca ve akademik etik kurallar çerçevesinde, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin dipnotlarda ve yararlanılan yayınlarda gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

14.06.2011

Aslihan NAKİBOĞLU

SUNUŞ

Osmanlı maliye tarihi Türkiye iktisat tarihi alanında yapılan araştırmalar içinde en köklü olanlarından biridir. Ö.L.Barkan'ın başlattığı ve öğrencilerinin devam ettirdiğı maliye tarihi araştırmaları klasik dönem üzerine yoğunlaşmıştı. Klasik dönem bütçe örnekleri maliye tarihi alanında uzmanlaşacak kişiler için vazgeçilmez başvuru kaynakları olarak önemlerini korumaktadır. Ö.L.Barkan sonrası kuşaktan gelen araştırmacılar ise 18. yüzyıl ve 19. yüzyılda yaşanan değışim üzerinde yoğunlaştılar.

Doktora tez çalışması olarak seçtiğimiz konu ise Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden çekilmesiyle sonuçlanan bir döneme isabet etti. Mali kurumsallaşmanın ulaştığı nokta ise Cumhuriyet'in mali yapısına eklenmiştir. Tez çalışmamızın bu sürekliliğın anlaşılması ve yaşanan değışim kaynaklarının görülmesi açısından yararlı olacağını umuyorum.

Öncelikle tez çalışmam süresince her türlü yardımı sağılayan, ilgisini ve desteğini esirgemeyen Hocam Prof. Dr. H.Neşe Erim'e teşekkürü bir borç bilirim. Tez izleme çalışmalarım boyunca beni sürekli yönlendiren hocalarım Doç. Dr. Seyfettin Erdoğan ve Doç. Dr. Yaşar Bülbül'ün de emeklerinin benim için çok kıymetli olduğunu belirtmek isterim.

Doktora eğitimim süresince benimle birlikte olan ve bana her konuda sabır gösteren sevgili aileme sevgilerle.

Aslihan NAKİBOĞLU

Kocaeli, Haziran- 2011

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ.....	i
İÇİNDEKİLER	ii
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
KISALTMALAR	vii
TABLolar LİSTESİ.....	viii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI MALİ YAPISINDA GELİR TOPLAMADA SÜREKLİLİK

1. BAŞLICA GELİR KAYNAKLARI VE HARCAMA KALEMLERİ	6
1.1. Ürün Üzerinden Alınan Vergiler	6
1.2. Toprak Üzerinden Alınan Vergiler (Harâc-ı Muvazzaf)	9
1.3. Kişi Üzerinden Alınan Vergiler.....	10
1.4. Olağanüstü Vergiler.....	12
1.5. Başlıca Harcama Kalemleri	13
2. GELİR TOPLAMA YÖNTEMLERİ.....	14
2.1. Tımar	14
2.2. Mukataa	16
2.3. Vakıf.....	18
3. GELİR TOPLAMA YÖNTEMİNDE DEĞİŞİM.....	19
3.1. İltizam.....	20
3.2. Malikâne Sistemi	21
3.3. Eshâm	24
4. 18. YÜZYILDA OSMANLI MALİYESİNDE BUNALIM	25
4.1. Nedenler	25
4.2. Çözüm Yolları	28

İKİNCİ BÖLÜM
19. YÜZYILDA OSMANLI MALİYESİNDE DEĞİŞİM: BAŞLICA
BÜROKRATİK DÜZENLEMELER VE MALİYE NEZÂRETİNİN
KURULMASI

1. 1840- 1860 ARASI BÜROKRATİK DÜZENLEMELER	49
2. MALİYE NEZÂRETİ MERKEZ TEŞKİLATI'NIN KURULMASI	55
2.1. Maliye Nâzırı'nın Görevleri	57
2.2. Maliye Müsteşarı'nın Görevleri	72
2.3. Merkez Heyeti'nin Birimlerinin Görevleri.....	73
2.3.1. Vâridât İdâresi'nin Görevleri	73
2.3.2. Masarifât-ı İdâre-i Umûmiyye	75
2.3.3. Düyûn-u İdâre-i Umûmiyye'nin Görevleri	77
2.3.4. Mektûbî Maliye Kalemî'nin Görevleri	78
2.3.5. Sandık Emâneti'nin Görevleri.....	79
2.3.6. Maliye Evrâkı Müdîriyyeti'nin Görevleri.....	79
2.3.7. Tercüme ve Tahrîratı Ecnebiyye Müdürlüğü'nün Görevi	80
2.3.8. Muhasebât-ı Âtika Muhâsebeciliği'nin Görevleri	80
3. 19.YÜZYIL BÜTÇELERİNDE GELİR VE GİDER KALEMLERİ.....	89

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
RÜSÛMÂT EMÂNETİ TEŞKÎLÂTI

1. RÜSÛMÂT EMÂNETİ KURULANA KADAR OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA GÜMRÜK İDARESİ.....	110
1.1. Gümrük Mukataa Düzeni	111
1.1.1. İltizâm	112
1.1.2. Mâlikâne.....	113
1.1.3. Emânet	115
1.2. Rûsûmât Nezâreti'nin Kurulması ve Gümrüklerin Yönetimi	116
1.2.1. Kuruluş ve Nizâmnâmeler.....	145
1.2.2. Gümrük Çeşitleri ve Bunlarla İlgili Nizâmnâmeler	146
1.2.3. Tütünle (Duhân) İlgili Nizâmnâmeler.....	215
1.2.4. Tuzla İlgili Nizâmnâmeler	237

1.2.5. Müskirât İle İlgili Talîmâtnameleler	242
2. RÛSÛMÂT EMÂNETİ’NİN KURULUŞU	259
2.1. Amacı	260
2.2. Yönetimi	264
2.3. Genel Talimatlar	315
2.4. Başlıca Yıllara Ait Gümrük Hasılatları	352
SONUÇ.....	359
KAYNAKLAR	364
EKLER.....	373

ÖZET

Tanzîmât Osmanlı maliye tarihi açısından önceki dönemlere göre farklı özellikler taşıyan bir yeniden düzenlenme dönemi olmuştur. İmparatorluğun devlet yapısı Tanzîmât hareketinden önemli ölçüde etkilendiği için oluşturulan yeni kurumlar geleneksel Osmanlı İmparatorluğu teşkilatında önemli bir değişim meydana getirmiştir. İmparatorlukta devlet işlerinin görüldüğü en üst makam olan Dîvân-ı Hümayun, zamanla toplanma ve danışma niteliğini kaybederek, II. Mahmut döneminde kaldırılmış, yerini Avrupa örneğine göre kurulan nezâretler almıştır.

Maliye nezâreti kurulan bu ilk nezâretler arasında yerini almıştır. Böylece bakanlıklar esasına dayalı merkezi yönetim birimlerinin de temelleri atılmıştır. 1840 yılı sonrasında maliye nezâreti, mali idarenin tek sorumlusu haline gelmiş ve devletin bütün gelir ve giderlerini tek elden idare etme süreci başlamıştır. Maliye nezâretinin kurulmasındaki temel amaç, çoklu hazine yapısına son vererek imparatorluğun gelir ve gider kaynaklarının mümkün olduğunca tek hazinede toplanmasını sağlamak olmuştur. Bu amacın arkasındaki temel düşünce ise taşrada yolsuzlukların ve problemlerin önüne geçerek vergi gelirlerini artırmaktır. Merkezileşmenin temel hedefi ise kurumsal yenilikleri imparatorluğun tümünde uygulama isteğidir.

“Osmanlı Maliyesinde Süreklilik ve Değişim: Rûsûmât Emâneti” isimli çalışmada amaç, Osmanlı imparatorluğunda merkezileşme yolunda gerçekleştirilen düzenlemeler çerçevesinde, maliye nezâretinden bağımsız bir rûsûmât idaresinin kurulma aşamalarını gözler önüne sermektir. Böyle bir çalışmayı seçmemizin nedeni, gümrüklerin mukataa olarak örgütlendiği döneme ait özgün gümrük çalışmaları bulunmasına rağmen 19. Yüzyılda merkezileşme sürecinde Osmanlı gümrük teşkilatına dair bir araştırmanın bulunmamasıdır. Çalışmanın sonucunda, gümrüklerdeki merkezileşme operasyonunun 19. Yüzyılın sonunda başarıyla gerçekleştirilmiş olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Rûsûmât Emâneti (Gümrük), Süreklilik, Değişim.

ABSTRACT

Tanzîmât, has emerged as a re-arranging period which carries different features; comparing to previous periods in Ottoman history of finance. The state structure of the Empire was definitely affected by the Tanzîmât reforms and these changes leded new institutions which transformed traditional organization structure of Ottoman Empire. The superior institution which is responsible for all state affairs; Divan-ı Hümayun, had lost its assembling and consulting characteristics, and was eliminated by Mahmut II, and replaced by ministriel units as in European contemporaries.

Ministry of Finance is one of the ministries established. That also leded the way for ministry oriented centralised administration for the state. After 1840, Ministry of Finance became the sole authority for finance management. Besides, all the incomes and expenses of the state were administrated through the Ministry alone. The purpose for establishing the Ministry of Finance, was to end the multi-treasorial structure of the Empire's finance structure and to collect the resources of income and expense under the one and only treasury. The essence of this transformation was to prevent the bribe at the provences and so, to increase the tax incomes. The real aim of the centralization was the willingness to implement the institutional reforms throughout the whole Empire.

The purpose of this study, is to reveal the stages of the foundation of an independent customs (rüsûmât emâneti) from ministry of defence under the framework of the re-organization of the Ottoman empire for centralisation aims. The reason for this study, is the lackness of a study regarding the 19th century Ottoman Custom Organization during the process of centralization, although original custom studies exist for the periods that customs were organized as financial units (mukataa). Last but not least, this study showed that the aim of centralising the customs was achieved succesfully by the end of 19th century.

Keywords: Customs, Change, Continuity, Ottoman Empire.

KISALTMALAR

DUİT	:	Dosya Usuli İradeler
C.ML	:	Cevdet Tasnifi Belgeler
İ. HUSUSİ	:	Hususi İradeler
BKN	:	Bakınız
a.g.e.	:	Adı geçen eser
C.	:	Cilt
S.	:	Sayı
s.	:	Sayfa
Vb.	:	Ve benzeri
Vs.	:	Ve saire

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. 1335 (1919) Yılı Maliye Nezâreti Muhasebe-i Umûmiyye Müdüriyyet Umûmiyyesi, Harcamalar (Gider Tablosu).....	67
Tablo 2. 1332 (1913) Yılı Maliye Bütçesi Örneği	93
Tablo 3. Mâliye Nezâreti Muhasebe-i Umûmiyye Müdüriyyetinin Umûmiyyesine Ait Bütçe Örneği	99
Tablo 4. 1332 (1916) Senesi Vâridât-ı Mahsusa Mübeyyindir. Bile Vasıta Alınan Vergiler	101
Tablo 5. 1332 (1916/1917) Yılı Muvâzene-i Umûmî Kanunu Vâridât Cetveli	104
Tablo 6. İstanbul ve Taşra'da Bulunan 1859- 1880 Yılları Arasındaki Rûsûmât İdareleri Listesi	140
Tablo 7. Sevahil Gümrüklerinde Alınan Gümrük Oranları.....	147
Tablo 8. Kadim Kara Gümrükleri	151
Tablo 9. Sevahil Gümrükleri	152
Tablo 10. Diğer Gümrükler 1	153
Tablo 11. Diğer Gümrükler 2	154
Tablo 12. Diğer Gümrükler 3	155
Tablo 13. Yabancı Kara Gümrükler II. Fasıl Kara Gümrükleri	158
Tablo 14. Rus Gümrüğü	160
Tablo 15. İran Gümrüğü.....	160
Tablo 16. Osmanlı İmparatorluğu Ürünü Olan Eşyanın ve Yabancı Ülke Ürünlerinin Sevahil Gümrüklerinde Uygulanan Gümrük Oranları	161
Tablo 17. Sevahil Gümrüklerinde Yabancı Ülke Konsolosları İçin Gerekli Olan Eşyalardan Alınan Gümrük Oranları	162
Tablo 18. Memleketin Gümrükleri.....	162
Tablo 19. Belgrad ve Sırbistan Gümrükleri 1	165
Tablo 20. Belgrad ve Sırbistan Gümrükleri 2 (Ticâret Anlaşmalarına Göre Alınan Gümrük Tarife Oranları)	167
Tablo 21. Gümrüklerin Genel İşleyişine Dair Kurallar	170

Tablo 22. Şahâdetnâme Numunesi.....	230
Tablo 23. Şahâdetnâmesine Göstermek Taahhüdüyle Alınacak Senet Numunesi	231
Tablo 24. İthalat ve İhracat İşlemlerine Ait Belge Örneği.....	252
Tablo 25. Osmanlı İmparatorluğu’nda Gümrük İşlemleri	260
Tablo 26. 1329 (1911) Yılında Rûsûmât Müdüriyeti Dairesine Türleri	265
Tablo 27. Yazı İşleri Dairesi’nin Sene İçinde Yazılı Olarak Çıkardığı Evrak Toplamı	265
Tablo 28. Hesap Dairesi’ne Bırakılan Evraklar	265
Tablo 29. Gelen Evrakların Kontrol Edilen Daireler Açısından Dağılımı.....	265
Tablo 30. Gümrüklerin Genel Müdürlükler ve Başmüdürlükler Açısından Sınıflandırması*	266
Tablo 31. 1329 (1911) Yılı Başından Yılsonuna Kadar Memur Kalemine Havale Edilen Evrak Türleri.....	301
Tablo 32. Memur Kadro Sayısı	302
Tablo 33. Genel Müdürlük ve Görevli Memurların Maaşları	306
Tablo 34. Memurların İşe Devam Saatleri	309
Tablo 35. Talîmâtname Gereğince Gümrük Resmi Hesabı	316
Tablo 36. Yabancı Paraların Osmanlı Parasına Dönüşümü	317
Tablo 37. Gümrüklerin 1329 (1911) Yılı Maaşatı Umumiyesini Bütçe-i Füsul ve Mevadı Üzerine Gösterir Cetvel	353
Tablo 38. Gümrüklerin 1329 (1911) Senesi Masarif-i Umumiyesini Bütçe-i Füsul ve Mevaddı Üzerine Gösterir Cetvel.....	354
Tablo 39. Hazîne-i Celile Hesabına Gümrüklerce 1329 (1911) Senesinde Cibayet Olunan Varidat	355
Tablo 40. 1329 (1911) Senesinde Meydana Gelen Olaylar	356
Tablo 41. Gümrüklerin 1329 (1911) Senesi Hâsılat-ı	357

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Maliye Nezâreti Teşkilât Yapısı (1879).....	81
Şekil 2. Maliye Nezâreti Teşkilât Yapısı (1880).....	82
Şekil 3. Maliye Nezâreti Teşkilât Yapısı (1880).....	83
Şekil 4. Maliye Nezâreti Teşkilât Yapısı (1888).....	85
Şekil 5. Maliye Nezâreti Teşkilât Yapısı (1888).....	86
Şekil 6. Maliye Nezâreti Teşkilât Yapısı 1908 Sonrası	87
Şekil 7. 1913 Yılı Maliye Bütçesinde Yer Alan Rûsûmât Bütçesi	98
Şekil 8. Mâliyye Nezâreti Muhasebe-i Umûmiyye Müdîriyyetinin Umûmiyyesine Ait Bütçe Örneği	100
Şekil 9. Bila Vasıta Alınan Vergiler	102
Şekil 10. İnhisârlar	102
Şekil 11. 1332 (1916/1917) Yılı Muvâzene-i Umûmî Kanunu Vâridât Cetveli	105
Şekil 12. Rûsûmât Emânetini Oluşturan Birimler.....	273
Şekil 13. Gümrük Labaratuvarı.....	324

GİRİŞ

Tanzîmât Osmanlı maliye tarihi açısından önceki dönemlere göre farklı özellikler taşıyan bir yeniden düzenlenme dönemi olmuştur. İmparatorluğun devlet yapısı Tanzîmât hareketinden önemli ölçüde etkilendiği için oluşturulan yeni kurumlar geleneksel Osmanlı İmparatorluğu teşkilatında önemli bir değişim meydana getirmiştir. Divan en önemli örneklerden biridir. İmparatorlukta devlet işlerinin görüldüğü en üst makam olan Dîvân-ı Hümâyûn, zamanla toplanma ve danışma niteliğini kaybederek, II. Mahmut döneminde kaldırılmış, yerini Avrupa örneğine göre kurulan nezâretler almıştır. Maliye nezâreti de bu ilk kurulan nezâretler arasında yerini almıştır. Böylece bakanlıklar esasına dayalı merkezi yönetim birimlerinin de temelleri atılmıştır.

Tanzîmât'tan önce Osmanlı İmparatorluğu'nun mali işlerini yürüten defterdarlık 1838 yılında maliye nezâretine dönüştürüldü. Böylece 1840 yılı sonrasında maliye nezâreti, mali idarenin tek sorumlusu haline gelmiş ve devletin bütün gelir ve giderlerini tek elden idare etme süreci başlamış oldu. Maliye nezâretinin kurulmasındaki temel amaç, çoklu hazine yapısına son vererek imparatorluğun gelir ve gider kaynaklarının mümkün olduğunca tek hazinede toplanmasını sağlamaktır. Bu amacın arkasındaki temel düşünce ise Taşra'da yolsuzlukların ve problemlerin önüne geçerek vergi gelirlerini artırmaktır. Merkezileşmenin temel hedefi ise kurumsal yenilikleri imparatorluğun tümünde uygulama isteği olarak özetlenebilir. Fakat bu yapıyı ülkenin bütününe yaymanın zorluğu bilindiğinden sistem hemen yürürlüğe sokulmamış, pilot bölgeler seçilerek, bu bölgelerde takip edilmiştir. Aksayan yönler gözlenerek, atılması gereken adımlara karar verilmiştir.

Maliye nezâretinin başına getirilen Nafiz Paşa, maliye kalemlerinde yeni bir düzen oluşturmak için, birbirleri ile ilgili kalemler bir araya getirilirken, gruplamaya uygun olamayanları da çıkarılmıştır. Mali idareye yardımcı olabilmek adına birçok komisyon ve meclisler oluşturulmuştur. Bu çabaların sonunda, çok uzun ömürlü olmayan, meclis-i âli-i hazain, meclis-i muhasebe-i maliye, zimemât komisyonu gibi komisyonlar kurulmuştur. Divan-ı muhasebatın kurulması da bu döneme rastlar.

Hazineye bağı olan idarelerin gelir ve giderlerine ait olan yıllık muhasebe ve defterlerinin özetlerinin divan-ı muhasebata havale edilmeden önce, gerekli olan incelemeleri yapmak, görevden alınması gereken memurların durumlarını nezârete bildirmek, teftişte bulunmak, memurların işe alım sınavlarının yapılması, görevlendirmeleri gibi hizmetleri yerine getirecek olan kurum, divan-ı muhasebattır. Divan-ı muhasebat sonrasında İmparatorluğın içinde bulunduğu şartlara göre bir takım yeni meclisler ve komisyonlara ihtiyaç duyulmuş ve bu yeni komisyon ve meclisler de kurulmuştur. Kurulan bu meclislerin içinde, gümrük ve diğer resimlerle ilgili olan meclis-i rüsûmât da bulunmaktadır. Ayrıca, ülke madenlerinin verimli bir şekilde işletilmesini sağlamak için kurulan meclis-i maadin, yeni vergilerin uygulanabilmesi başlatılan emlak ve nüfus tahrirlerini yürütmekle görevli tahrir komisyonu, memur atanmaları için oluşturulan intihab-ı memurin komisyonu, hazine-i hassa komisyonu, inhisar komisyonu gibi birimler sayılabilir.

Tanzîmât'ın ilânıyla beraber başlayan yenileşme hareketlerinin meydana getirdiği bu süreçte kurulan meclis ve komisyonların yanı sıra alınan bir diğer önlem de Taşra'da mali idarenin yeniden gözden geçirilerek gerekli önlemlerin alınması olmuştur. Bu süreçteki uygulamaların beklenen sonuçları tam olarak vermemesi ve bunun yarattığı sıkıntıların da yeterince doğru tespit edilememesi üzerine, yeni çözüm yolları bulabilmek için yapılacak olan düzenlemelerin bir basamağını da taşralardaki sorunların bir şekilde anlaşılması gerektiğine inanan imparatorluk yöneticileri, Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli bölgelerine temsilciler göndermişlerdir. Temsilciler aracılığıyla hazırlanan raporlar Bâb-ı Âliye gönderilmiştir. Eyaletlerdeki problemlerin ne olduğunun araştırılması çalışmaları aynı zamanda teftiş geleneğinin başlatılmasına sebep olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik gelir toplama yöntemlerinden iltizamın, 1840 yılından sonra kaldırılmasıyla, vergilerin doğrudan doğruya devlet hazinesi adına tahsil edilebilmesi için muhassıl ismi verilen memurlar göreve başladı. Fakat zaman içerisinde muhassılların, azalan devlet gelirlerini artırmak için başvurdukları baskılar, gelir toplamada onlardan beklenen başarının gerçekleşmemesiyle sonuçlandı. Bu nedenle 1842 yılında muhassıllıklar kaldırıldı. Yeni kurulacak düzen içerisinde, valilere eski otoritelerini yeniden iade etmek suretiyle, çıkarılan resmi

yazılarla eyaletlerin sancaklara, sancakların kazalara, kazaların da köylere bölünmesi yoluna gidildi. 1858 yılında eyaletler nizâmnâmesi çıkarılarak vilayetlerde mali işlerin idaresi ve sorumluluğu mülkiye memurlarına bırakıldı. Defterdarlık ve mal müdürlükleri kaldırılmış ve bu sistem 1864 yılına kadar devam etmiştir.

1864 yılı sonrasında taşra yönetiminde muhasebecilikler kaldırılarak tekrar defterdarlıklar kurulmuştur. Vilayetin tüm mali işlerinin sorumlusu olan defterdarlar, valilerin yönetiminde olmakla beraber, yapmış oldukları görevlerde doğrudan doğruya maliye nezâretine karşı sorumlu olmuşlardır. Mali işlemlerle ilgili olarak çıkarılan nizâmnâmelerde en küçük birim olan köylerden vilayete kadar yapılacak olan mali işlemler kurallar bütününe bağlanmıştır. Bu kurallar bütünü içerisinde yenileştirilen kurumlardan biri de Rûsûmât emâneti olmuştur. Gümrüklerin yönetiminde yapılan ilk ıslahat 1256 (1840) yılında İstanbul ve Galata emtia gümrüğün kurulması olmuştur. Maliye nezâreti gümrük işlemleri sonucu elde edilen rûsûmât hasılatını ve işlem hesaplarını emtia gümrüğü üzerinden kontrol etmiştir. 1276 (1859) yılının Mart ayından itibaren İstanbul ve Taşra'da bulunan gümrük idareleri 17 nezârete bölünmüş ve her birinin başına rûsûmât nâzırı unvanıyla bir görevli atanmıştır. İstanbul ve taşra gümrük idareleri 1880 yılında Edirne nezâretinin de eklenmesiyle 22 adete ulaşmıştır.

Emtia gümrük emâneti 1287(1870) yılında rûsûmât emânetine dönüştürülmüştür. Böylece 1840'da başlayan gümrüklerin ıslahı ve belli bir düzene konulma işlemi tamamlanmış oldu. Rûsûmât emânetinin başına atanan ilk yönetici Kâni Paşa olmuştur. Bu atamayla Tanzîmât'tan itibaren başlayan merkezileşme hareketlerinde önemli bir aşamaya gelinmiştir. Bu aşamada Kani Paşa hesap işlerini devralarak içinde bulundukları dönemin şartlarına göre bir talîmât-nâme hazırlamıştır. Bu talîmât-nâme Bâb-ı âli tarafından kabul edilerek uygulamaya konmuştur. Talimat gereğince yapılan düzenlemeler sonucunda, Taşra'da bulunan emânetler müdürlüğe, memlaha müdürlüğü memurluğa ve duhan nezâretleri de müdürlüğe dönüştürülerek alt yönetim birimleri oluşturulmuştur.

“Osmanlı Maliyesinde Süreklilik ve Değişim: Rûsûmât Emâneti” isimli çalışmada amaç, Osmanlı İmparatorluğu'nda merkezileşme yolunda gerçekleştirilen

düzenlemeler çerçevesinde, maliye nezâretinden bağımsız bir rüsûmât idaresinin kurulma aşamalarını gözler önüne sermektir. Böyle bir çalışmayı seçmemizin nedeni, gümrüklerin mukataa olarak örgütlendiği döneme ait özgün gümrük çalışmaları bulunmasına rağmen (*), 19. Yüzyılda merkezileşme sürecinde Osmanlı gümrük teşkilatına dair bir araştırmanın bulunmamasıdır. Hipotezimiz; gümrüklerdeki merkezileşme operasyonunun 19. Yüzyılın sonunda başarıyla gerçekleştirilmiş olmasıdır.

Bu çerçeveden hareketle çalışmanın birinci bölümünde, Osmanlı mali yapısında gelir kaynakları ve harcama kalemleri, bu yöntemde meydana gelen değişimi, 18 yüzyılda Osmanlı maliyesinde bunalım konularından yola çıkılarak konunun kavramsal ve teorik çerçevesi açıklanmıştır. İkinci bölümde 19. yüzyılda Osmanlı maliyesinde başlayan değişim süreci, başlıca bürokratik düzenlemeler ve maliye nezâretinin kurulması hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde ise rüsûmât emâneti kurulana kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda gümrük idaresi başlığı altında gümrük mukataa düzeni, rüsûmât nezâretlerinin kurulması ve gümrüklerin yönetimi hakkında bilgi verildikten sonra rüsûmât emânetinin kuruluşu, amacı, yönetimi ve kurumun işleyişini yönlendirecek olan talîmât-nâmeler, nizâm-nâmeler, tezkireler hakkında bilgiler verildikten sonra başlıca yıllara ait olan gümrük hasılatlarının yer aldığı tabloların açıklamalarıyla bölüm bitirilmiştir. Çalışmada mali tarih ile ilgili literatür taranarak maliye nezâreti, rüsûmât emâneti ile ilgili var olan bilgilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Bunlara ek olarak Osmanlı arşiv kaynaklarında yer alan Duit, İ.Hususi, Rüsûmât Salnamesi, Cevdet i Maliye, Düstûrun 1, 2, 3, 4, 8. ve Zeyl 1-4 arası ciltleri kaynak olarak kullanılmıştır.

* H. Neşe Erim, “**18. Yüzyılda Erzurum Gümrüğü**”, (İstanbul Üniversitesi İktisad Fakültesi Doktora Tezi), İstanbul, 1984/ Güler Kıvrak, “**XIX Yüzyılın İlk Yarısında Edirne Gümrüğü**” (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1989./ A. Mesud Küçükkalay, **Osmanlı İthalatı İzmir Gümrüğü, (1818- 1839)**, Kitap Yayınevi- 142, Tarih ve Coğrafya Dizisi: 50, İstanbul,, Mart- 2007.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI MALİ YAPISINDA GELİR TOPLAMADA SÜREKLİLİK

Klâsik Osmanlı mali düzeni, gelir kaynaklarını tespit etmek, bunlardan bir kısmını merkez hazîneye aktarmak, diğer kısmının ise yerinde harcamak üzerine inşa edilmiştir. Bu organizasyonun ilk basamağı vergiye konu olacak gelir kaynaklarını bilmek ve kayda geçirmektir. Tahrîr defterleri bu amaçla tutulmuş kayıtlar olup, Klâsik dönem boyunca vergi toplamada sürekliliğin izlerini görebileceğimiz kaynaklardır. ‘Mufassal’ ve ‘İcmâl’ olarak ikiye ayrılan bu kayıtlardan; Mufassal tahrîr defterlerinde tarım ve hayvancılık yapılan arazilere ait bilgiler ve bunların kimlere ait olduğu, ödeyecekleri vergiler yazılırdı. İcmâl defterlerinde ise gelirlerin merkez hazîne ile tımar sistemi arasındaki paylaşımı yer almaktaydı. Böylece tahrîr kayıtları vasıtasıyla tımar sisteminin teşkilât ve yapısını anlamak mümkün olmaktadır.

Öte yandan Osmanlı vergi düzeninin önemli bir parçasını oluşturan mukataalar da imparatorluğun genişlemesine paralel olarak yaygınlaşmış ve hazînenin nakit gelir ihtiyacının karşılanmasında önemli bir role sahip olmuştur. Gümrükler, maden ve tuzlalar gibi ticaret, İmâlât ve üretimle ilgili alanlardan sağlanan gelirin vergi olarak devlete geri dönmesi süreci mukataa yöneticilerinin merkezle ilişkilerinin sorunsuz olduğu zamanlarda başarı ile sürdürülmüştür. 16. yüzyılın sonlarından itibaren savaşların uzun sürmesi ve masraflı olması gerek tımar ve gerekse mukataa düzeninde aksamalara neden olunca vergi toplamada daha etkin yöntemler aranmaya başladı. Tımar alanlarının dönüştürülerek iltizamlaştırılması ve iltizam uygulamalarından malikâne sistemine geçiş 16. yüzyıldan itibaren başlayan değişimin vergi toplama yöntemlerine yansıyan yönünü meydana getirmektedir.

Osmanlıların vergi çeşitliliğinin ana unsurları, diğer tarım toplumlarına benzemektedir. Üründen, topraktan, kişilerden ve yetiştirilen hayvanlardan olmak üzere vergi çeşitleri bulunmaktadır. Savaş gibi olağanüstü hallerde de hanelerden vergi toplanması Osmanlı devletinin başvurduğu yöntemlerdendir. Aşağıda bu vergiler açıklanmaktadır.

1. BAŞLICA GELİR KAYNAKLARI VE HARCAMA KALEMLERİ

Devletlerin en önemli görevlerinden birisi halktan gelir elde etmek ve bu geliri üstlenmiş olduğu kamu hizmetlerini gerçekleştirmek için kullanmak olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu çok geniş topraklar üzerinde kurulmuş bir devlet yapısı özelliğini kazanmasının temel unsurlarından birini gelir toplama faaliyetine başlamış olmakla kazanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu Bizans ve Selçuklu İmparatorluklarının vergi sistemlerini örnek almış ve bu sistemi kanuna uygun şekilde vergi toplamak amacıyla almış oldukları sistemde ilkeleri doğrultusunda değişiklikler yapılmıştır. Adalet ilkesi bu değişikliklerin temeli olup adil olmayan hiçbir uygulama varlığını sürdürememiştir. İmparatorluk adalet ilkesi ve kendi ilkelerine göre düzenlediği gelir toplama işleminde kaynaklarını tespit etmek için tahrîrlerden faydalanmış ve Osmanlı mali sisteminde devletin tarımdan elde edeceği gelirin büyük bir kısmı Tımar kesimi içinde alanlarına tahsis edilmişti. Aşağıda devlet mülkiyetine dayalı bir sistem olan tımar kesiminden alınan vergi gelir grupları tanıtılacaktır.

1.1. Ürün Üzerinden Alınan Vergiler

Osmanlı İmparatorluğunda ürün üzerinden alınan vergiler, zirai vergiler ve hayvanlardan alınan vergiler olmak üzere iki bölüme ayrılır.

a) Zirai Vergiler:

Bu vergi türleri Öşür (Aşâr) ismi altında yer almışlardır. Öşrün kelime anlamı “onda bir” demektir. “İslamiyet’te fethedilen topraklara Müslümanların yerleştirilmesi ya da yerli halkın İslamiyeti kabulleri halinde, bu yerler arazi-i öşriyye olarak tanımlanmış ve dolayısıyla, tabii veya sun-i sulama yapılmasına göre ziraatten alınan 1/10 ila 5/10 oranındaki öşür, Müslümanlardan alınan bir vergi olmuştur. Fakat öşrün Osmanlılardaki tatbikatı bundan hayli farklı olmuştur¹”.

¹ Mübahat S.Kütükoğlu, “Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, Osmanlı İktisadi Yapısı, (Osmanlı Maliyesi)”, **Devlet ve Toplum**, 1994, s.531/Benzer konu için Bkz: Ziya Karamürsel, **Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989, s.167.

Osmanlı İmparatorluğu'nda feth edilen yerlerin yönetimi devlete geçmiş olup bu topraklar tamamen mîrî hak haline getirilmiş ve çiftçiler devlet topraklarının sürekli kiracısı konumuna gelerek, aldıkları ürün karşılığında her yıl Öşür (Aşâr) ismiyle devlete bir bedel ödemişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslüman-Gayr-müslim ayrımı yapılmadan bütün halk öşür ödemekle mükellef olmuştur. Önemli bir şer-i vergi olan Öşür (Aşâr), “Gayrisafi ürün tutarının yarısından onda birine kadar farklı oranlarda uygulanmıştır²”.

Tımar sisteminin iyi çalıştığı dönemlerde, öşrün toplanması, devlete yapmış olduğu hizmetler karşılığında sipâhîye bırakılmıştır. Fakat İmparatorlukta Tımar düzeninin bozulmasıyla beraber mîrî arazinin tasarrufuna izin yetkisi önce mültezimlere, sonra muhassıllara ve en son olarak da devletçe tayin olunan görevlilere geçmiştir. Tanzimât Döneminde, Öşür (Aşâr), merkezi devlet hazînesine ait bir gelir olarak, iltizam usulüyle ürünün yarısından onda birine kadar çeşitli oranlarda tahsil edilmiştir. Tanzimât sonrasında, Öşrün (Aşârın), tahsil şeklinin gösterilmiş olduğu aşamaları, “Emânet Usulüyle İdâre, İkişer yıllığına maktûan idâre, Beşer yıllığına maktûan idâre Ayni tahsilata dayalı maktûan ihale ve emâneten idâre, Açık artırma usulüyle iltizamen, Rumeli'de köylü üzerine maktûan ihale-Anadolu'da artırma usulüyle iltizamen, Vilâyet Teşkilâtıyla gelen iltizamen veya emâneten Aşâr idâresi şeklinde idâre edilmiştir³”.

Tanzimât dönemine kadar, toprağın verim gücüne göre 1/3 ile 1/10 arasında toplanan Öşür (Aşâr), Tanzimât'la beraber bütün bölgelerde 1/10 oranında toplanmaya başlanmıştır. Bu durum adaletsizliğe ve İmparatorluk içinde ciddi bir gelir kaybına neden olmuştur. Öşür (Aşâr), Cumhuriyet'in ilânından sonra 1925 yılında çıkarılan bir kanunla kaldırılmıştır.

² Abdüllatif Şener, **Tanzimât Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi**, Bilimsel Araştırma Dizisi:6, İstanbul: İşaret Yayınları, 1990, s.120.

³ Abdüllatif Şener, a.g.e., s.131-139./ Benzer konu için Bkz: Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadi ve İctimar Tarihi I, (1243-1453)**, İstanbul: Cem Yayınları, Kültür Dizisi, 1974, s.512-513.

b) Hayvanlardan alınan vergiler

Ürün üzerinden alınan diğer bir vergi türü ise halkın yapmış olduğu hayvancılık faaliyetleri üzerinden alınan ağnâm vergisidir. Ağnâm Osmanlı Mali yapısında koyun ve keçilerden alınan şer-i nitelikli bir vergi olarak tahsil edilmiş olup Tanzimât öncesinde koyun ve keçiler üzerinden değişik isimlerle alınan pek çok vergi türünden meydana gelmiştir. (Ondalık ağnâm, ağıl resmi, selâmet akçesi vb...) Fakat Tanzimât sonrası (1274) (1857) yılında ondalık ağnâmın sorun yaratması yüzünden uygulamadan kaldırılmış ve hayvan varlığı üzerinden değil gelir üzerinden alınan nakdî bir vergi türüne dönüştürülmüş ve emâneten idâre edilmiş 1962 yılının başlarına kadarda uygulanmaya devam etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda kıvırcık, karaman, koyun, dağlıç, tiftik, keçi ve kıl olmak üzere 5 sınıfa ayrılan hayvan gruplarından alınan vergiler ise;

1. Âdet-i Ağnâm: Osmanlı İmparatorluğu'nda ağnâm, “her koyun ve keçiden bedelen alınmak üzere 1004 senesinde ihdâs edilmiş olan resmdir⁴”. Resm-i Ganem, Resm-i Merâ-i ve koyun resmi gibi isimlerle anılan bu verginin miktârı zaman içinde değişiklikler göstermiştir. “Önceleri birçok yerde zekât gibi tahsil edilirken sonraları koyun başına belli nispetlerde akça olarak alınmaya başlanmıştır⁵”. Bu vergi Tımar Sisteminin uygulandığı yerlerde Tımar sahipleri tarafından, mîrî ye ait olan yerlerde defterdâr, kethüda ya da bu işle görevlendirilmiş olan görevliler tarafından sayılarak alınmıştır. Bu vergi ağnâmın sayısına bağlı olduğu için herkes elindeki hayvan sayısını doğru olarak kaydettirmek zorundaydı. Âdet-i ağnâm daha sonraları ondalık ağnâm resmi ile birleştirilmiş ve Tanzimât'tan sonra da kaldırılmıştır.

2. Ondalık Ağnâm Resmi: “Askerlerin tayinlerini sağlamlamak ve pâ-yı taht ahalisini de et sıkıntısından korumak için Asâkir-i Mansûre alaylarının teşekkül tarihi olan (1241) (1825- 26) senesinde onda bir esasa dayanarak ihdâs edilmiştir⁶”. (1241) yılında alınmaya başlayan bu vergi bazen aynen alınırken bazen de bedel olarak alınmıştır. Bu verginin ayrı bir vergi Kalemî

⁴ Karamürsel, a.g.e., s.177.

⁵ Ziya Kazıcı, **Osmanlılarda Vergi Sistemi**, İstanbul: Şamil Yayınevi, 1997, s.112.

⁶ Karamürsel, a.g.e., s.177.

olarak uygulamada problem yaratması yüzünden “Âdet-i Ağnâm ile birleştirilmiş ve sancak üzerine mültezimlere maktûan ihale edilmiştir⁷”.

3. Otlak Resmi: Bu vergi kışlak resmi, yatak resmi vb.. isimlerle de tanımlanmıştır. Otlak resmi “Hayvanın otladığı dirliğin sahibine verilen resmdir.”⁸ Otlak resminin temelini sürü oluşturmuştur. Bu vergiyi, sipâhînin toprağında devamlı olarak oturan, öşür gibi resmleri veren sürü sahipleri vermezken, başka tıardan geçip, hayvanlarını otlatan, öşür ve diğer vergileri ödemeyen kişiler ödemişlerdir. Bunların dışında, zebîha resmi, selâmet akçası, ağnâm bacı, ağıl resmi, canavar resmi gibi vergilerde bulunmaktadır. Halkın taşımacılık için beslediği hayvanlardan (at, eşek, deve) Tanzimât dönemi boyunca vergi alınmamıştır.

1.2. Toprak Üzerinden Alınan Vergiler (Harâc-ı Muvazzaf)

“İslam vergi hukukunda olduğu gibi Osmanlı vergi hukukunda da haraç iki bölüme ayrılmıştır. I.Harâc-ı Muvazzaf, II. Harâc-ı Mukassem⁹”.

Harâc-ı Muvazzaf: Osmanlı İmparatorluğu’nda, yerleşik ya da konar göçer olan halk, kullandıkları toprağa karşılık olarak bazı vergiler ödemişlerdir. Bu gruba girenler:

a) Resm-i Çift: Bir çiftlik toprak için yılda bir defa alınan bu vergi, “bir çift öküz tarafından işlenebilecek kadar toprağı olan köylü hanelerinden alınan vergi”¹⁰ olarak tanımlanmıştır. Çift resmi tanımlanan vergi grubundan da anlaşıldığı gibi, üründen alınan bir vergi olmayıp, kullanılan toprağa göre nakit olarak alınan bir vergi olmuştur. Eğer “köylü hanesinin toprağı nîm(yarım) çift kadarsa bunun yarısı ödenirdi¹¹”.

⁷ Kazıcı, a.g.e., s.115.

⁸ Ahmet Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, 6. b., İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003, s.204.

⁹ Kazıcı, a.g.e., s. 58-59.

¹⁰ Şevket Pamuk, **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500- 1914**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s.45.

¹¹ Tabakoğlu, , a.g.e., s.205.

- b) **Resm-i Çift Bozan:** Bu vergi, “çiftçi olup da çiftini çubuğunu bozarak başka işlerle uğraşan kimselerden alınırdı¹²”.
- c) **Resm-i Zemîn ve Resm-i Dönüm:** “Tapu ile tasarruf edilmeyen topraklar, hiç toprağı olmayan veya elindekinden fazla toprakla ziraat yapmak isteyen reâyâ ile hariç raiyet denilen o tımarın sipâhîsi üzerine kayıtlı olmayan reâyâ tarafından işlendiğinde, dönüm resmi veya resm-i zemîn ismiyle toprağın verimine göre değişmek üzere iki ila beş dönüme bir akçe olmak üzere ödenen resmidir¹³”.
- d) **Resm-i Tapu:** “Bina yapılarak veya harman yeri şeklinde kullanılarak zirai faaliyetin dışında bir olunan mîrî topraklardan maktû olarak alınmıştır. Sonraları, bedel-i öşür, mukataa-i zemîn veya icâre-i isimlerini almıştır¹⁴”.
- e) **Resm-i Âsiyâb:** “Bu resm sipâhîlerin toprakları üzerinde işletilen değirmenlerden yine maktû suretle alınmıştır¹⁵”.

1.3. Kişi Üzerinden Alınan Vergiler

1. **Resm-i İспенç:** Gayr-i müslim halk tarafından ödenen ispenç resmini “Rumeli’de genellikle müslüman olmayan köylü veya şehirli reâyâdan alınan bir baş vergisi¹⁶” olarak tanımlamak mümkündür.
2. **Resm-i Bennâk-Resm-i Mücerred:** “Bir tımara kaydolup toprağı olmayan ve fakat başka bir işle meşgul olan evli reâyâ bennâk resmi, babasının yanında veya kendi başına çalışan bekâr reâyâ mücerred resmi öderlerdi¹⁷”.

¹² Karamürsel, a.g.e., s.168/ Benzer konu için Bkz:Kütükoğlu, a.g.e., s.536.

¹³ Kütükoğlu, a.g.e., s.536.

¹⁴ Tabakoğlu, a.g.e., s.206/ Benzer konu için Bkz: Karamürsel, a.g.e., s.169.

¹⁵ Karamürsel, a.g.e., s.169.

¹⁶ Tabakoğlu, a.g.e., s.206.

¹⁷ Tabakoğlu, a.g.e., s. 206/ Benzer konu için Bkz: Karamürsel, a.g.e., s. 169/ Benzer konu için Bkz: Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi (Osmanlılarda Raiyet Rûsûmu)**, 2.b., İstanbul: Eren Yayıncılık, 1996, s. 32-44.

3. **Resm-i Arûs:** “Sipahiler tımarları reâyâlarının kızlarının evlenmesinde damattan belirli bir resm alırlardaki buna Resm-i Arûs/arûsâne veya gerdek resmi ismi verilirdi¹⁸”.
4. **Bâd-ı Hevâ:** Bir kişinin malına, mülküne ve hayvanına zarar verenlerden alınan bir ceza türüdür.
5. **Resm-i Cürüm ve Cinayet:** Dirlik topraklarına dahil olan yerlerde işlenen suçlardan alınan para cezaları olarak tanımlamak mümkündür.
6. **Yava/Yâve (Kaçkun) Resm-i:**”Kaybolmuş hayvan ve kölenin bulunması halinde sahibinden alınan resmdir¹⁹”.

Amerika kıtasının keşfedilmesiyle dünya ekonomisinin para arzı artış göstermiş, piyasaya çıkarılan altın ve gümüş gibi kıymetli madenler talebi yükseltmiş ve fiyatlarda artış olmuştur. Mali anlamda nakit sıkıntısı yaşayan Osmanlı İmparatorluğu elindeki altın ve gümüşü fiyat yapılarındaki farklılık sebebiyle Mısır ve Hindistan’a kaptırmış ve ülkede şiddetli bir para darlığı meydana gelmiştir. Bu 17. yüzyıl başlarından itibaren mali sıkıntıları büyüterek ekonominin nakdileşmeye olan ihtiyacını daha da artırmıştır. Tımar sistemi 17. yüzyılın başlarında itibaren “fiyat hareketleri, harp teknolojisinin askerliği bir meslek haline getirmesi, mali kapitalizmden sanayi kapitalizmine geçiş gibi dünya ekonomisinde ortaya çıkan yapısal değişikliklerle²⁰” eski önemini kaybetmeye başlayarak tımar topraklarının iltizama verilmesi için zemin hazırlayan önemli bir unsur olmuştur. Has, zeâmet ve tımarlar belli aşamalarla mîrî mukataa haline dönüştürülerek iltizam emânet yoluyla merkezi hazîneye bağlanmıştır. Tımarların iltizama verilerek mukataaya dönüştürülmesiyle vergi konusu olan zirai faaliyetlerin ve bunlardan elde edilen vergi gelirlerinin de azalmasına sebep olmuştur. İmparatorlukta bozulan tımar sistemi iltizamla korunmaya çalışırken bu sistemin son basamağını 1695 yılında malikâne sistemine geçişle tamamlamıştır. Böylece tımar sisteminin devlet maliye si

¹⁸ Kütükoğlu, a.g.e., s.538.

¹⁹ Tabakoğlu, a.g.e., s.206.

²⁰ Tabakoğlu, a.g.e., s.207.

içindeki payı gittikçe azalarak Tanzimât'la beraber tımar sistemi de ortadan kalkmıştır.

1.4. Olağanüstü Vergiler

Olağanüstü durumlarda divân kararı ve padişah emri ile vergiler toplanmıştır. Avâriz-ı Dîvâniyye ismi verilen bu vergiler Osmanlı İmparatorluğu'nda mali sıkıntılar yüzünden toplanmaya başlamış ve zamanla süreklilik gösteren örfi vergiler olmuşlardır. İlk dönemlerde savaş zamanlarındaki parasal sıkıntıyı hafifletmek amacıyla toplanırken, daha sonraları hazînenin her sıkıntısında toplanmaya başlanmıştır. “Avâriz vergilerinde esas hane olmakla beraber, avâriz hanesi hakiki haneden farklıdır. 16. yüzyıl başlarındaki tahrîr defterlerindeki kayıtlardan bir hakiki hanenin bir avâriz hanesine eşit kabul edildiği anlaşılmıştır. Zamanla yere ve ihtiyaca göre üç, beş, yedi, on hatta onbeş hakiki hane, bir avâriz hanesi itibar edilir olmuştur²¹”. Yapılan tahrîrlerle avâriz haneleri tespit edilmiştir. Nüfus sayımı yapıldıktan sonra vergiden muaf olanlar belirlenip, kalanların kaç avâriz hanesi oluşturduğu hesaplanmıştır. Avâriz vergileri mal, hizmet ve para olarak toplanmıştır. Devlete özel hizmet veren gruplar ise avârizdan muaf tutulmuşlardır.

Aynî olarak toplanan avâriz vergileri, ordunun ihtiyacının karşılanması için gerekli olan zahîrenin temini için toplanmıştır. Bunlar, nüzül, sürsat ve iştirah zahîresidir.

Hizmet olarak alınan avâriz vergileri ise, kürekçi bedeli, bedeli asâkir-i, bahriyye, kürekçiyan avârizı olarak sıralanabilir. “Belli sayıdaki avâriz hanesi bir kürekçi çıkarırdı. Kürekçi veren hane bedeni bir vergiyi yükümleniyor, geri kalan haneler bu kürekçinin sefer masraflarını karşılayacak yine fermanlarla tespit edilen harçlığı veriyorlardı²²”.

²¹ Kütükoğlu, a.g.e., s. 539./ Benzer konu için Bkz.: Karamürsel, a.g.e. s. 182/ Benzer konu için Bkz: Şevket Pamuk, **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi, 1500-1914**, 2.b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s.47

²² Ahmet Tabakoğlu, **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**, Tarih Dizisi, İstanbul: Dergah Yayınları, 1985, s.162.

Bedel Olarak Alınan Avâriz Vergileri: Avâriz akçesi ya da avâriz bedeli olarak toplanmıştır. Bunlar, İmdâdiyye Seferiyye, İmdâdiyye-i Hazariyye ve İânei Cihâdiyye olarak sayılabilir. Savaş masraflarını karşılamak için toplanan bu vergiler zamanla daimi hale gelmiştir.

1.5. Başlıca Harcama Kalemleri

Osmanlı İmparatorluğu’nda başlıca harcama kalemleri, askerî harcamalar, et-teslîmât, haslar ve salyâne ve el-ihracat olarak sınıflandırılmıştır. İmparatorluğun harcama politikası tahsis ilkesine dayanmıştır. Bu politika temelde yapılan harcamaların padişahın bilgisi altında yapılması ve beklenmedik giderler meydana geldiğinde bunu normal hazîne gelirleri ile değil bir kaynak yaratarak ödemek gibi prensipler doğrultusunda işlemiştir. Hazînenin en önemli harcama bölümünü oluşturan el-mevâcibât has sahipleri ve tımarlı sipâhîlerin dışında kalan askerî zümrenin maaş harcamalarından meydana gelmiştir.

Bunlar; et teslimat “özellikle sarayın kurumları için gerekli olan mühimmatı satın almakla yükümlü olan emirlere yapılan ödemeler, padişah veya iç hazîneye yapılan teslimat, tekaüd ödemeleri, askerî birliklerin et ihtiyacını karşılamakla mükellef hassa kasap başına verilenler, gemi inşââtı için ayrılan tahsîsâtlar ve saray ağalarının mevâciplerinden meydana gelmiştir²³”.

İhracat, bu harcama gurubuna “Hac masrafları, Hicâz Araplarına gönderilen surre, hac emirlerinin harcırahları, teşrîfât masrafları, hazînenin Kırtâsiyye harcamaları, üst düzey idâreciler için alınan kaftan ve hil’at harcamaları, saray ve diğer önemli kurumların onarım masrafları, mîrî kalyonlar, bunların personeline ayrılan ödenekler, giyecek tazminatları, ulaştırmada kullanılan menzil hayvanlarına yapılan masraflar vb... yer almaktadır²⁴”.

²³ Erol Özvar, **Osmanlı Devletinin Bütçe Harcamaları, 1509- 1788, Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler 1**, (Hazırlayanlar: Mehmet Genç ve Erol Özvar), İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006, s. 214.

²⁴ Özvar, a.g.e., s.214.

Haslar ve salyâne ise, bu gurup harcamaların bir kısmı bütçenin teslimat bölümünde, ek olarak bir kısmı da ihracat bölümünde yer almıştır. Haslarla anlatılmak istenen vezir, beylerbeyi, hanım sultan vs... hasları karşılığında ayrılmış gelirlerdir. Salyâne ise deniz kumandanlarına, Kırım hanlarına ve kalgaylara, Çerkez beylerine vb... tahsis edilmiş olan yıllık gelirlerdir. İmparatorluğun iktisâdi, sosyal yapısını en fazla etkileyen harcama Kalemî devletin temelini oluşturan ordu, saray ve bürokrasi gurubunun harcamaları olmuştur.

2. GELİR TOPLAMA YÖNTEMLERİ

Osmanlı İmparatorluğu devleti düzenli ve teşkîlâtı bir toplum olarak, üstlendiği kamu görevlerini gereği gibi yerine getirebilmek için harcamalar yapmak ve bu harcamaları finanse edecek gelir kaynaklarını temin etmek istemiştir. Bu mali kaynaklar içinde en geniş ve en sağlam olanı vergi gelir kaynakları olmuştur. Vergi gelir kaynaklarının büyük bir çoğunluğu tarımdan elde eden Osmanlı İmparatorluğu mali yapıda meydana gelen sorunlar çevresinde farklı gelir toplama yöntemlerine başvurmuştur.

Bu yöntemlerden birincisi, Osmanlı mali sisteminde 16. yüzyılda devletin tarımdan elde edeceği gelirin büyük bir kısmının tımar içerisinde belli gider alanlarına ayrıldığı tımar, ikincisi, 17. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı İmparatorluğunun ekonomideki nakdîleşme eğiliminin artması sonucunda tımar kesiminin merkez maliyesi içine alınmaya başlandığı tımar topraklarının iltizama verilmesi, üçüncüsü ise 18. yüzyılda iltizama eritilerek mukataaya dönüştürülen ve öncelikle iltizam usulünün tahrip ettiği bölümlerde başlatılan malikâne sistemidir. Aşağıda İmparatorluğun 16. yüzyıl sonunda yükselen enflasyon ve tımar sisteminin bozulmasının yol açtığı mali problemlere çözüm yolu olarak başvurulmuş yeni gelir toplama yöntemleri açıklanmıştır.

2.1. Tımar

Osmanlı İmparatorluğu zirai topraklarda ilke olarak devlet mülkiyetini benimsemiştir. Tımar sistemi bu ilkenin bir uygulaması olmuştur. Selçuklu iktâ

sisteminin bir devamı olan tımar 16. yüzyılın ortalarına gelindiğinde İmparatorluğun hemen her yerinde uygulama alanı bulmuştur.

Tımar, “geçimlerini sağlamak veya hizmetlerine ait masrafları karşılamak üzere bir kısım asker ve memurlara muayyen bölgelerden kendi nam ve hesaplarına tahsil yetkisi ile tahsis edilmiş, çoğunluğu toprak olan vergi kaynaklarına”²⁵ verilen isimdir. Osmanlı İmparatorluğu’nda mali yapıda, devlet tarım kesiminden elde edeceği gelirin büyük bir kısmını gider alanlarında kullanmıştır. Devlet, zirâatten alacağı vergi miktarını, kendisi araya girmeden doğrudan doğruya büyük bir bölümü asker olan tımar sahiplerine bırakmıştır.

Tımar sisteminin uygulanmış olduğu bölgelerde devlet, fetihlerden sonra vergi geliri sağlayacak olan tüm mal ve insan kaynaklarının sayımını yapmış ve tahrîr defterlerine kaydetmiştir. Bu kaynaklar sağlamış oldukları yıllık gelir miktârına göre “dirlik adı verilen irili ufaklı birimlere ayrılmışlardır. En fazla gelir sağlayan dirliklere has, orta boydakilere zeâmet ve sayıca ezici çoğunluğu oluşturan küçük dirliklere de tımar ismi²⁶” verilmiştir. Has ve zeâmetlerin gelirleri padişahın kendisine ya da yüksek devlet memurlarına verilmişken, tımarlar, bir beratla genellikle sipâhî denen eyalet askerlerine tahsis edilmiştir. “Sipâhî tımarının bu hizmeti yapanlara verilen çekirdek kısmına kılıç²⁷” denmiştir. Tımarlar 5 bölüme ayrılmıştır. Eşkinici Tımarı, Mustahfiz Tımarı, Mensûhât Tımarı, Hizmet Tımarı, Sepet Tımarı gibi çeşitleri vardır.

Tımar toprakları devlet mülkü olduğu için, miras olarak bırakılması, vakfedilmesi ve bağışlanması söz konusu olmamıştır. “Tımar erlerinin bizzat kendilerinin işlettikleri toprak, çoğunlukla bir çift öküzle işlenebilecek büyüklükte bir çift yeri olmuş ve toprağını bırakıp başka bir iş tutan köylünün sipâhîye çiftbozan

²⁵ Ahmet Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, 6. b., İstanbul: Dergah Yayınları, 2003, s. 197/ Benzer konu için Bkz: Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler, İslam Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi**, 2. b., İstanbul: Eren Yayınevi, 1996, s. 27.

²⁶ Pamuk, a.g.e., s.42. / Benzer konu için Bkz: Çoşkun Üçok, Osmanlı Devleti Teşkilatından Tımarlar, <http://auhf.ankara.edu.tr/dergiler/auhfd-arsiv/AUHF-1944-02-01/AUHF-1944-02-01-Ucok.pdf>, s.536 (Erişim: 15.02. 2011)

²⁷ Tabakoğlu, a.g.e., s.198.

resmi adı altında bir senelik mahsulün karşılığını ödemesi gerekmiştir²⁸”. Osmanlı İmparatorluğu’nda ülkenin zirâî ve askerî yapısının temeli olarak klâsik dönemde önemle kendini gösteren tımar sistemi, 17. yüzyılın başlarından itibaren ekonomide mali problemler sonucunda nakdîleşme eğiliminin artması, fiyat hareketleri, teknoloji yetersizliği, askerî alandaki problemler gibi yapısal sebeplerle eski önemini kaybetmeye başlamıştır.

2.2. Mukataa

Bütçelerde yer alan gelir kaynaklarından biri olan mukataaların geçmişi Abbâsîlere kadar uzanmakta olup Selçuklu ve İlhanlılar dönemi de yaygınlaşmış görünen şekli ile mukataa vergilerin belirli bir tutar karşılığında iltizama verilmesi anlamında kullanılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nda da başlangıç dönemlerinde daha çok bu anlamda kullanılmış olup mukataa deyimini “Devlete ait bir kısım vergi ve resimlerin belirli bir meblağ karşılığında iltizama verilmesi anlamından zamanla iltizamın konusu olan vergi birimi anlamına doğru semantik bir kaymaya sebep olmuştur²⁹”. “Osmanlı mali metinlerine göre 15. yüzyılın ortalarından başlayarak yüzyılın sonlarında tamamlanmış görünen bu değişme ile mukataa deyimini 19. yüzyılın ortalarına kadar geçerli kalan esas terim olarak hazîneye ait bir kısım vergilerden oluşturulmuş birer mali birim anlamını kazanmıştır³⁰”. Mukataa “Devlete ait bir vergi gelirinin tahsil işi ve işletme hakkı anlamına gelebildiği gibi, vergi tahsisâtının yapıldığı işletme anlamında da kullanılmıştır³¹”.

Mukataalar merkezi bütçe gelirlerinin oldukça önemli gelir kaynakları olmuştur. Bu kaynaklar, maden ocağı, gümrük, tuzla ve darphanedir. Bu yöntemde devlet, gelirlerini toplamak için ayrı bir teşkilât kurmadan veya herhangi bir maliyete katlanmadan gelir kaynaklarını belirleyip sınırlandırmış ve mukataaya dönüştürerek

²⁸ Tabakoğlu, a.g.e., s.200-201.

²⁹ Mehmet Genç, **Osmanlı Maliyesinde Mukatta Kavramı, Osmanlı Maliyesi, Kurumlar ve Bütçeler 1**, (Hazırlayanlar: Mehmet Genç, Erol Özvar), İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006, s.57

³⁰ Genç, a.g.e., s.57.

³¹ Erol Özvar, **Osmanlı Maliyesinde Malikane Uygulaması**, İstanbul: Kitabevi, 2003, s.5/ Benzer konu için Bkz: Baki Çakır, **Osmanlı Mukatta Sistemi, (16-17Yüzyıl)**, İstanbul: Kitabevi, 2003, s.28-63/ Benzer konu için Bkz: Pamuk, a.g.e, s.123. / Benzer konu için Bkz: Mustafa Akdağ, **Türkiye’nin İktisadi ve İctimai Tarihi**, Cilt:2, 1453-1559, İstanbul: Cem Yayınevi, Kültür Dizisi, 1979, s.334-368.

özel teşebbüslere bırakmıştır. Mukataalar toprak gelirlerinin yanı sıra büyük şehirlerde toplanan vergi ve resimlerden (pazar ve gümrük gelirleri, maden işletmeleri, tuzla kaynakları...) elde edilen gelirleri de içermiştir. Birçok değişik vergi ve resimlerden meydana gelen mukataalar çeşitlilik gösteren bir yapıya sahip olmuştur.

Mukataalar hazînenin gözünde birer mali hesap birimi olarak gelirleri bakımından istikrarlı bir yapı sergilemeleri ve vergilendirme masraflarının fazla olmamasından dolayı önemli olmuştur. Büyük bir bölümü baş muhâsebe bürosunda kayıtlı olan mukataaların yönetimi voyvodalık, muhasıllık ve nezâret şeklinde örgütlenmiş olarak tek bir birim gibi işlem görmüştür. Osmanlı İmparatorluğu'nda mukataa sektörünün genişlemesini sağlayan başlıca faktörler tımar sisteminin daralmasıyla burada yer alan birçok dirlik, padişah haslarına katılarak mukataa haline getirilmiştir. Ekonomide meydana gelen gelişmeler özellikle ticaret ve mübadeledeki artışlar sonucu ortaya çıkan yeni bazı iş alanlarıyla birlikte eskiden var olduğu halde vergi dışı kalmış bulunan bir kısım alanlarında vergilendirilmesini sağlamak üzere birçok yeni mukataa meydana getirilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. yüzyıl başlarından itibaren genişlettiği iktisâdî faaliyet veyatırımları da yeni mukataaların oluşmasına katkıda bulunmuştur ve son olarak özel mülkiyet alanında kalan birçok tesiste Osmanlı maliyesi tarafından 18. yüzyılda mukataa haline getirilmiştir. Mukataalar 3 yöntemle işletilmiştir. İlk olarak iltizam, ikinci olarak emânet ve üçüncü olarak da 17. yüzyıl sonrasında malikâne sistemine geçilmiştir Osmanlı İmparatorluğu üzerine almış olduğu yükümlülükleri yerine getirebilmek için bir takım harcamalarda bulunmuştur. Bu harcamaların finansmanını çeşitli kaynaklardan elde ettiği gelirleri ile karşılamıştır. İmparatorluk bu gelir kaynakları tahsil etmede kurumlardan faydalanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda bu kurumun görevini mukataalar yerine getirerek hazîneye gelir sağlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu fiskalizm ismi verilen ve hazîneye gelir sağlayacak vergi gelirini elde edeceği birçok iktisâdî faaliyeti kanunlara uygun olarak mukataa sektörünü genişleterek ve gelir elde ederek 17. yüzyılda başlayıp 18. yüzyıl süresince kullanmıştır.

2.3. Vakıf

Osmanlı İmparatorluğu'nda toprak düzeninin temelini tımar sistemi, sosyal yapının temelini ise vakıflar oluşturmuştur. “Hayri ve dini amaçlı bir kurum olarak İslami vakıf olgusu en olgun ve nihai şeklini Osmanlı uygulamasında bulmuştur³²”.

Osmanlı İmparatorluğu İslamiyet'ten devralmış olduğu bu gelişmiş vakıf geleneğini, siyasal, toplumsal, ekonomik ihtiyaçlar ve mali imkânlar yönünde geliştirmiş ve kendilerine özgü kurumlara ve uygulama başarısına ulaşmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nda klâsik dönemde toprakların %20 ye yakın bir bölümü vakıf sistemi içinde yer alan vakfın esası, “bir malı insanların faydalanması için Allah'ın mülkü hükmünde olmak üzere, ferdi mülkiyet sahasından çıkarmak”³³ olmuştur. Mallar kendi içinde taşınır ve taşınmaz olarak ikiye ayrılmış asıl vakfi taşınmaz (akar) malların vakfi oluşturmuştur. Nezâret kurumu tarafından denetlenmiştir. Taşınmaz mal vakıflarının en önemli bölümünü meydana getiren toprak vakıfları iki başlık altında toplanmıştır. 1-Özel mülkiyet altında olup vakfedilen topraklar. Bu yapı tımar sisteminin çözülmeye başlamasıyla artmıştır, 2-Devletin mülkiyetini elinde tutarak vakfettiği topraklar. Bu gelirinden, hazînedan alacağı olanlar faydalanmıştır.

Taşınır mal vakıfları ise, doğrudan doğruya vakıf edilen eşya ile değil ondan elde edilen gelirler ile oluşturulmuştur. Hastane, cami gibi hayır kurumlarının masraflarını gidermek için vakıflar tarafından bunlar için gelir oluşturacak menkul ve gayrimenkul mallar tahsis edilmiş ve tahsis edilen bu mallar işletilmiş ve elde edilen gelir hayır kurumlarına dağıtılmıştır. Osmanlı iktisâdî yapısında taşınır ve taşınmaz mal vakıflarının yanı sıra kredi ve finansman kaynağı sağlayan, “mal varlığı olarak nakitle kurulan ve borç vererek sağladıkları faiz geliriyle amaçladıkları faaliyetleri yerine getirmeye çalışan³⁴” para vakıfları da faaliyet göstermiştir.

³² Tevfik Güran, **Ekonomik ve Mali Yönleriyle Vakıflar Süleymaniye ve Şehzade Süleyman Paşa Vakıfları**, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006, s.3./ Benzer konu için Bkz: Akdağ, a.g.e, s.7-394.

³³ Tabakoğlu, a.g.e, s. 200-201. / Benzer konu için Bkz: Ahmet Tabakoğlu, **İktisat Tarihi, Toplu Makaleler I**, İstanbul: Kitabevi 280, Kasım, 2005, (XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Devletinin Mali Yapısı) s.249.

³⁴ Pamuk, a.g.e., s. 125 Benzer konu için Bkz: Güran, a.g.e., s.2-9.

Osmanlı İmparatorluğu’nda vakıflar, modern devletin temel fonksiyonları olan kamu görevini yerine getiriyorlardı. Vakıflar, sosyal güvenlik, eğitim, sağlık ve bayındırlık faaliyetlerini yürütmesi açısından siyasal düzenin temeli olmuştur. Çünkü bu tarz hizmetler ve bunların işletilmesi hazîneden para çıkışı ile değil, bazı vergi muafiyetleri ve özellikle de vakıflar aracılığıyla finanse edilmiştir, para vakıfları kredi ve finansman desteği vermiş ve Tanzimât’ın ilânına kadar idârelerinde serbest olan para vakıfları, hazîne evkaflığına bağlanmış ve imparatorluğun yıkılışından sonrada vakıflar para idâresi para vakıflarının devam ettirmiş ve İmparatorluğun yöneticileri yeni fethettikleri yerlerde kolonizasyon ve yerleşimin sağlanmasında da vakıflardan faydalanmışlardır.

3. GELİR TOPLAMA YÖNTEMİNDE DEĞİŞİM

Osmanlı İmparatorluğu’nda hakim olan üretim alanı zirâatte tımar sistemi, vergi toplama konusunda önemli bir mali çözüm yolu olmuştur. Bu sistem sayesinde hem çeşitli kamu hizmetleri yürütülmüş hem de vergi kaynağını meydana getiren unsurlar korunmuştur. Yaşadığı sürece görevine devam ederse, bu görev karşılığında kendine ayrılan vergi kaynağını elinde bulunduran tımar sahibi yanında olduğu vergi kaynağının bakımı, ıslahı, gelişimi ile doğrudan doğruya ilgili olduğu için reâyâyı koruması, aracı kullanmayacağı içinde kolay bir şekilde vergi toplanması gibi birçok özelliği de yapısında taşımıştır.

Kamu hizmetlerini yerine getirmekle ve vergi sorumluluğu kavramlarını birbirini destekler şekilde kullanan bu sistem 16. yüzyılın sonlarına doğru ³⁵ “nakdî ilişkilerin yaygınlaşması, fiyat hareketleri, İmparatorlu’ğun yapmış olduğu savaş ve ulufeli asker sayısının çoğalması, maaş ödemelerinin artması gibi” sebeplerle eski önemini kaybetmeye başlamış ve 17. yüzyılın başlarından itibaren vergilerin nakden alınmaya başlaması ya da nakde çevrilerek merkezi hazîneye gönderilmesi faaliyetlerini gerçekleştirmek için iltizam sistemine geçmiştir. İltizam vergi konusu olan tarımsal işletmelerde verimsizlikle sonuçlanmış ve tımarlardan iltizama doğru hareket 18. yüzyılda iltizamdan malikâneye doğru kaymıştır.

³⁵ Ahmet Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi**, 6. b., İstanbul: Dergah Yayınları, 2003, s. 116

3.1. İltizam

Osmanlı İmparatorluğu'nda toprak düzeninin temelini meydana getiren tımar sistemi, iktisâdî, demografik, askerî ve teknolojik sebeplerle bozulmuştur. Devlet tımar sistemini değiştirerek 17. yüzyılda iltizam sistemine geçerek bu sistemi tarımsal alanlara yaymıştır. Bu sistem “Özel teşebbüs mahiyetindeki intikal faaliyetine mevzu teşkil eden mali birim, muhteva veya mekân itibari ile birbirine yakın bir veya birkaç vergi kaynağının birleşimini temsil ve ifa eden ve maliye nazarında normal olarak yıllık nakdî bir gelir yekunu olarak kıymetlendirilmekte bulunan mukataalardır. İltizam sistemi “vergi gelirlerinin girişimciler eliyle toplanması anlamına gelerek, İltizam usulü ile vergi gelirlerini toplayan şahsa mültezim denirdi. Mültezim, vergi kaynağının veya gelirlerinin bir işletme hali-biçimi olan mukataayı, tahvil adı verilen ve genellikle 3 yıl süre ile deruhte ederdi.”³⁶

Mültezimlerin amacı, devlet adına vergi toplama işinde kar elde etmek olmuştur. Açık artırmayı kazanan mültezim devlete belirli bir miktâr para ödemeyi taahhüt etmiş, bu miktârın daha fazlasını da vergi kaynağından toplamıştır. İltizam sisteminde mültezimin, Mukataayı işleyebilecek mali güce sahip olması, kefil gösterebilmesi, açık artırmada en yüksek fiyatı teklif edebilmesi, almış olacağı mukataanın kâr/zarar durumu hakkında bilgi sahibi olması... vs. gibi özellikleri taşıma zorunluluğu olmuş ve mültezim devlete karşı yükümlülüklerini getiremediğinde, devlet ettiği zararı, mültezimin mal ve mülkü yetmez ise kefilinden almıştır.

İltizam sistemi nakdî ekonominin İmparatorlukta gittikçe önem kazanması yüzünden hızlı bir şekilde yayılmıştır. Bunun sebebi ise, devletin artan masraflarını karşılamak için, mevcut vergi kaynaklarını hızlı bir şekilde nakdî mekanizmanın içine dahil etmek, hızla artan masrafların bütçede oluşturduğu açıkları kapamak için gelir elde etmek, tımar sisteminin aksaklıklarını düzeltmek...vb. sebeplerle olmuş ve zaman içinde mültezimler tarafından konulan ağır vergilerle karşı karşıya kalan köylünün topraklarını terk etmesi yani tarım işletmelerinin verimsizleşmesiyle

³⁶ Özvar, a.g.e, s. 2/ Benzer konu için Bkz: Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi, (Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi)**, Osmanlı Devletinin Kuruluşunun 700. yılına Armağanı Ötüken Yayın, 2. b., No: 486, Kültür Serisi: 286, 2002, s.101.

sonuçlanmıştır. Devlet maliyesi, hızla artan masrafların bütçede meydana getirdiği açıkları kapatabilmek için bir yandan gelirleri artırmaya çalışmış, gelirleri artırabilmek için, para taşıması, müsadere, yeni vergiler koyma ya da mevcut vergileri artırma ve kısa vadeli iç istikraz gibi metotları uygulamış fakat yine de vergi kaynaklarını tahrip olmaktan kurtaramamış ve vergi gelirleri düşmüş hazînenin gelir ihtiyacı artmıştır. Bu probleme yeni çözüm yolu olarak malikâne sistemi düşünülmüş ve çalışmalara başlanmıştır. “İmparatorluk devlet harcamaları içinde en yüksek paya sahip olan merkeze bağlı ordu ve bürokrasiye ait bir bölüm ulufeliğe, maaşlarını devlete terk etmeleri karşılığında, bazı mukataalar yine aynı şekilde yıllık vergilerini hazîneye ödemeye devam etmek üzere kayd-ı hayât şartı ile iltizama verilmeye başlanmıştır³⁷”.

Osmanlı İmparatorluğu’nda iltizam sistemi, tımar sisteminin yaratmış olduğu aksaklıkların giderilmesinde kullanılmış ve zaman içerisinde tımarlar mukataalaştırılarak tımarlar merkezi hazîneye bağlanmış, devletin artan giderlerini karşılamak için vergi kaynaklarını nakde dönüştürmesine yardımcı olan bir sistem olarak kullanılmıştır. Böylece devlet gelir kaybına uğramadan maaş ödemelerinin bir kısmından kurtulurken tımar sistemi gibi hayatı süresince kârı kendine kalacak olan önemli vergi kaynaklarını kendi menfaatleri doğrultusunda koruyacak bir güce sahip olmuştur.

3.2. Malikâne Sistemi

17. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı İmparatorluğu bütçe açıklarını giderebilmek, bozulan vergi düzenini iyileştirebilmek, savaşlar sebebiyle duyulan nakit sıkıntısına kaynak temin edebilmek için hazîneye gelir sağlayan mukataaları başlangıçta peşin olarak ödenen ve adına muaccele denilen bedel karşılığında taleplilerine kaydı hayat ile satışına karar vermiştir. 1695 Ocak ayında yayınlanmış olan bir fermân ile malikâne sistemi uygulamaya konulmuştur. İltizam sisteminin yeni bir türü olan malikâne sisteminde “işletme süresi, anlaşmanın şartlarına

³⁷ Genç, a.g.e., s.103.

uyulduğu takdirde geçici bir süre değil, işletmecinin hayatıyla kaim idi”³⁸. Malikâne sistemi aslında hayat boyunca kullanılacak olan vergi kaynağının gelecek yıllardaki verim gücüne ve gerçek ve doğru menfaatler doğrultusunda ilgilenilmesi yönünden tımar sistemine, aynı kaynaktan gelen nakdî gelirler düzenli bir şekilde her sene hazîneye ödeneceği için iltizam sistemine gelecek senenin gelirlerini sağlamasının yanı sıra yeni bir gelir kaynağı oluşturmak gibi özellikler taşıyan üçlü bir yapı ortaya çıkarmıştır.

Malikâne sistemine ilk olarak “Adana, Bosna, Diyarbakır, Erzurum, Girit, Halep, Anadolu, Karaman, Rumeli, Şam-ı Şerif, Manas, Kıbrıs, Trablus-Şam, Rum (Tokat) olurken aylar itibariyle malikâne satışlarının nisan, mayıs, haziran ve temmuz aylarında hız kazanmış olduğunu, malikâneci profili açısından, askerî idâreciler, askerî bürokrasi, mali bürokrasi, İlmiye grubu, saray görevlileri, vezîr-i azam ve çevresi ve askerî zümre mensuplarının akrabaları olarak tasnif edilmiş olduğu, ikâmet yerleri açısından sancaklar ve dini kimlikleri açısından ise gayr-i müslim sayısının oldukça az olmuş olduğu, malikâne olarak verilen kaynaklardan toplanan toplam muaccelenin yaklaşık %75’inin köy ve mezralardan sağlanan vergi türlerine dayandığı, toplanan muaccelenin %15’inin ise gümrük ve tevabi vergilerden elde edildiği, %5’inin tuzlalardan geri kalanların ise muhtelif vergi türlerinden sağlandığı görülmüştür³⁹.”

Malikâne sisteminde müzâyede de satışa çıkarılan bir mukataa muaccele adı verilen satış bedeli üzerinden satışı gerçekleşmiştir. “Malikâne sisteminde devlet, müzâyede öncesi her mukataa için bir muaccele bedel tesis etmekte ve bu bedel, mukataa sahibinin kazanacağı yıllık kârın iki ile on katı arasında değişen tutara tekabül etmektedir. Müzâyede sonunda en yüksek bedeli teklif eden kişiye mukataa ömür boyu tasarruf yetkisi verilmektedir⁴⁰.”

³⁸ Özvar, a.g.e., s. 3/Bkz. Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, Osmanlı Devletinin Kuruluşunun 700. yılına Armağanı Ötüken Yayın, 2. Baskı, No: 486, Kültür Serisi: 286, 2002, s.103-126.

³⁹ Özvar, a.g.e., s. 30-164.

⁴⁰ Mehmet Oğlakçı, “**Galata Bankerlerinin Osmanlı Devlet Maliyesi Sistemine Etkileri: Baltacı (Baltacı) Ailesi Örneği**”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, SBE Maliye Anabilim Dalı, 2006), s.7.

Malikâne sistemi iltizam sisteminin aksayan yönlerini ortadan kaldırabilmek ve vergi gelirlerindeki harâbiyeti önlemek amacıyla uygulanmaya konmuş ve 18. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir. Fakat İmparatorluğun Ruslarla yapmış olduğu uzun süreli savaş ve getirdiği mali sorumluluk yüzünden imparatorluk yeniden mali kaynaklar bulmak zorunda kalmış ve malikâne sisteminin bazı yapıları değiştirilmiş ve eshâm sistemine geçilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu malikâne sistemiyle, Osmanlı maliyesinin nakit ihtiyacını karşılamayı, muaccelle uygulamasını bir iç borç yöntemi gibi kullanmayı, sermaye birimlerinin oluşumunu maliye sektörüne yükleyerek, diğer sektörlerin sermaye birikimi oluşturmalarını engellemeyi hedeflemiş, sistem, vergi mükellefleri, vergiyi tahsil edenler ve devlet arasındaki ilişkileri olumlu yönde düzeltmeyi amaç edinmiş ve sıkça değişen mültezimlerin fazla gelir elde etmek amacıyla hırpaladıkları vergi kaynaklarını düzeltmek için, değişmeyen bir mültezim tasarrufuna bırakmışlardır. Fakat Osmanlı İmparatorluğu'nun Ruslarla yapmış olduğu savaş sonucu finansman kaynaklarına yeniden ihtiyaç duyulmasıyla malikâne sisteminin bazı hatları değiştirilerek eshâm uygulamasına geçmişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğunun toprak düzeninin temeli olan tımar sisteminin 16. yüzyılın sonlarına doğru bozulmasıyla beraber, tarımsal faaliyetler azalmaya başlamış ve tarımsal üretimden alınan vergi gelirlerinin de azalmasına sebep olmuştur. Devlet gelirlerini toplamak için ayrı bir teşkilât kurmadan veya herhangi bir maliyete katlanmadan gelir kaynaklarını belirleyip sınırlandırarak mukataaya dönüştürmüş ve bunları özel teşebbüse iltizam yoluyla bırakmıştır. Amaç, devletin artan giderlerini karşılamak için vergi kaynaklarını nakde dönüştürme isteği olmuştur.

İltizam sisteminde ise, mültezimler tarafından konulan ağır vergilerle karşılaşan köylü toprağını terk etmeye başlamış ve bu arada Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş seferleri sonucunda artan savaş finansmanı ve oluşan giderler ve bütçe açıklarının sürekli hale gelmesi yüzünden İmparatorluk, var olan vergi kaynaklarını hızla nakdileştirmeye çalışmış bunun yanı sıra para tağşişi, müsadere gibi, yeni vergiler koymuş var olan vergi alanlarını arttırmak gibi yollara

başvurarak ve sonunda da 17 yüzyılın sonlarına doğru, malikâne sistemine geçilmiştir. Fakat İmparatorluğun Rusya ile yapmış olduğu savaş ve tazminat yükü ve artan bütçe açıklarını karşılamak da malikâne sisteminin yetersiz kalması sonucu bu sisteminin bazı hatları değiştirilerek Eshâm adı verilen uygulamaya geçilmiştir. Osmanlı maliyesi, savaş sonrası bütçede meydana gelen ve süreklilik arz eden bütçe açıklarını kapatabilmek için farklı vergi geliri toplama yöntemleri uygulamış fakat her bir yöntemin sonunda gene bütçe açıklarıyla karşılaşmış ve başka yöntemleri denemiş, fakat askerî harcamalardaki artışı durduramadığı için kullandığı yöntemlerin ülke ekonomisine mali açıdan olumlu yansımaları değerlendirilememiştir.

3.3. Eshâm

Eshâm kelimesi maliye ile ilgili bir kavram olarak 1768-1774 savaşından sonra orijinal bir borçlanma örneği olarak kullanılmıştır. “İç borçlanmayı müzayedelere egemen olan az sayıda büyük sermayedardan daha çok sayıda, orta ve küçük ölçekli sermayedarlara doğru yaymak arzusunda olan Eshâm sistemi”⁴¹ “Sehm veya sehim sözcüğünün çoğulu olup paylar hisseler anlamına gelmektedir.”⁴² Osmanlı İmparatorluğunun borçlanma ilişkisi açısından bakıldığında önemli bir aşamayı temsil eden eshâm, İmparatorluğun kamu borçlanmalarına çok az başvurmuştur. İç hazîne devletin kredi ihtiyacını karşılamaya yetmiştir. Bunun yanında kısa vadeli kredi ihtiyacını karşılamak içinde bazı devlet yetkililerine, tüccarlara ve sarraflara başvurmuştur. İmparatorluğun temel kaynağını oluşturan iç hazînenin imkanları 17. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Viyana kuşatması sonrasında azalmaya başlamış ve kısa vadeli kredi sağlayan iltizam sistemi uygulanmıştır.

Sonrasına uzun vadeli kredi imkânı sağlayan malikâne sistemine geçilmiştir. Fakat küçük kaynaklara ulaşılması sonrasında Rusya’ya oldukça büyük bir tazminat ödeme problemi ile karşılaşan Osmanlı İmparatorluğu çok kısa zamanda büyük rakamlar elde edecek bir sisteme ihtiyaç duymuş ve malikâne sisteminin bazı hatları değiştirilerek ve malikânenin bir devamı olarak eshâm sistemi uygulanmaya

⁴¹ Şevket Pamuk, **Osmanlı Devletinin İç Borçlanma Kurumlarının Evrimi (1600-1850)**, Osmanlı Maliyesi Kurumları ve Bütçeleri, 1, (Hazırlayanlar: Mehmet Genç, Erol Özvar), İstanbul, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006, s.27.

⁴² Yavuz Cezar, **Osmanlı Maliyesinde Bunalm ve Değişim Dönemi, XVIII. Yüzyıldan Tanzîmât’a Mali Tarih**, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986, s.70.

başlanmıştır. Eshâm sistemi kişiler arasında serbest olarak alım satıma izin vermesi yüzünden gelir kaybına uğradığı için kişiler arasında yapılan bu satışı vergiye tabi tutmuş ve bu satışlarda Kasr-ı Yed isimli bir resm alınmıştır.

“Yapılan araştırmalar sonucuna göre eshâm uygulaması olarak başlanan mukataa İstanbul Duhân (tütün) gümrüğü olmuştur. Tütün gümrüğü sehimlerinin piyasada rağbet görmesi üzerine İstanbul ve Tevabir tütün gümrüğünün ülkedeki diğer tütün gümrükleri ile birleştirilerek tek elden, yed-i vahiden zabt ve idâre edilmesi yoluna gitmiştir. 1775 yılını izleyen diğer yıllarda eshâm sistemi yavaş yavaş diğer mukataalara da uygulanmıştır. Bunlar, Galata Voyvodalığı, Nezâret-i Midilli gibi mukataaları evkaf mukataatı, İstanbul ve tevabii simakeşhane mukataası, İstanbul enfiye mukataası, Nezâret-i Filibe... eshâmları ihraç olunmuştur⁴³.”

Eshâm uygulanmasının kısa dönemde Osmanlı İmparatorluğu’nda mali yapıya destek sağlaması yanı sıra uzun dönemde mali yapıyı zedeleyen bir duruma döndüğü görülmüştür. “Eshâm sahiplerine her yıl ödenecek olan faizlerin garanti edilmiş olması, Kişiler arası satış ve mahlûlatın izlenmesi sorunu, küçük paylar, muaccele fiyatı ve faiz taksitleri⁴⁴” bunu meydana getiren sebepler olmuştur.

Eshâmın uygulandığı zaman dilimi içinde, hazîneye yeni gelir kaynakları yaratması açısından kısa vadede yararlı olmuş, bu gelir gurubuyla ilk anda ödenmesi gereken giderler karşılanmış fakat uzun vadede hazînenin zararına işleyen bir uygulama olmuştur.

4. 18. YÜZYILDA OSMANLI MALİYESİNDE BUNALIM

4.1. Nedenler

Osmanlı İmparatorluğu’nun iktisâdî ve toplumsal yapısını etkileyen ve mali yapıda büyük bütçe açıklarına sebep olan problemler “askerî harcamalardaki artışlar, üretim yetersizliği ve gelirlerin azalması, iç problemler, şehirlere göç, konjonktürel faktörler ve merkezi para ekonomisine geçişin hızlanması olarak sınıflandırmak

⁴³ Cezar, a.g.e., s.81-83.

⁴⁴ Cezar, a.g.e., 83. /Benzer Konu İçin Bkz: Pamuk, a.g.e., s.27.

doğru olacaktır⁴⁵”. İmparatorlu’ğun bütçe açıkları iç hazînenen borçlanma, tağşiş, malikâne vb. gelir kaynaklarına başvurularak çözümlenmeye çalışılmıştır. Giderek açık veren Osmanlı mali bütçeleri artık normal hazîne giderleri ile karşılanamamış ve bu giderleri kapatabilmek için ek vergiler, iç hazîne desteği ve iç borçlanma kaynakları kullanılarak mali problemler aşılmaya çalışılmıştır. Fakat savaş sonrası elden çıkan bölgeler gelir kaynakları ile beraber kaybedildiği için yukarıda sayılan finansman kaynakları hazînenin yükünü sadece kısa dönemler için hafifletmiş kesin çözüm yolu sunamamıştır.

Bütçe açıklarını meydana getiren harcama kalemlerine bakıldığında; askeri harcamalardaki artışlar, bu harcamalardaki artışlar mevâcib ödemeleri, cülûs bahşişleri, sefer giderleri sebebiyle artış göstermiş ve İmparatorlukta savaş dönemleriyle beraber sıkıntı yaratmış ve sık sık ayaklanmalar olmuştur. Askeri harcamalardaki artışları karşılayabilmek için imdâd-ı seferiyye isimli vergi konulmuştur. Bu gibi vergilerin konulmasına rağmen harcamalar artış göstermiş ve hazîne darlık içine düşmüştür.

Büyüyerek açık veren Osmanlı mali bütçeleri artık normal hazîne giderleri ile karşılanamamış ve bu giderleri kapatabilmek için ek vergiler, iç hazîne desteği ve iç borçlanma kaynakları kullanılarak mali problemler aşılmaya çalışılmıştır. Fakat savaş sonrası elden çıkan bölgeler gelir kaynakları ile beraber kaybedildiği için yukarıda sayılan finansman kaynakları hazînenin yükünü sadece kısa dönemler için hafifletmiş kesin çözüm yolu sunamamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu girdiği savaşlar sebebiyle birçok gelir kaynağını kaybettiği için üretimde verim artışı sağlayamamıştır. Bu da İmparatorluğun vergi gelirlerini kaybetmesine sebep olmuştur. Bu sebepleri “emeğin hem kalite hem de sayı olarak yetersizliği, teknolojik imkânsızlıklar, bilgi alt yapısının eksik olması, dış fiyat ve talep yüksekliği, ülke üretimin dışarı kaçması, dağıtımda meydana gelen problemler⁴⁶” başlıkları altında toplamak mümkündür. İmparatorluğun vergi gelir

⁴⁵ Ahmet Tabakoğlu, **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**, İstanbul: Dergah Yayınları 117, Tarih Dizisi 10, 1985, s.203-255.

⁴⁶ Tabakoğlu, a.g.e., s.214-215-216.

kaynaklarını düzenli olarak toplayamaması sebebiyle vergi kaybı meydana getirirken fiyat artışları sebebiyle de kaçakçılığı güçlendirmiştir.

İç problemler, Osmanlı İmparatorluğu'nun mali yapısını etkileyen en önemli sorunlardan biri de iç problemler olmuştur. Ülkeyi etkileyen iç ve dış olaylar, teknoloji, savaşlar vb. sebepler iç problemleri artıran unsurlar olarak karşımıza çıkmıştır. Bu unsurların Osmanlı İmparatorluğunun yaşamış olduğu mali sıkıntılarını artırması yönündeki en önemli sonuçlarını ise “ayaklanmalar, eşkıyalık hareketleri, ayanlığın güçlenmesi, yolsuzluklar, şehirlere göç olarak sıralamak doğru olacaktır.”⁴⁷

Konjonktürel faktörler, Osmanlı İmparatorluğu mali yapısında sorun meydana getiren sebeplerin bir diğeri de İmparatorluğu her zaman önemli ölçüde etkileyen dış konjonktür olayları olmuştur. Bu olayları dünya ticaretindeki değişimler ve maden ve para hareketleri olarak sıralamak doğru olacaktır. Amerika kıtasının keşfedilmesi, dünya ekonomisinde nakdî mübadelenin hızla yayılmasına sebep olmuştur. Altın, gümüş gibi kıymetli madenler satın alma gücünü güçlendirerek talep artışına sebep olmuş buda fiyatları hareketlendirmiştir. “Batının yüksek satın alma gücü ve gösterdiği yüksek fiyat eğilimi nakit sağlamada önemli darboğazlarla karşılaşan ve fiyat yapılarındaki farklılıktan dolayı piyasasındaki altın ve gümüşü Mısır'a ve Doğu'ya kaptıran Osmanlı ülkesinde daha şiddetli bir para darlığı yaratmıştır”⁴⁸.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 16. yüzyılın sonlarında bozulan mali yapısı içinde ekonomi nakdîleşmeye doğru hız kazanmış ve 17. yüzyılın başlarında tımar sisteminin bozularak verimli tımarların iltizama verilmesine sonrasında bu yapının malikâneye dönmesine ve sonuç olarak vergi konusu alanlarında verimsizleşmesine sebep olmuştur.

⁴⁷ Tabakoğlu, a.g.e., s.216-234.

⁴⁸ Tabakoğlu, a.g.e., s.246

4.2. Çözüm Yolları

Osmanlı İmparatorluğu savaş giderlerinin de artmasıyla birlikte karşılaşmış olduğu mali sorunları aşabilmek ve hazîneye para gereksinimi karşılayabilmek için bir takım çözüm yollarına başvurmuştur. Bu çözüm yollarından birisi çoklu hazîneye geçiş olmuştur. Aşağıda Osmanlı İmparatorluğu'nun çoklu hazîneye geçiş süreci ve bunun peşi sıra farklı isimlerle kurulan hazînelerin kaldırılarak çoklu hazîne döneminin sona ermesi ve tek hazîne tek bütçe ilkesinin benimsenmesi süreci anlatılacaktır.

Hazîne; Osmanlı İmparatorluğu mali idâresi, temel olarak hazîne ismi verilen kuruluşlardan meydana gelmiştir. “Osmanlı İmparatorluğu’nda iç ve dış hazîne olmak üzere iki tür hazîne vardı. İç hazîne padişahların özel gelir ve giderleriyle ilgiliydi. Diğer yönü ile dış hazîne için bir destek hazînesi, bazen de bir kredi kurumu vasıfları taşımıştır.”⁴⁹ Kuruluş döneminde başlangıçta padişahın kendisine ait olan devlet hazînesi için basit bir mali idâre yeterli olurken, imparatorluğun sınırlarını genişletmesiyle, devlet gelirleri ve giderleri çeşitlerinin artması sonucunda, devlet hazînesinin de yeniden düzenlenmesi ve bu yeni yapıya uygun hale getirilmesi amaçlanmıştır. Aşağıda Osmanlı İmparatorluğu’nun hazîne ile ilgili yapısı ve bu yapıda meydana gelen değişiklikler ele alınmıştır.

Hazîne-i Âmire (Dış Hazîne); Osmanlı İmparatorluğu mali yapısı merkezi hazîne, tımar sistemi, padişah hazînesi ve vakıf sistemi üzerine kurulmuştur. Hazîne denilince mali yapıyı oluşturan öğelerden biri olan merkezi hazîne yani Hazîne-i Âmire akla gelmelidir. Osmanlı İmparatorluğu’nda devlet hazînesi ya da Hazîne-i Âmire denilince “Vakıf, mülk ve tımar kesimine tahsis edilmiş gelirlerin dışında kalan ve adına havass-ı padişahi veya havâss-ı humâyûnda denilen gelirlerin toplandığı”⁵⁰ bu hazîne akla gelmelidir. Yani Hazîne-i Âmireye sadece havâss-ı humâyûn adı verilen yerlerden tahsil olunan gelirler aktarılmıştır. “Merkeze intikal eden devlet gelirleri bu hazîne de toplanır ve gerekli masraflar görülürdü. Bu hazîne,

⁴⁹ Tabakoğlu, a.g.e., s.177

⁵⁰ Erol Özvar, **Osmanlı Devletinin Bütçe Harcamaları (1509-1788) Osmanlı Maliyesi, Kurumlar ve Bütçeler I**, (Hazırlayanlar: Mehmet Genç, Erol Özvar), İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006, s.197.

gelir giderleriyle merkezi idârenin bütçesini oluşturmuştur. Hazîne-i Âmire'nin yöneticisi ve sorumlusu baş defterdârı⁵¹”.

Hazîne-i Âmire'nin gelirleri “Kapıkulu ocakları denen merkezdeki ordunun maaşlarının ödenmesi, iâşesi, barınması ve donanımında kullanılırdı. Bu giderler, gelirlerin yaklaşık %.70'i dolayında bir düzeyde seyrederdi. Gelirlerin geri kalanı ise sarayın masraflarına giderdi.”⁵² “Hazîne-i Âmire'nin yıllık gelir ve harcamalarının tutulduğu ve periyodik olarak kaydedildiği defterler⁵³” bütçelerdir. Hazîne-i Âmire'nin durumu ile ilgili bir fikre ulaşmak istenildiğinde, “hâlâ eldeki en kullanışlı ve anlamlı verinin hazînenin toplam yıllık gelir rakamları⁵⁴” olduğunu göstermektedir.

İmparatorluk merkezi hazîne, tımar alanları, padişah hazînesi ve vakıflardan meydana gelen mali yapı eğer bozulursa bu üç unsurdan biri kullanılarak sistem aksamadan işlemeye devam etmiş ve dengeye ulaşmıştır. Fakat 17. yüzyılın ikinci yarısından sonra mali anlamda sıkıntıların hızla büyümesi ve bu unsurlarda yapılan düzenlemelerin mali yapıyı iyileştirmek yerine ülkeyi hızla yeni bunalımlara götürmesine sebep olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun, siyasi, askerî vb. yapısıyla uyum içinde olan mali yapısı belli temeller üzerine kurulmuştu. Birincisi, mali yapı savaşların sürekli kazanılması ve bunun finansmanında asla nakdî finansman sıkıntısının olmayacağı gibi bir düşünce sistemi üzerine kurulmuştu. Bu düşünceyi devam ettirebilmek, üreten nüfusu uzunca bir süre cephede tutarak girilen her savaşın kazanılacağı düşüncesinin hakim olduğu tımar sistemini geliştirmişlerdi. İkincisi, Hazîne-i Âmire İmparatorluğun alışılmış harcamalarını karşılayan bir kurum olarak belli gelir kaynakları olmuştur. “Çünkü Omsalı İmparatorluğu'nun bütçeleri elde ettiği olağan gelir kaynaklarıyla olağanüstü harcamaları karşılayacak kadar esnek bir yapıya sahip olamamıştır⁵⁵”. Üçüncüsü ordu hazînesinin 18. yüzyılda işleyişinde meydana gelen

⁵¹ Cezar, a.g.e, s.151.

⁵² Cezar, a.g.e., s.28.

⁵³ Özvar, a.g.e., s.197.

⁵⁴ Cezar, a.g.e., s.93.

⁵⁵ Cezar, a.g.e., s.31.

problemler sebebiyle Hazîne-i Âmireyi olumsuz etkilemesi ve artan savaş giderleri sonucunda bu giderlerden etkilenme durumunun daha da hızlanması olmuştur.

Bu şartlar altında işleyen Hazîne-i Âmire Osmanlı İmparatorluğu'nda 16. yüzyılın sonu itibariyle etkisi altına alan, askerî harcamalardaki artışlar, üretim yetersizliği, gelirlerin azalması, iç problemler, şehirlere göç, konjonktürel faktörler, merkezi para ekonomisine geçiş gibi değişimlerde mali yapıda çıkmaza girmiştir. Bu değişimler Osmanlı İmparatorluğu'nun klâsik kurumlarını veyapısını çıkmaza sokarak yeni düzenlemeler yapmaya zorlamıştır. Bu süreç en fazla kendisini mali alanda hissettirmiştir. Çünkü savaşlar daha uzun sürmüş ve finansmanında daha fazla nakde ihtiyaç duyulmuştur. Böyle bir dönemde İmparatorluğun mali yapısını oluşturan unsurlarda ne gibi düzenlemeler yapılmalıydı ki klâsik sistemi bozmadan yeni çözüm yolları üretilebilsin. Çünkü iç hazînenin Hazîne-i Âmire'yi destekleme gücü belli sınırlarda olmuştur. Bunun aşılması padişahların otoritelerini sarsmıştır. tımar alanlarının Hazîne-i Âmire yönünde daraltılması tımarlı sipâhîleri ve eyalet ordusunu güçsüzleştireceği için bu da yanlış bir politika olacağından yeni çözüm yolları üretilirken çok dikkatli düşünmeyi gerektirmiştir.

Geçmişte İmparatorluğun bütün yapısıyla uyum içinde olan mali yapı, bunu oluşturan unsurların bozulması halinde tamamen sıkıntı yaratacak bir ortam meydana getirmiştir. Bunu önleyebilmek içinde klâsik mali yapıyı bozan çözüm yollarından kaçınarak, üretim ve gelir artışı yönüne de gitmeyerek var olan fiskal gelirlerin yeniden düzenlenmesiyle mali yapıyı düzeltmeye çalışmışlardır. 18. yüzyıla gelindiğinde alınan önlemler mali yapıyı daha da bozmuş ve İmparatorluğun girdiği savaşlar yerini mali bunalımların olmasına yol açan temel unsurlara bırakmıştır. Mali yapıyı girdiği bu bunalımdan çıkarabilmek için alınan önlemlerden bir tanesi de merkezi maliye örgütünde tek hazîne olarak görev yapan Hazîne-i Âmire'nin yerine yani tek hazîne düzeni yerine çoklu hazîne düzenine geçmek olmuştur.

Hazîne-i Hassa (İç Hazîne); Osmanlı İmparatorluğu'nda sultanın altın ve gümüş olarak nakit parası ve mücevherleri Enderun'da saklanmıştır. Dış hazîne için bir yardım hazînesi olma özelliği taşıyan bu hazîne Hazîne-i Hassa ya da Hazîne-i Hümâyûn olarak tanımlanmıştır. İç hazînenin başlıca gelir kaynakları “bazı has,

mukataa ve vakıf gelirleri, Mısır irsâliyesi, darphane gelirleri, çeşitli hediyeler ve müsaderelerden elde edilen gelirlerdir. Dış hazînesi fazlası da iç hazîneye aktarıldı. İç hazîneden yapılan her türlü çıkış, hep padişahın emriyle yapılabilirdi⁵⁶. İç hazînenin giderleri ise “harem aylıkları, çeşitli ihsan, bahşiş, sadakalar, fitreler, sureleri (para kesesi), yabancı devlet hükümdârları başta olmak üzere çeşitli kişilere verilen hediyelerdir⁵⁷”.

İç hazîne sarayda muhâfaza edilen birkaç alt hazîneden meydana gelmiştir. Bunlar; “Bodrum Hazînesi, İfraz Hazînesi, Çilhane Hazînesi, Has Hazînesi, ilk dört hazîne eşyaları, sikke çubuklarını, sikkeleri ihtiva ederdi. Bunlar ihtiyaç halinde darphaneye gönderilerek sikke kestirilirdi, Has ahur hazînesi, Ceyb-i Hümâyûn (Harem-i Hümâyûn) hazînesi ise, bu hazîne padişahın günlük masraflarını karşılama gayesiyle kurulmuştur. Dış hazînenin fazlası da burada muhâfaza edilirdi. Padişahın gündelik masraflarını karşılama amacıyla kurulmuştur⁵⁸”.

İç hazînenin dış hazîneye borç vermesi, vezîr-i azam veya vekilin ya da baş defterdârın kefâleti ile olmakta ve dış hazînenin mali yapısı düzelince alınan borç iç hazîneye geri ödenmekteydi.

Osmanlı İmparatorluğu’nun mali yapısında herhangi bir problem görüldüğü zaman, iç hazîneden dış hazîneye aktarım yapılarak bu sıkıntılar atlatılmış ve denge yeniden sağlanmıştır. Fakat Osmanlı İmparatorluğu’nda bütçe açıklarının artması üzerine bu önlemler de yetersiz kalmıştır.

18. yüzyılın ikinci yarısından sonra Osmanlı İmparatorluğu’nda darphane, Osmanlı mali yapısı içinde farklı bir yere gelmiş, durumu ve fonksiyonlarında değişikliklerle, ikinci bir devlet hazînesi olarak, devletin gelir ve giderlerinin idâresinin sorumluluğunu üzerine alan bir kurum olmuştur. Yani “Hazîne-i Âmire’de

⁵⁶ Tabakoğlu, a.g.e., s.177.

⁵⁷ Erdoğan Öner, **Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdâre**, Genişletilmiş II.b., Ankara: T.C. Bakanlığı Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, 2005, s.178.

⁵⁸ Ahmet Tabakoğlu, **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**, İstanbul: Dergah Yayınları, 1985, s.35./Benzer Konu İçin Bkz. Ahmet Tabakoğlu, **Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler 1.**, (Hazırlayanlar: Mehmet Genç, Erol Özvar), İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006, s.51.

para var ise masraflar oradan karşılanır yoksa darphane sermayesinden harcanırdı.”⁵⁹ Darphane bu değişiklikler sonucunda, Ceyb-i Hümâyûn a ait gelirlerin idâresini, padişah ve hanedan üyelerinin, gelir yönetimini Tanzimât dönemine kadar üstlenmiştir. Tanzimât’ın ilân edilmesiyle beraber, tek hazîne-tek bütçe sistemine geçilmiştir. “Mart 1840 başlarından itibaren tahsis edilen aylık maaş karşılığında padişaha ait gelir kaynakları, birkaç istisna dışında, maliye hazînesine aktarılmıştır. Süreç sonunda “Darphane-i Âmire Hazîne-i Hassa Nezâreti” adını almıştır. II. Abdülhamit döneminde daha önce Maliye hazînesine aktarılan emlak-ı hümâyûn hazîne-i hassaya aktarılmıştır. Hazîne-i hassanın büyümesiyle birlikte yeni idari birimler oluşturulmuştur⁶⁰”.

Osmanlı İmparatorluğu’nun 18. yüzyıla kadar yaşamış olduğu mali bunalımlar iç hazînedan dış hazîneye altın, gümüş ve nakit para aktararak atlatmaya çalışmıştır. 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra Osmanlı İmparatorluğu’nda darphane mali yapı içerisinde farklı bir yere gelmiş ikinci bir devlet hazînesi olarak devletin gelir ve giderlerinin idâresinin sorumluluğunu üzerine alan bir kurum olmuştur. Darphane, Hazîne-i Âmire’nin ödeme güçlüğü yaşadığı yerlerde devreye girerek masrafların darphane hazînesinden yapılmasına yardım etmiş, aynı zamanda, Tanzimât dönemine kadar Ceyb-i Hümâyûn’a ait gelirlerin idâresinin, padişah ve hanedan üyelerinin gelir yönetimini de üstlenmiştir. Tanzimât’ın ilân edilmesiyle “Darphane-i Âmire Hazîne-i Hassa Nezâreti” ismini alarak nezâret şeklinde teşkilâtlanmış ve devletteki yerini almıştır. Sonuç olarak 1793 yılına kadar Osmanlı İmparatorluğu mali yapısı içinde Hazîne-i Âmire merkezi mali yapıda tek hazîne olarak görev yapmıştır.

Tek Hazîne Döneminden Çoklu Hazîne Düzenine Geçiş; Hazîne-i Âmire 1793 yılına kadar Osmanlı İmparatorluğu’nda merkezi maliye örgütünde tek hazîne olarak görev yapmıştır. İmparatorlukta “merkeze intikal eden devlet gelirleri bu hazînede toplanır ve gerekli masraflar görülürdü⁶¹”.

⁵⁹ Öner, a.g.e, s.178.

⁶⁰ Ahmet Tabakoğlu, **Osmanlı Devletinin İç Hazînesi, Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler 1.** (Hazırlayanlar: Mehmet Genç, Erol Özvar), İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006, s.51.

⁶¹ Cezar, a.g.e, s.151.

Hazîne-i Âmire'nin baş sorumlusu baş defterdâr (Şıkk-ı Evvel Defterdârı) olmuştur. 1793 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nda İrâd-ı Cedîd Hazînesi'nin kuruluşuyla, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki “tek hazîne ve tek defterdâr düzeni sona ererek, çoklu hazîne ve defterdârlıklar dönemine geçilmiş oldu⁶²”.

Kurulan ilk müstakîl hazîne, 1 Mart 1793 tarihli İrâd-ı Cedîd Hazînesi olmuştur. III. Selim zamanında bunu Tersane ve Zahîre Hazîneleri izlemiştir.

- Böylece III. Selim döneminde,
- “Hazîne-i Âmire;(Yöneticisi: Şıkkı Evvel Defterdârı),
- İrâd-ı Cedîd Hazînesi;(Yöneticisi: Şıkkı Sani Defterdârı),
- Tersane-i Âmire;(Yöneticisi Tersane Nâzırı) (Şıkkı Salis Defterdârı),
- Zahîre Hazînesi;(Yöneticisi: Zahîre Nâzırı) (Şıkkı Rabi Defterdârı)⁶³”

Bu tablodan anlaşıldığı üzere, her bir hazînenin yönetimine bir defterdâr getirilmiştir ve merkezdeki mali yapıda hazîne ve defterdârlık sayıları artmıştır.

“İlk üç hazîne devletin belli gelirlerini doğrudan idâre denetleme ve tahsil ve de belli giderlerini finanse etmekle yükümlüyken, Zahîre Hazînesi döner sermaye biçiminde örgütlenmiş bir iaşe kurumuydu⁶⁴”. Çoklu hazîne sistemi, II. Mahmud döneminde de devam etmiştir. Osmanlı İmparatorluğunda 1826 yılından sonra, mali alanda kurumsallaşma yeniden canlanmış ve Mukataat, Mansûre, Redîf, Darphane ve Maliye hazîneleri meydana çıkmıştır. II. Mahmud döneminde, Hazîne-i Âmire önemli aşamalardan geçmiş ve zamanla işlevini kaybetmiştir. Hazîne-i Âmire'nin lağv edilerek eski önemini kaybetmesi Osmanlı İmparatorluğu mali yapısında meydana gelen önemli bir değişimin de oluşumunu göstermiştir. 1839 Tanzimât Fermânı'nın ilânıyla beraber maliye de yapılan düzenleme çalışmaları sonucunda tek hazîne düzenine yeniden dönülmüştür.

⁶² Cezar, a.g.e, s.151. /Benzer Konu İçin Bkz: Öner a.g.e, s.180.

⁶³ Öner, a.g.e, s.180.

⁶⁴ Cezar, a.g.e, s.152.

Îrâd-ı Cedîd Hazînesi; Îrâd-ı Cedîd Hazînesi ve defterdârlığı 1 Mart 1793 yılında kurulmuştur. Îrâd-ı Cedîd'in kuruluş kânûnnâmesinde Îrâd-ı Cedîd Hazînesi'nin “askerî giderlerin ve özellikle vuku bulacak savaşların finansmanı için özel ve ayrı bir fon oluşturmak amacıyla”⁶⁵ kurulduğu açıklanmıştır. Îrâd-ı Cedîd Hazînesi'nde yürütülecek olan yeni mali politika ise “temelde malikâne ve eshâm sistemine son vermeyi ve tımar rejimini ıslahını amaçlamıştır. Bunları gerçekleştirmek için bazı vergilere zam yapılması ve yeni vergilerin konulması”⁶⁶ da bu yeni politikanın bir diğer yönünü oluşturmuştur. Îrâd-ı Cedîd Hazînesi'nin amiri Îrâd-ı Cedîd Defterdârı olmuştur.

Îrâd-ı Cedîd Bütçeleri; Îrâd-ı cedidin büro işlerinden sorumlu memur olarak atanan kâtip tarafından tutulan günlük gelir-gider hesaplarının, her gün Îrâd-ı Cedîd Nâzırı'na ve baş defterdâra bir pusula ile takdim edilmesi gerekmiştir. Her aybaşı, Îrâd-ı Cedîd Nâzırı ve baş defterdâr bir araya gelerek hazırladıkları pusulaları karşılaştırıp, kontrol ederek ve gümrük kayıt işlemlerini de temel alarak, hazînenin aylık hesap defteri hazırlanmıştır. Sene sonunda aynı kâtip aylık hesaplardan hareket ederek hazînenin yıllık hesap durum defterini hazırlamıştır. “Bu aylık ve yıllık hesap defterleri devre sonu kesin hesap özeti anlamında, Îrâd-ı Cedîd Hazînesi'nin aylık ve yıllık bütçelerini”⁶⁷ oluşturmuştur. Îrâd-ı Cedîd Hazînesi bütçesi her ay hazırlanmıştır. Hazîne gelir ve gider rakamlarının daha anlaşılır bir seviyeye gelmesi beklenmiş ve 2 yıl sonra Îrâd-ı Cedîd Hazînesi bütçesi çıkarılmıştır. Îrâd-ı Cedîd bütçeleri 3 başlık altında toplanmıştır. Bunlar, 1-Gelirler, 2-Giderler, 3-Mizan

Îrâd-ı Cedîd Hazînesi Gelirleri; Aşağıda Îrâd-ı Cedîd Hazînesi'nin birinci ve ikinci grup gelirleri yer almıştır. Bu grupta malikâne-i mukataa. Eshâm ve zeâmetlerin Îrâd-ı Cedîd Hazînesi'nce el konulmasıyla elde edilen gelirlerin yer aldığı görülmüştür. Bunlar; “1-Zapt edilen mukaataa faizleri, 2-Zapt edilen eshâm faizleri, 3-Zapt edilen tımar-zeâmet gelirleri”⁶⁸

⁶⁵ Cezar, a.g.e., s.152.

⁶⁶ Cezar, a.g.e., s.156.

⁶⁷ Cezar, a.g.e., s.159.

⁶⁸ Cezar, a.g.e., s.162.

Îrâd-ı Cedîd Hazînesi Birinci Grup Gelirleri; Birinci Grup Gelirleri; 1-Malikâne sistemini tasfiye ederken ortaya çıkan gelirler, 2-Eshâm satışlarını durdurma çalışmaları ve bunun sonucu sağlanan gelirler, 3-Tımar sistemini ıslah çalışmaları ve bu nedenle Îrâd-ı Cedîd Hazînesi'ne giren tımar ve zeâmet gelirleri, olmak üzere sınıflandırılmıştır.

Îrâd-ı Cedîd Hazînesi İkinci Grup Gelirleri; Bu gelir grubu, Îrâd-ı Cedîd Hazînesi tarafından tahsis olan resm hâsılatlarından meydana gelmiştir. Beş kalemden meydana gelen bu gelir grubu; 1-Zecriye resmi, 2-Pamuk resmi, 3-Yapağı resmi, 4- Üzüm resmi, 5-Kökboya, mazı ve tiftik resmi

Îrâd-ı Cedîd Hazînesinin Giderleri; Îrâd-ı Cedîd Hazînesi gider grupları; 1-Hazîne-i Âmire ve Darphane ye yapılan ödemeler, 2-Eshâm alımı ve satışı sebebiyle ortaya çıkan ödemeler, 3-Asker maaş ve ta'yînâtları için yapılan ödemeler, 4-İnşa ve imar giderleri için yapılan ödemeler, 5-Olağandışı askerî giderler, 6-Çeşitli gider grupları.

1793 yılında Îrâd-ı Cedîd Hazînesi'nin kurulmasıyla beraber Osmanlı İmparatorluğu'nda tek hazîne ve Tek defterdâr yapısı sona ermiş ve çoklu hazîne ve defterdârlık düzenine geçilmiştir. Bu dönemde kurulan ilk müstakîl hazîne olan Îrâd-ı Cedîd Hazînesi'ni, Tersane-i Âmire ve Zahîre Hazînesi'nin kuruluşu takip etmiştir. Bu arada Hazîne-i Âmire eski önemini yitirmiştir. 1793 yılında kurulan bu yeni hazînelerle Osmanlı İmparatorluğu mali yapısında meydana gelen önemli bir değişimi de ifade etmiştir. Îrâd-ı Cedîd Hazînesi, malikâne ve eshâm sistemini tasfiye etmek, tımar sistemini ıslah etmek, olağandışı giderler için bir fon bulundurmak gibi önemli görevleri üstlenmiştir. Fakat Îrâd-ı Cedîd Hazînesi bu amaçların hepsini gerçekleştirememiştir. Nedenleri tasfiye işlemlerinde zümrelerin direnmeleri, savaşlar sebebiyle ortaya çıkan yeni gider grupları, mali problemlerin çözümü aşamasında alınan önlemlerin yetersiz kalması gibi problemler örnek olarak verilebilir. Îrâd-ı Cedîd Hazînesi, 1807 yılında Nizâm-ı Cedîd hareketinin son bulmasından sonra lağv edilmiştir.

Tersan-i Âmire Hazînesi; Kara kuvvetlerinde de güçlü olan Osmanlı İmparatorluğu deniz kuvvetlerinin de güçlü olması gerekliliğini anlamış ve donanmanın güçlendirilmesi amacıyla birtakım düzenlemelere girişmiştir. Bu girişimin en önemli unsurlarından bir tanesi de Tersane-i Âmire Hazînesi'nin kuruluşu olmuştur.

Tersane ve donanma ile ilgili giderlerin zaman içerisinde artış göstermesi ve bunların finansmanında darphaneye ve kuruluş amacına aykırı olarak İrâd-ı Cedîd Hazînesi'ne başvurulması, bağımsız bir Tersane Hazînesi kuruluşuna yol açan en önemli unsurlardan biri olmuştur.

Bu yapı mevcut mali kurumları yıprattığı gibi, tersane ve donanmanın gelişmesini de engellemiştir. Yani gelir kaynakları ile desteklenen ve gelir ve giderlerini kendi elemanlarıyla yürüten, bağımsız bir tersane hazînesi kurularak bu sorunlara çözüm getirilmek istenmiştir. 6 Şubat 1805 yılında kurulan Tersane-i Âmire Hazînesi'nin baş amiri Şikk-ı Sâlis Defterdârı olmuştur. Tersane-i Âmire Hazînesi gelirleri ile donanmanın ve tersanenin gider harcamalarını ödemiştir. Bu dönemde hazîneyi zarardan koruyabilmek için piyasa fiyatları çok dikkatli bir şekilde takip edilmiştir. Gelir grupları içinde de ipek resminin Tersane-i Âmire Hazînesi'ne katkısı giderek artmıştır.

İrâd-ı Cedîd Hazînesi kuruluncaya kadar, Osmanlı İmparatorluğu'nda tersane ve donanma giderleri Hazîne-i Âmire tarafından karşılanmıştır. Savaşlar sebebiyle tersane ve donanma giderleri artış göstermiş ve 1789 yılında tahta çıkan III.Selim tersane ve donanmayı ıslah çabasına başlamıştır ve tersanenin giderlerinin İrâd-ı Cedîd Hazînesi tarafından ödenmesi kararını almıştır. “Tersane ve donanma ile ilgili giderlerin zamanla artması ve bunların finansmanın içinde de darphaneye kuruluş amacına aykırı olarak İrâd-ı Cedîd Hazînesi'ne müracaat zorunda kalınması, müstakîl bir tersane hazînesinin kurulmasına yol açan temel nedenler⁶⁹” olmuştur.

⁶⁹ Cezar, a.g.e., s.210.

6 Şubat 1805 yılında Tersane-i Âmile Hazînesi kurulmuştur. Tersane Hazînesi'nin baş amiri Şikk-ı Sâlis (Tersane-i Âmile Defterdârı-Umûr-ı Bahriye Nâzırı) olmuştur. Sergi kâtibi hazînenin gelir-gider hesaplarını tutmak ve yıl sonu bütçelerini hazırlamakla görevlendirilmiştir. Zimmet kâtibinin de görevi mübâyaa olunan malzemenin defterini tutmak ve fiyatlarını kontrol etmek olmuştur. Mübâşir ve nâzir kise-dârı ise, hazîne gelirlerinin tahsilinde çalışmak ve gerekli yazışmayı yürütmekle sorumlu olmuştur. Tersane hazînesinin gelir grupları, 1-Cizye, avâriz ve mukataatı mîriyye malları, 2-Îrâd-ı Cedîd Hazînesi'nden devredilen kalemler, (Îrâd-ı Cedîd Hazînesi'nden mazbut bazı mukataatta ve derya kalemî zeâmet ve tımarlardan ve eshâm-ı mahlûle faizleri), 3-Derya kalemî zeâmet ve tımarları, 4-Kalyoncu Bedeliyeleri, 5-İpek Resmi Hâsılatı, 6-Evkaf mukataatı zamlarından meydana gelmiştir.

Bu gelir gruplarından “cizye, avâriz ve mukataatı miriye malları eskiden Hazîne-i Âmileye ait olan gelir kalemleri⁷⁰” olup daha sonradan Tersane hazînesi bütçesinde yer almıştır. “Tersane-i Âmile hazînesinin gider grupları ise; 1-Maaş ödemeleri ve ta'yînât masrafları, 2-Gemi donanımı, onarımı veyapım masraflarıyla tersaneye gerekli malzeme alımlarından meydana gelmiştir.

Tersane-i Âmile Hazîne'si 1805- 1822 dönemlerinde kendi masraflarını kendine tahsis edilen gelirlerle karşılayabildiği için daha tutarlı bir dönem geçirmişken, 1822 yıllarından sonra bu olumlu durum tersine dönmüş ve Tersane-i Âmile Hazînesi bu sıkıntılı dönemini darphanenin îâneleri⁷¹ ile aşmaya çalışmıştır.

İyi ve güzel bir gelişme dönemi sergileyen tersane hazînesi bir süre sonra kuruluş öncesi durum ve şartlara yeniden dönmüştür. “Mansûre Hazînesi kurulduktan sonra, tersane hazînesi bu kuruma bağımlı hale gelmiş, Tanzimât'la beraber Maliye Hazînesi kurulunca tersane masraflarının önemli bir kısmını bu hazîne üstlenmiştir⁷²”. Bu yüzden de Tersane-i Âmile Hazînesi fonksiyonlarını kaybetmiş ve kendiliğinden sona ermiştir.

⁷⁰ Cezar, a.g.e., s.214.

⁷¹ Cezar, a.g.e., s.232.

⁷² Öner, a.g.e., s.184.

Tersane-i Âmire Hazînesi 1822 yılına kadar oldukça dengeli bir gelişme çizgisi sürdürmüştür, 1822 yılından sonra bu çizgide devam edemediği görülmüştür ve meydana gelen açıklar Darphane yardımı ya da borçlanma yoluyla kapatılmıştır. Zaman içinde Mansûre Hazînesi'nin kurulmasıyla, Tersane-i Âmire Hazînesi bu kuruma bağımlı hale gelerek fonksiyonlarını kaybetmiştir. Sonuç olarak iyi bir dönem geçiren Tersane-i Âmire Hazînesi bir süre sonra tersane ve donanma ile ilgili masrafların finansmanında kendine tahsis edilen gelir grupları ve bunların idâresinde kısa bir süre için başarı sağlamışsa da, kurulduğu yıllardaki sorunları dışardan yardım ve borçlarla finanse edemez duruma gelmiş ve zamanla işlevlerini kaybetmiştir.

Zahîre Hazînesi; Osmanlı İmparatorluğu'nda İstanbul'un iâşe konusu her zaman önemli bir konu olmuştur. İstanbul'un zahîre ihtiyacı 19. yüzyıldan önce kapan tüccarı tarafından karşılanmıştır. Bu durum 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra kapan tüccarının İstanbul'un zahîre ihtiyacını karşılamada yetersiz kalması üzerine devlet bu duruma müdahale etmek zorunda kalmıştır.

“Başlangıçta devletin ihtiyat saikiyle yaptığı sınırlı ölçüdeki mübâyaaaların depolanarak ihtiyaç halinde İstanbul fırınlarına dağıtılması şeklinde olan bu gelişme, yüzyılın sonlarında ayrı kadroları ve hazînesi olan bir nezâretin kurulması ile sonuçlanmıştır ve Zahîre Nezâreti, İstanbul'un zahîre işlerini bütün yönleriyle düzenleyen bir İktisâdî Devlet Teşebbüsü niteliğinde olmuştur⁷³”. Bu hazîne, “belli gelir kaynaklarının tahsis edilmeyip fon meydana getirilmesi yönünden, diğer hazînelerden farklı bir yapı sergilemiştir. İşleyiş tarzı şekliyle de diğerleriyle aynıdır⁷⁴”. Zahîre Hazîne'si, Tanzimât Fermanı'nın ilânından sonra Maliye Hazînesi'nin kurulması sonrasında kaldırılmıştır.

Mukataat Hazînesi; III. Selim'in tahtan indirilmesinden sonra başlayan ve Tanzimât dönemine kadar devam eden 1826–1839 aralığı, Osmanlı İmparatorluğu'nun hem mali hem de genel tarihinde oldukça önemli gelişmelerin yer aldığı bir süreç olmuştur. 1826 yılı sonrası, Osmanlı İmparatorluğu'nda, askerî

⁷³ Güran, a.g.e., s.17.

⁷⁴ Kütükoğlu, a.g.e., s.528.

kurumlardan başlayan ve giderek mali, idârî ve mülkî yapıyı yeniden şekillendiren bir merkezileşmenin bu dönemin en önemli özelliklerinden biri olduğu görülmüştür. Bu dönemde bu süreç mali yapıda başlamış olup, Osmanlı maliyesinde “yeni kurumlaşmalar süreci”⁷⁵ diye isimlendirilen dönemi başlatmıştır. Bu dönem Osmanlı İmparatorluğu klâsik yapısından çıkarak, modern devlet kurumlarının oluşturulma yılları olmuştur ve alınan değişim kararları çok hızlı ve arka arkaya uygulanmıştır.

1826 yılında kapıkulu ocaklarının lağv edilmesinden sonra Asâkir-i Mansûre isimli tek bir ordu kurulması, eskiden eyalet ordusu için ayrılan mali kaynakların yeni ordunun finansmanı için aktarılmasını zorunlu kılmıştır. Askeri yapıda meydana gelen merkezileşme, mali kaynaklarında merkezileşmesini sağlamıştır. Asâkir-i Mansûre’nin kurulmasıyla, Osmanlı İmparatorluğu Devleti’nin klâsik ikili ordu sistemi de yavaş yavaş ortadan kalkmıştır. Asâkir-i Mansûre artık merkez ve eyalet ordularını tek ve düzenli bir ordu halinde birleştirmiştir. Asâkir-i Mansûre ordusunun kurulmasıyla artan askerî giderlerin finansmanı için yeni kaynaklar aranmıştır. Alınan kararlar sonucunda,

1. Hazîne-i Âmire’ye bağlı olan henüz müstakîl olmayan Mukataat Hazînesi kurulmuştur. Hazîne-i Âmire’nin başındaki defterdârın yanı sıra Asâkir-i Mansûre ile ilgili gelir ve giderlerin idâresinde Asker Nâzırı da söz sahibi olmuştur.
2. Düzenli gelir kaynaklarını Hazîne-i Âmire’ye devretmiş olduğu için Darphane kapasite bakımından küçülmüş ve böylece merkezi mali örgüt içindeki önemi azalmaya başlamıştır. Ayrıca, o güne kadar Darphane tarafından idâre olunan Evkaf-ı Hümâyûn da darphaneden ayrılarak 1826 senesinde müstakîl bir Evkaf Nezâreti kurulmuştur.
3. Ceb-i Hümâyûn Hazînesi ise, Emlak-ı Hümâyûn hâsılatını Hazîne-i Âmire’ye devrederek, kapasite açısından küçülmüştür. Böylece padişahın özel hazînesinden, devlet hazînesine önemli bir gelir transferi yapılmıştır. Bu olay “Padişahların mîrî hazîneye borç vermeleri yada hibelerinden çok farklı olup,

⁷⁵ Cezar, a.g.e., s.235.

devletin mali kurumları bünyesinde çok önemli bir değişimi ve dönüşümü simgelemektedir⁷⁶”.

4. Sadrazam ve yüksek bürokratların hakkı olan kapu harcı ve bohça baha’larda Asâkir-i Mansûre masraflarını finanse etmek için Hazîne-i Âmire’ye devredilmiştir.
5. İhtisâb Resmi Asâkir-i Mansûre masraflarını karşılamak amacıyla kullanılmıştır. Yapılan yeni düzenlemelerle eski yıllarda da kullanılan ve pek önemli bir gelir kaynağı olarak görülmeyen bu gelir kalemî önemli bir gelir kalemî haline getirilerek, tahsil işlemleri ve idâresiyle ilgili olarak İhtisâb Nezâreti kurulmuştur. Bu uygulama ülkenin her yerinde aynı anda başlatılamamış ve uygulama başlatılan iller İstanbul-İzmir-Edirne-Bursa-Kastamonu-Maraş-Antakya vb. iller takip etmiştir. Böylesi bir uygulama aynı zamanda verginin ülke geneline yayılmaya başlayacağını da önemli bir habercisi olmuştur (Tanzimât döneminde ise İhtisâb Nâzırlığı önce biçim ve işlev değiştirmiş daha sonra lağv edilmiştir).

Mukataat hazînesinin resmi kuruluş yılı hakkında net bilgiler mevcut değildir. Belgeler ve olaylar incelendiğinde “Mukataat Hazînesi deyiminin kendiliğinden ortaya çıkıp yerleştiği⁷⁷” anlaşılmıştır. Mukataat Hazînesi’nin kuruluş temelini Asâkir-i Mansûre masraflarının finansmanı için darphaneden ayrılıp tahsis olunan mukataalar oluşturmuştur.

Mukataat Hazînesi Hazîne-i Âmire’ye bağlı olmasına rağmen, gittikçe önem kazanmış ve 1827 yılında Hazîne-i Âmire ve baş defterdâr yönetiminden ayrılarak Mukataat Nezâreti kurulmuştur. Asâkir-i Mansûre’ye ayrılan bütün gelir yönetimi bu nezârete devredilmiştir. Böylece Mukataat Hazînesi müstakîl hale gelmiştir. Mukataat Nâzırı’nın yönetimindeki Mukataat Hazînesi’nin işleri yoğunlaşmıştır ve Mukataat Nâzırı’nın tek başına gereği gibi tüm işlerin üstesinden gelemeyeceği düşüncesinden hareketle 1829 yılında Mukataat Nezâreti, Mukataat Nâzırlığı ve Masarîfât Nâzırlığı olarak ikiye ayrılmıştır. “Hazînenin gelirlerinin yönetimi Mukataat Nâzırlığı’na, giderlerinin yönetimi kurulan Masarîfât Nâzırlığı’na

⁷⁶ Cezar, a.g.e., s.249-250.

⁷⁷ Cezar, a.g.e., s.252.

verildi⁷⁸”. 1 Ağustos 1834 yılında Mukataat Nezâreti ve Hazînesi ünvanları kaldırılmış ve yerine Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Hazînesi Defterdârlığı ünvanı kurulmuştur.

Asâkiri Mansûre Hazînesi ve Defterdârlığı; 1 Ağustos 1834 yılında, işlerinin yoğun olması sebebiyle daha iyi bir idari düzene kavuşturulabilmek için Mukataat Nezâreti Defterdârlığa dönüştürülmüştür ve Mukataat Nezâreti ve Hazînesi ifadesi kaldırılmış yerine, “Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Hazînesi Defterdârı⁷⁹” deyiminin kullanılacağı açıklanmıştır. 1834 yılında Mukataat Hazînesi’nden Mansûre Hazînesi’ne geçişle birlikte, merkezde mali yapıdaki düzenleme süreci hız kazanmıştır. Yine aynı yıllarda, Asâkir-i Mansûre Hazînesi’nin yedeği konumunda olan Redîf askerlerinin hesaplarına bakmak için Mansûre hazînesine bağlı olarak, Redîf Hazînesi kurulmuştur.

Mansûre Hazînesi için oluşturulan özel bürolar, “1-Mansûre Hazînesi Asıl Kanunname Defteri, 2-Asâkir-i Mansûre’nin Maaşları ve ta’yînât Defteri, 3-Asâkir-i Mansûre Elbise Defteri, 4-İltizama Defteri, 5-Tımar ve Zeâmet Defteri, 6-Taşrada olan Asâkiri Mansûrenin Tayınat Defteri, 7-Redîf Asâkir-i Mansûre Defteri, 8-Mansûre Hazînesi’ne Tahsis Olunan Vârîdât ve Rûsûmât Defterleri⁸⁰”nden meydana gelmiş olup Mansûre Hazînesi Defterdârlığı’nın müstakîl statüsü fazla devam etmemiş ve kuruluşundan üç buçuk yıl sonra bu defterdârlık lağv edilmiştir.

Darphane-i Âmire Defterdârlığının Kuruluşu; 1835 yılında Hazîne-i Âmire ve Darphane-i Âmire birleştirilmiş ve Şikk-ı Evvel Defterdârlığı da lağv edilmiş, Rıza Efendi “Darphane-i Âmire Defterdârı” ünvanıyla her iki kurumun birleşmesinden meydana gelen yeni hazînenin başına getirilmiştir. Fakat bu birleşme 1838 yılında tekrar bozulmuş ve Hazîne-i Âmire bu defa da Mansûre Hazînesi ile birleştirilmiş ve bundan sonra artık defterdâr deyiminin kullanılmayacağı da açıklanmış ve defterdârlık nezârete dönüştürülmüş ve Maliye Nezâreti kurulmuştur.

⁷⁸ Cezar, a.g.e., s.257.

⁷⁹ Cezar, a.g.e., s.259.

⁸⁰ Cezar, a.g.e., s.262.

Maliye Nezâreti'nin kurulmasıyla, “Devlet belli giderlerine karşılık olarak kurulan belirli hazînelerden oluşan çokluğu ortadan kaldırmayıp ve gelirleri ile giderleri olabildiğince tek hazîne toplayabilmeyi, Taşrada vergi, tarh, tevzi ve tahsilini tek elden kontrol etmek, yolsuzluk ve zulmü önlemek ve gelirleri artırmak böylece taşra teşkilâtını merkezi maliye teşkilâtına bağlayarak yeniden düzenlemeyi⁸¹” planlamıştır.

İmparatorluktaki bütün yenilik ve düzenlemeler eşliğinde, çoklu hazîne düzeni sona ermiş ve tek hazîne-tek bütçe ilkesi benîmsenerek, ülkedeki tüm fiskal gelirlerin bu hazînenin denetim ve gözetiminde bulunması ve giderlerinde aynı hazîne kanalıyla yapılacağı bir sürece girmiştir. 1840 yılında mayıs ayında, diğer bütün hazîneler maliye hazînesine katılarak tek hazîne ve tek bir bütçe ilkesi benimsemiştir.

İç Borçlanma; Osmanlı İmparatorluğu maliyesi 1768 yılı sonrasında, artan savaş harcamalarının finansmanını sağlayabilmek için iç borçlanmaya başvurmuştur. Merkezi devletin vergi gelirlerinin azalmasıyla beraber iç borçlanma daha da önem kazanmış ve yönetim kadrosu çeşitli finansman kaynakları kullanmaya başlamışlardır.

17. yüzyılın ikinci yarısından sonra 1783 yılına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda iç borçlanma kaynaklarına bakıldığında, devlet, tımar düzenini terk etmeye ve artık iç borçlanma araçları olarak, iltizamı, malikâneyi, yüksek düzeydeki bürokratlardan borç almayı, Yahudi bankerlerinden borç almayı, eshâmı ve olağanüstü vergilerden faydalanmak gibi araçları kullanmıştır. Fakat, Osmanlı İmparatorluğu'nun devam eden uzun süreli savaşlarının giderlerinin finansmanı yüzünden 18 yüzyılda da mali yapıda bir kriz yaşanmıştır.

İmparatorluk 1768 yılında bir gelir kaynağı olarak kullandığı eshâmı yine bir iç borçlanma aracı olarak kullanmıştır. Fakat sonuç olarak eshâm ve malikâne sisteminin de kullanım açısından artık belli kuralları ve sınırları oluşmuştur. Bunlar, “Devletin halktan talep edeceği fonlar için karşılık göstermesi, halkında belli bir

⁸¹ Öner, a.g.e., s.243.

tasarrufunun olması gerekmiştir. Yani malikâne ve eshâm sistemleri temelde birbiriyle çelişmekte ve biri diğerinin piyasasını olumsuz etkilemiş, alıcı açısından ise faizi garanti olan eshâmın hâsılatı giderek problemli olan malikâne mukataaya tercih edilmiş, devlet açısından ise, birçok mukaatanın daha önceden malikâne olarak satılması üzerine eshâm çıkarılacak mukataa sayısını otomatikman sınırlandırmış, 1780’li yıllara gelindiğinde artık malikâne sisteminin bir tıkanma noktasına gelmesi⁸²” olarak belirlenmiştir. Bu sıkıntılar sebebiyle artık iç borçlanma sürecinin son safhalardan biri olan ve “kısa dönemli bono işlevi gören⁸³” kaime karşımıza çıkmıştır.

1830 yılının ikinci döneminde İmparatorluğun askerî harcamalarının artması ve girilen Reform hareketleri sonucunda, mali anlamda bütçe açıklarıyla karşılaşınca, harcama yapılabilmesi için sergi ismi verilen borç senetlerine de başvuran İmparatorluk, yeterli geliri elde edemeyince, Kaime-i Muteber-i nakdiye yi piyasaya sürmüştür. Zaman içinde devlet bu kâğıtları “Sehim Kaimesi”⁸⁴ olarak tanımlamaya başlamıştır. Sehim Kaimesi “böylece devletin borcunu belirli mukataaların vergi gelirleriyle ilişkilendiren ve piyasalarda bir miktâr güven kazanmış eshâm düzeniyle ilişki kurulmuştur⁸⁵”.

Fakat sonradan, kaimelerin tedavülünde kalpazanlık problemiyle karşılaşmış ve 1842 yılından sonra basılan kaimelerde padişah tuğrası ve sahtekârlıklara karşı önlemler alınarak basımına devam edilmiştir. 1852 yılına kadar başarılı olan kaimeler 1862 yılından sonra oldukça büyük bir enflasyonla sonuçlanmıştır.

Tağşiş: Osmanlı İmparatorluğu’nun 16. yüzyılın sonlarına doğru içine girdiği savaşlar ve reformlar sonucunda İmparatorluk maliyesi bütçe açıklarıyla karşı karşıya kalmış ve bu durumdan kurtulabilmek için devlet vergi kaynaklarını artırmaya çalışıp bir diğer yandan da iç borçlanmaya ağırlık vermiştir.

⁸² Cezar, a.g.e., s.104.

⁸³ Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Genel Yayın:1330, Seçme Eserler, Türkiye İş Bankası Yayınları, 3.b., Seçme Eserleri, 2010, s.139.

⁸⁴ Pamuk, a.g.e., s.140.

⁸⁵ Şevket Pamuk, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi**, 3.b., İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s.227.

İç borçlanmanın devletin gerekli olan finansman ihtiyacını karşılayamaması üzerine Osmanlı İmparatorluğu tağşiş yoluyla ek gelir sağlamaya çalışmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda tağşişlerin gelişim sürecine bakıldığında II. Mehmed'in saltanatı döneminde tağşişler açısından oldukça özel bir yere sahip olduğu görülmüştür. Devlet müdahaleciliği ve tağşiş uygulamalarının bu özelliği gösterme sebebi, "II. Mehmed'in merkezileşme girişimleri ve değerli maden kıtlıkları⁸⁶" olmuştur. 16. yüzyıla gelindiğinde ise, Osmanlı İmparatorluğu'nda gayet düzenli olan iktisâdî ve mali koşullar yerini durgunluk ve bunalım sürecine bırakmıştır. Bu bunalımın temelinde parasal alanda yaşanan sıkıntıların sebep olduğu görülmüştür. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu bütçeleri, harcamaların gelirlerden daha hızlı yükseldiğini ve bütçe fazlalarının yerini önemli bütçe açıklarına bıraktığı bir sürece girmiştir ve bu sorunlar daha da büyüyerek " tüm Osmanlı Devleti'nin en büyük tağşişlerinden biriyle sonuçlanmıştır⁸⁷".

İmparatorluğun mali problemleri 17. yüzyıl süresince de devam etmiş olup, yaşanan celâlî isyanları mali sorunları daha da ağırlaştırmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli olan tağşişlerin bir diğeri ise 1808–1839 yıllarında II. Mahmut zamanında yaşanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu mali yapı ve para düzenine 1760'lardan sonra bakıldığında ise, Rusya ve Avusturya ile yapılan uzun ve yorucu savaşlar bu yapıya oldukça zarar verdiği görülmüştür. Bu dönemde ise III. Selim 1789 yılında büyük bir tağşiş gerçekleştirmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda 16. yüzyılın son çeyreğine kadar daha çok nüfus, iktisâdî genişleme, parasal ve mali istikrar yapısı egemen olmuştur. 16. yüzyılın sonlarında İmparatorluğun mali problemleri giderek büyümüş ve celâlî isyanları olarak tanımlanan toplumsal ve siyasal ayaklanmalar mali sorunları daha da artırmıştır. Bu dönemde İmparatorluğun siyasal gücü zayıflamış ve taşrada vergi toplanması ve bu verginin merkeze aktarılmasında problemler yaşanmıştır. Bu da mali sorunları giderek daha da büyütülmüştür.

⁸⁶ Pamuk, a.g.e., s.45.

⁸⁷ Pamuk, a.g.e., s.149.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılan tağşışlarla daha çok devlet kısa sürede ek mali gelir elde etmiş ve tağşış uygulamasının uzun süreli bir yapılanma içinde olmadığı görülmüştür. 16. yüzyılda yapılan tağşışların daha çok mali ve siyasal anlamda güçlü bir devlet tarafından ve uzun süreli bir dönem içinde yapıldığı, fakat daha sonraki dönemlerde ise mali ve siyasal anlamda zayıf kalan bir yönetimin oldukça sık başvurduğu veyaşadıkları mali bunalımlara çözüm olarak kısa vadeli bir süreci içine alan bir gelişim yapısı sergilenmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda 16. yüzyıldan beri yapılan tağşışların en önemli nedenleri olarak, “1- Mali nedenler, bütçe açıkları ve devletin ek gelir sağlama ihtiyacı, 2- Ekonominin para talebinde ortaya çıkan artış, tedavüldeki para miktârını artırma isteği, 3-Kimi toplumsal kesimlerden gelen kâr amaçlı enflasyon talepleri, 4-Darphanelerin kötü işletilmesi, 5-Tedâvüldeki sikkelerin eskimesi, kullanım nedeniyle küçülmeleri, sikkelerin kenarlarının kırılmasını⁸⁸” göstermek mümkündür.

Olağanüstü Vergiler; Osmanlı İmparatorluğu'nun 16. yüzyılın sonlarına doğru tımar sistemini tasfiye etmesi ve sonraki yüzyıllarda imparatorluğun karşılaşmış olduğu mali sorunların alınan bütün önlemlere rağmen çözümlenememesine ve hazînenin karşılaşmış olduğu bütçe açıklarının kapatabilmek için dîvân kararı ve padişahın emriyle toplanma kararı verilen olağanüstü vergilendirme sürecine girilmiştir. Bu süreçte avârız ismi verilen birçok değişik vergi türleri konularak gelir elde edilmiştir. Bu döneme özgü olan bu vergiler “İmdadiyye”⁸⁹ olarak isimlendirilmiştir. Bunlar, “çeşitli yükümlülüklerinin gerektirdiği giderlerine karşılık olarak eyalet ve sancak mutasarrıflarına tahsisi olunmuştur⁹⁰”.

İmdâd-ı Seferiyye: “Bu vergi ilk önceleri savaş masrafları ve mevâcıp ödemelerine katkı sağlamak üzere ödünç olarak istenmiştir⁹¹”. Savaş yıllarına ait olan bu vergi türü yanında, barış zamanları içinde alınan bir vergi türü olan İmdâd-ı

⁸⁸ Pamuk, a.g.e, s.55.

⁸⁹ Ahmet Tabakoğlu, **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**, İstanbul: Dergah Yayınları, 1985, s.266.

⁹⁰ Cezar, a.g.e, s.53.

⁹¹ Tabakoğlu, a.g.e., s.266.

hazariye ise, İmdâd-ı Seferiyye'ye alternatif olarak konulmuştur. Bu vergi türü diğer vergi türüne göre daha hafif bir vergi olmuştur. Bu vergi hazar zamanında alınmıştır. Maliye ce şemsi sene kabul edilmeden önce kameri seneye bağlı olmayan mali işlerde Ruzu Hızır, Ruzu Kasım vade ve mebde ve taksit günleri olarak kullanılmıştır⁹². Bu vergi Tanzimât'ın ilânıyla beraber kaldırılmıştır. Bir diğer olağanüstü vergi türü olan îanei cihâdiyye ise; mûharebe zamanlarında geçici olarak toplanmış ve doğrudan doğruya merkeze gönderilmiştir.

İmparatorlukta yeni bütçe kaynakları elde edebilmek için geçici olarak toplanan ve zaman içinde sürekli hale gelen olağanüstü vergilerle “merkezi ordu dışında, eyaletlerden gelen ek bir askerî gücün ayakta tutulması sağlanmıştır. Fakat zamanla İmdâdiyyeler de sabit bir gelir kalemî olarak kalınca, dönemin gereği olarak oluşan ve sistemli bir yapıya sahip olmayan bu askerî gücünde ayakta durması zorlaşmış ve giderek zayıflamıştır⁹³”.

Bu durum Osmanlı İmparatorluğu'nda ne kadar yeni gelir kaynakları bulunursa bulunsun Ülkede mali sorunları çıkmaza sokan askerî problemlerin halledilmesi yani belli düzenlemeler yapılması gerektiği sonucuna ulaştırmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun batı ülkelerinin yakaladığı teknolojik gelişme düzeyine ulaşamaması ve savaşlarda yetersiz kalınması ve mali yapıyı bütçe açıklarıyla karşı karşıya bırakması sonucunu meydana getirmiştir.

Müsadere; Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan savaşlar yüzünden artan giderlerin artık olağan gelirle karşılanamaması ve toplanan vergi gelirlerinin zamanında merkeze gönderilememesi sebebiyle yeni gelir kaynakları yaratmak zorunda kalan İmparatorluk yöneticileri artan savaş giderlerini ve oluşan bütçe açıklarını finanse edebilmek için müsadereleri de kullanmıştır.

“Arapça bir kelime olan ve fiil kökü itibari ile hakkını zorla istedi, zorla aldı gibi anlamlara gelen müsadere, kavram olarak cürüm nedeniyle bir kimsenin nakit, mal ve eşyalarının yönetici veya devlet namına zapt edilmesi anlamına gelmektedir.

⁹² Karamürsel, a.g.e., s.182.

⁹³ Cezar, a.g.e., s.72.

Osmanlı İmparatorluğu'nda müsadere konusu içinde sıkça kullanılan muhallefet kavramı, ecelle veya katlev vefat edenlerin geride bıraktığı mal ve nakit varlıklarının tamamını ifade etmektedir⁹⁴. Tarihte müsadere uygulamaları antik Yunanda, Roma uygarlığında, batı orta çağda, doğu İslam devletlerinde, Abbasilerde, Gaznelilerde, Selçuklularda ve Osmanlı İmparatorluğunda yaygın uygulama alanları bulunmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nda, “kuruluş döneminde Yıldırım Beyazıt'ın oğulları arasındaki iktidar kavgaları sırasında meydana gelen müsadere uygulamaları cezai bir nitelikte olup devlet malını zimmete geçirenler ve isyancılar için uygulanmıştır. İlerleyen zamanlarda, Fatih döneminde Çandar'lı Halil Paşanın katledilip mallarının ele geçirilmesi olayı, bu dönemin oldukça önemli müsadere örneklerinden birini meydana getirmiştir⁹⁵”.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Fatih döneminden beri uygulanan müsaderelerin uygulanma sebebi olarak, “Güçlü bir merkezi imparatorluk kurmak ve merkezi otoriteye rakip olabilecek güçlerin oluşumunu engellemek, ekonomik bunalım ve savaş zamanlarında hazîneye gelir sağlamak, üst düzey devlet görevlilerinin öldükten sonra mirasçılarına hiçbir şey bırakmayacaklarını düşünerek dürüst davranmalarını sağlamak, devlet adamları ve nüfus sahibi kişilerin çeşitli gayr-i kanunî metotlarla devlete ait malları ele geçirme ihtimallerine karşı önlem olmak⁹⁶” şeklinde sıralamak mümkündür.

“II. Mahmut ve III. Selim dönemindeki müsadere uygulamalarında ayanlar üzerinde kurdukları baskı ve müsadere uygulamaları, âyânların iktisadi faaliyetlerine zarar veren uygulamalar niteliğinde olmuştur.

Müsadereye uğrayan kesimler açısından bakıldığında; askeri tabir olunan yöneticiler, şehir ve köylerde, aşiretler arasında devletle iş yapan ya da başka bir şekilde önem kazanmış olan seçkinler, devletin güvenliği ve otoritesine karşı

⁹⁴ Ömer Karaoğlu, “**Osmanlı Devletinde Müsadere Uygulaması, II. Mahmut Dönemi (1808-1839)**”, (Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü, İktisat Tarihi Anabilim Dalı, 1998), s. 4.

⁹⁵ Karaoğlu, a.g.e., s. 8.

⁹⁶ Sevgül Akyılmaz, “Osmanlı Devletinde Yönetici Sınıf Açısından Müsadere Uygulaması”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:12, Sayı: 1-2, (2008), s.399.

girişilen isyan hareketleri, eşkıyalar, olmuştur. Müsaderenin işleyişine bakıldığında ise, müsadereye konu alan muhalefat içerisinde yer alan tüm mal ve varlıklar müsadere kapsamına alınmıştır. Muhalefatı meydana getiren menkul ve gayrimenkullerle alacakların tamamı müsadereye dahildir. Müsadere sadece ilgi şahsın muhalefatına yönelmiştir. Müsadere işlemleri müsadereye konu alan muhalefat merkezi devlet tarafından haber alındığında ya da devlet bizzat durumdan haberdar ise bu işi yapmakla yükümlü görevliler atanmıştır. Görevliler zapt ve kayıt işlemlerini usulüne uygun bir şekilde deftere kaydederek, mühürlenip İstanbul'a gönderilmiştir⁹⁷.

Muhalefatın satışında ise, muhalefata konu alan mal, eşya ve gayrimenkuller açık artırmaya çıkarılarak satışa sunulmuştur. Satış işlemleri İstanbul'da Bab-ı Hümayunda ve Enderun'da ya da bedestenlerde ya da ilgili yerlerin çarşılarında gerçekleşirdi. Müsaderede suistimaller; muhalefat şahsının varisleri nasıl terk eden mal ve eşya kaçırıyorsa, bu işle görevli olanlarında zaman zaman bir takım usulsüzlüklere girişmişlerdir. İlgili memurlar ve mal sahipleri arasında malın değerinin yüksek ve düşük kaydedilmesi şeklinde usulsüzlükler yapılmıştır. Merkezi devlet bu usulsüzlükleri dikkatle takip etmiştir. Muhalefatlar, mübaşir ve kâtipler tarafından çok büyük bir titizlikle listelenmiştir. Bu malların karşılıklarına satış fiyatlarını kaydetmişlerdir⁹⁸.

Müsadereler, Osmanlı İmparatorluğu'nda daha çok 17. ve 18. yüzyıllarda ekonomik bunalım ve savaş zamanlarında hazîneye gelir sağlamak amacıyla yapılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu mali yapıyı olumsuzluğa götüren sebepleri ortadan kaldırabilmek için birçok finansman kaynağı kullanılmış fakat giderek artan savaşlar bunalımların temel sebebi olmaya devam etmiştir.

⁹⁷ Karaoğlu, a.g.e., s. 8.

⁹⁸ Karaoğlu, a.g.e., s. 8.

İKİNCİ BÖLÜM

19. YÜZYILDA OSMANLI MALİYESİNDE DEĞİŞİM: BAŞLICA BÜROKRATİK DÜZENLEMELER VE MALİYE NEZÂRETİNİN KURULMASI

1. 1840- 1860 ARASI BÜROKRATİK DÜZENLEMELER

Tanzimât Osmanlı Maliye tarihi açısından önceki dönemlere göre farklı özellikler taşıyan bir yenilenme, yeniden düzenlenme dönemi olmuştur*. İmparatorluğun devlet yapısı, Tanzimât hareketinden önemli ölçüde etkilendiği için oluşturulan yeni kurumlar geleneksel Osmanlı İmparatorluğu devlet teşkilâtında belirgin bir değişimi ortaya çıkarmıştır İmparatorlukta devlet işlerinin görüşüldüğü en üst makam Dîvân-ı Hümâyûn olmuştur. Zamanla toplanma ve danışma niteliğini kaybeden dîvân, II. Mahmut döneminde kaldırılarak yerini Avrupa örneğine göre kurulan nezâretler almıştır. Hâriciye Nezâreti ve Dâhilî ye Nezâreti gibi, Maliye Nezâreti de ilk kurulan nezâretler arasında yer almıştır. Böylece bakanlıklar esasına dayalı merkezi idâre biriminin de temelleri atılmıştır. Tanzimât’tan önce Osmanlı İmparatorluğu’nun mali işlerini yürüten defterdârlık 1838 yılında Maliye Nezâretine dönüştürülmüştür. 1840 yılı sonrasında Maliye Nezâreti mali idârenin tek sorumlusu haline gelmiş ve devletin bütün gelir ve giderlerini yine tek elden idâre edilme süreci başlamıştır.

“Maliye Nezâreti’nin kurulmasındaki temel amaç; çoklu hazîne yapısına son vererek gelir ve giderin mümkün olduğu kadar tek hazîne de toplanmasını sağlamaktır. Bu amacın arkasındaki temel düşünce ise taşrada yolsuzlukların ve zulmün önüne geçerek vergi gelirlerini artırmaktı⁹⁹”. Maliye Nezâreti 28 Şubat 1847’de (1263) defterdârlığın ortadan kaldırılmasıyla kurulmuş oldu¹⁰⁰. “Paşalık ünvanıyla Nafiz Paşa nâzır olarak atandı. Maliye Nezâreti’nin kuruluş döneminde bazı geriye dönüşler yaşandı. Defterdârlık düzenine bir dönüş olduysa da bu uzun

* Mübahat Kütükoğlu, Coşkun Çakır ve Abdüllatif Şener gibi mali tarih çalışan araştırmacılar Tanzimâtla beraber Osmanlı İmparatorluğu maliyesinde yeni bir dönemin başladığı konusunda hemfirdir.

⁹⁹ İlber Ortaylı, “Osmanlı Maliyesi ve Tarihi, Tanzimât Devri ve Sonrası İdari Teşkilat”, **Devlet ve Toplum**, Cilt:1, (1994), s.291.

¹⁰⁰ Rûsûmât Salnamesi, a.g.e., s.12

sürmedi. Kuruluştan iki yıl sonra nezâret düzenine yeniden dönüldü¹⁰¹” (1841) “Nafiz Paşa’nın sistemleştirmeleriyle Maliye kalemlerinde yeni bir düzen kuruldu. Birbiri ile ilgili kalemler biraraya getirildi. Gruplandırmaya uygun olmayanlar ise ayrıldı. Yapılan değişiklikten sonra oluşan yeni kalemler şunlardır. Mektub-i Maliye Kalemî, Ceride Muhâsebesi, Eshâm Muhâsebesi, Mukataat Muhâsebesi, Rûznâmçe Kalemî, Maliye Muhâsebesi, Evâmiri Maliye Kalemî ve Muhallefat Kalemî’dir¹⁰²”.

“Bu yeni düzenlemede, Eshâm Muhâsebesi Kalemî’nde, Eshâmla ilgili gelir gider kayıtları maliyenin diğer kayıtlarından ayrılmış oluyordu. Bu muhâsebe kayıtlarını tutan muhâsebecinin yanında, ona Emtia ve Duhan gümrüklerinin gelir ve eshâm masraflarının hesaplarını tutmak üzere yardımcı olmak üzere bir ‘gümrük mümeyyizi’ verilmişti¹⁰³”.

Mukataalar ile ilgili her türlü düzenleme ise Mukataat Muhâsebesi kalemînde yer almaktaydı. Tüm yazışmaları yapmak üzere burada bir mukataa mümeyyizi görevlendirilmişti. Maliye Nezâreti’nin kuruluşu sırasında yapılan bu sınıflandırmalar yeni bir mali düzenin kurulması için ilk adımlardı. Buna bir tür sadeleştirme de diyebiliriz. Ancak esası gene de iltizam ile yönetilen eski sisteme dayanmakta idi. Maliyede merkezi bir idâre kurulması oldukça uzun bir zaman aldı.

Tanzimât fermanı ile yürürlüğe koyulan yenilikler topyekûn hayata geçirilmedi. Yeni uygulamalar için pilot bölgeler seçildi. Burada süreç takip edildi. Aksayan yönler gözlemlendi. Maliyede merkezileşme için atılan adımlar içinde en önemlileri hangileridir? Geriye dönüşü olmayan bir yenilik gerçekleşti mi ? Örnek olarak Hazîne-i Âmire Defterdârlığı Tanzimât reformları içinde nasıl bir yeniliği temsil etmektedir. Kurulan bu birim eski kurumları sürdürmek ve yenilerden ayrı tutmak üzere kurulmuştu. Oysaki Umûr-ı Maliye Nezâreti yeni bir kurumdur. Tanzimât’ın uygulandığı pilot bölgelerdeki yazışmaları, muameleleri, muhabere ve işlemlerini yürütmek üzere kurulmuştur. Tanzimât ile başlayan yenileşme hareketlerinin yarattığı ikili yapıyı gidermenin bir yolu bulunabildi mi?

¹⁰¹ Abdüllatif Şener, **Tanzimât Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi**, Bilimsel Araştırma Dizisi: 6, İstanbul: İşaret Yayınları, 1990, s.26.

¹⁰² Ali Akyıldız, **Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform, 1836-1856**, İstanbul: Eren Yayınevi, 1993, s.101.

¹⁰³ Akyıldız, a.g.e., s.102.

Bahsettiğimiz gibi Tanzimât'ın ilânından sonra var olan hazînelerin birleştirilmesiyle kurulan maliye nezâretinin, Osmanlı maliyesi üzerinde meydana getirdiği kurumsal yenilikleri imparatorluğun tümünde uygulama isteği amaçlanmıştır. Fakat bu yapılanmanın ülkenin bütününe yayılması çok zor olduğundan sistem hemen yürürlüğe girememiştir.

Yeni Tanzimât reformlarının uygulandığı alan ve eski yapının devam ettiği yeni reform alanından ayrı tutulan bu ikili yapının yarattığı sıkıntıları aşabilmek, artan iş yoğunluğunu hafifletebilmek, Tanzimât süresince uygulamaların sonuçlarında meydana gelebilecek olan sıkıntıları çözümlmek, mali idâreye yardımcı olabilmek adına birçok komisyon ve meclisler oluşturulurken, taşra mali idâresinde de yeni düzenlemelere gidilmiştir.

“Tanzimât'a dahil alanlardaki vergilerin tespit edilmesi tahsilinin daha kolay yapılması, yolsuzlukların önlenmesi gibi bir ihtisas meclisi özelliği taşıyan ve varlığını bir yıldan fazla devam ettiremeyen ve yerini başka komisyon ve meclislere bırakan Meclis-i Muhâsebe-i Maliye, sarraf ve mültezimlerin, hazîneye olan borçlarının vaktinde ödenmemesinin meydana getirdiği problemleri gidermek için kurulan ve 1858 yılında kaldırılan Zimemât Komisyonu, Kırım Savaşı sonrasında hazînenin sıkıntı içine girmesi, devletin gelirleriyle savaş giderlerini karşılayamaması ve dış borçlanmaya gitmesi üzerine, mali idârede yapılması gereken reformların araştırılması, gelir ve giderlerin gözden geçirilmesi, vergilerin nasıl tahsil edileceğinin tespit edilmesi, hazîne işlemlerine ait maddelerin düzenlenmesi gibi sorumlulukları yerine getiren ve kuruluşu sonrasında uzun ömürlü olmayıp 1866 yılında kaldırılan Meclis-i Âlî-i Hazâin, Meclisi Muhâsebe-i Maliye, Zimemât Komisyonu, Meclis-i Âlî-i Hazâin gibi birimler mali uyuşmazlıklara ve mali sorunlara çözüm aramak için kurulmuşlarken, her iki görevi yerine getirecek olan, Hazîne-i Celîle'ye tabi olan idârelerin gelir ve giderlerine ait olan yıllık muhâsebe defterlerinin özetlerinin dîvâna havale edilmesinde gerekli olan incelemeleri yapmak, görevden alınması gereken maliye memurlarının durumlarını nezârete bildirmek, teftişte bulunmak, memurların işe alım sınavlarının yapılması, görevlendirilmeleri vs.

hizmetleri yerine getirecek olan bugünkü Sayıştay'ın temeli olan “Dîvân-ı Muhâsebât” kurulmuştur¹⁰⁴”.

Dîvân-ı Muhâsebât sonrasında imparatorluğun içinde bulunduğu şartlara göre bir takım yeni meclisler ve komisyonlara da ihtiyaç duyulduğu için, yeni komisyon ve meclisler de kurulmuştur. “Bunlar, ülke madenlerinin verimli bir şekilde işletilmesini sağlamak için kurulan Meclis-i Maâdin, devlet gelirleri içerisinde önemli bir yeri olan gümrük ve diğer resmlerle ilgili olan Meclis-i Rûsûmat, yeni vergilerin uygulanabilmesi için başlatılan emlak ve nüfus tahrirlerini yürütmekle görevli tahrir komisyonu, memurların atanma seçimi amacıyla oluşturulan İntihâb-ı Memûrîn Komisyonu, Hazîne-i Hassa Komisyonu ve İnhisâr Komisyonu, Meclis-i Muvakat'dır¹⁰⁵”.

Tanzimât'ın ilânıyla beraber başlayan yenileşme hareketlerinin meydana getirdiği bu ikili yapının yarattığı sıkıntılardan kurtulmak için komisyon ve meclislerin kurulmasının yanı sıra alınan diğer bir önlem ise taşradaki mali idârenin yeniden gözden geçirilerek gerekli önlemlerin alınması olmuştur.

Tanzimât'ın ilk dönemlerinde yapılan uygulamalar beklenen sonuçları tam olarak vermediği için buna sebep olan sıkıntıların da doğru olarak tespit edilmediği anlaşılmıştır. Yeni çözüm yolları bulabilmek için yapılacak düzenlemelerin ilk basamağını eyaletlerdeki sorunların doğru bir şekilde anlaşılması gerektiği kanaatine ulaşan imparatorluk yöneticileri Anadolu ve Rûmeli'nin çeşitli bölgelerine gönderilen ve bu bölgelerden gelen temsilciler aracılığıyla hazırlanan raporları Bâb-ı Âlîye göndermişlerdir. Bu raporlar Meclis-i vâlâda incelenerek işlem yapılması gereken konular üzerinde çalışmalara başlanmıştır. Eyaletlerdeki problemlerin ne olduğunun araştırılması çalışmaları aynı zamanda “Teftiş geleneğinin de¹⁰⁶” doğması ve Anadolu ve Rûmeliye müfettişlerin gönderilmesine sebep olmuş ve onların verdikleri bilgiler hızla değerlendirmeye alınmıştır.

¹⁰⁴ Abdüllatif Şener, **Tanzimât Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi**, Bilimsel Araştırma Dizisi: 6, İstanbul: İşaret Yayınları, 1990, s. 28- 31.

¹⁰⁵ Şener, a.g.e., s.32.

¹⁰⁶ Şener,a.g.e.,s.34.

Tanzimât Fermanı'nın ilânıyla birlikte imparatorluğun en önemli problemlerinden birisi olarak görülen iltizam sistemine son verilmiştir. Önceleri iltizama verilen devler gelirlerinin Muhassıllar aracılığıyla emâneten idâresine başlanmıştır. Fakat bu durum iltizam sisteminden faydalar sağlayan sarrafları ve mültezimleri rahatsız etmiş ve zaman zaman imparatorluk, iltizam usulüne tekrar dönüş yapmak zorunda kalmıştır. İltizamın kaldırılması ve Tanzimât reformlarının düzgün bir şekilde uygulanabilmesi için Tanzimât'ın uygulandığı tüm bölgelere 1840 yılında iltizamın kaldırılmasından sonra vergilerin doğrudan doğruya devlet hazînesi adına tahsil edilmesi, Tanzimât hareketini tanıtmaya işlemini yapacak, nüfus ve emlak tahrîrleri ve buna göre örfî vergi yerine tek bir vergi tahsil işlemi yapılması işlemlerini yapacak olan muhassıl ismi verilen memurlar atanmıştır.

Muhassıllar gitmiş oldukları yerlerde ilk önce bire meclis kurmuş ve meclis tabi üyeleri, seçilen üyeler, meclis başkanlığı ve küçük meclislerden meydana gelmiştir. Devletin görev ve yükümlülüklerini halkla paylaşmak, Tanzimât reformlarının halk tarafından kabullenilmesini sağlamak meclislerin en önemli görevlerinden olmuştur. Meclis üyelerinden ya da memleketin ileri gelenlerinden biri meclis tarafından sandık emini olarak seçilerek, toplanan vergi gelirleri sandık eminine teslim edilip sandık meclis memurları tarafından mühürlenecektir ve masraflar çıktıktan sonra birike tutar muhassıllar tarafından Hazîne-i Âmir'e'ye gönderilmiştir. Fakat bir süre sonra muhassılların azalan devlet gelirlerini artırmak için mültezimlerden daha fazla tahsîlât yapma işlemine başvurmaları muhassıllardan beklenen başarıyı gösteremedikleri görülerek 1842 yılında Muhassıllıklar kaldırılmış ve valilere eski otoriteleri yeniden verilmiştir.

Çıkarılan resmi yazılarda eyaletlerin sancaklara, sancakların kazalara, kazaların da köylerden meydana geldiği açıklanmış buna göre bir idari yapılanma oluşturulmuştur. 1864 yılına kadar varlıklarını koruyan meclisler bu seneden sonra yapılan eyalet reformlarıyla değişikliklere uğramış ve her vilâyette vilâyet idâre meclisi ve meclis-i umûmî olmak üzere iki meclis kurulurken, sancaklarda livâ idâre meclisi, kazalarda kaza idâre meclisi, nahiyelerde nahiye meclisli, köylerde ihtiyar meclisleri kurulmuştur.

Mal sandıklarında biriktirilen gelirler ve hazîneye gönderilmesi sırasındaki işlemlere hile karıştırılmış olacağı düşüncesinden hareketle, 1846 yılında paranın nakil işlemlerinde yeni bir siteme geçilerek mal sandıkları kumpanya sarrafları ismi verilen özel sektör kuruluşlarına devredilmiştir. Bu kuruluş çeşitli bölgelerdeki mal sandıklarına adamlarını göndererek yapılan anlaşmaya göre paranın nakil işlemlerini yapmışlardır şirket hazîneye teslim edeceği para miktarı üzerinden belli bir pay alarak geri kanlı hazîneye yollamıştır. Kumpanya sarrafları sonrasında paranın nakil işlemleri artık Osmanlı Bankası'nın devreye girmesiyle bu bankaya devredilmiştir. Banka maliye nezâretinden almış olduğu talimatlar gereğince gerekli ödeme işlemlerini gerçekleştirmiştir¹⁰⁷.

1858 yılı eyaletler nizâmnâmesi valilerin mali idârede önemli bir değişiklik yaparak mali işlerin idâresi ve sorumluluğu mülkiyye memurlarına bırakılarak defterdârlık ve mal müdürlükleri kaldırılmıştır. Bu sistem 1864 yılına kadar devam etmiş ve “Osmanlı İmparatorluğu'nun sonuna kadar devam edecek olan İstanbul dışındaki idâresinin temeli ¹⁰⁸” atılmış ve en etkin olarak da Tuna vilâyetinde uygulama alanı bulmuştur.

“1867 yılı Vilâyet Nizâmnâmesine göre vilâyet in, mülkiyye, maliye vb. işlemleri valilere bırakılmış, sancaklarda mutasarrıflar, kazalarda kaymakamlar, köylerde muhtarlara bırakılarak bu yapı zaman içinde çeşitli kanunnamelerle daha da sistemli bir şekle dönüştürülmüştür. 1864 senesi sonrasında taşra yönetiminde muhâsebecilikler kaldırılarak, tekrar defterdârlıklar kurulmuştur. Vilâyetin tüm mali işlerinin sorumlusu olan defterdârlar, valilerin yönetiminde olmakla beraber, yapmış oldukları görevlerin de doğrudan doğruya maliye nezâretine karşı sorumlu olmuşlardır.

Mali işlemlerle ilgi olarak çıkarılan Nizâmnâmelerde en küçük birim olan köylerden vilâyete kadar yapılacak olan mali işlemler kurallar bütününe bağlanmıştır (köylerde muhtarlar, kazalarda kaymakam, sancaklarda mutasarrıflar, vilâyetlerde valiler). Bu kurallar bütünü çerçevesinde önemli yenilikler yapılan bir diğer konu ise

¹⁰⁷ Şener, a.g.e., s. 46.

¹⁰⁸ Şener, a.g.e., s.46.

Rüsûmat Nezâreti'nde yapılan değişiklikler olmuştur. Önceden var olan Gümrük emânetleri müdürlüğe, memlaha müdürlükleri memurluğa ve Duhân Nezâreti müdürlüğe çevrilerek birleştirilmiş ve on yedi nezârete ayrılarak her nezârete Rüsûmat Nâzırı ünvanıyla bir memur tayin edilmiştir. Bu nezâretler “birer bölge idâresi özelliğinde olup gümrük, tuz ve tütün gelirleriyle ilgilenerek yaptıkları her işlemde rüsûmat emânetine bağlı olarak çalışmışlardı¹⁰⁹”.

Tanzimât'ın ilânıyla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda başlayan yenileşme hareketlerinin sonucunda mali anlamda meydana gelen ikili yapının giderilmesi yönünde atılan adımlar sonucunda 1840 yılında kurulan maliye nezâreti artan iş yükünü yeni birimler üzerine aktarmak, reformların uygulama süresinde meydana gelen problemleri aşabilmek ve mali idâreye yardımcı olmak gibi birçok özellikleri üzerinde taşıyan ve yukarıda işleme süreci anlatılan çeşitli meclis ve komisyonlar, taşra mali idâresinde yapılan düzenlemeler eşliğinde mali idârenin tek sorumlusu olarak devletin gelir ve giderlerini tek bir elden yönetmek yetkisini eline almıştır. Aşağıda maliye nezâretinin merkez teşkilâtı, bu teşkilât içinde yer alan Rüsûmat Emâneti'nin gelişim süreci ve görev yapan idari birimler ve bu birimlerin ne gibi sorumluluklar üstlenmiş oldukları hakkında bilgi verilecektir.

2. MALİYE NEZÂRETİ MERKEZ TEŞKİLATI'NIN KURULMASI

1860 yıllara gelindiğinde ve maliye nezâreti merkezi bir yapılanmaya kavuşmuştur. Kuruluşun ilk aşamasında varolan ikili yapı yerini merkez heyeti ve buna bağlı bürolara bırakmıştır. Böylece Tanzimât'ı ilanından itibaren gerçekleştirilmeye çalışılan merkezileşme hareketinin kâğıt üzerinde de olsa gerçekleştiğini görmekteyiz. Düstûrun 4. cildinde bu yapılanma “Heyet-i Mülhak-ı Merkeziye ve Heyet-i Mülhak olarak ifade ediliyor¹¹⁰”. Bu yapıdan sorumlu kişi ise maliye nâzırıdır. Merkez heyet-i gelir idâresi, masraf idâresi, borç idâresi, muhasebe, yazışmalar, tercüme işlerinin yürütüldüğü müdürlüklerden meydana geliyordu. Merkez teşkilatının birimleri aşağıda sıralanmıştır. Bağlı bürolar ise vergi, rüsûmât, aşar, ağnam, emânet ve meskûkât-ı şahane olarak sınıflanmıştır.

¹⁰⁹ Şener, a.g.e., s.50.

¹¹⁰ Düstûr, Cilt:4, s.674.

Maliye nezâreti, heyet-i merkez-ıye'nin bütün işlemlerinden sorumludur. Bu dönemde oluşturulan kurallar günümüz maliye teşkilât ve görevleri ile ilgili bilgilere bize kaynak olması sebebiyle oldukça önemlidir. Maliye Nezâreti heyet-i merkezinin merkez teşkilâtı birimleri; Vâridât idâre-i Umûmî, Masârifat İdâre-i Umûmî, Duyûn-u İdâre-i Umûmî, Maliye Mekâtıp, Sandık Emâneti, Evrâk Müdiriyyeti, Tercüme ve Tahrîrat Ecnebiyye Müdiriyyeti, Muhasebât-ı Atîka, Muhâsebe-i Celîle'den meydana gelmiştir.* Aşağıda üstlenmiş oldukları görevler hakkında bilgi verilmektedir.

Heyet-i merkeziyye ve heyet-i mülhâkdaki bütün baş memurlar yapmış oldukları görev alanlarındaki asli faaliyetlerinden maliye nezâretine karşı sorumlu olup, bunların alt birimlerinde görev alanların da vazifelerini yerine getirip getirmediklerinin kontrolünde iş yerindeki birinci amire bağlı olarak görev yapacakları açıklanmıştır. Böylece sorumluluk ve kontrolü maliye nâzırına bağlı alt birimler oluşturulmuş oluyordu.

Heyet-i Merkeziyye ve Heyet-i Mülhâk'da görev alan her yetkili yapmış oldukları görevin gerektirdiği ve o günün şartlarında geçerli olan bütün kanun ve kurallara, tebligatlara, uymak ve burada yer alan yükümlülükleri iyi niyetle yerine getirmekte oldukça dikkatli davranıp özenle görevini yerine getirmeye mecburdur. Heyet-i Kalemîyye'nin devam ve sürekli çalışmasına dikkat etmek zorundadır. Eğer bir kanunun maddesi ya da nizamlara aykırı davranıldığına dair memuru hakkında bir şüphe duyarsa ve ihtilafa düşerse durumu önce, bir tezkire ile ilgili nezârete beyan ettikten sonra işlemi yürürlüğe koyar ve eğer şüphe edilecek bir durum yoksa da, bunu maliye memuru topluluğuna bildirecektir. Böylece yeni kuralların uygulanmasında memurlar bilgilendirilmiş oluyorlardı.

Memurun görevlerini yerine getirmede bir ilgisizliği olduğu anlaşılırsa kurallar gereğince bu da tespit edilirse ya işten el çektirilecek ya disiplin cezası verilecek, ya nakdî ceza ya da belli günler için memuriyetten el çektirme gibi cezalar

*Doktor Erdoğan Öner'in maliye nezâreti ve dairelerinin görevleri ile ilgili bilgilerinden faydalandığımız "Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet döneminde Mali İdâre" isimli çalışmada 1880 yılı ve sonrası maliye nezâreti teşkilâtı bütün ayrıntısıyla açıklanmıştır. Bu çalışmada maliye nezâreti merkez teşkilâtının 1880 yılına kadar olan gelişim süreci ve bu süreçteki önemli yapılar açıklanmıştır. Ayrıca maliye nezâretinin 1879 yılı merkez teşkilâtı kuruluşu ve bu kuruluşta yer alan birimlerin üstlenmiş oldukları sorumluluklara yer verilmiştir.

verilecektir. Bu tarz işlemlerde uygulama yetkisi, doğrudan doğruya uygun bulunan heyet tarafından ve memurun mülkiyye kanuna göre uygulanacaktır. Böylece kurumsallaşmanın ve merkezileşmenin yerleşmesi için gerekli sınırlar çizilmiş oluyordu.

Heyet-i Merkeziyye ve mülhâktan her birinin baş yetkilileri memur cetvel ve defteri ve içinde yer alan ve kaydolunan her şeyle ilgili soru sorma hakkına sahiptir. Soru sorulması gereken konular ve meseleler için emirler, (nahiyeleri içine almayacak şekilde) yalnız vilâyet merkezlerinde ve dairelerde bulunan maliye memuru ile haberleşmeye yetkili olacak şekilde düzenlenmiştir¹¹¹.”

19. yy’ın ortalarında meydana çıkan bu merkez ve bağlı büroların, yüzyılın sonuna doğru değişime uğrayarak aldığı şekil tezin 82. sayfasında başlıyan tablolarda gösterilmiştir.

2.1. Maliye Nâzırı’nın Görevleri

1. Maliye Nâzırı ilk önce devletin gelir ve harcama işlerini idâre eder.
2. Gelir ve harcama işleri ile Duyûn-u Umûmiyye muhâsebe işlemlerine başkanlık ve kontrol ve yapılan işlemlerin doğru olup olmadığını denetlemesi ve diğer daireler, askerîye ile... sair nezâret ve idârelerin umûr-u maliyesi (para işleriyle) ilgili teftişi ve bunların kontrolünden sorumludur.
3. Vârîdât-ı devletten doğrudan doğruya alınan verginin dağıtılması ve bölüştürülmesi ve tahsil işleri ve ne gibi araçlar kullanılacağına, onların sıralamasıyla ilgili kanun Nizâm-nâmeleri ve lâyi-hâları teklif eder.
4. Yü-kümlülüğüyle ilgili konularda vergilerle kolaylıklar sağlamak vâ-rîdât-ı devleti temin etmek ve masrafları düzenlemek ve bunların yerine getirilmesi için gerekli olan bütün kanun, nizâmat ve genel konuları içeren kanunları, lâyi-hâları esas alan kontrolleri ve gözlemleri yapmaya memurdur. Kanuni çerçevede cetvelleri ve dairelerden gerekli belgeleri ve bilgileri yazılı olarak toplamak ve bunları düzenleme ve muhâsebe kanununa göre yapılan bu düzenlemeler doğrudan doğruya duyûn muhâsebesine gönderilecek

¹¹¹ Düstûr, Cilt:4, s.675.

defterlerden başka yalnız makbuz ve müdâfaât-i umûmiye üzerine olan muhâsebe kanunu lâyhâsına göre gerekli açıklamaların kanuni süresinde sayılıp yazılarak duyûn muhâsebesine gönderilip mali işlerle ilgili durumun her sene sonunda resmi yazı ile başvekâlet makamı celîlesine ulaştırmakla sorumludur.

5. Meclis-i Umûmiye'ye bağlı olmadığı zamanlarda ve kararnameye göre görevle ilgili olarak ortaya çıkan ve beyan olunan ve uyarı yapılan masrafla ilgili olarak gerekli olan düzeltmelerin gösterileceği sözleşmeler hazırlamak ve bunları devletin kabul edeceği şekilde onaylamak,
6. Vekâletler bütçesinin bütün nezâretler ve idârelere ait olan gelir ve giderlerinin tahsîsâtın ayrılması ve bunların uygulanma kurallarını ve hesaplarını talep eder ve bu işin başkanlığını yapar. Maliye daireleri ve şubelerinin başkanlarının icraat esaslarına, maliye dairelerinin başkanı memurların ve vilâyet ve livâların genel maliye müdürleriyle, kazalara, mal memurlarının ve sandık eminlerinin her hareketini ve her tür gelir ve devlet hazînesine ve dairelere ve vilâyet sandıklarına Osmanlı Bankası merkez şubelerine teslim edecek ve ödeme fişini teftiş ve duyûn-u umûmiye defterine kayıt olacak şekilde düzenleyip teslim eder.
7. Geliri artırma ve masraflara dair lâyhaları düzenlemek ve bunları Bâb-ı âliye takdim etmek¹¹².

Başbakanlık Osmanlı arşivi rehberinde yer alan “DUİT “dosya usulü iradeler ve İ. HUS (İrâde-i Husûsî) isimli belgeler ve Düstûrlara konu açısından bakıldığında maliye nâzırının yukarıda yapılan açıklamalar doğrultusunda üzerine almış olduğu sorumlulukları kayıtlı belgelerle anlamak daha kolay olacaktır.

“1920 yılında Rûsûmât müdîriyyetinin bütçeden yapmış olduğu harcamalar ve bu harcamaların bütçeyi aşması ve harcamaların yapılabilmesi için bütçeye değişik zamanlarda ve değişik tutarlarda para ilave edilmesinden maliye nâzırının sorumlu olması”¹¹³.

¹¹² Düstûr, Cilt:4, s.675-676.

¹¹³ İ.DUİT, (1). 18/69 Maliye Nezâreti Muhâsebe-i Umûmiyye Müdîriyyet-i

“1921 yılında Rûsûmât müdürîyyetinde kaçak eşya ihbarlarının yapılmasını sağlamak amacıyla bütçeye çeşitli miktarlarda para ilavesi yapılması işleminden maliye nâzırının sorumlu olması¹¹⁴”.

“1920 yılı Rûsûmât müdürîyyetinin ilk altı aylık bütçesindeki ayrılan payın tamamının kullanılması ve değişen masrafları karşılamak için bütçeye para ilave edilmesi işleminden maliye nâzırının sorumlu olması¹¹⁵”.

“Rûsûmât müdürîyyetinin 1919 yılında bütçede fazla gelen tutarın tekrar ilavesi için alınan meclis-i vükelâ kararı ve bunun uygulanması işinin maliye nâzırına bırakılması¹¹⁶”.

“1918 yılı Rûsûmât müdürîyyetinde müdürlük yapan Sırrı Bey’in işten atılmasıyla yerine eski mebuslardan ve Dâire-i Harbiyye Muhâsebât-ı Umûmiyye Bütçe kontrol müdürîyyetinde görev yapan Mahir Said Bey’in tayin edilmesi ve bu işlemde maliye nâzırının sorumlu olması¹¹⁷”.

“1920 yılında Rûsûmât müdürîyyetinde çalışan Sırrı Bey’in görevden uzaklaştırılması ve yerine eski mebuslardan ve Dâire-i Harbiyye Muhâsebât-ı Umûmiyye Bütçe kontrol müdürîyyetinde görev alan Mahir Said Bey’in 10.000 gurus maaş atanmasının uygun görülmesi ve bu işlemin yerine getirilmesinde maliye nâzırının sorumlu olduğu¹¹⁸”.

“1918 yılı Rûsûmât müdürîyyetinde görev alan Tarife Müdürü Hakkı Bey’in emekliliğe ayrılmasıyla ondan boşalan görev yerine İzmir Rûsûmât Başmüdürriyeti Başkâtibi Fethi Bey atanmış olup, bu atanma işlemlerinin gerçekleştirilme görevinin maliye nâzırına ait olması¹¹⁹”.

¹¹⁴ İ. DUİT, (2). 18/69 Maliye Nezâreti / İ. DUİT, (1). 18/41 Bâb-ı âlî, Meclisi Mahsûs, (304)/ İ. DUİT, (1), 18/41 Bâb-ı âlî Meclî-i Mahsûsu, 304/2/ Maliye Nezâreti Der-saâdet Muhâsebe-i Umûmiyye Müdürîyyeti i Muvâzene Kalemî (3),

¹¹⁵ İ. DUİT, (4). 18/69 Bâb-ı âlî, Meclis-i Mahsûs.

¹¹⁶ İ. DUİT, (3). 18/69 Maliye Nezâreti.

¹¹⁷ İ. DUİT, (1). 53/67 Maliye Nezâreti.

¹¹⁸ İ. DUİT, (2). 53/67 Maliye Nezâreti.

¹¹⁹ İ. DUİT, (2). 53/68 Maliye Nezâreti, Rûsûmât Müdürîyyeti-i

“1920 yılında Rûsûmât müdürîyyetinde görev yapan Tarife müdürü Hakkı Bey’in emeklilik işlemlerinin gerçekleştirilmesinden sonra yerine, 4500 gurus maaş ile İzmir Rûsûmât Baş müdürîyyeti Tahrirat başkâtibi Fethi Bey ve İstanbul Rûsûmât Baş Müdürü Şevki Bey’in de aynı şekilde emeklilik sürelerinin doldurmuş olmaları sebebiyle emekliliğe sevk edilmeleri ve yerlerine 4000 gurus maaşla Sirkeci merkezi Rûsûmât müdürü Hacı Hüseyin ve Haydarpaşa Rûsûmât Başmüdürü getirilerek emeklilik süresini dolduran Nizammeddin Bey’in aynı şekilde emekliliğe sevk edilerek yerine Rûsûmât müdürîyyeti Tahrirat müdürü İzzet Bey’in atanması uygun görülmüş olup bu görevlendirme işleminden ve takibinden maliye nâzırının sorumlu olduğu¹²⁰”.

“Yabancı ülkelerle yapılan ticaret anlaşmaları gereğince ilk başta belirlenen sürenin sonunda, belirlenen sürenin geçerek tarifelerin değiştirilmemesi ve süreyi geçirmeleri ve talebin tekrar yenilenmesi sebebiyle, Osmanlı İmparatorluğu toprak ürünü ve sanayisinde içeride tüketilen veyabancı ülkeye gönderilen eşyalar ile yabancı ülkeden getirilen ürün ve sanatla (masnûatların) yapılan eşyaların cins ve miktarlarını gösteren defterlerin düzenlenmesi ve hazırlanması için bütün gümrük dairelerine gerekli olan memur ve kâtibin tayin edilmesi ve bunlara verilecek olan 10.000 gurus maaşının Rûsûmât emânetinin 1289 (1873/1874) yılının mali bütçesinde gösterilen fazladan bunun karşılanması veyapılacak olan işlemin yerine getirilmesi için gerek işlemlerin yapılması ve bundan maliye nâzırının sorumlu olması¹²¹”.

“7 Eylül 1921 yılında maliye nezâretinde yayınlanan Lâyihada, gümrük alanlarına ithal edilecek olan eşyada %10 hesabıyla ithalat Resmi alınması amacıyla hazırlanan lâyihaın iyi yerlere gönderilmesi ve gerekli olan işlemlerin yapılmasından maliye nâzırının sorumlu olduğu¹²²”.

“Pek az bir süre uygulanmış olan durumların bazı istisnalar dışında kaldırılması ve bu istisnaların esas şekliyle gerekli olmadığı ve evrakların hazırlandığı yerinde dikkate alınarak anlaşma yapılan ülkelerin komiserlerinin bu

¹²⁰ İ. DUİT, (2). 53/68 Maliye Nezâreti, Rûsûmât Müdürîyyeti-i

¹²¹ İ. DUİT, (1). 59/9.

¹²² İ. DUİT. (1), 78/19, Bâb-ı âlî, Meclis-i Mahsûs.

karârnamenin yayınlandığı andan itibaren, Rûsûmât İdâresinin yetkisinde dahil olan mallar ile bu karârnamenin yayınlanmasından önce sipariş edilip ilan ediliş tarihinden sonra yola çıkan ve gümrük mîntikalarına gelen eşyanın tarife kanunu kuralları çıkarılmadan onu faydalanılması konusunda, Resmi olmayan kendilerine özel bir şekilde kullanmakta ısrar etmektedirler.

Anlaşma kurallarına uygun şekilde hazîneye maddi katkısı inkar edilmeyen bu usulün gümrük mîntikasında bulunan eşya sahibinin iadesi zamanında bütçe ile iki kural arasında %11 gibi şaşırtıcı bir oran vermekle yükümlü eşyanın bundan daha aşağı bir oranda Resim vermesi itibariyle hazînenin zararını ödemiş olacağı gibi o eşyanın satış zamanında %11 Resme tabi tutulmuş gibi satılarak aradaki farkın yalnız ithalat tüccarıyla sınırlanmış olmasından ve kuralların istisnasından faydalanılması için transit depolarında mevcut olan emtianın bu şıktan faydalanabilecek kurallarının memlekete, gelişle sonradan %11 Resim verecek eşyanın eksik ithalini her yönden gerek olması şeklinde dikkat etmek gerekecek ve olaylarda ısrarcı olmaları, dünya devletleri arasında tartışmalardan başka bir sonuca yaramayıp sadece meselenin halledilmesinin ertelenmesine sebep olacağı ve şimdiye kadar yapılan görüşmeleri de yapılan tartışmaların işlemleri geciktireceği hazîneyi zora sokacağı ve bu yüzden bu alanda alınan kararların zorunlu olarak kabul edileceği ve bunun işlemlerinin yapılması kabul edileceği ve bunun işlemlerinin yapılmasından maliye nâzırının sorumlu olacağı¹²³”.

“10 Mart (1916- 1917) yılındaki gümrük kanunu gereğince tarifede belirlenen Rûsûm miktarının savaş öncesi ve eşya fiyatlarının da uygun zamanlarda belirlenmiş olması yüzünden ismi geçen tarife kurallarına göre vergi gelirlerinin toplanması ve kullanılmakta olan eşyanın ismi geçen Resmi bugün sahip olduğu gerçeğe göre ancak %3,5 ile %4 arasında kalmak da ise de, bu miktarın Osmanlı İmparatorluğu’nda kullanılan Rûsûma göre dört derecede bulunmasından kaynaklanan ve oldukça açık olan bu uyumsuzluğun büsbütün ortadan kaldırılmasa da hiç olmazsa aşırı olmaması ve hukuk devletinin konuma anlamında tarifede kayıtlı olan miktarın artırılmasının bildirilmesinden önce ve sonra olarak meydana gelen anlaşma devletleri mümessillerini yapmış oldukları görüşmelerde kabul edilmeyip savaştan önce geçerli

¹²³ İ. DUİT, (2). 78/19 Maliye Nezâreti, Vâridât Umûmiyye Müdürü

olan kuralların tekrar yürürlüğe konması hususunda ısrar edilmiş olup buna uygun olarak bir Lâyihanın düzenlenmesi ve bir an önce yürürlüğe konulması istemi ve bu işlemlerin yürütülmesinden maliye nâzırın sorumlu olduğu”¹²⁴.

“Hükümet ile anlaşma devletleri arasındaki anlaşmadan hemen sonra sürekli konuşma konusu olan gümrük Resmi konusunun tek amacı, kabul edilebilir ve uygulanabilir bir gümrük Resmi kurallarının belirlenmesi ve bu oranın eşyanın kıymeti üzerinde % 11 gümrük Resmi alınması şeklinin kararla belirlenmesi durumu açıklanarak komserlerini son olarak vermiş oldukları cevaba ilaveten Hâriciyye Nezâretine yazılan 29 Ağustos 1921 yılında hazırlanan Tezkire de açıklanmıştır. Mevcut olan duruma itiraz eden ileri devletler, yıllardan beri kendilerinin vazgeçtikleri kıymet değeri üzerinden Resm alınması işine, Osmanlı İmparatorluğu’nun bu konuda hale ısrarcı olmasını ve bu durumun düzeltilmesi için sürekli görüşmeler yapılmış teklifler sunulmuştur.

Sonuçta bir malı peşin değeri ile başkasına satma ya da bugün yürürlükte olan tarifenin düzenlenmesi sonucunda eşyanın savaştan önceki kıymetleri temel kabul edilmiş olduğu halde mevcut durumun etkisiyle eşya kıymetinde olağanüstü bir ilerleme meydana gelmiş, sonuç olarak ismi geçen tarifede ödenecek Resmi sınırının tespitinde gözetilen oranlar tabiatıyla indirildiğinde ve ekseri toplanan ithalat Rûsûm kıymetlerinin %5’ini ve genel olarak ithal edilen eşya fiyatlarına nazaran %3,5 ile %4’ü geçmemek olduğundan hükümetin vermiş olduğu kararlar sonucunda tamamen problemli olan meselenin sonunda tartışmasına son verilmiş ve hazînenin yıllardan beri bu yönde sürekli meydana gelen zararlarına engel olmak, parasızlık gibi olağan üstü durumlarda geçici olarak kıymet esasına dönmek zaruri olarak görülmüş ve düzenlenen kararname Lâyıhası hazırlanmış ve takdim edilmiştir. 5. maddeden de açıkça anlaşılacağı üzere kararnamenin ilanından itibaren ithalat Resminin toplanması niteliği savaştan önce geçerli olan kurallara göre toplanacaktır.

Fakat eşyanın kıymetini belirleme meselesinin kabul edilme adımları atılarak bunun sakıncaları araştırılarak, bir tarife muayene ve yine bir kısmi tarife usulünün ikamesi yani, eşyanın kıymeti oluşturulacak bir heyet yetkisinin tespitiyle 10 Mart

¹²⁴ İ. DUİT, (3). 78/19 Maliye Nezâreti, Vâridât-ı Umûmiyye Müdîriyyeti

1332 (1916- 1917) yılındaki kanuna bağı olan tarife de belirlenen birbirinden farklı rûsûm değerleri almak yerine bu kıymetlerin %11'nin ithalat rûsûmu olmak üzere belirlenmesi ve verilen sürede ilan edilmesi, mesela; altışar ay için geçerli olacak olan bu kıymetlerde %20 oranında artış ya da azalış meydana geldiğı anlaşılabacak olanların yalnız değişimi ve diğerlerinin ikinci altıncı ay için aynen devamı, esası düşünülerek bu yönde ismi geçen komserlerin onayına sunulmuşsa da cevabın açıkça verilmesi ve fiyat listelerinin işlemlerinin temelini oluşturulması geçmişteki kurallara bir yenilik oluşturmak demek olduğı için bu durumun ve ona bağı olarak oluşturulacak listelerin ilgili hükümetlerce kontrolü ve kabul edilmesi gerektiğı için ve bu da zaman alacağı için daha önce yayınlanmış olan sulh teklifnamesinin 263. maddesine göre savaştan önceki usule kayıtsız şartsız geri dönüşü olunmasını ve peşi sıra, teklîfât-ı vâkıa dairesinde düzenlenecek olan fiyat listelerinin kendilerine gönderilmesi sırasında bunların hükümet matbaalarında tebliğı etmek zorunda olduklarını bildirmişlerdir.

Bu şekilde düzenlenen kararnamenin 5. maddesinde savaştan önce geçerli olan kuralların hemen iade edileceğı belirtilmiş olmakla beraber 2. maddesine eşyanın mevcut kıymetleri maliye nezâretince ve kısmen memur ve kısmen de tüccardan oluşan bir heyet yetkisiyle belirlenecek ve bugün geçerli olan tarifiede kayıtlı olan birbirinden farklı olan rûsûm değerleri yerine bu kıymetlerin %11'i toplanacağı ve ithal edileceğı ve bu şekilde belirlenen ve tespit edilen rûsûm seviyesinin altı aylık süreler için geçerli olup, bu süreler içinde ismi geçen tarife de kayıtlı olan eşyadan bazılarının kıymetlerini en azından %20 oranında azalması ya da artma meydana geldiğı anlaşılsa, bunlar gelecek altı ay içinde o şekilde kabul edilip, böyle bir azalma ya da artışla karşılaşmazsa da, bu kıymetlerin ikinci altı ay için sabit olacağı kabul edilmiş ve 3. maddede ismi geçen tarifiede yer almayan eşya kıymetlerinin gümrük İdârelerince belirleneceğı ve bu şekilde belirlenen değerlere kabine tarafından itiraz gelirse de bu sorunu halletme işi bir önceki heyete devredilerek çözümlenecektir. Bu işlemlerin takibinde maliye nâzırının sorumlu olduğı açıklanmıştır¹²⁵.

¹²⁵ İ. DUİT. (4), 78/19, Maliye Nezâreti, Vâridât-ı Umûmiyye Müdiriyyeti-i (?) şube

“1329 (1911) yılında rûsûmât bütçesinin 5. faslının 4. maddesinde yer alan inşâât maddesinin 1 milyon 500 bin guruşunun indirimi ve bundan 350.000 guruşun 4. levâzım faslının 1. maddesinde yer alan kira ve 100.000 guruşunun 3. maddede yer alan aydınlatma ve ısıtma ve 50.000 guruşun da 4. maddede yer alan kırtâsiyye, evrak ve matbaa maddelerine ve 1 milyon guruşunda 6. Reddiyat faslına naklen ilave edilmesi sorumluluğu maliye nâzırına ait olduğu¹²⁶”.

“1329 (1923) senesinde rûsûmât bütçesinin 5. faslının 4. inşâât malzemesinden 100.000 guruşun azatılması, 4. levâzım faslının 2. tamir, onarım maddesine naklen ilave işinden maliye nâzırı sorumludur¹²⁷”.

“İstanbul muhâfaza İdâresine atanan 25 kişinin koruma memuru maaşlarının Düyûnu Umûmiyye Vâridât-ı Muhassasa idâresi bölümüne ait %40’ı olan 48.000 guruşun 1329 (1911) yılı Rûsûmât Genel Müdürlüğü bütçesinin 3. faslının muhtelif memur maaşı maddesinden ayrılarak Düyûnu Umûmiyye bütçesinin 7. vâridât-ı mâhsusa İdâresinin Genel masrafları bölümüne eklenmesi işinden maliye nâzırı sorumlu olduğu¹²⁸”.

“Rûsûmât Genel Müdürlüğünün yıllık ikinci aylık geçici bütçesinin 112. Reddiyat faslına ait olan 34. 000 bin lira tamamen harcanmış olduğundan Resmi Reddi Rûsûm ile kaçak eşya ihbarlarının temin edilebilmesi için bütçede değişiklikler yapılarak ismi geçen düzene 50.000 liranın ilavesi uygun görülmüş olup, bu işlemlerin yürütülmesinden maliye nâzırı sorumlu olmuştur¹²⁹”.

“Rûsûmât Genel Müdürlüğünün 1336 (1920) yılı bütçesinin 112. Reddiyat faslına 50.000 liranın ilave işlemi meclis-i vûkelâ kararıyla kabul edilip, işlemlerin yürütülmesinden yine maliye nâzırı sorumludur¹³⁰”.

¹²⁶ İ. DUİT. 85/47, Meclis-i Âyân.

¹²⁷ İ. DUİT. 85/84, Meclis-i Âyân

¹²⁸ İ. DUİT. 85/84, Meclis-i Âyân

¹²⁹ Maliye Nezâreti, Der-saâdet, Muhâsebe-i Umûmiyye Müdiriyyeti-i Umûmiyyesi, Muvâzene Kalemî (Hülâsa) (3).

¹³⁰ Bâb-ı Âlî, Sadâret-i Uzmâ, Âmedî Dîvân-ı Humâyûn (304), İrâde-i Seniyye, (Mehmet Vahiduddin)/ İ.DUİT. (3), 95/56, Maliye Nezâreti, Muhâsebe-i Umûmiyye Müdiriyyeti-i Umûmiyyesi, Muvâzene Kalemî 10989/ 332.

“Rûsûmât Genel Müdürlüğünün 1336 (1920) yılı yıllık bütçesinin 112. Reddiyat faslına 50.000 lira daha ek ilave yapılması kabulü ve bu karârnamenin yürütülmesi işleminden maliye nâzırının sorumlu olacağı bildirilmiştir¹³¹”.

“1336 (1920) yılında Rûsûmât Genel Müdürlüğünce geçici bütçe kanununda yapılan olağanüstü para ekleme durumlarının (50. 000) lira bütçe kanun ve kararnamelerin de (T) cetveli olanak tanımlanan bu ekin belgede ilave olmaması sebebiyle yapılacak olan ilavelerin Red edildiği açıklanmıştır. Bu işlemlerin takibin maliye nâzırının sorumlu olduğu bildirilmiştir¹³²”.

“Yıllık maliye bütçesinin 61. faslının 3. maddesinde yer alan aydınlatma ve ısıtma maddesini konu olan yakılacak odun, kömür gibi değerinden oldukça yüksek olan fiyatla satın alınmakta olmasından dolayı sene sonuna kadar olan ihtiyacın temin edilebilmesi için geçen sene verilen havale miktarına oranla aşağıda belirtilen düzenleme yapılarak 3000 liranın ilave edilmesinin zorunlu olduğu belirtilmiştir.

- Vize işlemleri için kullanılacak olan kırtâsiyye, evrak ve defter harcamaları (Dîvân-ı Muhâsebât bütçesinin 102. faslının 1. maddesi gereğince,
- Rûsûmât bütçesinin 106. faslının kırtâsiyye ve evrak maddesi tahsîsâtı gereğince, buraya ayrılan tutarın tamamen harcanması ve bunu karşılamak için 1000 lira ilave edilmesi harcırah karârnamesi gereği verilen harcırahların sağlanabilmesi için yeterli tutarın olmaması ve 110. maddenin faslının 1. maddesi harcırah maddesine göre, bin lira ilave edilmesi,
- “Savaş sebebiyle harap olan gümrük binalarının tamîrâtı için eldeki bakiyenin az olması ve yabancı ülkelerden çoğunlukla İstanbul’a gelen malların saklanabilmesi için uygun bir ambar yerinin olmaması ve böyle bir yerin yapımı için talepte bulunulması (Rûsûmât Dairesinin olduğu binanın cephesinde bulunan sokağa bir inşâât başlanması) için bütçeye 5000 liranın ilave edilmesi zorunluluğu,

¹³¹ İ.DUİT. (2), 90/53, Maliye Nezâreti.

¹³² Maliye Nezâreti, Umûmî: 255, Husûsî: 17, Hulâsa: Rûsûmât Bütçesinin Reddiyat Tertibine İlâve Edilmiş olan 50.000 bin lira hakkında, Maliye Nezâreti, Esbâb-ı Mûcibe Mazbatası.

- Savaş sebebiyle (savaşın ismi belirtilmemiş) istilaya uğrayan talan edilen Erzurum, Trabzon Rûsûmât müdüriyetleriyle bağlı olan yerlere ait olan yazıhaneler için sandalye, soba, vs.'nin temin edilmesi için 110. maddenin faslının 1. maddesi gereğince 1000 lira ve 4. yevmiye maddesinde konu olan tahsîsâtın tamamen kullanılmış olması yüzünden sene sonuna kadar bunun değiştirilmesi ve İzmir gümrüklerinde gece kalacak olan memurun görevi karşılığı yevmiyelerinin ödenmesi için 500 lira ilave edilmesi ve gümrük tarifesine göre gümrüklerce eşyanın ağırlığı üzerinden gümrük resmi alınmış olmasına binaen eşyanın ağırlığı için ve bunu ölçebilmek için baskül, tartı, kantar terazi ve saha şeridi gibi ölçüm aletleri alınması için ismi geçen faslın 7. maddesinde belirtilen alet edevât maddesine 15 bin liranın zorunlu olarak ilavesi, fakat mevcut olan basküllerden 20 adedi 3000 lira ile savaş için üretim yapan imâlâthanelerde tamir edileceğinden ve hâsılatın saklanması için kasalar istenmesi ve bunların alınabilmesi için 400 lira tutarında ki meblağın posta ve telgraf nezâretinden temin edileceği ve bunun için 3400 lira bütçeye bir ilave yapılmasının bütçeyi zora sokmayacağı açıklanmış ve işlemlerin yürütülmesinden maliye nâzır sorumlu tutulmuştur¹³³.

Aşağıda maliye nezâreti tarafından Muhasebe dairesine hazırlatılan gider harcama kalemleri yer almaktadır. Burada yapılan harcamaların özet ve ayrıntılı dökümü tabloda yer almaktadır.

¹³³ Maliye Nezâreti (4), Esbâb-ı Mûcibe Muhtırası.

Tablo 1. 1335 (1919) Yılı Maliye Nezâreti Muhasebe-i Umûmiyye Müdüriyyet Umûmiyyesi, Harcamalar (Gider Tablosu)

Maliye Nezâreti						
Muhasebe-i Umûmiyye Müdüriyyet-i Umûmiyyesi						
İcmal	Müfredat		Fasl	Madde	Nev'-i Muhâssesât	Dairesi
3000	3000		61	3	Tenvîr ve Teshîn	Maliye
450	450		102	1	Levâzım Kırtâsiyye ve Evrâk-ı Matbûa Dîvân-ı muhâsebât	
1000		106	3		Kırtâsiyye ve Evrâk-ı Matbûa	
	1000		110	1	Harcırah	Rüsûmât
	65000		110	2	İnşâât ve Tamîrât	Rüsûmât
	1000		110	3	Mefrûşat	Rüsûmât
	500		110	4	Yevmiye	Rüsûmât
83500	15000		110	7	Âlât ve Edevât	Rüsûmât
2500	2500		178	4	Memûrîn ve Harcırahı	Aşair ve Muhacirin
8000	8000		199	7	Harcırah	Jandarma
97450						

Kaynak: 20 Teşrîn-i Sâni (Kasım Ayı) 1335 (1919) yılı Maliye Nezâreti, Muhasebe-i Umûmiyye Müdüriyyet Umûmiyyesi

Harcamalara Rüsûmât idâresi açısından bakıldığında önceliğin, inşâât ve tamîrât harcamalarına verildiği bunu, ikinci sıra, mefrûşat – harcama ve yevmiyelerin takip ettiği görülmüştür.

1335 (1919) yılı Rüsûmât müdüriyeti harcama gider kalemlerine bakıldığında; harcamalara ayrılan bütçe payının fazla olma sebebi birinci dünya savaşının olması, bu savaş sırasında Rüsûmât müdürlüklerinin zarar görmesi, peşi sıra ayrılan bütçe paylarının bu tutarları karşılamaması, bütçeye ilave para eklenmesi gibi durumların karâr-nâmelerle düzenlenmesi ve alınan kararların yürütme işlemi sorumluluğunun maliye nâzırına verildiği görülmektedir.

“Meclisi umûmînin toplanmasına kadar 1335 (1919) yılında yürürlükte olan 1334 (1918) Rüsûmât müdüriyeti bütçesinin 105. Maâşât faslının ikinci memurun idâre maddesine 104 lira ve ikinci maddesine 282 lira ve üçüncü çeşitli memuriyetler maddesine 4132 lira ve 110. çeşitli masraflar faslının 12. muhâfaza istimbot ve

motorlu sandal ve kayıkların devri çark ve tamir masrafları maddesine 25.124.50 guruş ve 103 muhâfaza-i sevhil (ganbotları) masrafları faslına 25.610 lira ek tahsîsât ayrılmıştır. Üçüncü karârnamenin yürütülmesinden maliye nâzırı sorumludur”¹³⁴.

“Maliye nâzırı tarafından yazılan gümrük muhâfaza teşkilâtı karşılığı olarak Rûsûmât Genel müdürlüğünün yıllık bütçesinin fasıl ve çeşitli içerik grubuna göre toplam olarak, 55.752 guruş zam ve ilave edilmesi ve bunun için bir lâyiha düzenlenmesi ve bu işlemlerden maliye nâzırının sorumlu olduğu”¹³⁵.

“Maliye Nezâretinden zarf içine konularak gönderilen ve bu yazı konusu üzerinde düşünülen 19 Ekim 1335 (1919) yılı ve 259 numaralı Tezkire de açıklandığı üzere İstanbul Limanında kurulması gerekli olan gümrük muhâfaza teşkilâtı için Rûsûmât genel müdürlüğünün 1335 (1919) yılında bile geçerli olan 1334 (1918) yılı bütçesinin çeşitli fasıl ve harcama gruplarına toplam 55. 752 lira guruşun zam yapılması ve bütçeye ilavesi ve bu işlemlerden maliye nâzırının sorumlu olduğu”¹³⁶.

“Her tarafı açık bulunan İstanbul Limanında kaçakçılık ortamına fazlasıyla uygun olması ve buradaki ticari faaliyetlerin oldukça fazla olması da dikkate alınarak, burada çalışan memurların işlerinin zor olması dikkate alınarak, bu memurların koruma amacıyla kullanılan motorlu sandallar, gambotlar mürettebâtının sayıları, adetleri ve maaşlarının artırılmasının oldukça önemli bir konu olduğu ve gerekli olan duruma göre yeniden alınacak olan 2 adet gambot mürettebâtı, ücretliler vapurlar, devriçark ve tamir masraflarının karşılığını sağlamak gerekli olduğu gibi yukarıda belirtilen sayılara bağlı olarak, sayıları 334’ten 618’e ulaşan muhâfaza memurlarının ve bunların dağıtımları ve belirlenen işlem hesapları ve bunlara yapılacak harcamaların idâresi için eskiden beri ayrılan hesap gruplarının memurlarına üç memur daha eklenmesi oldukça gerekli olup ve bu durumun açıklandığı temel sebepler dikkate alınarak bütçede yer alan çeşitli harcama grupları ve fasıllara bu sene için iki aylık olmak üzere tahsîsât olarak, 15.752.50 lira guruşun eklenmesi gerekli görülmüş olup Kanuni Esasının tanımı olduğu yerler dahilinde

¹³⁴ İ.DUİT. (4), (1), 95/58, Maliye Nezâreti , (413), Kararname Mehmet Vahidüddin.

¹³⁵ İ.DUİT. (4), (1), 95/58, (413), Maliye Nezâreti, Muhâsebe-i Umûmiyye Müdiriyyeti-i Umûmiyyesi, Muvâzene Kalemî, Umûmî: 9255, Husûsî: 259.

¹³⁶ İ.DUİT. (4), (1), 95/58, (3), Bâb-ı âlî, Meclis-i Mahsûs, 430.

(101. madde) bu karârname Lâhıyası düzenlenmiş ve işlemlerin yürütülmesinden maliye nâzırı sorumlu tutulmuştur¹³⁷”.

“28 Şubat 1337 (1921) tarihi karârname gereğince 1337 (1921) yılı Mart ve Nisan aylarında devam edilip uygulanan ve 29 Şubat 1336 (1923) yılı Mart ve Nisan geçici bütçe kanunun 2, 4. ve 5. maddelerinden banka kuralları gereğince 1337 (1922) mali yılı Mayıs, Temmuz ve Ağustos ayları için tekrar süreleri uzatılarak kullanılacaktır. Burada 2. madde de yer alan harcamaların (yapılan hizmetler karşılığı bütçeye çeşitli miktarlarda para eklenmesi) yer aldığı fasıl ve maddelerde yer alan dağılımı dikkate alınarak ayrılan ödenek ve bunun kullanımından maliye nâzırının sorumlu olduğu açıklanmıştır¹³⁸”.

“Dışarıdan Osmanlı İmparatorluğu ithâl edilecek olan her türlü maden kömürlerinin geçici bir süre gümrük Resminden muaf olması hakkındaki 28 Rebiülevvel (İlkbahar), 1337 (1921)/ 2 Ocak 1335 (1919) tarihli karârnamenin kaldırılmasıyla ilgili olan 25 Aralık ayı ve 1336 (1920) yılı İrâde-i seniyyenin yayınlanmasından önce yola çıktığı yapılan kontroller sonucu anlaşılacak olan maden kömürlerine içine almayacaktır. Bu şekilde gelecek olanların kaldırılmış olan karârname hükmüne göre gümrük Resmi alınmadan ithâl edilme işi meclis-i vükelâ kararıyla kabul edilmiş ve bu işlemlerin yürütülmesinden maliye nâzırının sorumlu olduğu açıklanmıştır¹³⁹”.

“Burada ise bir üst madde de yer alan kanunun Takvîm-i vakayi de yayınlanması ve gelen maden kömürlerinin Resim ödemedi geçmesi gerekirken, Gümrük Resmi alınması ve Tüccarların ve müstelzimlerin zarara uğramaları ve bunu bir dilekçe ile Maliye Nezâretine bildirmeleri ve bu işlemlerin yürütülmesinden maliye nâzırının sorumlu olması¹⁴⁰”.

¹³⁷ İ. DÜİT. (4), (1), 95/58, Maliye Nezâreti , I, (413), RûsûmâtMüdîriyyeti i Umûmî: (?) Husûsî:(?)

¹³⁸ İ.DÜİT, (1), 98/39, Maliye Nezâreti 413 Kararname Mehmet Vahidüddin./ Benzer Konu İçin Bkz: İ. (DÜİT). (1), 98/39 Maliye Nezâreti, Umûmî: 1504, Husûsî: 73, Hulâsa: 1337 Sene-i Maliyesi Mayıs- Ağustos Muvakkat Bütçe Kararnamesinin Takdim Kılındığına Dair.

¹³⁹ İ. DÜİT. (1), 99/63, (1), Bâb-ı âlî, Saderet-i Uzmâ, Amedi-i Dîvân-ı -ı Hümâyûn, İrâde-i seniyye, Mehmet Vahidüddin.

¹⁴⁰ İ. DÜİT. (1), 99/63, (1), Bâb-ı âlî Meclis- i Mahsûs (89)/ Benzer Konu İçin Bkn, İ. DÜİT. (1), 99/63, (1), Maliye Nezâreti Rûsûmât Genel Müdürlüğü Umûmî: 85077 Husûsî: 6.

“Bir önceki maddede yer alan ve yurtdışından gelen çeşitli kömür türlerinin Gümrük Resmi alınmadan ithâl edilmesi ve yapılan işlemlerinin malın gelmiş olduğu gemi evraklarıyla ve Gümrük Resmi alınmadan içeri alınıp alınmadığından Rûsûmât Genel müdürlüğü tarafından kontrol edilmesi ve bu kararnamenin yayınlanmadan önce yola çıkan kömür türlerinin yola çıkış tarihleri dikkate alınıp kontrol edilerek eğer bu kanun yayınlandıktan sonra yola çıkan mal var ise de bir özel Lâyiha düzenlenerek özellikle malın yola çıktığı tarihler belgelerle ispatlanarak Gümrük Resmi vermeden geçişine izin verilecektir. Bu işlemlerin takibinden maliye nâzırının sorumlu olacağı¹⁴¹”.

“Gümrüklerin gelirlerinin oldukça yüksek olması ve bunu da daha da artırmak için ithali yasak olan silah vb. eşyaların ithal izninin bulunmaması ve bu işlem için rûsûmât emânetine gönderilen tebligat ve bu konuyla ilgili tezkire Rûsûmât Memuriyetinden gerekli bilgilerin alınarak bu ithal işleminin rûsûmât dairesi dışında daha farklı bir komisyonu havale edilmesi işinin düzenlenmesi ve bu işlemlerin takibinden maliye nâzırının sorumlu olacağı açıklanmıştır¹⁴²”.

“1336 (1920) yılı rûsûmât genel müdürlüğüne değişim sebebiyle tayin olunan eski maliye nâzır Nazif Bey ile ilgili irâde-i seniyye kararı, bu karar gereğince kendisinin bir gün işe başlamaması ve mazûl maaşıyla işe başladığı ilk memur maaşı ve bununla ilgili işlemlerden maliye nâzırının sorumlu olduğu¹⁴³”.

Maliye nâzırının görevleriyle ilgili olarak 8. Düstûrda yer alan konulara bakıldığında bunlar;

“1327 (1911/1912) yılı maliye bütçesine zam yapılması ve bu işlemlerin yürütülmesinden maliye nâzırının sorumlu olması¹⁴⁴”.

¹⁴¹ İ. DUİT. (1), 99/63, (1), (Maliye Nezâreti), (3), Islahâtı-ı Maliye Komisyonu Numarası: 33.

¹⁴² İ. HUS, 108/1321. (ca-17, Yıldız Sarayı Hümâyûnu, Baş Kitabet Dairesi, 32- 35.

¹⁴³ İ. DUİT, 9/116, Paşa Kitabeti 158.

¹⁴⁴ Düstûr, Cilt: 8, s.1110.

“Rüsûmât genel müdürlüğü ve bağlı dairelerde çalışanların, aile fertlerinin askere alınması ve bunlara yapılacak yardımlar için maliye bütçesinde artırım istenmesini ve işlemlerin yürütülmesinden maliye nâzırının sorumlu olunması¹⁴⁵”.

“1327 (1911) yılında memurların teftiş işlemlerinin yapılması için 100.000 guruş bütçede artırım yapılması bu işlemlerden maliye nâzırının sorumlu olması¹⁴⁶”.

“1332 (1916/1917) yılında evrak vb. malzemelerin satın alınması işlemleri için 10 milyon guruş olağanüstü tahsîsât yapımım ve maliye nâzırının bu işlemin yürütülmesinde sorumlu olması¹⁴⁷”.

“1329 (1913/1914) yılında maliye bütçesinin 58. faslının, dördüncü memurun harcırah maddesi gereğince 300.000 guruşun ayrılması ve bu tutarın harcanması işlemlerinden maliye nâzırının sorumlu olması¹⁴⁸”.

“1332 (1916/1917) yılında maliye nezâretinde bir müsteşar muavinliğinin kurulması ile ilgili olup,

- Maliye Nezâretinde 5000 guruş maaşla bir müşavirlik muavinliği kurulması,
- İsmi geçen muavinliğin bütçeden ayrılan payı yıllık 60. 000 guruşdan olup karşılığı bulunmayan 30.000 guruşun 58. fasıl, 5. usul, muhasebe işlemleri tahsîsâtı maddesinde 52. fasıl, 2. maddesine naklen ilavesi yapılacaktır. Bu işlemin yürütülme sorumluluğu maliye nâzıra ait olacaktır¹⁴⁹”.

“Takvîm-i vakayide ilan edilen 1334 (1918) yılı mahkeme masrafları içinde 1327 yılı (1911/1912) yılı bütçesinin 58. faslının ikinci muhakeme masraf maddesine 300.000 guruşun ilavesi ve işlemlerin yürütülmesinde maliye nâzırının sorumlu olması¹⁵⁰”.

¹⁴⁵ Düstûr, Cilt: 8, s. 1118.

¹⁴⁶ Düstûr, Cilt: 8, s. 1146.

¹⁴⁷ Düstûr, Cilt:8, s. 1284.

¹⁴⁸ Düstûr, Cilt:8, s. 1082.

¹⁴⁹ Düstûr, Cilt:8, s.915./1331 (1914/1915) yılı Rüsûmât Müdiriyyeti-i Müsteşar Muavinliği Kurulma İşlemi İçinde: Benzer Konu İçin Bkn/ Düstûr, Cilt: 8, s.651.

¹⁵⁰ Düstûr, Cilt:8, s.156.

1879 yılında yayınlanan maliye nezâreti merkez teşkilât yapısında yer alan heyetlerin hepsinden sorumlu olan maliye nâzırının 1879 yılından 1922 yılına gelinceye kadar olan dönem aralığında elde edilen arşiv belgelerindeki kayıtlarda dikkate alındığında teşkilât yapısında maddeler halinde yer alan görevlerin birçoğunda maliye nâzırının oldukça önemli sorumluluklar üstlendiği ve Rûsûmât genel müdürlüğünün oldukça önemli bir gelir kaynağı toplanma noktası olması ve buradaki işlemlerin birçoğunun yerine getirilmesinde de oldukça önemli sorumluluklar yüklendiği görülmüştür.

2.2. Maliye Müsteşarı'nın Görevleri

1. “Maliye müsteşarı maliye dairesini ilgilendiren ve hükümet dairesinde bitecek olan işler için maliye nâzırı ile görüşecek ve bulundukları nezâretten gelecek emri ve tebligatlarına uygulanması için araya girer ve heyet-i merkeziyye ve bağlı birimlerde dikkatli olup kuruma gelen olayları mümkün olduğunca hızlandırmak, ismi geçen nezârete gelen evrâkların doğru birimlere gidecek şekilde dağıtılması işlemleri ve ortaya çıkacak olan sorunlarda verilen dilekçelerin ait oldukları birimlere havale edilmesinden ve gerekli işlemlerin sonucunun takibinden sorumludur.
2. Maliye Nâzırı'nın görevi ile ilgili olan beşinci maddedeki görevlerin yanı sıra kalemlerce bir maddenin kanunlara ve nizamlara vesair emirlere ve talimata uygulanmasının başlangıçta kontrolünü yapıp, kabul olmayan şüphe duyulan konularda fikir alışverişinde bulunma durumu ve bunu değerlendirmek ve kurallar gereği azli lazım gelen memurun maliyenin yerine memurların durumları ile ilgilenen sicil memuruna (ki bunlar durumları temiz olarak tespit olanlar) bildirmesi (nisbi olarak gerekli olanlar), ve bunları bildirmek ve bunları deftere kaydetmek ve haftada iki gün başkan görevini yürüten memura hazînedan düzenlenen cemiyet toplantılarına katılmakla ve bu toplantılarda başkanlık yapmak müsteşarın görevleridir¹⁵¹”.

¹⁵¹ Düstûr, Cilt:4, s.677.

Heyet-i Teftiſiye-i Maliyenin görevi;

1. “Heyet-i Teftiſiye-i Maliye Nizamnâmesi gereğince on tane başmüfettiſ, on iki sınıf-ı evvel, on beş sınıf-ı sâni, on sekiz sınıf-ı sâlis müfettiſleriyle yirmi dört muavinden ve teftiſ kalemî bir müdür ve bir müdür muavini, mümeyyiz ve bir memur ve on dört kayıtlı ve ona yardım eden kiſiden meydana gelmiştir.
2. Heyet-i Teftiſiyyede görev alan ve nezâretin doğrudan doğruya hükümdarlıktan gelen emirlerinden hareketle; devlette görev alan bütün memurların yani gerek vilâyet ve livâyâ, umûr-ı maliye müdürleri, kaza ve mal memurlarının ve sandık eminlerinin ve Rûsûmat Defteri hakemi ve orman, maâdin, posta ve telgraf memurlarının ve gerek darsââdetde bulunan bütün resmi daire şubelerinin memurlarının mali anlamda hesaplarının kurallara göre kontrolü ve tutulmasına ve sandıktaki nakit paraların ve bunların tahsilâtı ve senetleri ve türleri ve miktârını kontrol etmek ve her türlü mali işlemin bir suretini karşı tarafa göndererek nezâretine bilgi verecektir.
3. Müfettiſ kalemî, maliye memurunun yapılan teftiſlerinin durumunun ve orada olması gereken evrâkın veyazlı belgelerin ve soruşturma sonuçlarının ne olduğunun ele alınan önlemlerin neler olduğu nezârete bildirmek zorundadır. Yapılan teftiſlerin evrâk ve muharrerât dairelerine kaydettirilmesi gerekli olup, müfettiſlerin tebligâtları ve olaylarla ilgili iade evrâkları hakkında meydana gelen işlemlerin sonuçlandırılmasında kalem dairesi aracılığıyla bildirilmesine mecburdur¹⁵².”

2.3. Merkez Heyeti’nin Birimlerinin Görevleri

2.3.1. Vârîdât İdâresi’nin Görevleri

1. “Vârîdât umûmiyesinde başta bir müdür, görev almak üzere, bir muavin ile üç memur ve bir evrâk memuru altmış kâtipten meydana gelmiştir. Devlet her sene düzenlenecek olan muvâzen-i umûmiye (vekâletler bütçesinin bütünü)

¹⁵² Düstûr, Cilt:4, s.678.

kanunu lâyihasına göre eklenmesi gerekli olan vâridât cetvelini her daire ve vilâyetten gelecek defter ve tutulacak kayıt üzerine düzenleme yapacak ve bağılı olduğu nezârete sunacaktır.

2. İsmi geçen lâyiha hükmüne göre (vekaletler bütçesi), devletin talimâtı gereğince her şeyden önce kanun ile uyumlu bir yapıda hareket etmeli veyapacağı işlemin türüne ait her bölüm ve bunlara ait olan miktâr ve içeriği bildiren bir cetvel hazırlayarak masarîfât-ı umûmiyeye iade edip ve doğrudan doğruya hazînece emir ve havale olunacak yerlere meydana gelen irsâlleriyile ve teslîmat işlemlerinin kayıtları ve teferruatlarını içeren belgeleri hazırlamak ve ilgili yerlere göndermekle görevlidir.
3. Vâridât devletten doğrudan doğruya aracısız alınan verginin tarh ve tevzi ve tahsiline göre ayırarak bunların süresi ve kullanımına dair kanun, kurallara ve lâyhalarına göre düzenlenecek ve bunlarla ilgili mevcut olan kurallar ve kanunlar içeriğine uygun olarak hareket etmekle işlemlerin usulüne uygun yürütülmesinden sorumlu olur.
4. Vergi ve bedel gibi askerî misüllü gelirin senesi içinde tahkik olan niceliklerini bildiren vergi ve emânetinden kurallara göre verilecek resm işlemleri ve ağnâm ve aşâr vesaire gelirin aşâr ve ağnâmın emânetinden mahallerinden vakit ve zamanında alınması gerekli olan mazbata ve deftere göre kontrol edecek vaktinde kayıtlarını düzenler.
5. Her ay gelecek olan icmâlleri kontrol ederek bunları hazırlayıp bunlarda eksiklikler varsa hazîneye kayıd ile her ay belgenin aslı ve bakiyeyi kontrol etmek ve ortaya çıkan her bir ihtilaf durumunda derhal durum için gereğini yapar.
6. Her üç ayda bir kez kanun-i esâsinin 105. maddesi gereğince duyûn-u muhâsebât tarafından hazırlanan belgeler padişaha arz edilecek ve maliye genel işleri gelir işlemlerinden oluşan ve durumu gösteren cetveller ve lâyhalar düzenlenecek ve ismi geçen duyûna gönderilmek üzere ismi geçen nezârete iade edilecektir.
7. Vâridâtın muvâzene kanununda belirtildiği miktârdaki durumunun kanunda ismi geçen maddelerin uyumu nispetinde fazla ya da eksik olması miktârı ile ilgili durumu belirleyen ve uygulanması gereken kanun maddesini açıklar.

8. Hazîne idâresinde bulunan çiftlik ve emlâk vesairenin kiraya ve ahâlisinin müzâyede ve ihale ile ilgili işlemlerinin hesaplarının kurallara ve talimâtlara göre yapılıp yapılmadığını kontrol ederek gereğini yaparlar.
9. Dersaâdet ve İstanbul'da Üsküdar, Galata'da, Eyüp semtlerinde, İstanbul, Edirne ve Bursa semtlerinde varis gaibleri olduğunu ya da varissiz bulunduğu halde vefat edenler muhallefâtına (yani ölen kişinin bıraktığı şeyler) şerîyye kuralları ve kanunlarına göre sayımı yapan bayi ve satış isminin ahz ve istifasına ve varisi gaib açısından hazîne aidâtının durdurularak eksikliğinin olduğu gibi şer-i verâset olaylarının verilmesine dair işlemleri yerine getirir.
10. Her sene dairelerden ve vilâyetten alınacak yıllık muhâsebelerdeki kayıtlar ve yanlışları düzeltilmiş olarak uygulayarak nihayet gelecek sene sonunda Ağustosun sonuna kadar icra ile vâridât umûmiyesinin muhâsebesine tanzim ve uygulanması ve bu belgelerin belirli olan nezârete göndermekle görevlidir¹⁵³”.

2.3.2. Masarifât-ı İdâre-i Umûmiyye

1. “Masarifât-i İdâre-i Umûmiyye bir müdür gönderilmiş olup, bir memurun gelmesi, bir muavin ile dört memur, bir evrâk memuru ve yetmiş sekiz kâtipten oluşmuştur. Devletin her yıl yapılacak olan muvâzene-i umûmi kanunu eklenecek masraf cetveli ile kendi kayıtları ve daire ve vilâyetten alacağı müfredât defterleri ve bunları dikkate alarak gerekli olan düzenlemeleri yapar.
2. Lâyiha kanunu şeklini aldıktan sonra masraflar devletin talimatı kuralları gereği her daire ve idâre tahsîsâtı içine daire ve idâreleri ismine göre ayrılacak her bir masrafın ve Meclis-i Umûmiyye'nin aralarında anlaşma olmadığı zamanlarda kişilerin temize çıkmaları ve beyan olunan karârname ile bağlantılı olan ve buna göre ve tedbirli davranarak uygun görülen ve isteğe bağlı olan ve alışılmış harcamaların, olağanüstü harcamalar için gerekli olan suretlerini yazarak iade etme ve bu suretlerin yazımından ve başlangıçta ve her konuda gerekli olan tutarın hazîne-i celiliye sandığından veya Osmanlı Bankası'nın nakdî veya emvâlî devletin müfredâtını içine alan gelir İdâre-i

¹⁵³ Düstûr, Cilt:4, s.678-679.

Umûmiyye'nin vereceği cetvel üzerine vilâyet mal sandıklarını havale görevini zamanında ve verilen talimat gereğince gerekli işlemleri yapmakla görevlidir.

3. Masarifât-ı Umûmiyye gereğince kanunlara ve kurallara yeni şekil veren ve kuralların, lâyhaların düzenlenmesi ve bağlı kanunlar uygulanmasına aracılık eder.
4. Dâire ve vilâyetlerden gelecek icmâllerde dahil olan masraf ve başka aşamaları mertebeleri kontrol ederek, sözü edilen kanuna ve verilen izinler dışında masraf meydana gelmişse derhal geri isteme hakkına sahip olup bu işlemin süratle yapılması.
5. Her ay maliye hazînesinde ne kadar masraf ve ödeme meydana gelmişse ikinci ay içinde ödemesi kanuni şartlar içinde yapılarak hazırlanan defterlere ismi geçen nezârete teslim etmek zorundadır.
6. Her üç ayda bir kere kanun maddelerinin 105. maddesi gereğince Düyûn-u muhasebât tarafından bu belgeler padişah huzurunda arz edilip maliyenin yapmış olduğu masraf durumunu bir cetvel lâyhası düzenleyip ve ismi geçen düyûna gönderilmek üzere belirtilen nezârete takdim eder.
7. İçerden ve dışarıdan gelen masrafın devam süresinde masraf ve malzemelerin talimâtlar ve kurallar gereğince dağıtımına ve ait olduğu hesabın ve harcandığı hesabın ismine göre düzenlenmesi işini üstlenir.
8. Maaşlı memurun ve harcırah verilmesi gereken memurun ve kural gereği kefil göstermesi gereken memurun kefâlet işlemlerini yürütür.
9. Vilâyetçe meydana gelecek olan masrafın sene sonunda meydana gelen miktâr ile ödemesini ve niceliğindeki kusuru gösteren yıllık muhâsebe kayıtları geldikçe kararlaştırılan masraf ve içerik ve yekunların ismi geçen yıllık muhâsebelere bağlı olması gereken senet ve tutulan kayıtlar ile kontrol edilerek darsaadette meydana gelen masraf ve Düyûn-u Umûmiyye ve harcaması gerekli olan tutarın tahsil edilen miktârla ödenmesini ve var olan hataları bu belgelere ekleyerek düyûna gönderecektir.
10. Masarifât-ı İdâre-i Umûmiyye'den alacağı suret üzerine hazîneden veya Osmanlı Bankası aracılığıyla düzenlenecek tutar ile vilâyet emvâlinden havalesi gerekli olan ismi belirtilen Masarifât İdâre-i Umûmiyyesi'nce havale numaraları verilecek olan akçenin ismi yapılan tahsîsâtı suretinden indirim

yapılması ve hesaplanmasını tamamlayacak ve senedin üzerine talimatla gerekli olan işlem kaydını yapacak ve gerekli olan düzeltmeler ile her gün bir kesin hesap yevmiyesini ve Osmanlı Bankası Düyûn-u Umûmiyye ve Hesabat-ı Cariye vesaire işlemleri ve muhâsebe kayıtlarını günü gününe bakacaklar ve kontrol edecektir. Hazırlanan bu yevmiyenin bir suretini Masarifât İdâre-i Umûmiyyesi'ne ve yevmiyenin irâd kaydında bulunan tutarın miktârını gösteren cetveli ile Vârîdât-ı İdâre-i Umûmiyyesi'ne iade etmekle görevlidir.

11. Tahsîsâtın senesinde gerek darsâdet ile vilâyetlerde ve gerek memâliki ecnebiyede doğrudan doğruya arziyye ve meydana gelen harcamaların yıllık ve üç aylık kesin hesaplarını kurallar gereğince sonunda kontrol edilen miktârın kûsûrâtını içine alan umûmi yıllık muhâsebe kayıtlarını senenin sonunda göndererek ve kontrol edip düzenlemeler yapıp Masarifât-ı İdâre-i Umûmiyye'ye Ağustos ayının sonuna kadar vermeye mecburdur¹⁵⁴.

2.3.3. Düyûn-u İdâre-i Umûmiyye'nin Görevleri

1. “Düyûn-u İdâre-i Umûmiyye bir müdür, başta olmak üzere, bir muavin ile beş memur ve bir evrâk memuru ve elli dokuz kâtipten meydana gelmiştir. Devletten her yıl düzenlenecek olan Muvâzene-i Umûmiyye Kanunnamesi lâyhaya eklenerek masraf cetvellerinin arasına konması gereken hâricî ve dâhilî Düyûn-u Muntazzam ve Düyûn-u Muntazzam dışında ve eshâmı cedide ve olağan ve mukataat ve zeâmet ve demiryolları teminatı ödeneklerinin içine alan hesap dökümü düzenlenip Masarifât-ı İdâre-i Umûmiyyesi'ne göndermekle görevlidir.
2. Dâhilî veya hâricî istikraz olayında bunların yazılı sözleşmelerini kaydetmek ve meblağın kiracı olan zimmi senetleri emâneten ve Düyûnla görüşmelerinden sonra bağlı olduğu nezâretten emir ve havale olunacak mahâle teslim ettirmekle görevlidir.
3. Muvâzene-i maliye (devletin gelir ve giderlerinin bir olması) kanunu irâde-i seniyye onaylandıktan sonra Masarifât-ı İdâre-i Umûmiyyesi'nden belli olan alacağın tahsîsâtı ve belgenin sureti üzerine hazîneden veya hazırlanacağı

¹⁵⁴ Düstûr, Cilt:4, s.679-680.

Osmanlı Bankası'na nakit verdireceği tutarı ile vilâyet emvâlinden (mülkler) havale ile tasviyesi gerekli olan ismi geçen Masarifât İdâre-i Umûmiyyesi'nce havale isimleri verilecek olan akçenin sözü geçen tahsîsâtı suretinden indirim hesabı yapılacak ve bunların düzenli olarak yapılması ve bunların vürûd eden seneden üzerine talimat gereğince gerekli olan işlemin kayıtlarını tasviye ile her gün bir kesin hesap yevmiyesi Osmanlı Bankası'nın duyûn-u umûmiyye ve hesabat-ı cariyeye vs. işleme ve muhasesatına günü gününe başkanlık ederek kontrol etmekle görevlidir. Yevmiyesinin bir suretini Masarifât İdâre-i Umûmiyyesi'ne ve yevmiyenin irâd tarafında bulunan tutarın miktârını hesap cetveline ekleyerek vâridât İdâre-i Umûmiyyesi'ne göndermekle görevlidir.

4. Tahsîsâtın yıllık olarak gerek darsaâdet ile vilâyetlerde ve gerek memâliki ecnebiyyede doğrudan doğruya aracı ile meydana gelecek harcamanın kendi kaydını meydana getirecek yıllık muhâsebe hesaplarına uygun olarak sene sonunda kontrol eden miktârın kûsûrâtını içeren genel yıllık muhâsebe hesabı senenin sonunda son bularak beraber kontrol, düzenleme yapıp böylece Masarifât-ı İdâre-i Umûmiyyesine gönderecektir¹⁵⁵.

2.3.4. Mektûbî Maliye Kalemî'nin Görevleri

1. “Maliye mektubu dairesi bir mektupçu görevlendirmiş olup, Masarifât ve vâridât ve duyûn ve evâmîr ve evrâk ve sicil ahvâlî isimleriyle altı şubeye ayrılmıştır ve heyeti Kalemîyesi bir muavin ile beş memur ve bir evrâk memuru ve elli bir kâtipten meydana gelmiştir. Önce, doğrudan doğruya ismi geçen nezâretin ve müsteşarlığın emirlerini ve üzerinde durdukları konular ve kalemlerin kaydedilmesi ve meydana gelecek olayları Bâb-ı Âlî ve dâireler vs. ile vilâyete yazılacak olan resmi yazıları hazırlamak ve bunları tezkire ve mektup olarak yollamak.
2. Eshâmî âdiye ve cedîde ile anlaşmaya varılma, farklar ve tamîrât ve çıraklık hizmetinde verilmiş olan ünvanlardan oluşan ve masraf cetvellerinde verilecek berat ile tahrîr icarı ve vukuat üzerine tadilât yapılan yerlere teklif

¹⁵⁵ Düstûr, Cilt:4, s.681-682.

ve elemanı hakkında lazım gelen evâmir-i âliyyeyi çıkarmak ve memurun biyografisini sicile kayıt ettirmekle görevlidir¹⁵⁶”.

2.3.5. Sandık Emâneti’nin Görevleri

1. “Sandık emânetinde bir memur görevli olmakla beraber, heyeti iki mümeyyiz ve on dokuz kâtib ve 1 vezne müdürü ve buna birde tayin edilmiş olan otuz beş veznedardan oluşan bir dairedir. Önce Emvâl-i hazîneye tahsilatından ve istikrarlı çalışan sandıklar veyâhud Osmanlı Bankası vesairenden hazîneyi celîleye sandığına girmesi gerekli olan tutarın kabulü ve bu bilgilerin günü gününe kayıt olunması işiyle ilgilenir.
2. Masarifât ve Düyûn-u İdâresi umûmiyyelerinden verilecek evrâk resmi üzerine iadesi gerekli olan ödeme ile ismi geçen yevmiye defterine masraf yazıp her gün istenen bilgilere cevap vermekle görevlidir.
3. Vezne idâresi makbuzu çeşitli yollarla saklayıp miktarı belli olmak üzere yevmiye kaydında tutup her gün makbuzunu saklayarak hesabın icârı ve türü üzerine her gün hesap pusulasıyla ismi geçen nezârete göndermekle görevlidir¹⁵⁷”.

2.3.6. Maliye Evrâkı Müdîriyyeti’nin Görevleri

“Evrâk Maliye müdürlüğüne bir memur görevlendirilmiş olup buna eşlik eden bir memur ve on beş kâtipten meydana gelmiştir. Umûr-ı maliyeye dair ve bağlı olduğu nezârete gelecek olan ve nezâretten gidecek bütün evrâk ve defterleri kayıt ettirerek evrâkların gittiği yerlere bu evrâkların en kısa zamanda ulaştırılması ve verilen dilekçelerin içerikleriyle ilgili düzenli olarak görüşme yapıp durumun gereğine göre daha acil hareket eder¹⁵⁸”.

¹⁵⁶ Düstûr, Cilt:4, s.682.

¹⁵⁷ Düstûr, Cilt:4,, s.682.

¹⁵⁸ Düstûr, Cilt:4, s.683.

2.3.7. Tercüme ve Tahrîratı Ecnebiyye Müdürlüğü'nün Görevi

“Tercüme ve tahrîrat müdürîyyetinde bir memur görevlendirilerek bu memura eşlik eden bir sermütercim ve dokuz kâtipden meydana gelmiştir. Yabancı lisânı üzerine hazîneye gelen kayıt defteri vesâireyi tercüme eder ve yine bu ecnebi lisânı üzerine ait olduğu nezâretten yazılması gerekli olan mektup ile ismi belli kişi ve diğer konular daire anlaşmalarına ve evrâk düzenlemesine ve bunların tasviyeleri veyapılan işlemlerin kayıt edilmesi ve tescil işlemlerinden sorumludur¹⁵⁹”.

2.3.8. Muhasebât-ı Âtika Muhâsebeciliği'nin Görevleri

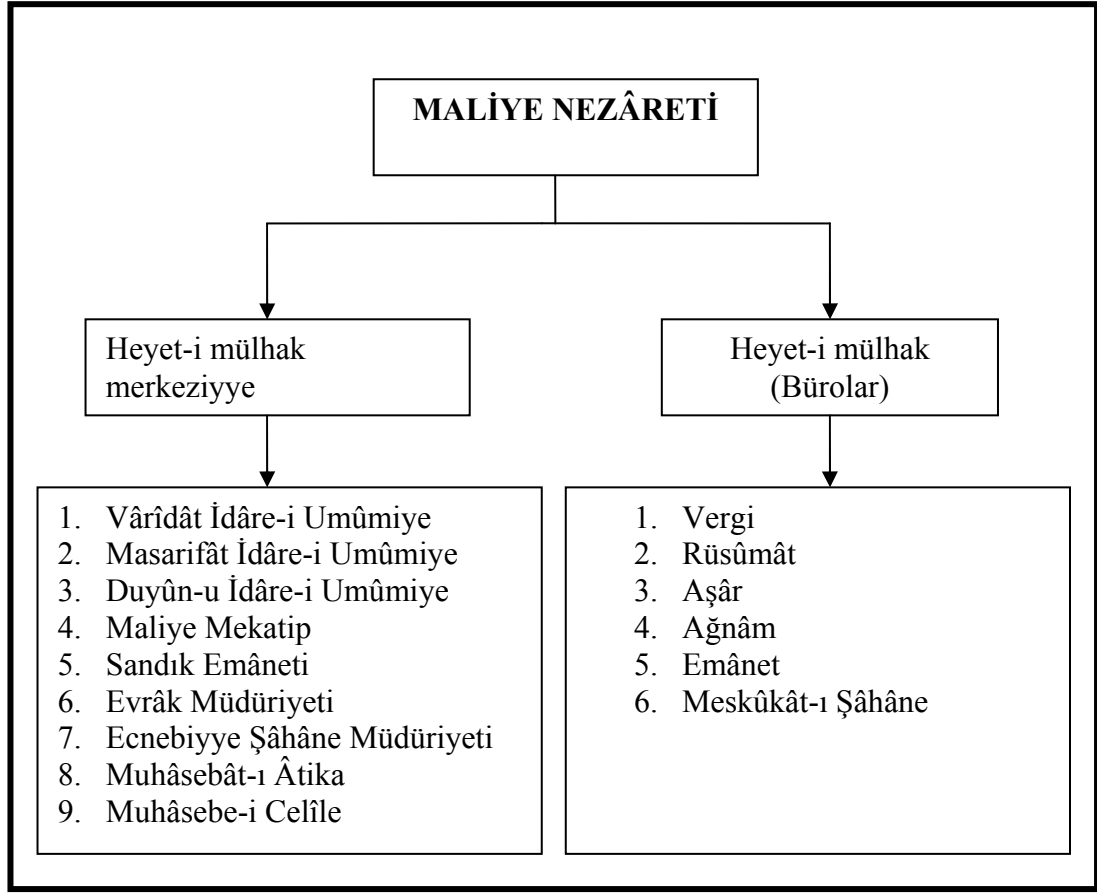
1. “Muhâsebât-ı Atika vesairesi muhâsebeci ismiyle bir memur atanmış olup, heyet-i vâridât ve masarîfât ve tahrîrat kalemelerinden ve beş memur ile yetmiş bir kâtipten meydana gelmiştir. 1295 (1878) yılı muhâsebe kayıtlarına kadar bütün birimler işlemleriyle ilgili bütün muhâsebe kayıtlarını ve işlemlerin ayrıntısını gösterir belgeleriyle üç ayda bir icmâlini ilgili nezârete yollamak zorundadır.
2. Muhâsebeyi Âtika'dan dolayı gerek Bâb-ı Âliye ve daire vesâireye gerek vilâyetlere yazılacak takdir ve tezkire muhârrerat tahrîratı gönderilecek ve bunun tahrîri yapılacaktır ve iş bu daire Muhâsebât-ı Âtikaya bağlı işlemler hızla tamamlanacaktır.
3. Muharrer idâre müdürîyyetlerince bütün kayıtlar ve işlemler aşama aşama kaydedilerek düzenlenecek ve bunlar kendi içlerinde kısaltılarak yani bir nevi özetlenerek mazbataya alınacaktır. Bunların içinde belirlenen ve sınırlanan kâtiplerin sayısı işlemlerin yapılacağı ve işlemlerin yapanların düzenlenmesi ve bunların kısaltılması, azaltılması ve tayin yönünde ve belirlenen miktârdan fazla kâtip çalıştırılmayacaktır. Şayet eğer bu miktâr aşılırsa mesuliyet üzerine alınacaktır¹⁶⁰”.

Buraya kadar 1297 (1879) yılına ait olan ve maliye nezâretinin merkez teşkîlâtı ve bu teşkîlâtı meydana getiren birimler incelenmiş ve bu birimlerin ne gibi

¹⁵⁹ Düstûr, Cilt:4, s.683.

¹⁶⁰ Düstûr, Cilt:4, s.683-684

görevler üstlendiği, eleman sayıları ve görevlerini yerine getirirken hangi nezârete bağlı olarak çalıştıkları açıklanmıştır. Bunu bir şema ile açıklayacak olursak,

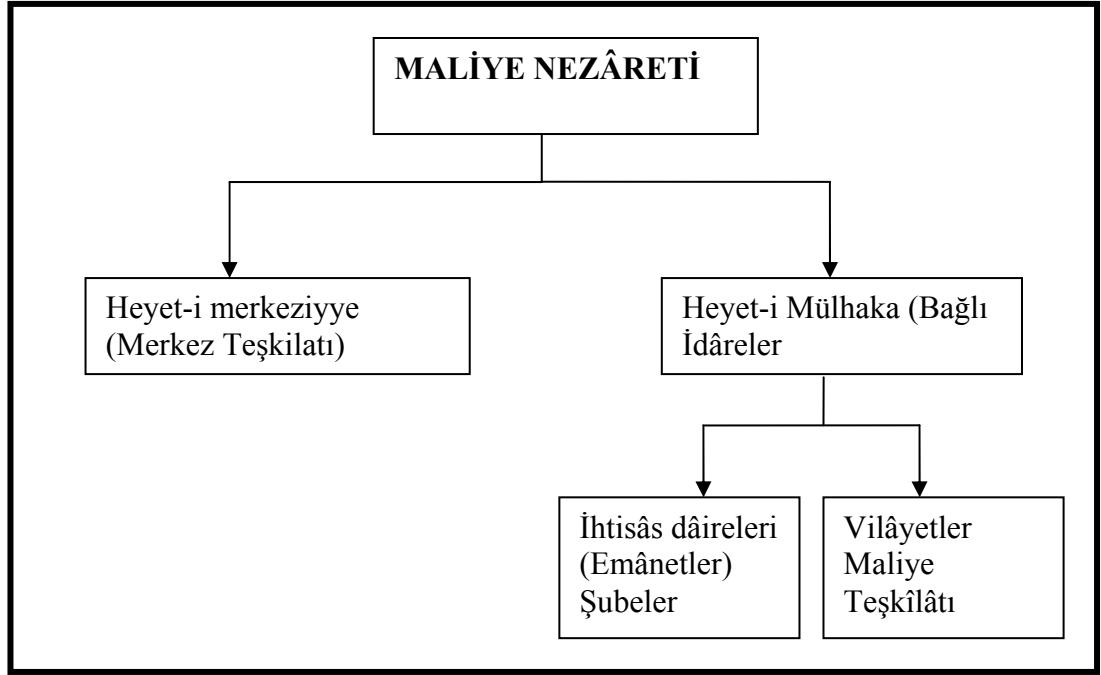

Şekil 1. Maliye Nezâreti Teşkilât Yapısı (1879)

Kaynak: Düstûr, Cilt: 4, s.674.

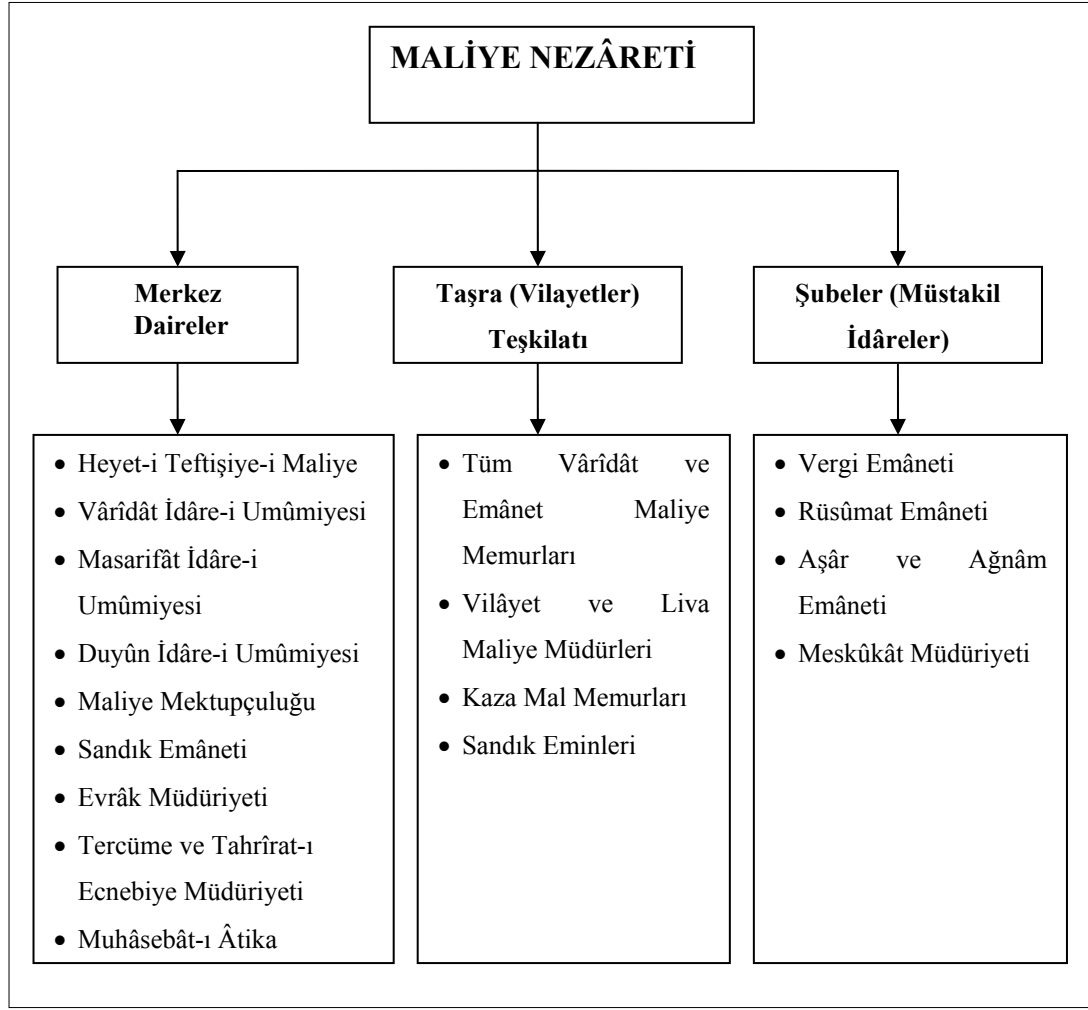
“1293 (1876) yılında Kanuni Esâsi’nin ilânı sonrasında 40. madde gereğince maliye nezâreti Islahât-ı Maliye Komisyonunca hazırlanan Maliye Nezâreti Heyetinin Teşkilâtıyla Vezâifi’nin şâmil nizamnâme¹⁶¹” ile yeniden düzenlenmiştir. 22 Ocak 1880 tarihli Nizâmnâmeye göre Şekil 1’de görülen Heyet-i Merkeziyye (Merkez Teşkilatı Heyet-i Mülhak (Bağlı Daireler) ana yapısı aynen korunarak bağlı daireler iki ana başlık altında toplanmıştır. Böylece bu şablonda emânetin konumuda belirlenmiş oluyordu.

¹⁶¹ Öner, a.g.e., s.372.

Şekil 2. Maliye Nezâreti Teşkilât Yapısı (1880)

Kaynak: Erdoğan Öner, **Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdâre**, Genişletilmiş II. Baskı, Ankara: T.C. Bakanlığı Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, 2005, s.372.

Şekil 3. Maliye Nezâreti Teşkilât Yapısı (1880)

Kaynak: Erdoğan Öner, **Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdâre**, Genişletilmiş II. Baskı, Ankara: T.C. Bakanlığı Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, 2005, s.373'deki verilerden faydalanılarak oluşturulmuştur.

1296 (1880) senesinde hazırlanan maliye teşkilât Nizâmnâmesi, bazı ufak tefek değişikliklerin dışında, II. Meşrutiyete kadar bir kez değişiklik yaşamıştır. Bu da 1304-1305 (1888-1889) yılına denk gelmiştir. Bu değişiklikler;

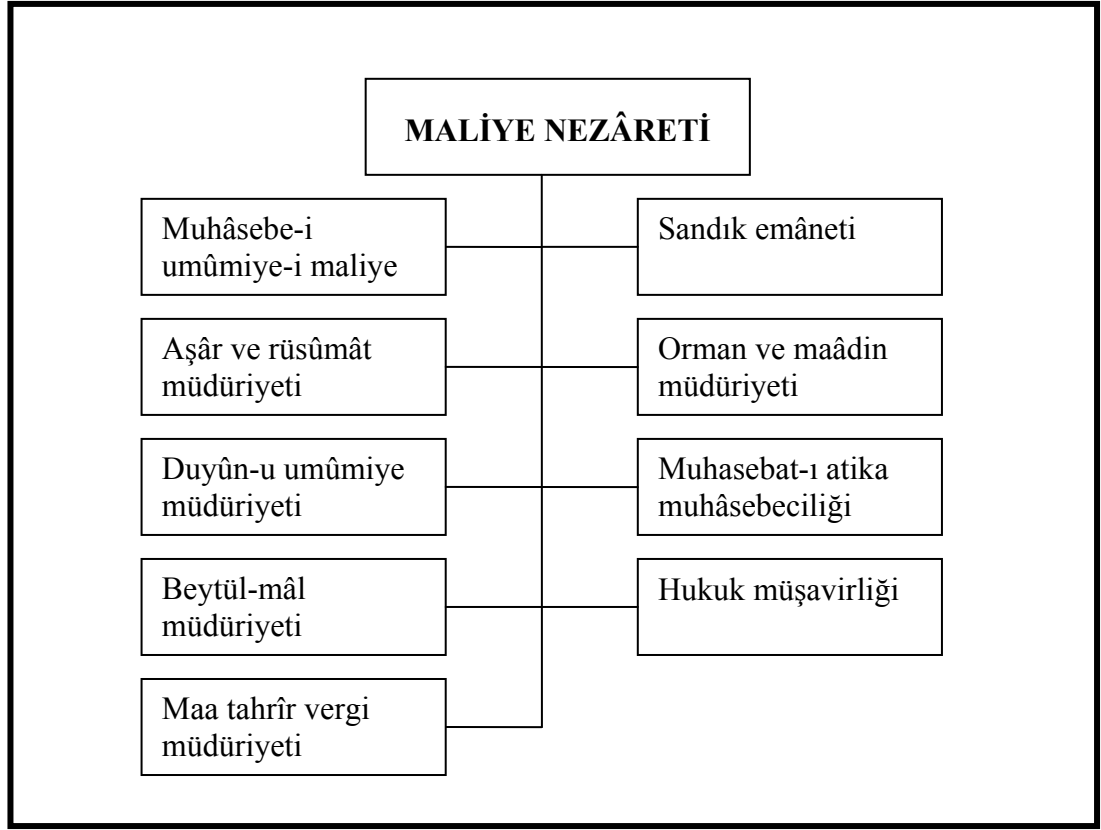
1. “Meskûkât-ı şâhâne idâresinin teşkilât yapısı yeniden düzenlenmiştir.
2. Merkezde bir hukuk müşavirliği kurulmuş ve vilâyetlerde de vali ve defterdâra bağlı ve sorumlu dava vekilleri istihdâmı kararlaştırılmıştır.
3. Aşâr ve ağnâm emâneti kaldırılarak aşâr ve rûsûmat idâre-i umûmiyesi kurulmuştur. Vergi işleriyle görevli diğer bağlı kuruluş olan vergi emâneti,

maa tahrîr vergi müdîriyyeti haline gelmiştir. Her iki idâre bağı olmdan çıkmış yeni isimler verilerek maliye hazînesine aktarılmıştır.

4. Şehremanetinde bulunan maa tahrîr vergi idâresi şubesi ve tahsil memurları ile memurların vilâyetlerde olduğı gibi maliye hazînesine nakli,
5. Belediye dairelerinde vergi işinde müstahdem mal müdürlerinin hazînenin iş'arı üzerine hareket etmek üzere yine aynı idâreye bağı olarak belediye dairelerinde bulundurulması,
6. Emlâk ve akar kıymetlerindeki değışikliklerin yine belediye dâirelerince icra olup emlâk sahiplerince meydana gelecek itirazın meclis-i maliye'de incelenmesi kararlaştırılmıştır¹⁶².

1304 (1888) yılında yeni Maliye Teşkilâtı: “İlk önceleri, nezârete bağı olan müstakîl idârelerden olan vergi emâneti ve aşâr ve ağınam emâneti 1887 yılında merkez daireleri içine alınmış ve gelir ve gider işlemlerinin ayrı yürütölmesi imkânı kalmadığı için, vâridât ve Masarifât idâreleri muhâsebe-i umûmiye idâresinde bir araya getirilmiştir. Bu değışikliklerden sonra 1304 (1888) yılında yeni merkez teşkilâtının yapısı Şekil 3'te verilmiştir.

¹⁶² Öner, a.g.e, s.381.

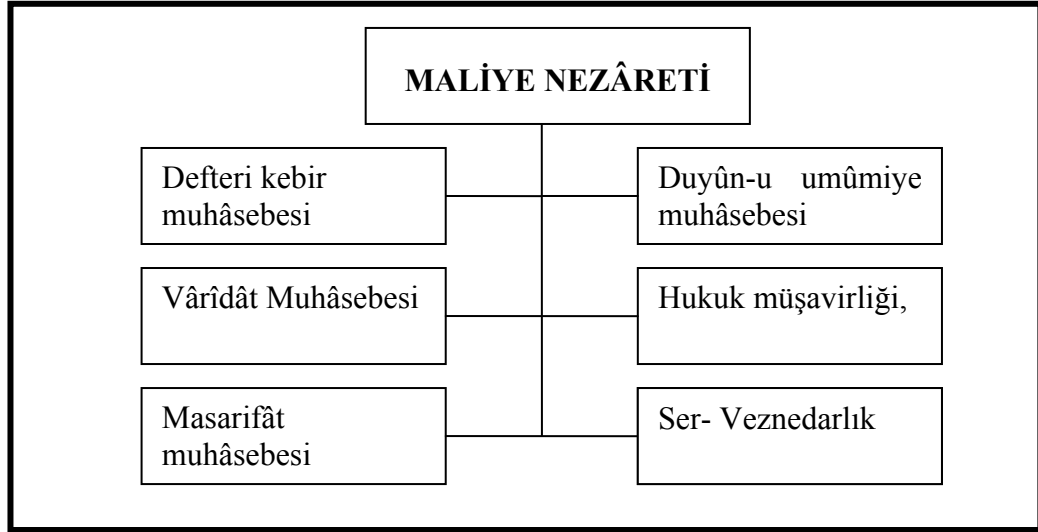
Şekil 4. Maliye Nezâreti Teşkilât Yapısı (1888)

Kaynak: Erdoğan Öner, **Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdâre**, Genişletilmiş II. Baskı, Ankara: T.C. Bakanlığı Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, 2005, s.382'deki verilerden faydalanılarak oluşturulmuştur

Şekil 4'teki bu yapı 1324(1808) senesine kadar devam etmiş ve;

1. “Sandık emâneti veznedarlığa dönüştürülmüş ve muhâsebeyi umûmiyeye katılmıştır.
2. Orman ve maâdin müdüriyeti nezârete dönüşmüştür.
3. Tahsilat idâre-i umûmiyesi kurulmuştur.
4. 1905 yılında maliye memurlarının atama ve yükselmelerini görüşüp karara bağlamak için, nezâret merkezinde nâzırın bulunmadığı hallerde müsteşarın başkanlığında bir komisyon kurulmuştur.
5. 1906 yılında Rûsûmât (gümrük) memurlarının atanmasına, 1907 yılında vilâyetlerdeki defter-i hâkanî teşkilâtı ve memurlarının görevlerine ilişkin Nizâm-nâmelerde düzenlenerek yürürlüğe konmuştur.

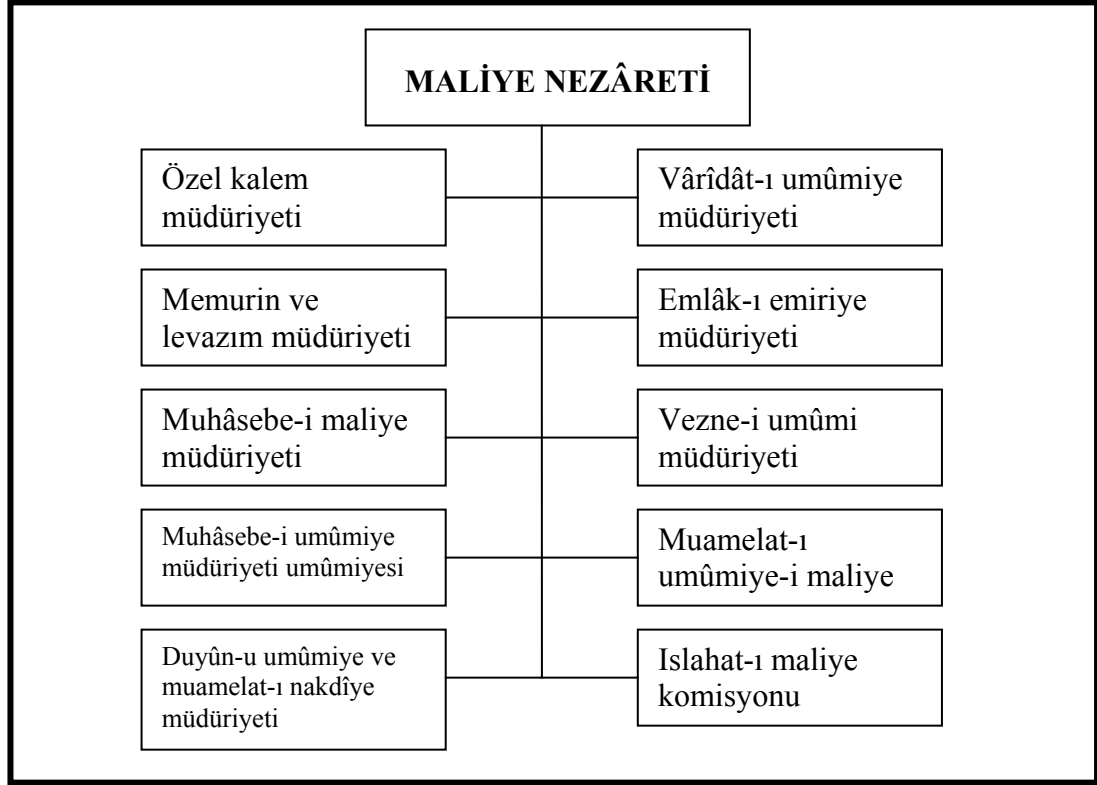
6. 1908 sonrası, muhâsebe-i Umûmiye-i Maliye, Defter-i Kebir, Vârîdât ve Masarifât isimleriyle üçe ayrılmıştır.
7. Aşâr, vergi ve beytül-mâl müdürîyyetleri ile muhâsebât-ı atika muhâsebeciliği kaldırılmıştır ve bu işlemler sonunda teşkilât,

Şekil 5. Maliye Nezâreti Teşkilât Yapısı (1888)

Kaynak: Erdoğan Öner, **Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdâre**, Genişletilmiş II.Baskı, Ankara: T.C. Bakanlığı Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, 2005, s.383'deki verilerden faydalanılarak oluşturulmuştur.

1908 sonrasında maliye nezâreti için yapılan çalışmalar sonucunda bazı işlemlerde aksamalar meydana gelmiş olduğu için Cavit Bey'in nâzır olmasıyla beraber maliye nezâreti;

Şekil 6. Maliye Nezâreti Teşkilât Yapısı 1908 Sonrası

Kaynak: Erdoğan Öner, **Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdâre**, Genişletilmiş II. Baskı, Ankara: T.C. Bakanlığı Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, 2005, s.382'deki verilerden faydalanılarak oluşturulmuştur.

1. **“Özel kalem müdüriyeti:** Bu müdürlük Kalemînde mahsus, istatistik ve hazîne-i evrâk maliye müşavirliği ve umûr-ı hukukiyye kalemleri yer almıştır.
2. **Memûrîn ve levâzım müdüriyeti:** Merkez ve taşra memurlarına ilişkin sicil, tayin, izin, maaş ve sair işlemlerle levâzım işleri görülmüştür.
3. **Muhâsebe-i maliye müdüriyeti:** Maliye bütçesini hazırlar ve uygular, maliyeye ait gider taahhütlerini kontrol eder, merkezdeki giderlerin tahakkuk işlerini yapmıştır.
4. **Muhâsebe-i umûmiye müdüriyeti umûmiyesi:** Devlet bütçesini hazırlamak, nezâret ödenek işlemlerini yapmak ve kaydını tutmak, imtiyaz

öngören veya devletin gelir ve giderlerini etkileyebilecek kanun tasarılarını incelemek, defter-i kebiri tutmak ve hazîne genel hesabını çıkarmak, defterdârların idâre hesaplarını ve aylık cetvellerini incelemek görevlerini yerine getirmiştir.

5. **Düyûn-u umûmiyye ve muamelat-ı nakdîye müdüriyyeti:** Nakit işlemlerini idâre eder, Osmanlı Bankasındaki hazîne cari hesabını kontrol eder, kısa vadeli avans alır, hazîne tahvili çıkarır, istikraz tasarılarını hazırlar ve istikrazların hesabını tutar, ödenen kuponlar ile imhâ olunan tahvillere ve düyûn-u umûmiyye idâresince idâre olunan istikrazlara ve şimendifer vesair imtiyazlı şirketlerin temettü teminatına ilişkin işlemler hakkında kontrol ve bunlarla ilgili haberleşmeyi yapar ve zat maaşlarını öderdi.
6. **Vârîdât-ı umûmiye müdüriyyeti:** Aşâr ve ağnâm dahil tüm vergi resmlerinin tarh ve tahsiline ilişkin kanun ve talimat tasarılarını inceler ve düzenler, bütçe gelirlerini tahmin eder, saymanların gönderdiği gelir tahakkuk ve tahsilat cetvellerini bir araya getirir, gelirlerin tarh ve tahsiline nezâret edip ilgili memurlara talimat verirdi.
7. **Emlâk-ı emiriye müdüriyyeti:** Vârîdât-ı umûmiye müdüriyyetinden ayrılarak kurulan bu birim mîrî emlâkın esas defterini tutar, kamu hizmetleri için gerekli emlâkı tahsis eder, emlâkın muhâfaza, idâre, kira, satış ve takasıyla uğraşırdı.
8. **Vezne-i ümûmi müdüriyyeti:** Tahsilat ve ödemeleri yürütür, defterlere kaydeder, sarf evrâkına ödenmesi için gerekli işaretini koyar. Osmanlı Bankası ile olan cari hesabı tutar, nakit, kıymetli evrâk ve kıymetli eşyayı muhâfaza ederdi.
9. **Muamelat-ı umûmiye-i maliye müfettişliği:** Devletin tüm mali işlemlerini her açıdan teftiş ve gerekli gördükleri ıslahat-ı nezârete arzla görevli idiler.
10. **Islahat-ı maliye komisyonu:** Nezâretten gönderilecek konular hakkında gerekli kanun, Nizâm-nâme ve talimat lâyhalarını düzenlerdi.

Bu düzenlemeler sonucunda aşağıdaki değişiklikler gerçekleştirilmiştir:

- Maliye teftiş heyeti takviye ve kesin şekilde ihya olundu.
- Maliye memurları mekteb-i alisi (maliye mektebi) kuruldu.

- Rûsûmât emânetiyle posta ve telgraf nezâreti 1909 yılında ümûm müdürlüğüne dönüştürülerek ita amirliği yüzünden bağımsız olarak maliye nezâretine bağlanmıştır. Rûsûmât idâre-i ümûmiyyesi ile posta ve telgraf idâre-i ümûmiyesinin teşkilâtı hakkında Nizâmnâmeler hazırlanarak aynı yıl yürürlüğe konmuştur.
- Defter-i hakani (tapu) nezâretinin yalnız mali kısımlarının maliye hazînesi ile bağlantısı devam ettirildi. Daha sonra 1913 yılında defter-i hâkanî (tapu) nezâreti defter-i hâkanî eminliğine çevrildi ve emînlik maliye nezâretine tabi kılındı. Böylece 1912 yılında ilk çalışmalarına başlayan kadaastro teşkilâtı ile birlikte tapu teşkilâtı maliye nezâretine bağlanmış oldu.
- Rûsûmât (Gümrükler) 1932, tapu ve kadaastro teşkilâtı 1939'a kadar maliye ye bağlı kalmıştır¹⁶³.

3. 19.YÜZYIL BÜTÇELERİNDE GELİR VE GİDER KALEMLERİ

Bütçeler bir ülkede gelir ve giderlerin durumunu anlamamıza yardımcı olan belgelerdir. “Üretim, ticari yapısı, milli gelir düzeyi, ekonominin performansındaki gelişme ve değişiklikleri takip etmemize yarayacak istatistiki verilerin yetersiz olduğu Tanzîmât dönemi Osmanlı ekonomisinin devlet gelir ve giderleri, ekonomideki global değişimleri tesbit edebilecek yegane göstergeler olmuştur¹⁶⁴. Tanzîmât dönemi yöneticileri tarafından başlatılan ve daha sonra II. Abdülhamit ile ittihâd ve terakki dönemlerinde de devam edilen reformlar, modern bir mali yapının doğmasını sağlamıştır¹⁶⁵.

Tanzîmât döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda bütün mali işleri kontrol etmek amacıyla oldukça önemli sayılan ‘Umur-ı maliye nezâretinin kuruluşu ve maliye hazinesinin tüm devlet gelir ve giderlerini yöneten tek hazine haline getirilmesi açısından oldukça önemli gelişmeler olmuştur. Maliye hazinesi tüm

¹⁶³ Öner, a.g.e, s. 384-385.

¹⁶⁴ Tefvik Güran, **Tanzîmât Döneminde Osmanlı Maliyesi Bütçeler ve Hazine Hesapları !1841-1861**), Ankara: Atatürk Kültür ve Dil Tarih Yüksek Kurum Yayınları, XXV. Dizi, Sayı 8,1980, s.18/Benzer Konu İçin Bkz: Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı Devletinin Sosyal ve Ekonomik Tarihi”, **Osmanlı Devlet Arşivleri Üzerinde Tetkikler Makaleler**, (Hazırlayanlar: Hüseyin Özdeğer), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Rektörlük Yayınları, Cilt:2, No:4214, (2000), s.727.

¹⁶⁵Tefvik Güran, **Osmanlı Kamu Maliyesi (1839- 1918), Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler1**, (Hazırlayanlar: Mehmet Genç ve Erol Özvar), İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006, s.65.

devlet gelirlerini kontrole eden bir kurum haline getirilerek rasyonel bir mali yönetim kurmanın ilk ve en önemli adımı atılmıştır¹⁶⁶.

Hazinelerin birleştirilmesi ve birlik ilkesine uygun bütçelerin düzenlenmesi için¹⁶⁷ uygun bir ortam hazırlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu yöneticileri Modern anlamda bir bütçenin hazırlanmasını öngören ve bunun temellerini oluşturan kararı 1261 (1845) yılında almış çeşitli bütçe nizâmnâmeleri oluşturarak bu yönde hareket etmişlerdir. İmparatorluk Tanzîmât dönemiyle birlikte belirlenen prensipler ve bu çerçevede hazırlanan nizâmnâmelerle modern anlamda her yıl düzenli olarak bütçeler hazırlamaya başlamıştır. Bu dönemin gelir ve gider kalemleri günümüz bakanlıkları olarak tanımlanan maliye nezâreti tarafından hazırlanmıştır. Gelir kalemleri belli başlı vergilere göre oluşturulmuştur. Eyaletlerden maktu toplanan vergiler, cizye, ağnam, aşar ve gümrük vergileri önemli gelir kaynakları olmuştur. Gider kaynakları “askeri harcamalar, idari harcamalar, merkez ve Taşra’daki görevli memurlara yapılan maaş ödemeleri ve sultanın harcamaları” olarak gösterilmiştir¹⁶⁸.

Osmanlı İmparatorluğu’nda Tanzîmât dönemi devlet gelirlerinin en önemli bölümü vergi gelirlerinden sağlanırken kalan kısmı eyaletlerden maktu olarak toplanan vergiler, cizye, aşar, ağnam ve gümrük vergilerinden elde edilmiştir. Tanzîmât dönemi bütçelerinden devlet gelir ve giderlerinin durumuna bakıldığında tez çalışması açısından; bu cetvellerde belirtilen rakamlardan gümrük vergileri rakamlarının imparatorluğun mali kural ve yapısı içinde nasıl bir gelişim şekli takip ettiği incelenmiştir. “1265 (1849) 1277 (1861-1862), 1291 (1875-1876) 1278 (1862-1863) 1303 (1887-1888) 1905-1906”¹⁶⁹ mali yılı ve 1916 -1917, 1913, 1919, 1921, 1916, bütçe ve varidat cetvellerinde yer alan gümrük vergilerinin nasıl bir gelişim seyri izlediği açıklanmıştır.

¹⁶⁶ Tevfik Güran, **Tanzîmât Döneminde Osmanlı Maliyesi Bütçeler ve Hazine Hesapları !1841-1861**), Ankara: Atatürk Kültür ve Dil Tarih Yüksek Kurum Yayınları, XXV. Dizi, Sayı 8, 1980, s.7/Benzer Konu İçin Bkz:Enver Ziya, **Karal Osmanlı Tarihi VI. Cilt İslahat Fermanı Devri (1856-1861)**, 2. b., Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1976, s.124.

¹⁶⁷ Abdüllatif Şener, **Tanzîmât Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi**, Bilimsel Araştırma Dizisi:6, İstanbul: İşaret Yayınları, 2006, s.72.

¹⁶⁸ Tevfik Güran, **Tanzîmât Döneminde Osmanlı Maliyesi Bütçeler ve Hazine Hesapları !1841-1861**), Ankara: Atatürk Kültür ve Dil Tarih Yüksek Kurum Yayınları, XXV. Dizi, Sayı:8,1980, s.35.

¹⁶⁹ Tevfik Güran, **Osmanlı Kamu Maliyesi (1839- 1918) Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler 1**, (Hazırlayanlar: Mehmet Genç ve Erol Özvar), İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi 2006, s.70-79.

1265 (1849-1850), bu dönemde gümrük gelirleri daha çok koyunlardan, tütünden içkiden, keresteden alınan iç gümrüklerden sağlanmıştır. Bu oran “devlet gelirlerinin %15.5’ini sağlarken toplam devlet gelirlerinin geriye kalan % 16.5 lik bir bölümünü ise çeşitli vergi gelirleri ile devlet madenlerinin hasılatları meydana getirmiştir¹⁷⁰”.

1277 (1861- 1862), bu dönemde üretim ve ticaret üzerinden alınan vergiler önem göstermiştir. “Tarım gümrük gelirleri artmaya devam ederek devlet gelirlerinin %13.5’ini meydana getirmiştir. Yoplam açısından ise ticaret ve üretimden sağlanan gelirlerin içindeki payı 3/2 ye yükselmiştir¹⁷¹”.

1291 (1875- 1876), devlet gelirleri içinde vergi gelirlerinin payı, askerlik bedeli payı düşmüştür. Buna karşılık aşar gelirlerinin payı yükselmiştir. Gümrük gelirlerinin payı, “yenilenen ticaret anlaşmasıyla ihracata uygulanan gümrük vergisi oranlarında yapılan indirim sonucunda % 8.7’ye düşmüştür. Tuz, tütün ve alkollü içkilerden alınan tüketim vergileri de önemli bir gelir kaynağı haline gelmiştir. Bir bütün olarak ticaret ve üretimden sağlanan vergi gelirlerinin devlet gelirleri içindeki payı dönem başında yarıdan biraz fazlayken dönemin son mali yılında beşte dörde yükselmiştir.

Bu değişimler, dönem içindeki üretim ve dış ticaretin nüfustan daha hızlı artmış olduğunun bir göstergesidir. II. Abdülhamit döneminde, gelirlerin miktarlarında ve oranlarında küçük değişiklikler olmuştur. Bunlar tuz, askerlik bedeli, tütün ve alkollü içkilerden elde edilen tekel gelirlerinden ortaya çıkmıştır. İttihâd ve terakki döneminde gümrük gelirleri ile diğer gelir kalemlerinde önemli artışlar olmuştur¹⁷²”.

1277 (1861-1862), bu dönem bütçe taslağı bir önceki taslağa göre daha farklı bir yapı sergilemiştir. Çünkü imparatorluk Kırım savaşına katılmıştır. Bu savaş devletin harcama yapısında borçlanma sürecini başlatacak önemli bir etki yaratmıştır.

¹⁷⁰ Güran, a.g.e., s.75.

¹⁷¹ Güran, a.g.e., s.75.

¹⁷² Güran, a.g.e., s.76

1861-1862 yılında “askeri harcamalara ayrılan pay artış gösterirken, idari harcamalar ve sultana ayrılan ödeneklerde gerileme olmuştur¹⁷³”.

1291 (1275-1876), bu dönemde askeri harcamaları ve borç ödemeleri artmıştır. İdari harcamalara ve sultana ayrılan paylarda azalma görülmüştür. 1291 (1875-1876), sadece maaş, iç ve dış borç ödemelerine pay ayrılmıştır. Bu pay devlet toplam giderlerinin yarısını geçmiştir. 1278 (1862-1863) iç ve dış borç toplamalarında önemli artışlar olmuştur. 1291 (1875-1876) yılı bütçesinde daha çok bütçe giderleri üzerinde durulmuştur. Bu yüzden imparatorluk “mali borçların bütçe üzerindeki yükünü azaltmak için giderek artan miktarlarda dış borçlanmaya başvurmuştur¹⁷⁴”.

1303 (1887-1888), bu dönemde bütçede yapılan harcamaların bileşiminde değişiklikler olmuştur. Bütçeden yapılan harcamaların yarıya yakını askeri harcamalara, bir kısmı da borç ödemelerine ayrılmıştır. 1882-1883-1918-1919, Osmanlı İmparatorluğu mali yapısında meydana gelen bütçe açıklarının kapatılabilmesi için elde edilen fonların büyük bir çoğunluğu borç ödemelerine aktarılmıştır. “Osmanlı maliyesi borçlanma yoluyla elde ettiği fonlardan daha fazla borç ödeyerek diğer alanlara, özellikle de ekonomik ve sosyal gelişmeyi sağlayacak yatırımlara ayırabileceği kaynakları önemli bir şekilde kısmak zorunda kalmıştır¹⁷⁵”.

¹⁷³ Güran, a.g.e., s.77.

¹⁷⁴ Güran, a.g.e., s.78.

¹⁷⁵ Güran, a.g.e., s.79.

Tablo 2. 1332 (1913) Yılı Maliye Bütçesi Örneği

Maliye Bütçesi				
Fasıl	Madde	Nev'-i Muhassasat	Kuruş	İcmal
56	5	Vergi Memur ve Kâtibleri	6000000	
57	2	Tevliyet	12417	
	3	Cevami' Hademesi	398876	
	5	Tekâyâ Ta'âmiyesi ve lehm-i Tayînâtı	12839	
81	1	Hükümet Konakları İnşââtı	123120	
81	2	Habishaneler İnşââtı	4000000	
			10 547252	10 547250
Rüsûmât Bütçesi				
1	5	Müfettişler	205200	
1	4	Memûrîn-i İdâre	420000	
3	1	Başmüdür, Müdür ve Kontrol Memuru	42600	
3	2	Ketebe	30600	
3	3	Memûrîn-i Muhtelifi	17550000	
3	4	Kapı ve İskele Memurlarıyla Hademe	123000	
			2847000	2847000
Posta ve Telgraf ve Telefon				
1	3	Memûrîn-i Merkeziye	69336	
3	3	Posta ve Telefon Müdür ve Muavinleri	93600	
3	4	Posta ve Telefon Memurları	210900	
3	6	Makinacı ve Pilci ve Çavuşlar	67200	
3	7	Seyyar Tatarlar mevzu' ve Hademe	91500	
4	1	İcârât	145000	
4	2	Tamîrât ve İnşâât	264160	
4	3	Mefruşat ve Kasa	40000	
5	3	Müteferrika ve Bendiye	11500	
5	5	Fabrika ve Depo Amele Yevmiyesi	102600	
5	6	Ham Eşya ve Devr-i Çerh Masârîfi	130000	
5	7	Makine ve Destigah	150822	
6	3	Menzil-hâne ve Sürücülük	275000	
6	4	Nakliye	238000	

Kaynak: İ. DÜİT, (3), 85/93,

Fasıl	Madde	Nev'-i Muhassesat	Kuruş	İcmal
7	1	Direk Esmânı ve Tamîrâtı	549563	
7	2	Hutût-ı Mevcude Eşya Bahası	250000	
7	3	Nakliye	54585	
7	4	Telsiz Telgraf Makine Masârîfi	1000000	
7	5	Telefon Masârîfi	900140	
			4643906	4643906
	Defter-i Hakanî			
Fasl-ı Mahsus		Tahdîd ve Tahrîr Kanunu Mucibince Teşkilî İcab eden Komiserlerin		
		Maâşât ve Masârîfi	2435600	2435600
	Dâhiliyye			
1	2	Memûrîn Nezâreti	717600	
1	5	Vilâyât-ı Mülkiyye Müfettişleri	768000	
3	7	Kaza Memûrîni	1000000	
3	8	Nevahî Memûrîni	5207400	
3	9	Müstahdemîn-i Mütferrika	186000	
18	1	Memurîn-i İdâre	174000	
19	2	Edevât-ı Kırtâsiyye ve Evrâk-ı Matbûa Matbu'a	50000	
23	4	Taşra Memleket Etibbâsı	1261200	
24	3	Firengi Hastahaneleri Masârîfi	430800	
24	5	Taşra Telkîhhaneleri Masârîfi	430800	
24	7	Müfettişler ve Memurîn-i Sıhhiyye Yevmiye ve Harcırahı	278000	
24	8	Memurîn-i Sıhhiyye-i Vilâyât Kırtâsiyyesi	32000	
24	9	Memurîn-i Sıhhiyye-i Vilâyât Mütferrikası	200000	
24	10	Vilâyât Seyyar Etibbâ Maâşât ve Masârîfi	2135600	
Fasl-ı mâhsusi telkîhhâne ve darü'l-kelb tedavihanesi inşâatı			275400	
			13059000	13059000
	Emniyet-i Umûmiyye			
1	2	Müdîriyyet Memûrîni	16800	
1	3	Emniyet Şubesi	12000	
2	2	Tenvîr ve Teshîn	10000	
2	3	Kırtâsiyye ve Evrâk-ı Matbûa Matbu'a	20000	
3	2	Polis Komiser ve Muavinleri		

Kaynak: İ. DUIT, (4), 85/93

			Kuruş	
3	4	Memûrîn-i Mütferrika	252000	
3	3	Polis Memurları	6604600	
4	2	İcârât	204000	
4	3	Tenvîr ve Teshîn	140000	
4	4	Kirtâsiyye ve Evrâk-ı Matbûa	17000	
4	6	Sandal ve Motor	272600	
5	1	Melbûsât	719670	
5	3	Yem bedeli ve Çoban Tazminatı	442000	
5	5	Telefon	30000	
6	2	Harcırah	37700	
6	3	Mütferrika	80000	
6	4	Mükâfât-ı Nakdiyye	23300	
Fasl-ı Mâhsus		Emniyet şubesinde istihdâm olunacak zevat masârîfî	1000000	
Fasl-ı Mâhsus		Polis memurlarına verilecek mebanî' karşılığı	30000	
			11324720	11324720
		İlmiye Bütçesi		
Fasıl	Madde			
4	1	Nüvvab Maâşâtı	1200000	1200000
		Adliye Bütçesi		
1	7	Müfettişler Maâşâtı	1465200	
5	1	İstînâf Muhâkimi Hükkamı	114000	
5	2	İstînâf Muhâkimi Ketebesi	9600	
6	1	Bidâyet Muhâkimi Hükkamı	3555200	
6	2	Bidâyet Muhâkimi Ketebesi	2130000	
6	3	Bidâyet Muhâkimi Müstahdemini	1735800	
4	6	Melbûsât	5200	
7	1	Sulh Muhâkimi Hükkamı	420000	
7	2	Sulh Muhâkimi Ketebesi	268800	
7	3	Sulh Muhâkimi Müstahdemini	134400	

Kaynak: İ.DUİT. (5), 85/ 93

Fasıl	Madde	Nev'-i Muhassetat	Kuruş	İcmal
8	1	İcârât	102200	
8	2	Mefruşat	250000	
8	3	Tenvîr ve Teshîn	150000	
8	4	Kirtâsiyye ve Evrâk-ı Matbûa matbu'a	160000	
9	3	Harcırah	750000	
9	5	Mütferrika	106600	
Fasl-ı mahsus				
			12217000	12217000
		Maârif Bütçesi		
1	2	İdâre-i merkeziyye memûrîn ve ketebesi	216000	
2	1	Mefruşat	10000	
13	5	Beyrut Hukuk Fakültesi Maâşâtı	262800	
14	2	Beyrut Hukuk Fakültesi Masârîfî	36000	
24	2	Vilâyât Sultani ve İdâdîleri Maâşâtı	2422800	
25	2	Vilâyât Sultani ve İdâdîleri Masârîfî	1897600	
26	1	Leyl ü Nehari Vilâyât Darü'l-Muallemin İbtidâi ve Rüşdî Maâşâtı	334400	
28	1	Tedrisât-ı İbtidaiyye Kısım-ı Alf Mekatibi Maâşâtı	793800	
30	1	Mekatib-i İbtidaiyye Maaş ve Masraf ve İnşâat ve Tamirâtı	1361880	
35	1	Harcırah	74000	
36	1	Tedrisât-ı Taliye Levâzım-ı Tedrisiye ve Tesisiyesi	891400	
Fasl-ı mahsus		İstanbul Darü'l-Muallemin İnşâatı	2000000	
			10700680	10700680
		Ticaret ve Ziraat Bütçesi		
1	3	Orman Müdiriyyet-i Umûmîsi	123120	
1	5	Ziraat	184680	
2	2	Mefruşat	40000	
2	5	Kirtâsiyye		

Kaynak: İ.DUİT, (6), 85/93

Fasıl	Madde	Nev'-i Muhassessat	Kuruş	İcmal
3	1	Orman memurları	1110000	
3	2	Ziraat	504000	
3	4	Baytar	819300	
4	2	İcâre	30000	
4	4	Tenvîr ve Teshîn	30000	
4	5	Kırtâsiyye ve Evrâk-ı Matbûa Matbu'a	50000	
5	1	Harcırah, Yevmiye ve Devriye	200000	
5	5	Alât ve Edevât-ı Fenniye	150000	
7	3	Eşcâr ve Nebâtât-ı Müfide	200000	
8	0	Orman Mektebi Maâşâtı	49248	
11	0	Halkalı Ziraat Mektebi Maâşâtı	73872	
13	0	Halkalı Ziraat Mektebi Masârîf-i Tesisiyesi	297764	
24	0	Hayvan Depoları Masârîf-i	570000	
42	1	Orman Ameliyat Mektebi Maaşı	38400	
42	2	Orman Ameliyat Mektebi Masârîf-i	39800	
43	1	Seyyar Sütçülük Mektebi Mütchassısı Tahsîsâtı	110808	
43	2	Seyyar Sütçülük Mektebi Ustabaşılar Tahsîsâtı	36000	
43	3	Seyyar Sütçülük Mektebi Masârîf-i Daime ve Tesisiyesi	99000	
44	0	Müessesât-ı Ziraat İşbaşıları Tahsîsâtı	110808	
45	1	Zira'î ve Ma'denî Tahlîlhane Maâşâtı	79200	
45	2	Zira'î ve Ma'denî Masârîf-i Daime ve Tesisiyesi	142000	
			5138000	5138000
		Jandarma Bütçesi		
4	3	Süvari Zabitanı Maâşâtı	3260000	
4	4	Piyade Efrâdı	21480000	
4	5	Süvari Efrâdı	4767000	
5	1	Tensikat Devairi Maâşâtı	136800	
5	2	Depolar Müstahdemini	75900	
6	2	Efrâd Mektepleri	1421000	
7	1	İcârât	200000	
7	2	Mahrûkat ve Tenvîrat	400000	

Kaynak: İ.DUİT (7), 85/93

Fasıl	Madde	Nev'-i Muhassessat	Kuruş	İcmal
7	3	Kırtâsiyye ve Evrâk-ı Matbûa Matbu'a	45000	
7	6	Sıhhiyye Masârîf-i	50000	
7	7	Harcırah	100000	
7	9	Müteferrika	50000	
8	1	Devâir-i Tensîkiye Masârîf-i	89000	
8	2	Depolar Masârîf-i	115000	
9	2	Efrâd Mektepleri Masârîf-i	242000	
			32.431.700	106.584.858

Kaynak: İ.DUİT (8), 85/93

1913 yılı maliye bütçesinde muhasebe kaydı yapılan kalemlerin isimleri ve bunlara bağlı alt birimlerden meydana gelen birimler yazılarak belge oluşturulmuştur. Maliye bütçesi, rûsûmât bütçesi, posta telgraf, telefon, defter-i hakani, dahiliye, güvenlik birimleri, ilmiye bütçesi, adliye bütçesi, maarif bütçesi, ticaret ve ziraat bütçelerine yapılan tahsisatlardan oluşmuştur. Bu dönem bütçesinde, rûsûmât bütçesine bakıldığında, bu müdürlük devletin gümrük yönetiminden sorumlu olmuştur. “İdâre-i merkeziye ve umumiye olmak üzere iki bölüme ayrılmıştır¹⁷⁶”.

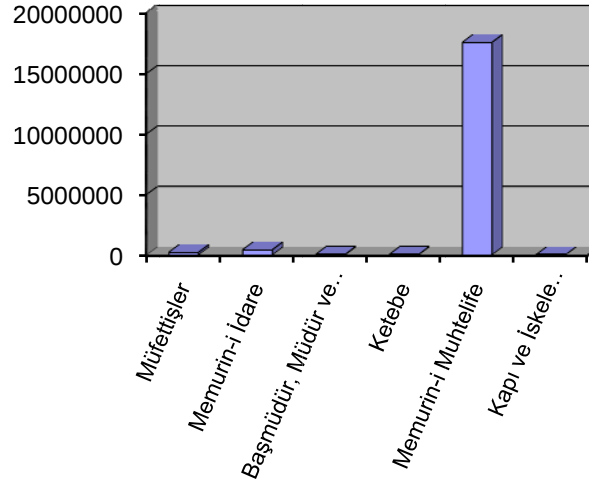
Giderlerin önemli bir bölümünün maaş ödemelerine ayrıldığı görülmüştür. Rûsûmât idaresi için ayrılan bütçe tahsisatının daha çok çeşitli memuriyetlere aktarılmıştır. 1919 yılı maliye nezâreti muhasebe genel müdürlüğü bütçesinde, maliye dairesi, rûsûmu, jandarma, aşair ve muhacirin dairelerine yapılacak olan harcama kalemleri yer almıştır. Maliye nezâretinin aydınlatma, ısıtma, maliye nezâretinde çalışanların bu görevlerle ilgili ihtiyaç kalemlerine (kırtasiye, evrak temini, kırtasiye, malzemesi temini...) pay ayrılmıştır.

Rûsûmât müdürlüğü ise harcırah, inşaat, mefruşat, yevmiye alet ve edavat kalemlerine, jandarma ve muhacirin ise harcırah kalemlerine pay ayırmıştır. Rûsûmât idâresi harcama kalemlerine ayrılan payın bu kadar yüksek olma sebebi ise, Osmanlı İmparatorluğu’nun girmiş olduğu I. Dünya Savaşı’nın bütün nezâretlerin daire ve müdüriyetlerin tahsisat ve ödeneklerini olumsuz etkilemesi yüzünden olmuştur. Bu sebeple bütçe rakamlarında rûsûmat müdürlüğünün diğer müdürlüklerin ayrılan kalemlerine göre daha fazla pay almış olduğu görülmüştür. Bunlar içinde en çok rûsûmât emânetine bağlı olan gümrük idare binalarının inşaat ve tamiratına yapılan harcama kalemlerinin ilk sıralarda olduğu görülmüştür.

1332 (1913) yılında hazırlanan rûsûmât bütçesine bakıldığında; rûsûmât bütçesinin, müfettişler, idâre memurları, başmüdür, müdür ve kontrol memuru, kâtip, çeşitli memuriyetler, kapı, iskele memurları ve hademelerden meydana geldiği görülmüştür. Yapılan harcama gruplarından en yüksek payın bütçede çeşitli memuriyetlere ayrıldığı bunu müfettişlerin, kapı ve iskele memurları grubunun

¹⁷⁶ Muharrem Öztel, **II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Maliyesi**, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 413, 2009, s.277.

oluşturduğu görülerek bütçeden ayrılan en düşük harcama grubunun da kâtiplere yapıldığı görülmüştür. Aşağıda bu yapı şekil olarak gösterilmiştir.

Şekil 7. 1913 Yılı Maliye Bütçesinde Yer Alan Rûsûmât Bütçesi

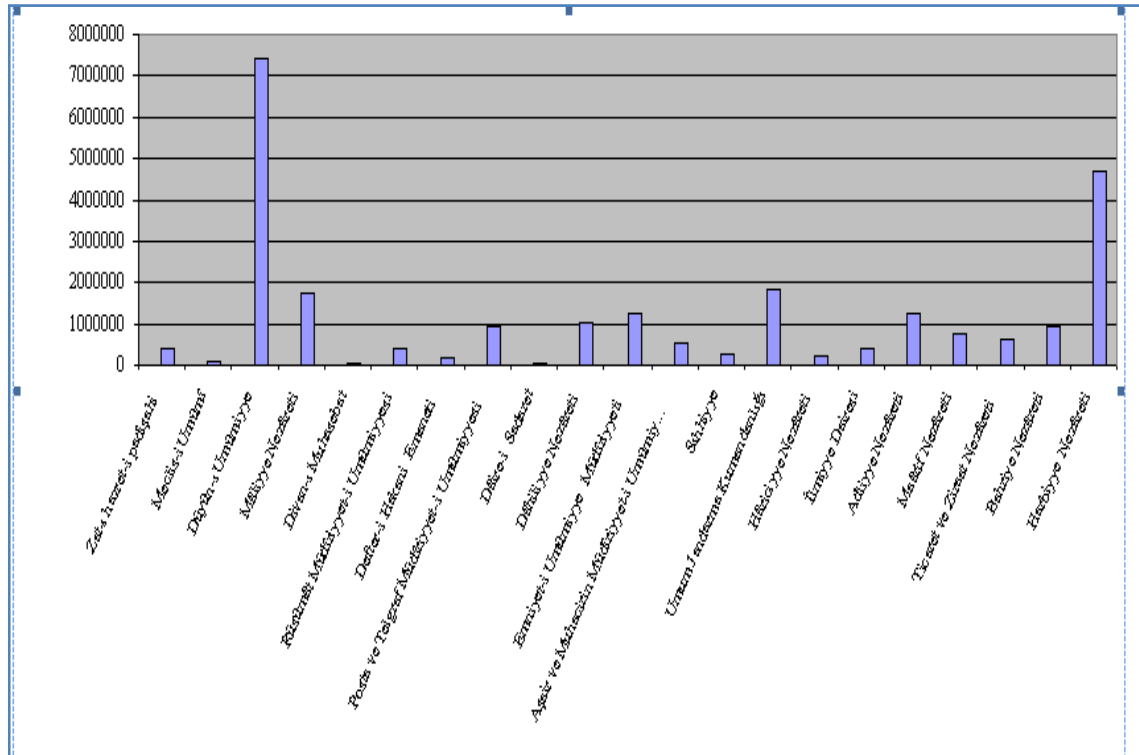
Aşağıda 1921 yılına ait Mâliye Nezâretinin Muhasebe-i Umûmiye Müdüriyyetinin Umûmiyyesi'ne ait olan bir bütçe örneği sunulmuştur. Burada bütçede ödenek gruplarından bir tanesi maliye nezâreti olup, bu ödeneklerden diğeri de Rûsûmât Genel Müdürlüğü'ne çeşitli harcama giderlerinin yapılması için aktarılmıştır.

Tablo 3. Mâliye Nezâreti Muhasebe-i Umûmiyye Müdîriyyetinin Umûmiyyesine Ait Bütçe Örneği

Mâliye Nezâreti	
Muhasebe-i Umûmiyye Müdîriyyet-i Umûmiyyesi	
Zat-ı hazret-i padişahî	403.722
Meclis-i Umûmî	9.5000
Düyûn-ı Umûmiyye	7.426.290
Mâliye Nezâreti	1.746.462
Dîvân-ı Muhâsebât	28.006
Rûsûmât Müdîriyyet-i Umûmiyyesi	395.000
Defter-i Hakani Emâneti	188.102
Posta ve Telgraf Müdîriyyet-i Umûmiyyesi	951.922
Dâire-i Sadaret	39.520
Dâhiliyye Nezâreti	1.032.616
Emniyet-i Umûmiyye Müdîriyyeti	1.265.126
Aşair ve Muhacirin Müdîriyyet-i Umûmiyyesi	523.578
Sıhhiyye	249.682
Umum Jandarma Kumandanlığı	1.830.600
Hâriciyye Nezâreti	217.000
İlmiyye Dairesi	405.400
Adliyye Nezâreti	1.231.028
Maârif Nezâreti	761.600
Ticaret ve Ziraat Nezâreti	609.260
Bahriye Nezâreti	927.036
Harbiyye Nezâreti	4.701.506
YEKUN	25.327.228

Kaynak: İ.DUİT, (1), 98/39, (1), (413), Mâliye Nezâreti (5), Muhasebe-i Umûmiyye Müdîriyyeti Umûmiyyesi.

Muhasebe-i Umûmiyye Müdîriyyeti'nin bütçe örneğinin şekil olarak gösterimi aşağıda verilmektedir.

**Şekil 8. Mâliyye Nezâreti Muhasebe-i Umûmiyye Müdîriyyetinin Umûmiyyesine
Ait Bütçe Örneği**

Kaynak: İ.DUİT, (1), 98/39, (1), (413), Mâliyye Nezâreti (5), Muhasebe-i Umûmiyye Müdîriyyeti Umûmiyyesi

Mâliye Nezâreti Muhasebe-i Umûmiyye Müdüriyyet-i Umûmiyyesine 1337 (1921) yılı bütçesi örneğine bakıldığında; en yüksek payın birinci sırada Düyûn-ı Umûmiyye, ikinci sırada Umum Jandarma Kumandanlığı, üçüncü sırada ise maliye nezâretine aktarıldığı görülmüştür. Bu sıralamayı diğer harcama grupları takip etmektedir. 1921 Maliye nezâreti genel müdüriyeti bütçesinde, gider kalemleri ve tahsisatların yapıldığı nezâret ve daireler yer almıştır. Bütçede hem maliye nezâreti hem de rûsûmât genel müdürlüğüne yapılan harcama grubuna bakıldığında, maliye nezâretinin tahsisatı içinde yer alan kalemlerin ilk ikisi “idare-i merkeziye ve vilayetler olmuştur¹⁷⁷”.

Giderlerin büyük bir bölümü maliye nâzırı ve bu nezârette çalışan görevlilere ayrılmıştır. Maliye nezâretine ayrılan bu pay biraz daha yüksektir. Çünkü savaş, bu kalemelere ayrılan tahsisatın artmasına sebep olmuştur. Bütçede harcama

¹⁷⁷ Öztel, a.g.e., s.273.

kalemlerini, duyunu umumiye, harbiye nezâreti ve maliye nezâreti takip etmiştir. Rûsûmât müdüriyetine bakıldığında, maliye nezâretine aktarılan bu harcama kalemlerinden önemli bir tutarın Rûsûmât Genel Müdürlüğü'ne ayrılmış olduğu görülmüştür. I. Dünya Savaşı'nın bu müdürlüğü ve bağlı dairelerini de olumsuz etkilediği söylenebilir. Maliye nezâretine böylesine yüksek bir payın ayrılma nedeni olarak diğer DÜİT belgelerinde açıklanan önemli faktörlerden biri olan I. Dünya Savaşı ve bu savaşın rûsûmât müdürlüklerinin yapmış oldukları harcama gruplarını arttırması sebebiyle bütçeden ayrılan payın diğer gruplara göre fazla olması neden olduğu görülmüştür.

Tablo 4. 1332 (1916) Senesi Vâridât-ı Mahsusa Mübeyyindir. Bile Vasıta Alınan Vergiler

Guruş	Vâridât Türleri
220.000.000	Arzı vergileri
49.000.000	Temettuat vergi
40.000.000	Bedel-i nakdî ve vergi askeri
171.050.000	Ağnam, düve, camus ve canavar
469.000.000	Aşar
1.000.000	Hususi ormanlar hasılat
5.000.000	Maden
1.200.000	Vergi Tezkire
Yekun: 952. 250. 000	

Kaynak: Düstûr, Cilt:8, s. 490

Damga, harbler

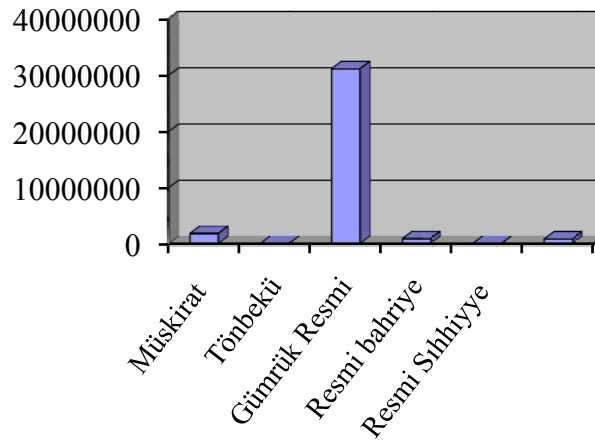
35.000.000	Damga Resmi
37.500.000	Harbler
35.000. 000	Kaydiyeler
Yekün: 107.500.000	

Kaynak: Düstûr, Cilt:8, s. 490

Bila Vasıta Alınan Vergiler

18.000.000	Müskirat
120.000	Tönbekü
311.500.000	Gümrük Resmi
8.800.000	Resmi bahriye
400.000	Resmi Sıhhiyye
8000000	Saydi beri ve bahriye
Yekün: 346.820.000	

Kaynak: Düstûr, Cilt:8, s. 490

Şekil 9. Bila Vasıta Alınan Vergiler

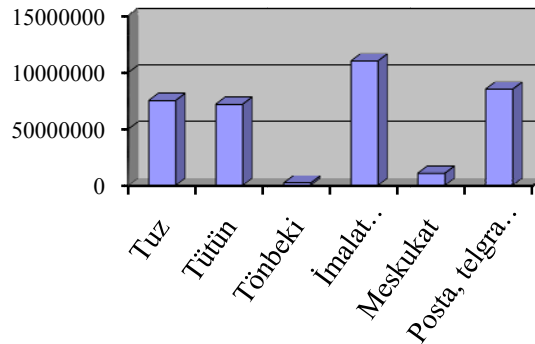
Kaynak: Düstûr, Cilt:8, s. 490.

Şekil 9’da görüldüğü üzere doğrudan doğruya alınan vergilerle elde edilen gelir grubu içerisinde en yüksek oranın gümrük resminden elde edildiği görülmektedir.

İnhisârlar

Guruş	Nevi Vâridât
75.000.000	Tuz
71.769.595	Tütün
2.000.000	Tömbeki
110.000.000	İmâlât harbiyye satış
10.748.400	Meskukat
85062000	Posta, telgraf ve telefon
Yekun: 364.679.999	

Kaynak: Düstûr cilt:8, s. 491

Şekil 10. İnhisârlar

Kaynak: Düstûr, Cilt:8, s. 491.

Şekil 10’da görüldüğü üzere inhisarlar açısından bakıldığında İmâlât harbiyye satışını, tuz, tütün ve tömbeki takip etmektedir.

Guruş	
554.000	Mektubi ve sînâî ve zirâ-i hâsılatı
1.105.000	Matba bahriye hâsılatı
1.000.000	Fırat ve Dicle vapurları
8.717.000	Maâdin
Yekun: 11.346.000	

Kaynak: Düstûr, Cilt:8, s. 491.

48.868.000	Emlak ve Miriye Hâsılatı
10.000.000	Füruht olunan eşya bedeli
15.000.000	Miri ormanlar hâsılatı
Yekun: 79.868. 000	

Kaynak: Düstûr cilt:8, s. 491.

784.489.000	Mısır vergisi
10.526.349	Kıbrıs vergisi
Yekun: 89.015.349	

Kaynak: Düstûr, Cilt:8, s. 491.

Guruş	Nevi vâridât
30.000.000	Hazîne muameletinde hâsıl olan vâridât
170.000.000	Tıp Fakültesi Hâsılatı
300.000	(?) Berat
1.200.000	(?) Cezayı nakdîler
892.000	İmtiyazı şeri kıtalardan hazîneyi hususi
22.500.000	Demiryolları
2.678.694	Komisyonlardan teftiş mukabili alınan
20.000.000	Haciz demiryolu iânesi
50.020.000	Hâsılatı müteferrika

Kaynak: Düstûr, Cilt:8, s. 492.

Geri alınanlar	
22.313.790	Bağdad, Soma, Bandırma inşadında İstirdâd
41.419.500	Tavizât mukabili istirdâd
1.300.000	Müşterek muhâfaza
1.160.000	Şehir emânetinden
71.500.000	Mülkiyye tekaüd sandığı
84.750.000	Askeri tekaüd sandığı
4.644.000	İlmiyye tekaüd sandığı
106.000.000	Harb vergisi
8.000.000	İdâre-i hususiye gayri müteşekkil mahallere vâridât hususiye
52.000.000	Öşri has-ı iânesi
35.000.000	Evlad şehid iânesi
1.000.000	Hidmet muayene mukabil
Yekun: 428.087.190	

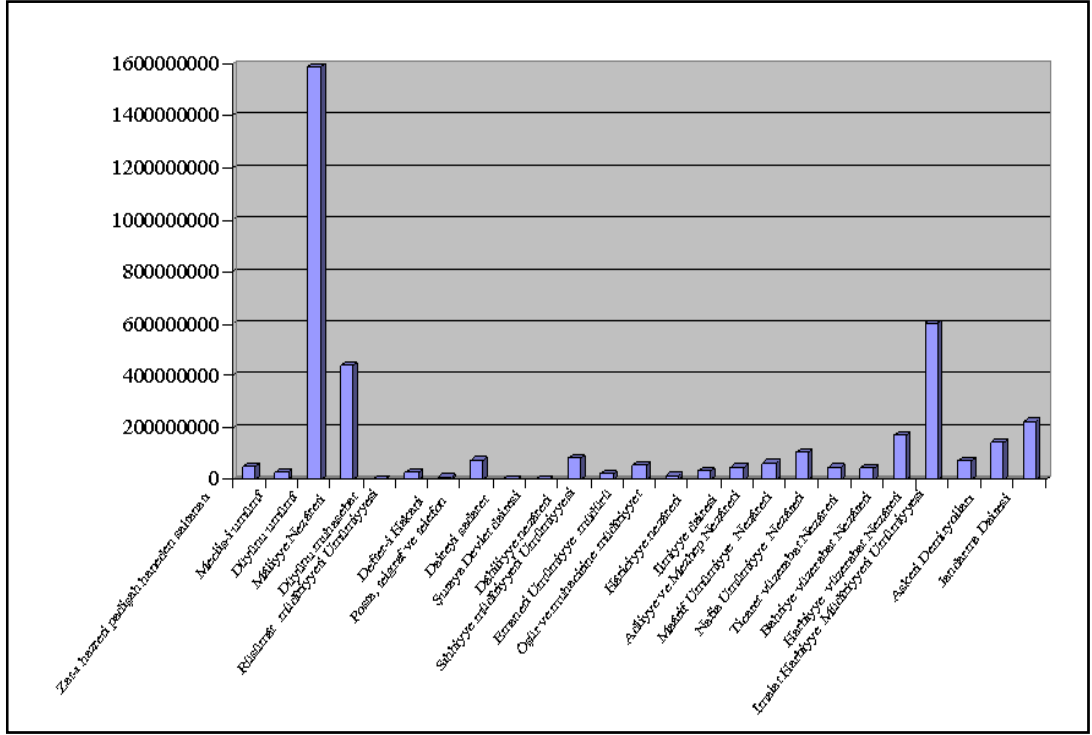
Kaynak: Düstûr, Cilt:8, s. 492.

1332 (1916/1917) senesi muvâzene-i umûmî kanunu vâridâtla ilgili bölüme bakıldığında; gelir bölümünü oluşturan ve birbirleriyle ilgili olan ve işaretlenmiş cetvelde gösterilen bütün vergiler ile gelir türleri aşağıda yer almaktadır.

Tablo 5. 1332 (1916/1917) Yılı Muvâzene-i Umûmî Kanunu Vâridât Cetveli

Guruş	
51.991.970	Zat-ı hazreti padişah haneden saltanatı
29.171.453	Meclis-i umûmî
1.588.464.526	Düyûnu umûmî
438.546.531	Mâliye Nezâreti
3.340.393	Düyûnu muhâsebât
30.898.136	Rûsûmât müdürîyyeti Umûmiyye si
10.573.400	Defter-i Hakani
76.130.954	Posta, telgraf ve telefon
3.054.170	Daireyi sadaret
2.389.700	Şûrâ-yı Devlet dairesi
84.934.893	Dâhiliyye nezâreti
24.126.998	Sıhhiyye müdürîyyeti Umûmiyye si
55.332.871	Emâneti Umûmiyye müdürü
15.798.000	Öşür ve muhacirine müdürîyyet
36.409.456	Hâriciyye nezâreti
48.206.702	İlmiyye dairesi
64.567.104	Adliyye ve Mezhep Nezâreti
104.323.279	Maârif Umûmiyye Nezâreti
48.255.672	Nâfia Umûmiyye Nezâreti
46.986.992	Ticaret vüzerâbat Nezâreti
170.201.517	Bahriye vüzerâbat Nezâreti
604.410.798	Harbiyye vüzerâbat Nezâreti
75.196.683	İmâlât harbiyye müdürîyyeti Umûmiyyesi
146.181.000	Askeri demiryolları
222.975.860	Jandarma dairesi
Yekun: 3.972.472.045	

Kaynak: Düstûr, Cilt:8, s. 485- 489.

Şekil 11. 1332 (1916/1917) Yılı Muvâzene-i Umûmî Kanunu Vâridât Cetveli

Kaynak: Düstûr Cilt:8, s. 485- 489

Şekil 11’de görüldüğü üzere 1332 (1916/1917) Yılı Muvâzene-i Umûmî Kanunu Gelir Cetveline bakıldığında en yüksek payın, birinci sırada Düyûnu Umûmî, ikinci sırada Harbiyye vüzerâbat Nezâreti ve üçüncü sırada Mâliye Nezâreti yer alıp bunu diğer gelir grupları takip etmektedir.

1916 yılı varidat cetvelinde, dolaylı olarak alınan vergi kalemleri yer almıştır. Gelir kalemleri olarak müskirat, tömbeki, gümrük resmi, resmi bahriye, resmi sıhhiye, sayd-ı berri ve bahriyye yer almıştır. Dolaylı vergiden alınan vergiler içinde gümrük gelirlerinden elde edilen gelirlerin birinci sırada yer almıştır. Gümrük vergileri bütçelerde emtia, gümrükler, duhân, harîr ve müskirât adı altında yer alan gelirler dolaylı vergilerdir. Bunların içinde en önemlisi gümrük resimleri olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu’nda, gümrük resimleri devlet hazînesi için tahsil edilen oldukça önemli bir gelir kaynağıdır.

Osmanlı İmparatorluğu’nda iltizam uygulamasının başlamasıyla bazen gümrükler iltizama verilmişse de genelde ilk dönemlerden beri doğrudan devlet

hazînesi adına tahsil edilen önemli bir gelir kaynağı olma özelliğini taşımıştır. Gümrük resimleri “sadece Osmanlı Devleti’nden yabancı devletlere ihraç edilen veya yabancı ülkelerden ithal edilen mal ve eşyalar üzerinden alınan vergiler olarak anlaşılmaz, aynı zamanda Osmanlı Devleti’nin bir iskelesinden diğer bir iskelesine deniz yoluyla veya bir şehir ya da kasabasından diğerine kara yoluyla nakledilen mallardan da alınan gümrük resmi¹⁷⁸” olarak tanımlanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu’nda hem iç ticaret hem de dış ticaret gümrük resmine tabi tutulmuştur. 1838 ticaret anlaşmasıyla, yabancı tüccarlar dâhilî gümrük resimlerinin dışında tutulmuştur. Tanzimât’la beraber bu vergi yükünü Osmanlı tüccarı yüklenmiştir. Ticaret anlaşmaları gereğince “ithalat resmi eşyanın değeri üzerinden iskeleyle gelişinde %3 ve satışında %2 olarak toplam %5 ihracat resmi ise iskeleyle naklinde %9 ve yükleme sırasında %3 olarak toplam %15 oranında belirlenen tarifeler çerçevesinde alınmıştır¹⁷⁹”.

Osmanlı İmparatorluğu’nda gümrükler dâhilî ve hâricî gümrükler olarak ikiye ayrılmış, hâricî gümrük resimleri yabancı devletlere verilen kapitülasyonlarla ve ticaret anlaşmalarına dayanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nda vasıtalı vergiler “gelirlerinin piyasadaki ekonomik faaliyetlerin canlılığı nisbetine göre artıp azaldığı, ticaret ve tüketim yoluyla elde edildiği düşünülürse bütçede yıllar itibariyle yer alan gelir tahminlerindeki, tahsilat miktarlarındaki düşüşler ve verginin toplam tahsilatlar içindeki paylarının gerilemesi yine dönem içinde meydana gelen savaşların devlet hazinesi için yıkıcı mali sonuçlarının bir göstergesidir¹⁸⁰”. Bunun yanı sıra vasıtasız vergiler içinde en önemli vergi aşar vergisi olurken, vasıtalı vergiler içinde de gümrük vergisi çok önemli olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu’nda “ithalat, ihracat ve transit ticaretten alınan vergilerden meydana gelen gümrük vergisi gelirleri vasıtalı vergilerin %90’nını meydana getirmiştir¹⁸¹”. Bütçede gümrük vergisi Osmanlı İmparatorluğu’nda ticari faaliyetlerde meydana gelen gelişmeler ve gümrük yönetiminde belli düzen ve kurallara göre faaliyet göstermesi sebebiyle artış göstermiştir.

¹⁷⁸ Şener, a.g.e., s.145.

¹⁷⁹ Güran, a.g.e., s. 16/Benzer Konu İçin Bkz, Şener, a.g.e., s.151.

¹⁸⁰ Öztel, a.g.e., s.120.

¹⁸¹ Öztel, a.g.e., s.126.

İnhisârlar, devlet kontrolünde olan gelirler olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda tanımlanmıştır. İmparatorluk bu bütçe gelir kalemi tekeli diğer gelirlerin aksine elinde tutmuştur. Tuz, tütün, tömbeki, meskûkât....idâreleri ve gelirleri devletin tekeli altında olmuştur. İnhisarlarda bütçe kaleminde yer alan bütçe gelirleri içinde artış göstermiştir. Rakamlara bakıldığında inhisar gelirlerinin de oldukça önemli gelir getirdiği görülmüştür.

1916 -1917 varidat cetvelinde çeşitli nezâretler ve dairelere ait gelir rakamları yer almıştır. “Rüsûmât genel müdürlüğünün 1908-1919 dönemi bütçe tahsisatı 50.865.4767 kuruştan¹⁸²” 1916 -1917 cetvelinde 30.898.136 kuruşa düşmüştür. I. dünya savaşı diğer bütün nezâretleri ve daireleri olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Dolayısıyla rüsûmât emânetinin geçen zaman dilimi içinde almış olduğu 1916-1917 dönem aralığı bütçesinde gerileme göstermiştir. Müskirat, Osmanlı Devleti'nde imalat, ithalat ve satışı gerçekleştiren alkollü içeceklerden ve ispirotodan alınan vergilerdir. Müskirat resminin “1908-1915 yılı aralığında 28.319.000 kuruş ile 212.290.000 kuruş arasında olduğu görülmüştür¹⁸³”. Fakat 1916 yılı bütçesine gelene kadar bu tahsilatın azalarak 18.000.000 kuruşa gerilediği görülmüştür. İmparatorlukta müskirat ihracatının artmasının önündeki en büyük engellerden birisi, devletlerin müskirat ithalatını engellemek için gümrük duvarlarını yükseltmeleri olmuştur.

Tömbeki, İran'da yetişen bir tütün türü olup nargile içilen bir tütün çeşididir. Tömbekiden elde edilen gelirin “1908-1915 yılı aralığında 205.000 kuruş ile 184.000. kuruş arasında olduğu görülmüştür¹⁸⁴”. “1916 yılına gelindiğinde bu payın 120.000 kuruşa düştüğü görülmüştür. Bu tahsilat payları açısından tömbekinin meşrutiyet dönemine göre gerilemiştir. Resmi bahriye, gemilerin boğazlardan geçişlerinde, limanlara girişlerinde, limanlararası seyahatlerinde tahsil edilen bir vergi türü olmuştur. “ruhsatiye, izn-i sefine, seyr-ü sefain, liman rüsûmu ve fenerler¹⁸⁵” gibi isimler altında tahsil edilmiştir. Rüsûmu bahriyenin “1908-1915 yılı

¹⁸² Öztel, a.g.e., s.227.

¹⁸³ Öztel, a.g.e., s.124.

¹⁸⁴ Öztel, a.g.e., s.126.

¹⁸⁵ Öztel, a.g.e., s.140.

aralığında 16.155.400 kuruş ile 11.000.000 kuruş arasında olduğu görülmüştür¹⁸⁶”. 1916 yılında ise resmi bahriyenin 8.800.000 kuruşa düştüğü ve bunun sebebinin ise bu vergi türünün ihracat, ithalat ve transit ticaretle ilgili bir vergi türü olması dolayısıyla bu üç ticaret türündeki gerilemenin bu vergi türünü olumsuz etkilemiştir.

Rüsûmu sıhhiye, bu vergi türü hayvanların ve hayvansal ürünlerin sınırlarda tesbit edilen giriş ya da çıkış yerlerinde ya da verginin alındığı iskelelerden ihrac edildikleri sırada sıhhiye memurları tarafından muayeneleri için alınmış olan vergidir. “1908-1915 yılı aralığında 1.932.800 kuruş ile 900.000 kuruş arasında olduğu görülmüştür¹⁸⁷”. 1916 yılında ise 8.800.000 kuruş olarak tahsil edilmiştir. Bu vergi türü ithalat ihracat sırasında gümrüklerde alınmış olduğu için, savaş dönemlerinde bu vergi geliri önceki yıllara göre düşüş göstermiştir.

Saydiye rüsûmu, arazi, orman, koruluk dahilinde, deniz ve nehirlerde avlanmak için verilen ruhsat tezkireleri yoluyla ve ticaret için avlanan deniz hayvanlarından belli bir oran dahilinde ve avlanan vahşi hayvanların pazarlarda satılan deri ve postlarından raîç kıymetleri esas alınarak tahsil edilen bir vergi olmuştur. Bu vergi deniz ürünlerinden alınan vergi ile kara hayvanlarından alınan vergilerden meydana gelmiştir. Saydiye rüsûmu “1908- 1915 aralığında 13.534.100 kuruş ile 15.358.000 kuruş arasında tahsil edilmiştir¹⁸⁸”. 1916 yılında ise 8.000.000 kuruş olarak tahsil edilmiştir. Bu vergi türü diğer vergi türlerine göre savaş şartlarından daha az etkilenmiştir. Vasıtalı olarak alınan vergilere bakıldığında, bütün resimlerde bir önceki dönemlere göre tahsil edilen paylarda gerileme görülmekle beraber, bunlar içerisinde gümrük gelirlerinin yine de en yüksek gelir payını elde ettiğini söylemek mümkündür. Gümrük gelirlerindeki bu düşüşler ise dönemin savaşa rastlayan yıllarda ithalat ve ihracat miktarlarında gerileme olmasına paralel olarak düşüş göstermiştir.

Osmanlı İmparatorluğu’nun mali yapısı ve teşkilat gelir kaynakları incelendiğinde, çeşitli dönemlerde yaşadığı iktisadi problemleri anlamaya yardımcı olan bütçeler imparatorluğun bütçe gelirlerinin zaman dilimi içinde gerilemeye

¹⁸⁶ Öztel, a.g.e., s.142.

¹⁸⁷ Öztel, a.g.e., s.145.

¹⁸⁸ Öztel, a.g.e., s.148.

başladığını ve bütçe açıklarının süreklilik kazandığını göstermiştir. Buna sebep olarak, imparatorluğun diğer ülkelerle yapmış olduğu savaşlar, devletin siyasal gücünün zayıflaması sonucu Taşra’da vergi toplama ve bu gelirleri merkeze aktarma sırasındaki problemleri göstermek mümkündür.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RÜSÛMÂT EMÂNETİ TEŞKÎLÂTI

1. RÜSÛMÂT EMÂNETİ KURULUNA KADAR OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA GÜMRÜK İDARESİ

Osmanlı İmparatorluğu'nda gümrükler Tânzimat'ın ilânına kadar kimi zaman eminlerle, kimi zaman ihale ile kimi zaman da iltizam şeklinde yönetilmiştir. Bu usûllerin sakıncalarının görülmesi üzerine 1256- (1840) yılında, İstanbul ve Galata civarında emtia gümrüğü ismi ile birer gümrük idaresi kurulmuştur. Bundaki amaç imparatorluk yönetiminin emtia gümrükleri aracılığıyla gümrük işlemleri sonucu meydana gelen hâsılatı ve işlem hesapların daha net bir şekilde görebilmektir. 1275 (1858) yılında ise gümrüklerde daha düzenli bir yapıya geçebilmek için İstanbul ve Taşra'da bulunan bütün kara ve deniz gümrükleri 1276 (1859) yılı Mart ayında onyedi emânete bölünmüş ve her birinin başına rüsûmât nâzırı ismiyle bir görevli atanmıştır. Sonrasında Taşra gümrüklerinin işlemleri, maliyeden İstanbul emtia gümrüğüne devredilerek gelirlerin ve gümrükle ilgili işlemlerin yürütme yetkisi İstanbul gümrük emânetine bırakılmıştır. 1287 (1870) yılında emtia gümrük emâneti rüsûmât emânetine dönüştürülerek kurumun başına Kâni Paşa getirilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda bu değişim sürecini başlatan Tânzimat döneminde, imparatorlukta yapılan bütün işlemlerle ilgili yazışmalar yapılarak, talep edilen istekleri fermanı irade, kararname ve kanunlar çıkararak düzenlemiştir. Siyasi, iktisadi, sosyal, dini, kültürel, toplumsal hayatı düzenlemeye yönelik bu kanunlar düstûr ismi verilen kitap kataloglarında toplanmıştır. Rüsûmât emâneti kuruluncaya kadar geçen süre içerisinde düstûrlarda gümrükler ve gümrüklerin işleyişi ile ilgili ne tür çalışmalar yapıldığına dair hangi bilgilerin yer aldığı tespit edilmiştir.

Aşağıda gümrük mukataa sistemi anlatıldıktan sonra, rüsûmât nezâretinin kurulması ve gümrüklerin yönetimi ile ilgili (sahil ve kara gümrükleri, gümrüklerde hilenin yasaklanması, ihracat işlemleri, gümrüklerde terk edilen eşyalarla ilgili yapılacak olan işlemler, kurşun mührü, kara gümrüklerinin kaldırılması...), düstûrlarda yer alan nizâm-nâme ve talîmât-nâmelerdeki bilgilerden hareket edilerek rüsûmât emânetinin yapısını şekillendiren konuların neler olduğu açıklanacaktır.

1.1. Gümrük Mukataa Düzeni

Osmanlı İmparatorluğu üzerine almış olduğu sorumlulukları yerine getirmek için bir takım harcamalar yapmak zorunda kalmıştır. Bu harcamaların finansman kaynağı olarak, tahsil ettiği vergi gelirlerini kullanmıştır. İmparatorluk, gelirlerin tahsil işlemlerinde kurumlardan faydalanmıştır. İktisadi hayata yön verme özelliği gösteren mukataalar da imparatorlukta bu görevi yerine getirmiştir. Mukataalar vasıtasıyla tahsil edilen vergi gelirlerini hazîneye aktaran en önemli yapı olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda hazîneye gelir sağlanan vergi birimleri mukataa olarak tanımlanmıştır. Konusu maden ocağı, darphane, Tuzla, Dalyan gibi, gerçek bir işletmeye tasarruf hakkı veya gümrük, ihtisâb, cizye gibi bazı vergilerin tahsili olabilmektedir¹⁸⁹.

Mukataalar bir ve birden fazla kalemden meydana gelebilmektedir. Tek bir kalemden meydana gelen mukataalar “tütün, pamuk, zeytinyağı... gibi malların geniş bir coğrafi alanı kapsamak üzere alınan vergilerden meydana gelmektedir¹⁹⁰. Birden fazla kalemden meydana gelen mukataalar “genellikle belli bir coğrafi bölge içinde vergilendirme bakımından birleştirilmesi mümkün görünen kalemlerden meydana gelmiştir.

Mukataa, hazîneye gelir sağlayan vergi kaynağı ismidir. “İlk örnekleri Abbasilerde özel sektör tarafından işletilen devlet işletmeleri olmuştur. Bu mukataalar bazen monopol veya monopson özelliği bazen de devlete ait bir gelir payının tahsil işinin mukataa haline getirildiği bir yapıda olmuştur¹⁹¹. Bir bölgeye ait gümrük, iktisab ve kassabiye, mizan-ı harir gibi konusu o yörenin ticâri faaliyetini vergilendirme olan mukataalar, maliye gözünde bir birim kabul edilerek mültezime verilebilmektedir. Ancak bazen aralarında hiçbir yakınlık ve münasebet bulunmayan mukataalarda aynı gruba konmuş olabilmektedir¹⁹².

¹⁸⁹ Halil Sahillioğlu, “Bir Mültezim Zimem Defterine Göre XV. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darphane Mukataaları”, **İ.F.M.** Cilt: 23, Sayı: 1- 4, (Ekim 1962 - Şubat 1963) s.2.

¹⁹⁰ Sahillioğlu, a.g.m., s. 4

¹⁹¹ Ahmet Tabakoğlu, **İktisat Tarihi (Toplum Makaleleri, I)**, Kitabevi, (280) İstanbul, Kasım, 2005, (II. Osmanlı Ekonomisinde Kalkınmanın Finansmanı, (1-2), s.208.

¹⁹² Neşe Erim, “**18. Yüzyılda Erzurum Gümrüğü**”, (Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, 1984), s. 17.

Osmanlı İmparatorluğu'nda harcamaların finansmanı vergi, resim, harç vs... kaynaklardan elde edilen gelirlerle karşılanmıştır. Devletler gelirlerini kalemler bazında tahsil ederek kurumlar aracılığıyla alabilmiştir. Bunlar iktisadi hayata yön veren birer firma olarak görülmüştür¹⁹³. Aşağıda Osmanlı İmparatorluğu'nda bu görevleri yerine getiren kurum olarak tanımlanan gümrük mukataa düzeni ve işletilme yöntemleri hakkında bilgiler verilmektedir.

1.1.1. İltizâm

Osmanlı İmparatorluğu'nda mukataalar iltizâm, emânet ve mâlikâne olmak üzere üç şekilde işletilmiştir.

İltizâm: “Bir gelir kaynağının genellikle üç yıl olarak belirlenen bir dönem için özel bir şahsa müzayede yolu ile satılmasıdır¹⁹⁴”. İltizâm sistemi, bütün klasik yakın doğu imparatorluklarında olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nda da, devletin idari- mali yapısının bel kemiğini oluşturmuştur. 1580 yılında itibaren mali ve bölgesel idâre sisteminde meydana gelen değişiklikler, eyalet idâresinde gittikçe önemli bir rol oynamaya başlayan yeni bir mültezim- ayan sınıfının ve iltizâm sistemi uygulamasının hızla yayılmasına sebep olmuştur.

Mukataaları üç yıllığı tahvil olarak tanımlanan süre için işleten kişiye mültezim ya da amil denilmektedir. Geniş bir coğrafi bölgeyi kapsayan mukataalarda, bir mültezimin idâresi altındaki mukataalardan bir kısmını başka mültezimlere iltizâma vermesi doğaldır. Böylece imparatorluğun merkezinden küçük kazalarına kadar uzanan mültezimler zinciri meydana gelmiştir¹⁹⁵.

Kamu gelirlerinin tahsil işlemlerinde iltizâm yönteminin tercih edilme nedenlerini; “Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bürokratik organizasyonun yetersizliği, ulaşım imkanlarının sınırlılığı ve nakdi ekonominin imkanları, zirai ekonominin sebep olduğu sert dalgalanmalarda hazîneyi koruyabilmek” şeklinde sıralamak

¹⁹³ Baki Çakır, **Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI- XVII. Yüzyıl)**, İstanbul: Kitabevi, (224), 2003, s.2

¹⁹⁴ Erim, a.g.e., s. 17

¹⁹⁵ Erim, a.g.e., s.18.

mümkündür¹⁹⁶. İltizam sistemi 1275 (1858) yılında uygulamadan kaldırılmıştır. “Gümrüklerin ıslahı için hükümdarlık makamının da uygun gördüğü bir padişah kararıyla Taşra’da bulunan bütün kara ve deniz gümrükleri 1276 (1859) yılı Mart ayında onyedî nezârete bölünmüş ve her bir nezâretin başına rûsûmât nâzırı ismiyle bir görevli atanmıştır”¹⁹⁷. Yapılan bu işlemle Osmanlı İmparatorluğu’nda gümrük gelirlerinin gerçek sahibi de belli olmuştur.

1.1.2. Mâlikâne

17. yüzyılın ikinci yarısından sonra girilen savaşlar sonucunda önemli bütçe açıkları ortaya çıkan Osmanlı İmparatorluğu’nda, genel olarak mukataaların verimi düşerek, gelirlerin tahsil edilmesinde problemler yaşanmıştır. “Devamlı değişimler nedeniyle verdikleri peşini kurtarmak ve ek kâr elde etmek isteyen mültezimler, reaya üzerindeki vergi yükünü üretim kapasitesini daraltacak ölçüde ağırlaştırıyorlardı. Vergi kaynakları tahrip oldukça vergi gelirleri düşüyor, vergi gelirleri azaldıkça hazînenin gelir ihtiyacı ve talebi yükseliyordu. Özellikle iltizâm sisteminde tahvil sürelerinin kısalmasıyla, vergilendirme ile üretim kapasitesi arasında birbirini engeller bir kısır döngü ortaya çıkmıştır”¹⁹⁸.

Bu olumsuz yapıyı ortadan kaldırabilmek için Ocak 1695 yılında bir fermanla mâlikâne uygulamasına geçilmiştir. Mâlikâne sisteminde iltizâmlar “o zamana kadar kaydedilen sürelerin en uzununu ile kaydı hayat şartı ile verilmiştir. Bir mukataanın iltizâmını mâlikâne olarak alan şahıs hayatta kaldığı süre boyunca onu elinde bulundurma hakkını da almış oluyordu”¹⁹⁹.

Mâlikâne sisteminde kişi sahip olduğu yetkileri gösteren beratlarını aldıktan sonra elinden mâlikânesinin alınması imkansız olmuştur. Mâlikâne sistemi; vade

¹⁹⁶ Erîm, a.g.e.,s. 18/ Benzer konu için Bkz:Mehmet Genç, “Osmanlı İltizam Rejimi ve Değişimleri”, **Kutadgubilig: Felsefe Bilim Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 1, (2000), s. 176-184/ Benzer konu için bkz: Baki Çakır, **Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI- XVIII. Yüzyıl)**, İstanbul: Kitabevi, (224), 2003, s. 115- 117.

¹⁹⁷ Rûsûmât Sâlnâmesi, Dersaadet, Ahmet İhsan ve Şürekâsı, Matbaacılık Osmanlı Şirketi, s. 227./ Benzer Konu için Bkz; Tarih Deyimleri ve Terimleri.

¹⁹⁸ Erol Özvar, **Osmanlı Maliyesinde Mâlikâne Uygulaması**, İstanbul: Kitabevi Yayınları, Eylül, 2003, s. 20

¹⁹⁹ Genç, a.g.m., s. 181.

bakımında rekabet ve peşin şartları bakımından önceki iltizâmdan farklı özelliklere sahip olmuştur. Mültezim vergi kaynağını gelecekte kazanabileceği muhtemel kârların bir nevi kapitalizasyona tekabül eden muaccele ismi verilen bir peşin meblağı ödeyerek satın alacaktı. Peşin, alıcıların katıldığı bir müzayede ile muaccele olarak belirleniyordu ve daha önceki iltizâm peşinlerinden genellikle hem daha büyük bir meblağı, hem de vade itibarıyla çok farklıydı. Eski peşinler tahvil sonunda mutlaka ödenmesi gereken kısa vadeli ve faizsizdi. Yeni peşin olarak muaccele de mukataanın gelirine ve mâlikânecinin ömrüne göre farklı hadlerde de olsa az veya çok bir faiz mutlaka mevcuttu. Ancak vade ebediydi. Yani hiçbir zaman geri ödenmesi söz konusu olmayan bir peşindi ve faiz ödemesi de mâlikâneci öldüğü zaman son bulurdu. Hazîne için bu muacceller çok önemli bir yeni gelir kaynağı idi ve zamanla çok büyüyecekti. Zira sistem sayesinde mâlikâneciler vergi kaynağının üretim kapasitesini genişlettikçe bir yandan bunların eline geçecek vergi hâsılat fazlaları aratacak, diğer yandan sahipleri ölüp mukataalar devletçe yeniden satılırken kapitalizasyon meblağları olarak muaccellerde yükselecektir²⁰⁰.

1695 yılında uygulamaya geçilen ve 18. yüzyıl boyunca genişleyen mâlikâne sistemi, iktisadi faaliyetlerin bütün alanlarından alınmakta olan vergilerin hepsi bu sisteme dahil edilmiştir. Amaç “hem ekonomide vergilendirilebilir, kaynakları kuruyup geliştirebilecek hem de vergi gelirlerini artırmaktır²⁰¹”. Mâlikâne uygulamasına ilk önce, iltizâm deneyimi geçmiş olan mali birimlerden başlanmıştır. Bunlar muhassıllıkla yönetilen, “Halep, Voyvodalıkla yönetilen Tokat, Diyarbakır ve Malatya, mültezim valilerle idâre olunan Adana ve bunları Şam, Rumeli, Anadolu, Karaman ve diğer iller takip etmiştir²⁰²”. “Mâlikâneciler içerisinde mâlikâne satın alan gayrimüslimlerin sayısı oldukça az olmuştur. Mâlikâne olarak verilen vergi kaynaklarından toplanan toplam muaccellerin yaklaşık %75’inin köy ve mezralardan toplanan vergi türlerine dayandığı tespit edilmiştir. Toplanan muaccellinin %15’nin ise gümrük ve tevâbi vergilerinden elde edildiği anlaşılmıştır²⁰³”.

²⁰⁰ Genç, a.g.m., s. 181.

²⁰¹ Genç, a.g.m., s. 181.

²⁰² Özvar, a.g.e., 97- 162.

²⁰³ Özvar, a.g.e., 77

Osmanlı İmparatorluğu'nda maliyenin içinde bulunduğu nakit ihtiyacını karşılamak için uygulamaya konulan mâlikâne sistemi; ekonomi üzerinde ilk dönemlerde istenilen düzeyde olmasa da olumlu etkiler yaratmıştır. “Yeni mültezimler, satın aldıkları mâlikânelerde üretken faaliyetlere genellikle yardımcı olmuşlardır. Güvenliği sağlayıp, kredi vermişlerdir. Uzun süreli yatırımlar bile yapmışlardır. Bunlar daha önceki iltizâm sürecinde ve tımar sisteminde pek rastlanılmayan yenilikler olmuştur. Büyük çoğunluğu bürokrat ve askeri zümre olan yeni mültezimler, bu sayede merkantil faaliyetlere kısmen katılma imkanı elde etmişlerdir. Fakat bu yılda kapitalist tipte bir müteşebbis oluşmamıştır²⁰⁴”.

Mâlikâneciler her zaman rant elde eden bürokratlar olarak kalmışlardır. Mâlikâne sisteminin zamanla ekonomide problem yaratma sebebi de bu yüzden olmuştur. Mali yapının zorlanmaya başlaması ile imparatorlukta birçok var olan sisteme yeni vergi türleri eklenerek sistem iyice genişlemiştir. “Rantiye haline gelen mâlikâneciler, vergilerin toplanmasını fiilen kendileri yapmayıp, ikinci ve hatta üçüncü elden mültezimlere devretmeye başlamışlardır²⁰⁵”. Bu uygulamaların sonucunda mâlikâne sistemi; imparatorluğun mali yapısı üzerinde vergi yükünü artıran, üretim sektöründen uzaklaştıran, sayıları gün geçtikçe artan rant zümreleri lehine işleyen bir piyasaya yerini bırakmıştır.

1.1.3. Emânet

Osmanlı İmparatorluğu'nda merkezi hazîne gelirlerinin toplanmasında ikinci sırada olan emânet, “hazîneye ait vergi gelirlerinin devlet eliyle bir memur kadrosu tarafından tahsil edilmesidir. Emânet usulüyle vergi toplayan şahsa emin adı verilmiştir. Emin devletten aldığı bir maaş ya da dirlik karşılığında bu görevini yerine getirmiştir. Toplanacak hazîne gelirlerinin azalmasından ya da arttırılmasından sorumlu tutulmayan emin genellikle mültezimlerin talep etmediği veya askeri açıdan önemli vergi kaynaklarının tahsiline tayin edilmiştir. Ayrıca savaş ve diğer nedenlerle mahlûl kalan vergi kaynaklarının tahsil işlemleri de emânetten

²⁰⁴ Genç, a.g.m., s. 181.

²⁰⁵ Genç, a.g.m., s. 182.

yürütülmüştür²⁰⁶”. Gümrüklerin emâneten idaresi 19. yüzyılda yaygın hale gelişmiş olmasına rağmen 18. yüzyılda emâneten idare edilen gümrükler vardı. “Bunların en önemlilerinden biri Erzurum gümrüğüdür. 17. yüzyılın sonunda malikâne olarak yönetilen Erzurum gümrüğü mukataası savaşlar ve krizler nedeniyle 18. yüzyıl boyunca emânet olarak idare edilmiştir. 19. yüzyıl mukataa düzenin kaldırılması ve iltizamen yönetimlere son verilme çabaları gümrüklerin merkezden atanan yöneticiler tarafından idare edilmesiyle sonuçlanmıştır²⁰⁷”.

1.2. Rûsûmât Nezâreti’nin Kurulması ve Gümrüklerin Yönetimi

Osmanlı İmparatorluğu’nda 1859 yılı sonunda emâneten idâre edilen Taşra Gümrük idârelerinin onyedî adet nezârete bölünmesi ve bu nezâretlere belli bir düzen ve yapı kazandırılmasına yönelik bir çalışma yapılmıştır. Her bir nezâretin başına “Rûsûmât Nâzırı” tanımıyla bir görevli atanması gerektiği bildirilmiştir²⁰⁸. Böylece Tanzîmâtтан itibaren başlayan merkezileşme hareketlerinde önemli bir aşamaya gelinmiş oluyordu.

Aşağıda İstanbul ve Taşrada bulunan bütün Rûsûmât memuriyetlerinin isimleri verilmiştir. Burada nezâretler nezâretlere bağlı müdüriyetler ve memuriyetler yer almıştır. 1859 yılı başlarında onyedî adet nezârete bölünen Taşra Gümrük idârelerine 1880 yılında Edirne nezâreti de eklenmiştir. Son şekliyle bu sayı yirmiiki adet nezâret ve bu nezâretlere bağlı müdürlük ve memuriyetlere ulaşmıştır.

²⁰⁶ Erol Özvar, **Osmanlı Maliyesinde Mâlikâne Uygulaması**, İstanbul: Kitabevi Yayınları, Eylül, 2003, s.2/ Benzer konu için Bkz: Baki Çakır, **Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI- XVIII. Yüzyıl)**, İstanbul: Kitabevi Yayınları, (224), 2003, s. 120.

²⁰⁷ Erim, a.g.e., s.30.

²⁰⁸ Düstûr, Cilt: 2, s.546

“İstanbul ve Taşra’da bulunan bütün rûsûmât müdüriyeti ve memuriyetlerinin isimlerini gösteren defter;

Beyazıd Müdüriyeti

- 1) Mevsun
 - 2) Karakilis
 - 3) El şakird
- } *Memuriyetleri*

TRABZON NEZÂRETİ

Trabzon müdüriyeti

- 1) Rize
 - 2) Atina
 - 3) Yalıboyu
 - 4) Mepaveri
 - 5) Of
 - 6) Sürmene
 - 7) Mumhaneönü
 - 8) Polathane
 - 9) Büyük liman
 - 10) Elkü
 - 11) Polathane
 - 12) Maçka
 - 13) Gümüşhane
 - 14) Turuva
- } *Memuriyetleri*

Samsun Müdüriyeti

- 1) Duhân pazarı mahalli
 - 2) Bafra
 - 3) Çarşamba
 - 4) Terme
 - 5) Ünye
 - 6) Fatsa
- } *Memuriyetleri*

Erzurum Nezâreti

Erzurum Müdüriyeti

- 1) Pasin
 - 2) Bayburt
 - 3) Karaköse
 - 4) İspir
- } *Memuriyetleri*

Van Müdüriyeti

- 1) Hakkâri
 - 2) Gevar
 - 3) Erciş
 - 4) Culamerk
 - 5) Katar
 - 6) Kaş
 - 7) Adilcevaz
 - 8) Şanak
- } *Memuriyetleri*

Erzincan Müdüriyeti

- 1) Kemah
 - 2) Kığı
 - 3) Şiran
 - 4) Tercan
 - 5) Kuruçay
 - 6) Mazgird
 - 7) Ovacık
- } *Memuriyetleri*

Muş Müdüriyeti

- 1) Bitlis
 - 2) Bulanık
 - 3) Hınıs
- } *Memuriyetleri*

Sinop Müdüriyeti

- 1) Alaçam
 - 2) Gerze
 - 3) Ayancık
 - 4) Boya abad
- Memuriyetleri*

Amasya Müdüriyeti

- 1) Zile
 - 2) Köprü
 - 3) Merzifon
 - 4) Osmancık
 - 5) Ladik
 - 6) Hacıky
 - 7) Mecidiye z
 - 8) Havza
- Memuriyetleri*

Tokad müdüriyeti

- 1) Horoz
 - 2) Erbaa
 - 3) Kazabad
 - 4) Niksar
- Memuriyetleri*

YOZGAD NEZÂRETİ**Yozgad Müdüriyeti**

- 1) Çorum
 - 2) Akdağ
 - 3) Kırşehir
 - 4) Hacıbektaş
 - 5) Sungurlu
- Memuriyetleri*

Giresun Müdüriyeti

- 1) Ordu
 - 2) Tirebolu
 - 3) Kozağzı
 - 4) Abdal
 - 5) Bulancak
 - 6) Karahisar
 - 7) Akşehir abad
 - 8) Kaba kilise
- Memuriyetleri*

nye- Bolu Müdüriyeti

- 1) Araklı
 - 2) Akçaşehir
 - 3) Alaylı
 - 4) Uriniye
 - 5) Kazalı
 - 6) Bartın
 - 7) Kuruca Şile
 - 8) Amasra
 - 9) Çatalzeytin
 - 10) ayda
 - 11) Filyos
 - 12) Kastamonu
 - 13) Tatay
 - 14) Havaş alayı
 - 15) Küre-i nahlesi
 - 16) Taşköprü
 - 17) Derekni
 - 18) Abana
 - 19) Ara
 - 20) Eliyaş
- Memuriyetleri*

Kengiri Müdüriyeti

- 1) Kocahisar
 - 2) Tosya
 - 3) Çerkeş
 - 4) İskilib
 - 5) Karacaveran
- Memuriyetleir*

Sivas Müdüriyet

- 1) Aziziye
 - 2) Grn
 - 3) Darende
 - 4) Divriği
 - 5) Tunus
 - 6) Kaçkar
- Memuriyetleri*

CİDDE NEZÂRETİ

- 1) Cidde
 - 2) Nebi'lhayr
 - 3) Rabbağ
 - 4) Leyt
- Memuriyetleri*

(DİYARBAKIR NEZÂRETİ)

Diyarbakır Müdüriyeti

Silvan Memuriyeti

Mardin Müdüriyeti

- 1) Cidde
 - 2) Medine
 - 3) Nusaybin
- Memuriyetleri*

Siverek Müdüriyeti

- 1) Hısn-ı Mansır
 - 2) Gerger
 - 3) Bahsen
 - 4) ermik
- Memuriyetleri*

Muameralil Aziz Müdüriyeti

- 1) Ağvan
 - 2) Malatya
 - 3) Arabkir
 - 4) Ergin
 - 5) Ergani
 - 6) Palu
 - 7) Keban
 - 8) arşancak
- Memuriyetleri*

Ankara Müdüriyeti

- 1) ubuk abad
 - 2) Murtaza abad
 - 3) Ayaş
 - 4) Beypazarı
 - 5) Kadel
 - 6) Seferihisar
 - 7) Şurub
 - 8) Yaban abad
 - 9) Mihalıccık
 - 10) Denk madeni
 - 11) Haymana
 - 12) Kalecik
- Memuriyetleri*

Kayseri Müdüriyeti

- 1) Niğde
 - 2) Nevşehir
 - 3) rgp
 - 4) Develi
 - 5) Zincidere
 - 6) Efkâr
 - 7) Karaman
 - 8) Yahyalı
 - 9) Avanos
 - 10) Karahisar
 - 11) İncesu
 - 12) Talas
 - 13) Bor
 - 14) Rmdiken
- Memuriyetleri*

İŞKODRA NEZÂRETİ

İşkodra Müdüriyeti

- 1) Lüs
 - 2) Tavza kazası
- } *Memuriyetleri*

Tiran Müdüriyeti

- 1) Kuyu
 - 2) Elbasan
 - 3) Debre
 - 4) Ohri
 - 5) Akçahisar
 - 6) Astavra
 - 7) Beglin
 - 8) Astruga
- } *Memuriyetleri*

BEYRUT NEZÂRETİ

Beyrut Müdüriyeti

- 1) Cunye
 - 2) Cebel
 - 3) Bekaü'l-aziz
 - 4) Balbek
- } *Memuriyetleri*

Trablus Müdüriyeti

- 1) Hayri
 - 2) Betrun
 - 3) Erivan
 - 4) Bas
 - 5) Tarsus
 - 6) Harab
- } *Memuriyetleri*

Akka Müdüriyeti

- 1) Hayfa
 - 2) Safed
 - 3) Nasır
 - 4) Tantur
- } *Memuriyetleri*

EDİRNE NEZÂRETİ

Edirne Müdüriyeti

- 1) Havas
 - 2) Babaeski
 - 3) Keşan
 - 4) Sultanyeri
 - 5) Çorlu
 - 6) Minaga
 - 7) Hayrabolu
 - 8) Lüleburgaz
 - 9) Malkara
- } *Memuriyetler*

Tekfur Dağı Müdüriyeti

- 1) Midye
 - 2) Vize
 - 3) Aralık
 - 4) Benadus
- } *Memuriyetleri*

Gelibolu Müdüriyeti

- 1) Bolayır
 - 2) Galata
 - 3) Orşe
 - 4) Şarköy
 - 5) Mefrete
 - 6) Havra
 - 7) Ganusa
- } *Memuriyetleri*

Dedeğaç Müdüriyetleri

- 1) Makeri
 - 2) İnöz
 - 3) Fericek
 - 4) Midye
 - 5) İbrice
 - 6) Ahtepoli
 - 7) Vasilifoz
- } *Memuriyetleri*

(KONYA NEZÂRETİ)

Konya Müdiriyeti

- 1) Akşehir
 - 2) Larende
 - 3) Karapınar
 - 4) Ereğli
 - 5) Aksaray
 - 6) Yenişehir
 - 7) Ilgın
 - 8) Seydişehir
 - 9) Bozkır
 - 10) Hadım
 - 11) Silile
 - 12) İspenşen
- Memuriyetleri*

Antalya Müdiriyeti

- 1) Fenike
 - 2) Semre
 - 3) Andakeli
 - 4) Kalafen
 - 5) Ağva
 - 6) Cıralı
 - 7) Elmalı
 - 8) İstanos
- Memuriyetleri*

Silifke Müdiriyeti

- 1) Gelendire
 - 2) Anamur
 - 3) Silifke kasabası
 - 4) Ermenek
 - 5) Mut
 - 6) Nevahi
- Memuriyetleri*

- 1) Tıriye
 - 2) Çenin
 - 3) Bese
- Memuriyetleri*

Lazkiye Müdiriyeti

- 1) Cebele
 - 2) Yangas
 - 3) Basire
 - 4) Kademos
- Memuriyetleri*

Seyda Müdiriyeti

- 1) Sur
 - 2) Teptin
 - 3) Sakif
 - 4) Merciyun
 - 5) Hasiyaba
- Memuriyetleri*

Yafa Müdiriyeti

- 1) Gazze
 - 2) Muhacerel
 - 3) Remle
- Memuriyetleri*

Kudüs Müdiriyeti

- 1) Nablus
 - 2) Halilü'r-rahman
(Halil'ül-samed)
 - 3) Beytü'l- lahm
 - 4) Salta
- Memuriyetleri*

Sam-ı Şerif Müdiriyeti

- 1) Hams
 - 2) Havran
 - 3) Raşya
- Memuriyetleri*

Mündelcin Müdüriyeti

- 1) Bedere
 - 2) Küt'ül Amare
- } *Memuriyetleri*

Hangin Müdüriyeti

Kazımın Müdüriyeti

MUSUL NEZÂRETİ

Musul Müdüriyeti

- 1) Okre
 - 2) Mezuri
 - 3) Âmediyye
 - 4) Berverbala
 - 5) Davudiye
 - 6) Dahul
 - 7) Zahavr
 - 8) Teklif
 - 9) Elkaş
 - 10) Leyşika
- } *Memuriyetleri*

Süleymaniye Müdüriyeti

- 1) Karadağ
 - 2) Tebahcıyın
- } *Memuriyetleri*

Revandüz Müdüriyeti

Balık ve Herdatı *Memuriyeti*

Kösencek Müdüriyeti

- 1) Erbil
 - 2) Derbend
 - 3) Kayseri
 - 4) Polisan
 - 5) Şubutiye
- } *Memuriyetleri*

Sehrizuvar Müdüriyeti

Zengibad *Memuriyeti*

Alanya Müdüriyeti

- 1) Manavgat
 - 2) Selendi
 - 3) Akseki
- } *Memuriyetleri*

Hamidiye Müdüriyeti

- 1) Ağravus
 - 2) Burdur
 - 3) Asıkarağaç
 - 4) Tefen
 - 5) Ağlasun
 - 6) Eğirdir
 - 7) Ulubolu
 - 8) Yalvaçkarağaç
 - 9) Yalvaç
- } *Memuriyetler*

BAĞDAT NEZÂRETİ

Bağdat Müdüriyeti

- 1) Baba azim
 - 2) Baba Seyfi
 - 3) Baba şark
 - 4) Baba şeyh
 - 5) Baba hal
 - 6) Baba imamül Musa
 - 7) Horosan
- } *Memuriyetleri*

Basra Müdüriyeti

- 1) Amare
 - 2) Feverin
 - 3) Ebulhisab
 - 4) Dağcı
 - 5) Devaser
 - 6) Fava
 - 7) Neşev
 - 8) Müntefik
- } *Memuriyetler*

(GİRİT NEZÂRETİ)**Haniye Müdüriyeti**

- 1) Kisamu
 - 2) Filyos
 - 3) Tuzla
 - 4) Selen
 - 5) İsfakiye
 - 6) Asfakiye
- Memuriyetleri*

Kandiye Müdüriyeti

- 1) Astiye
 - 2) Yere Pater
 - 3) Asperlenka
 - 4) Laşid
- Memuriyetleri*

Resmo Müdüriyeti

Yallı *Memuriyeti*

(YEMEN NEZÂRETİ)**Hadide Müdüriyeti****Lahya Müdüriyeti**

- 1) Hamera
 - 2) Selif
- Memuriyetleri*

Maha Müdüriyeti

Hakem Memuriyeti

Ceyzan Müdüriyeti

Koza İskelesi Memuriyeti

Kanfeda Müdüriyeti

- 1) Hal
 - 2) Şefik
- Memuriyetleri*

(PREVEZE NEZÂRETİ)**Savda Müdüriyeti**

Katitoz (katyotoz) *Memuriyeti*

Yanya Müdüriyeti

- 1) Kabalan
 - 2) Premedi
 - 3) Gonca
 - 4) Kerenpe
 - 5) Mahova
- Memuriyetleri*

Narda Müdüriyeti

- 1) Selhora
 - 2) Behaver
 - 3) Bulgur
 - 4) M'uantanyo
- Memuriyetleri*
- Köprüyeti

Barga Müdüriyeti

- 1) Iralisa
 - 2) Isplence
 - 3) Ayayanaki
- Memuriyetleri*

Çumçe Müdüriyeti

- 1) Vavala
 - 2) Palatarya
- Memuriyetleri*

Serendüz Müdüriyeti

- 1) Palmermo
 - 2) Divar
- Memuriyetleri*

Avlonya Müdüriyeti

- 1) Deposa
 - 2) Saman
- Memuriyetleri*

Berat Müdüriyeti

- 1) Timurca
 - 2) Askerbar
- Memuriyetleri*

Argari Müdüriyeti

- 1) Delveniye
 - 2) Bayğon
 - 3) Tepedelen
- Memuriyetleri*

Aydonat Mdriyeti

Margılı Memuriyeti

Grehe Mdriyeti

1) Kesriye	}	<i>Memuriyetleri</i>
2) Nasılıhı		
3) Horyete		
4) Behrete		
5) Sehbeste		
6) Kolonya		

(TRABLUSGARP NEZRETİ)

Benari Mdriyeti

Derne Memuriyetleri

Trablusgarp Mdriyeti

1) Halka	}	<i>Memuriyetleri</i>
2) Zaviye		
3) Masrata		
4) Taltın		
5) Zevare		
6) Humus		

(BURSA NEZRETİ)

Bursa Mdriyeti

1) Mudunya	}	<i>Memuriyetleri</i>
2) Mihailcık		
3) Yeniehir		
4) İnegl		
5) Temurta		

Karasu Mdriyeti

1) Ilıca Bergama	}	<i>Memuriyetleri</i>
2) Nevahi-i Bergama		
3) Soma		
4) Balya		
5) Sındırı		
6) Bigadi		
7) Germatı		
8) Bulat		
9) Gelembe		
10) Keysut		
11) Karat		
12) Giresun		
13) İvrindi		
14) Bayracık		

Karahisar-ı Sahib Mdriyeti

1) Sandıklı	}	<i>Memuriyetleri</i>
2) ıhlı		
3) al		
4) Bolvadin		
5) Geyikler		
6) uhud		
7) Aziziye		
8) İhaklı		

Kemaliye Mdriyeti

1) Kurunlu	}	<i>Memuriyetleri</i>
2) Karacaali		
3) Nazilli		
4) Kumla		
5) Kabaklı		
6) Fesbudaklı		
7) Armutlu		

- 8) Arnabud
 - 9) Terliye
 - 10) Sebfi
 - 11) Burgaz
 - 12) Pazarköyü
 - 13) Yeniköy
- Memuriyetleri*

Bilecik Müdüriyeti

- 1) Güllü
 - 2) Sükud
 - 3) Karaşehir
 - 4) Gölbazarı
 - 5) Eskişehir
 - 6) İznik
 - 7) Lefke
 - 8) İnönü
 - 9) Kumla
 - 10) Taşocağı
- Memuriyetleri*

Kütahya Müdüriyeti

- 1) Simav
 - 2) Tavşanlı
 - 3) Uşak
 - 4) Eğrigöz
 - 5) Kudüs
 - 6) Virancık
 - 7) Köpük
 - 8) Seyid Gazi
 - 9) Sancak
 - 10) Karahöller
- Memuriyetleri*

(HALEB NEZÂRETİ)

Haleb Müdüriyeti

- 1) Ham
 - 2) Edlib
 - 3) Zor
- Memuriyetleri*

İskenderun Müdüriyeti

- 1) Bulan
 - 2) Payas
 - 3) Arsus
 - 4) Osmaniye
- Memuriyetleri*

Mersin Müdüriyeti

- 1) Adana
 - 2) Tarsus
 - 3) Karatalas
 - 4) Kozan
 - 5) Hacin
- Memuriyetleri*

Sevidiye Müdüriyeti

Urfa Müdüriyeti

Suruç *Memuriyeti*

Maraş Müdüriyeti

- 1) Elbistan
 - 2) Andırın
 - 3) Bulanık
- Memuriyetleri*

Birecik Müdüriyeti

- 1) Rum Kala
 - 2) Nizib
- Memuriyetleri*

Ayıntab Müdüriyeti

Kilis Müdüriyeti

Antakya Müdüriyeti

- 1) Hadim
 - 2) Hasrı Şufuur
 - 3) Aradu
- Memuriyetleri*

(SAKIZ NEZÂRETİ)

Sakız Müdüriyeti

- 1) İbsara
- 2) Tente
- 3) Ferdamile
- 4) Temiyane
- 5) Limni
- 6) Duvelis (Dolis)
- 7) Koyun Adası

Memuriyetleri

Midillü Müdüriyeti

- 1) Bafla
- 2) Sarıca
- 3) Müstesna
- 4) Balyos
- 5) Yeniliman
- 6) Istakamiye
- 7) Molve
- 8) Perte
- 9) Herse ve Sargı
- 10) Çamlık
- 11) Perme
- 12) Adib kaluniye
- 13) Fesleke
- 14) Ağre
- 15) Beraşle
- 16) Bilamar
- 17) İstanköy

Memuriyetleri

Bozcaada Müdüriyeti

- 1) İmroz
- 2) Semadirek

Memuriyetleri

Limni Müdüriyeti

- 1) Bozbaba
- 2) Divrike
- 3) Mondoroz

Memuriyetleri

Rodos Müdüriyeti

- 1) Aliyaki
- 2) Miyes
- 3) Soomki
- 4) Harekit
- 5) İncirli
- 6) Kalimiyoz
- 7) Leryuz
- 8) Batinoz
- 9) İspatalya
- 10) Karabat
- 11) Başat
- 12) Köpe
- 13) Deverek

Memuriyetleri

(İZMİR NEZÂRETİ)

Avvalık Müdüriyeti

- 1) Yunda
- 2) Ayazmand
- 3) Emrud abad
- 4) Makerun
- 5) Dikili
- 6) İncenoz
- 7) Edremid
- 8) Ilıça
- 9) Akçay
- 10) Havran
- 11) Öciler (Evciler)
- 12) Ünye

Memuriyetleri

İzmir Efrençi Gümrüğü

İzmir Müdüriyeti

- 1) Çeşme
- 2) Alaçatı
- 3) Çiftlikaltı
- 4) Gosta
- 5) Ildır (ıldız)
- 6) Reis deresi
- 7) Kelbağçe
- 8) Çandarlı
- 9) Ali Ağa Çiftliği
- 10) Kilisa
- 11) Foca-i Cedid
- 12) Karaburun
- 13) Urla
- 14) Seferi hisar
- 15) Ödemiş
- 16) Ayasaluğ
- 17) Bayındır
- 18) Birki
- 19) Tire
- 20) Nefi
- 21) Münamen
- 22) Birunabad
- 23) Torbalı
- 24) Seydi köyü
- 25) Kiyas Ma-
balyan bolu
- 26) Koca-i atik

Memuriyetleri

Kuşadası Müdüriyeti

- 1) Aktinos
- 2) Buran
- 3) Karine
- 4) Kefere
- 5) Canlı

Memuriyetleri

Aydın Müdüriyeti

- 1) Söke
- 2) Çenid
- 3) Karpuzlu
- 4) Köşk
- 5) Karacasu
- 6) Ayranca (İnce)
- 7) Karapınar
- 8) Somunca
- 9) Bozdoğan
- 10) Nazilli
- 11) Honaz
- 12) Denizli
- 13) Saray Köyü
- 14) Buuldan
- 15) Mandaca
- 16) İneabad
- 17) Peraşle
- 18) Dallica
- 19) Arpaz
- 20) Kuyucak
- 21) Karahıta
- 22) Armudlu
- 23) Kazı Kariyesi
- 24) Ketai
- 25) Yeni Pazar

Memuriyetleri

Mekri Müdüriyeti

- 1) Marmaris
- 2) Köyceğiz
- 3) Gçek
- 4) Eşehr (Aşir)
- 5) Kaya
- 6) Talhan
- 7) Ağrıdos
- 8) zml

*Memuriyetleri***Muğla Müdüriyeti**

- 1) Bodrum
- 2) Kozıklı
- 3) Ggercinlik
- 4) Küllük
- 5) Kerer
- 6) Glabad
- 7) Andomaha
- 8) Tarahiye
- 9) Dadiye
- 10) Meski nam diğer
- 11) Sıralı ahi
- 12) Mandaliyan
- 13) Ula
- 14) Bozabk
- 15) Milas
- 16) Tavas
- 17) Paramkim
- 18) Galatavas
- 19) Kızılcabulak
- 20) Tekfur

*Memuriyetleri***Saruhan Müdüriyeti**

- 1) Kasaba ve Turgutlu
- 2) Bergama
- 3) Ilıca
- 4) Atla
- 5) Sart
- 6) Akhisar
- 7) Belamut
- 8) Temurcu
- 9) Kula
- 10) Gerdos
- 11) Pellek
- 12) Papaslı
- 13) Saruhan
- 14) Karaoğlanlı
- 15) Yonda
- 16) Alaşehir
- 17) Kırkağaç
- 18) Eşme
- 19) Parsa

*Memuriyetleri***(SELANİK NEZÂRETİ)****Selanik Müdüriyeti**

- 1) Aynoroz
- 2) Papazkprs
- 3) Şıbka
- 4) Ksendire
- 5) Lefhor
- 6) Ortahisar
- 7) Karaferye
- 8) Kovanlı

Memuriyetleri

- 9) Ortahisar
 - 10) Yeniçe
 - 11) Torban
 - 12) Vedebne
 - 13) Karadağ
 - 14) Lofta
 - 15) Gömüce
 - 16) Ağustos
 - 17) Pazargah
 - 18) Kelemeriye
 - 19) Mayadağı
- Memuriyetleri*

Kavala Müdüriyeti

- 1) Taşoz
 - 2) Hırvat
 - 3) Toloz
 - 4) Çayağzı
 - 5) Karaağaç
 - 6) Kerametlü
 - 7) Leftire
 - 8) Darama
 - 9) Pürsican
 - 10) Yenice
 - 11) İskeçe
 - 12) Sarışaban
 - 13) Karacaali
 - 14) Ahiçelebi
 - 15) Preveşte
 - 16) Gümölcine
 - 17) Darıdere
 - 18) Müstebana
 - 19) Degasade
- Memuriyetleri*

Siroz Müdüriyeti

- 1) Zihne
 - 2) Tekeri
 - 3) Norakop
 - 4) Menlik
 - 5) Peteriç
 - 6) Timurhisar
 - 7) Boroy
 - 8) Zarlık
- Memuriyetleri*

Manastır Müdüriyeti

- 1) Perlepe
 - 2) Eğribacak
 - 3) Kaylurin
 - 4) Serefçe
 - 5) Karcova
 - 6) Karşova
 - 7) Rense bersene
 - 8) Çarşamba
 - 9) Astırva
 - 10) Cemah
- Memuriyetleri*

Üsküp Müdüriyeti

- 1) Çarda
 - 2) Aşteb
 - 3) Karalı
 - 4) Koçana
 - 5) Arşufça
 - 6) Paralık
 - 7) Kavanomova
 - 8) Pelenfe
 - 9) Raaduşen
 - 10) Karatav
- Memuriyetleri*

- 11) Venice
- 12) Azlostova
- 13) Malaş
- 14) Kalkandelen
- 15) Kacanık
- 16) Gastovar
- 17) Köprülü
- 18) Tikveş
- 19) Kilisalu

Memuriyetleri

(İSTANBUL RÜSÛMÂT NEZÂRETİNE)

Adapazarı Müdüriyeti

- 1) Kandıra
- 2) Sipahce
- 3) Milan
- 4) Tuzla
- 5) Hendek
- 6) Akyazı
- 7) Karacaali

Memuriyetleri

Prezrin Müdüriyeti

- 1) İpek
- 2) Yakova
- 3) Piriştine
- 4) Geylan
- 5) Velcesterin
- 6) Yanova
- 7) Kabanak

Memuriyetleri

Bandırma Müdüriyeti

- 1) Hereke
- 2) Erdel
- 3) Edincik
- 4) Misakçe
- 5) Marmara
- 6) Kılıcı
- 7) Paşalimanı
- 8) Üsküb
- 9) Avşa
- 10) Ekinlik
- 11) Kapıdağı
- 12) Mihaniye
- 13) Yeniköy ve
Kurşunlu
- 14) Mihanlıca
- 15) İmrâlı
- 16) Manyas
- 17) Gönen
- 18) Biga
- 19) Dimetoka
- 20) Ahmedler
- 21) Danişment

Memuriyetleri

Yeni Pazar Müdüriyeti

- 1) Metroviçe
- 2) Senice
- 3) Yeni varış
- 4) Prepoli
- 5) Taşlıca
- 6) Akvan
- 7) Zağosta
- 8) Berata
- 9) Ruşga
- 10) Yavaro
- 11) Kavalışin
- 12) Biline

Memuriyetleri

İzmid Müdüriyeti

- 1) Değirmendere
- 2) Hereke
- 3) Sekban
- 4) Kozaklı
- 5) Delibaş
- 6) Tavşan çalı
- 7) Eskihisar
- 8) Yarımca
- 9) Bahçecik
- 10) Arslan Bey

Memuriyetleri

- 6) Düdek
- 7) Mudurnu
- 8) Nallıhan
- 9) Çayka
- 10) Viranşehir
- 11) Mengen
- 12) Dörtduven
- 13) Akları
- 14) Ulus
- 15) Göynük
- 16) Pavla

Memuriyetleri

Kartal Müdüriyeti

- 1) Darıca
- 2) Tuzla
- 3) Pendik
- 4) Navala
- 5) Bostancıbaşı
- 6) Maltepe
- 7) Ata-i kebir
- 8) Heybeliada
- 9) Bergos
- 10) Kanlıada
- 11) Kepekboza

Memuriyetleri

Geyve Müdüriyeti

- 1) Ortaköy
- 2) Akhisar
- 3) Taraklı

Memuriyetleri

Kala'ı Sultaniye Müdüriyeti (Çanakkale)

- 1) Ayvacık
- 2) Kösedere
- 3) Behram
- 4) Çıkmak
(Çaykamak)
- 5) Babakale
- 6) Sazlı
- 7) Ahmedce
- 8) Çetmeler
- 9) Adatepe
- 10) Narlı
- 11) Paslı
- 12) Geyikli
- 13) Kumkale
- 14) Yeniköy
- 15) Erenköy
- 16) Lapseki

Memuriyetleri

Bolu Müdüriyeti

- 1) Üskübi
- 2) Düzce
- 3) Çarşamba
- 4) Zafer İnebolu
- 5) Gerede

Memuriyetleri

- 17) Çardak
18) Bergos
19) Küreci
20) Kemer
21) Karabiga
22) Can
23) Bayramic
24) Ezine
25) Maydos
26) Seddülbahr
27) Kilidbahir
28) Kerme
- Memuriyetleri*

Karamürsel Müdüriyeti

- 1) Hersek
2) Araklı bala
3) Araklızır
4) Ulaş
5) Gence
6) Halıdere
7) Yalova
8) Dereağzı
9) Kabanca
10) Samanlı
11) Kavri
12) Çınarcık
13) İgde
14) Katar
15) Kocadere
- Memuriyetleri*

Catalca Müdüriyeti

- 1) Çekmece-yi
Kebir
2) Çavpelice
3) Kumburgaz
4) Şahteros
5) Bigados
6) Çekmece-yi
sağır
7) Ambarlı
8) Ayestefanos
9) Soyulu
10) Istranca
11) Mekri köyü
12) Silivri
- Memuriyetleri*

Üsküdar Müdüriyeti

- 1) Anadolu Kavağı
2) Şile
3) Beykoz
- Memuriyetleri*

Sirkeci İskelesi Memuriyeti

(İpek Öşriyye İstihsal olunan mahaller)

(TRABZON NEZÂRETİ)

Samsun Müdüriyeti

- 1) Bafra
2) Çarşamba
3) Terme
4) Ünye
5) Fatsa
- Memuriyetleri*

Sinop Müdüriyetine dahil Bulunan Alaçam
Memuriyeti

Amasya Müdüriyeti

Tokat Müdüriyetine dahil bulunan

- 1) Erbaa } *Memuriyetleri*
2) Niksar }

(YOZGAT NEZÂRETİ)

Sungurlu *memuriyetleri*

(EDİRNE NEZÂRETİ)

Gelibolu Müdüriyeti

(BURSA NEZÂRETİ)

Bursa Müdüriyeti

- 1) Mudanya } *Memuriyetleri*
2) Mihaliç }
3) Yenişehir }
4) İnegöl }
5) Timurtalaş }

Karasu Müdüriyeti

- 1) Ilıca-i Bergama } *Memuriyetleri*
2) Soma }
3) Balya }
4) Sındırgı }
5) Bigadiç }
6) Kermesti }
7) Balat }
8) Gelime }
9) Karat }
10) İvrendi }

Gemlik Müdüriyeti

- 1) Kurşunlu } *Memuriyetleri*
2) Armutlu }
3) Tirelya }
4) Bergus }
5) Pazarköy }

Bilecik Müdüriyeti

- 1) Küplü } *Memuriyetleri*
2) Sekud }
3) Karacaşehir }
4) Gülpazarı }
5) İznik }
6) Lefke }
7) Gümle (Gömele) }

Kütahya Müdüriyeti Dâhilinde

Bulunan

- 1) Simav } *Memuriyetleri*
2) Tavşanlı }
3) Uşak }
4) Eğrigöz }
5) Kudüs }
6) Göpek }

İZMİR NEZÂRETİ DAHİLİNDE BULUNAN

Ayvalık Müdüriyeti

- 1) Ayazmend } *Memuriyetleri*
2) Edremit }
3) Havran }
4) Kemer Edremit }

Saruhan Müdüriyeti

- 1) Bergama
2) Kırkağaç

(SELANİK NEZÂRETİ DAHİLİNDE KAVALA)

(Müdüriyetine tabi Gümülcine *Memuriyetleri*)

(İSTANBULRÜSÛMÂT NEZÂRETİ)

(DAHİLİNDE BULUNAN)

- 1) Adapazarı } *Memuriyetleri*
2) Bandırma }
3) Erdek }

4) Mihaliç	}	<i>Memuriyetleri</i>
5) Gönen		
6) Biga		

1) Tavşancıl	}	<i>Memuriyetleri</i>
2) Eskişehir		
3) Yarımca		
4) Bahçecik		

İzmid Müdüriyeti

Bolu Müdüriyeti dâhilinde bulunan

1) Düzce	}	<i>Memuriyetleri</i>
2) Çelme		
3) Zağferanbolu
(Safranbolu)		
4) Mudurnu		
5) Nallıhan		
6) Göynük		

Kala-i Sultaniye Müdüriyeti

1) Ayvacık	}	<i>Memuriyetleri</i>
2) Bayramiç		

Kartal Müdüriyeti

1) Darıca	}	<i>Memuriyetleri</i>
2) Tuzla		
3) Pendik		
4) Maltepe		
5) Ata-ikebir		
6) Heybeliada		
7) Bergos		
8) Kınalıada		
9) Gökboza		

Karamürsel Müdüriyeti

Yalova Memuriyeti

(Saydi Mahi Rüsûmu İstihsal)

(olunan Mahaller)

**(EDİRNE NEZÂRETİ DAHİLİNDE
BULUNAN)**

Tekfurdağı Müdüriyetine tabi Araklı
Memuriyeti

Dedeoğlu Müdüriyeti dâhilinde
bulunan Ahte bolu *Memuriyeti*

**(İSTANBUL NEZÂRETİ
DAHİLİNDE BULUNAN)**

İzmid Müdüriyeti

1) Değirmendere	}	<i>Memuriyetleri</i>
2) Hereke		
3) Kozaklı		
4) Delibaş		

Gevve Müdüriyeti

1) Ortaköy	}	<i>Memuriyetleri</i>
2) Akhisar		
3) Taraklı		
4) Karamürsel		
5) Erekliala		
6) Gonca		

Catalca Müdüriyeti

1) Çekmece-yi Kebir	}	<i>Memuriyetleri</i>
2) Kumburgaz		
3) Şahteroz		
4) Bigados		
5) Çekmece-yi Sagir		
6) Ambarlı		
7) Ayastafenos		
8) Mağri Köy		
9) Silivri		

Üsküdar Müdüriyeti

- 1) Anadolu Kavağı } *Memuriyetleri*
2) Şile }

(bircümle Memleha İdâreleriyle Tuz
fürûhtu olunan ambar idârelerinin
isimini gösteren defter)

Ağa
Gür
Tanzak
Aşkale
Tercan
Güleris
Karatlar

(ERZURUM NEZÂRETİ)

Muhanlas
Sağırkaya
Mardin
Kırmızı
Varnik
Kemah
Kontaş
Gürce-i aliler
Çökender
Karakul
Karanekis
Parmak
Parmaksız
Kızılca
Bakligan
Yar
Ak
Mezkun
Hamur
Tatos
Çuvalı
Kütüle
Habur

**Husule gelen
tuzların hitam
surufuna kadar
muvakkaten
memurlar tayiniyle
İdare ettirilmekte
olan memlahalar**

(İŞKODRA NEZÂRETİ)

Kuvaye
Darıca

(TRABZON NEZÂRETİ)

Trabzon
Rize
Atina
Of
Sürmene
Polathane
Büyükliman
Alkü
Samsun
Ünye
Fatsa
Giresun
Ordu
Tirebolu
Bulancak
İnebolu
Araklı
Amasya

Cidde
Sinop
Ayancık

(PREVEZE NEZÂRETİ)

Seman
Avlonya

Saydi
Köprine ve Peraşkova }

(EDİRNE NEZÂRETİ)

Kavak
Müsellem
Aynoz }

Rûsûmât
memuriyetleri
marifetiyle idâre
olunmakta
olduğu

Rûsûmât memuru
marifetiyle idâre
olunmakta bulununan

(BURSA NEZÂRETİ)

Kemaliyk }

Rûsûmât memuru
marifetiyle idâre
olunmakta bulununan

(YOZGAT NEZÂRETİ)

- 1) Cedide
- 2) Sivas
- 3) Nazlum
- 4) Bingöl
- 5) Belç
- 6) Toshisar
- 7) Palas
- 8) Üskülüp
- 9) Tebetak
- 10) Hine
- 11) Cıyan
- 12) Alibaba
- 13) Savsöz
- 14) Sarıkaya

- 15) Akçakoyunlu
- 16) Çakul
- 17) Kengeri
- 18) Hergün
- 19) Hamu
- 20) Aştemali
- 21) Pederli
- 22) Marebaş
- 23) Fitre
- 24) Körce
- 25) Cerid
- 26) Pekce
- 27) Celalli
- 28) Şah-ı Osman
- 29) Akseki

Husule gelen
tuzların hitam
sarfında kadar
memurlar
marifetiyle
olunmakta
olduğu

(BEYRUT NEZÂRETİ)

- 1) Habrud
- 2) Kuddüsü Şerif
- 3) Çün
- 4) Demserhu
- 5) Tuzla
- 6) Liman

(DİYARBEKİR NEZÂRETİ)

- 1) Saird
- 2) Melfun
- 3) Küfre
- 4) Sadh
- 5) Serahil
- 6) Kilis

Salih

Samsun Müdüriyeti

ziriffa

lice

Bulanık

Husule gelen tuzun hitamı
sarfına kadar muvakkaten
memur tayiniyle idâre
ettirmekte bulunduğu
Bağdat Nezâreti

(BAĞDAT NEZÂRETİ)

Bağdat

Basra

Mndelcin

Kerbela nam diğeri şefaiye

Heyet

Hal

Simav

Dvenn

Necef

Horasan

Mntefin

Kazmiyan

Hangin

Bedere

Küre

Rsmât memurları
marifetiyle idâre
olunmakta bulunduğu

(MUSUL NEZÂRETİ)

Küre

Tavza

Havramat

Kemah

Musul

Süleymaniye

Karadağ

Zinkabat

Rsmât memurları
marifetiyle idâre
olunmakta bulunduğu

KONYA NEZÂRETİ

Koca hisar

Başhan

Tosun

Kaldırım

Yenihan

Hacı Bektaş

Tepesi delen

Karabeyler

Urla

(İZMİR NEZÂRETİ)

Kabsal Mai beklik-i kebir

Hacı Cana ve Yorfenile

Sarımsak Burnu

Mai gümüşlü Emrd abad

Hacı Apostol Maidolap

Foça

Camaltı

Ata

Tepe

Karabaş

Sekud

Felayık

Şakrak

Gazili

Kalealtı

Uzakata

Vakıf

Katır Kuyruğu

Baş Ezmek

?

İzmir

Kuşadası

Dolayır
Çandarlı

Husule gelen tuzların sarfına
kadar muvakaten memurların
tayiniyle idâre ettirilmekte
bulunduğu Halep Nezâreti

Manastır
Üsküb
Piriştine
Velcetrin
Karaburun
Cetros

(HALEB NEZÂRETİ)

Çabul
Atina
Tedmir
Kendine Beg
Hüsün Dede
Babalı

Husule gelen tuzların sarfına
kadar muvakaten memurların
tayiniyle idâre ettirilmekte
bulunduğu Sakız Nezâreti

(TRABLUSGARP NEZÂRETİ)

Trablusgarp
Mısır Ata

Bingazi

Reis-el din

Zaviye

Rüsûmât memurları
marifetiyle idâre
olunmakta bulunduğ
İstanbulRüsûmât
Nezâreti

(SAKIZ NEZÂRETİ)

Feslike

İstanköy

Limni

Rodos

(YEMEN NEZÂRETİ)

Maşlaha

Bamya

Rahan

Düka

Cebe ve avmak

Zabdiye

Zahîre

Şemiye

Fasiye

Bahtıl

(SELANİK NEZÂRETİ)

Selanik

Galos

Karaağaç

Gümilcine

(İSTANBUL NEZÂRETİ)

RÜSÛMÂT

Bahr meşah

Anafarta

Limni

İmroz

Rüsûmât memurları
marifetiyle idâre
olunmakta bulunduğ

İzmid

Tuzla

Husule gelen tuzun hitam-ı
sarfına kadar muvakaten
memurları tayiniyle idâre
olunmakta ettiğ Girit
Nezâreti

(GİRİD NEZÂRETİ)

İspirlanka
Haniye
Asfakiye
Gisamu
Salına
Filyos
Kandiye
Astiye
Prepetre
Laşid

Rüsûmât memurları
marifetiyle idâre
olunmakta bulunan

(EDİRNE NEZÂRETİ)

Dimetoka Müdüriyeti

1) Cesriergene	}	<i>Memuriyetleri</i>
2) Sokullu		
3) Müsellem		
4) Derbend Sağır		
5) Ortaköy		

Kırkkilise Müdüriyeti

1) Pınarhisar	}	<i>Memuriyetleri</i>
2) Tırnova		

Edirne Müdüriyeti

1) Cevr Mustafa Paşa	}	<i>Memuriyetleri</i>
2) Çermin		
3) İstasyon		

Gelibolu Müdüriyeti

Aybasala Memuriyetleri ²⁰⁹.

Bu tabloda yer alan Rûsûmât idâreleri Fî 7 Nisan 1880 tarihinde gelen bir tezkire yazısıyla Edirne vilayeti içinde gösterilen yeni müdüriyet ve memurlukların kurulmasıyla Rûsûmât idâreleri tamamlanmıştır.

²⁰⁹ Düstûr, zeyl,s.157-177

**Tablo 6. İstanbul ve Taşra'da Bulunan 1859- 1880 Yılları Arasındaki
Rüsûmât İdareleri Listesi***

Nezâretler	1. Aşama	2. Aşama	3. Aşama	4. Aşama	5. Aşama
Bağdat		2			
Beyrut					
Bursa			3		
Cidde					
Diyarbakır		2			
Edirne					5
Erzurum		2			
Girit		2			
Halep		2			
İstanbul				4	
İşkodra		2			
İzmir			3		
Konya		2			
Musul					
Musul					
Preveze		2			
Sakız		2			
Selanik			3		
Trablusgarp		2			
Trabzon			3		
Yemen		2			
Yozgat			3		

Trabzon nezâreti; birinci aşamada yer alan Trabzon ve Sinop müdürlüklerinin ikinci aşamada olmadığı, ikinci aşamada Samsun, Amasya, Tokat müdüriyetlerine ek olarak iki adet memurla Alaçam memuriyetinin eklendiği görülmüştür. Üçüncü aşamada birinci ve ikinci aşamada yer alan Trabzon, Rize, Samsun, Amasya, Sinop müdüriyetlerinin memuriyetlere dönüştürülerek diğer yeni memuriyetlerin de eklendiği, birinci ve ikinci aşamada memuriyet sayılarının azalmış olduğu görülmüştür²¹⁰.

* İstanbul ve Taşra'da bulunan bütün rüsûmât müdüriyetleri ve memuriyetleri listesine bakıldığında bazı nezaretlerin birkaç kez tekrarlandığı görülmüştür. Bunun sebebi ise 1880 yılına kadar bazı nezaretlerde meydana gelen değişikliklerin kaydedilmesi olmuştur. Listenin tamamından hareket edilerek tekrarlanan nezaretler belirtilerek aralarındaki farklar açıklanmıştır. İstanbul ve Taşra'da bulunan rüsûmât, müdüriyet ve memuriyet listesinde tekrarlanan müdüriyet isimleri belirlendikten sonra kalan nezaretler tespit edilmiştir. Buna göre onyediyet adet nezarete bölünen İstanbul ve Taşra gümrüklerinin nezaret sayılarının yirmiki adet olduğu görülmüştür. Tekrarlanan nezaret isimleri bu nezaretlerin zaman aralığındaki değişim aşamalarına göre değerlendirilerek nezaretler, bağlı müdüriyetler ve memuriyetlere göre farklılıkları açıklanmıştır. İstanbul nezaretinin müdüriyetlerden memuriyetlere bağlı bir yönetim şekline geçiş aşamasını gösteren bir örnek çalışma Ek- 1'de gösterilmiştir.

²¹⁰ Düstur, Zeyl, 1-4, s.157.

Edirne nezâreti beş aşama geçirmiştir. Birinci aşamada yer alan Gelibolu müdüriyetinin ve Edirne müdüriyetini beşinci aşamada da mevcudiyetini korumuştur. Dördüncü aşamada yer alan Kavak, Müsellem ve Aynoz'un rüsûmât memurlukları yetkisinde idare edildikleri, Gelibolu ve Edirne müdüriyetlerini memur sayılarında zaman içerisinde azaldığı görülmüştür. Birinci aşamada yer alan Dedeagaç ve Tekfurdağı müdüriyetlerinde üçüncü aşamada mevcudiyetlerini devam ettirdiklerini, Ahtepoli ve Araklı'nın da bu müdüriyetlere bağlı olarak çalışmaya başladıkları görülmüştür²¹¹.

İstanbul nezâreti müdüriyetleri ve bağlı memuriyet sayılarında azalma görülmüştür. Birinci aşamada yer alan Adapazarı ve Bandırma müdüriyetlerinin daha sonraki aşamalarda yer almadığı görülmüştür. Birinci aşamada yer alan Adapazarı ve Bandırma müdüriyetlerinin ikincil aşamada memuriyetlere dönüştürüldüğü, Limni ve İmroz'un rüsûmât memurları yetkisinde yönetildiği, İstanbul ve Tuzla'nın üretilen tuzlanın tüketimi bitene kadar Girit nezâretinden atanan memurlar aracılığıyla yönetildiği görülmüştür. Karamürsel memuriyeti ise, Sayd-i Mahi rüsûmunun alındığı yer olarak belirtilmiştir²¹².

Erzurum nezâreti birinci aşamada daha çok müdüriyetler ve bağlı memuriyetler aracılığıyla yönetilmiştir. İkinci aşamada tamamen memuriyetler aracılığıyla yönetildiği görülmüş olup müdüriyetler kaldırılmıştır. Bu memuriyetler içerisinde Çökender, Karakul, Karanekis, Parmak, Parmaksız, Kızılca, Baklıgan, Yar, Ak, Meskun, Hamur, Tatos, Çuvalı, Kütüle, Habur, Ağa, Gür, Tozak, Aşgale, Tercan, Güleris, Karatlı gibi memuriyetler çıkarılan tuzların bitişine kadar geçici memur tayiniyle yönetilen memlahlar olmuştur²¹³.

Yozgat nezâreti, birinci aşamada dört müdüriyet ve bağlı memuriyetler yer almıştır. İkinci aşama da sadece Sungurlu memuriyeti olduğu görülmüştür. Üçüncü aşamada farklı memuriyetlerden oluşan bir yönetim şekli izlemiştir²¹⁴.

²¹¹ Düstur, Zeyl, 1-4, s.160.

²¹² Düstur, Zeyl, 1-4, s.170.

²¹³ Düstur, Zeyl, 1-4, s.157.

²¹⁴ Düstur, Zeyl, 1-4, s.158.

Konya nezâreti birinci aşamada onbir müdüriyet ve bağlı memuriyetlerle yönetilmiştir. İkinci aşamada Konya nezâreti memuriyet ağırlıklı bir yönetim şekline geçmiştir²¹⁵.

İzmir nezâreti birinci aşamada yedi adet müdüriyet ve bağlı memuriyet aracılığıyla yönetilmiş olup, ikinci aşamada sadece Ayvalık müdüriyeti ve Saruhan müdüriyetleri ile yönetilmiştir. Birinci aşamada müdüriyet olan İzmir ve Kuşadası müdüriyetleri üçüncü aşamada memuriyetlere dönüştürülerek yeni memuriyetler eklenmiştir. Dolayır ve Çandarlı memuriyetleri üretilen tuzların tüketimine kadar geçici olarak Halep nezâretinden atanan memurlar aracılığıyla yönetilmiştir. İzmir nezâretinde başlangıçtaki memuriyet sayılarının giderek azaldığı görülmüştür. Ayvalık müdüriyeti İzmir efrenci gümrüğü olarak tanımlanmıştır²¹⁶.

Bursa nezâreti iki aşamada da müdürlükler ve bağlı memuriyetler aracılığıyla yönetilmiştir. Birinci aşamada yer alan Karahisar-ı Sahip müdüriyeti ile Kemaliye müdüriyeti ikinci aşamada kaldırılmıştır. Birinci aşama da yer alan Bursa, Karasu, Bilecik, Kütahya müdüriyetlerine ikinci aşamada Gemlik müdüriyeti de eklenmiştir. Üçüncü aşamada ise rüsûmât memuru yetkisinde sadece Kemallıyık memuriyetiyle devam etmiştir. Birinci aşamadaki memuriyet sayısının sonraki aşamalarda düştüğü görülmüştür²¹⁷.

Selanik nezâreti birinci aşamada yedi memuriyet ve bağlı memuriyetlerden meydana gelirken, birinci aşamada yer alan Selanik, Manastır ve Üsküp müdüriyetleri üçüncü aşamada memuriyetlere dönüşmüştür. Selanik nezâreti ikinci ve üçüncü aşamada memuriyet ağırlıklı bir yapı sergilemiştir²¹⁸.

Girit nezâreti birinci aşamada üç müdüriyet ve bağlı memuriyetlerden meydana gelirken, son aşamada rüsûmât memurları tarafından yönetilen memuriyetler aracılığıyla çalışmalarına devam etmiştir²¹⁹.

²¹⁵ Düstur, Zeyl, 1-4, s.161.

²¹⁶ Düstur, Zeyl, 1-4, s.166.

²¹⁷ Düstur, Zeyl, 1-4, s.164.

²¹⁸ Düstur, Zeyl, 1-4, s.168.

²¹⁹ Düstur, Zeyl, 1-4, s.163.

İşkodra nezâreti, birinci aşamada iki müdüriyet ve memuriyet aracılığıyla yönetilirken, ikinci aşamada tamamen memuriyetler aracılığıyla yönetilmiştir²²⁰.

Sakız nezâreti birinci aşamada beş müdüriyet ve bağlı memuriyetler tarafından yönetilirken, ikinci aşamada memuriyetler aracılığıyla yönetilmiştir. Limni memuriyeti Sakız müdüriyetinden gelen memuriyetler aracılığıyla yönetilmiştir²²¹.

Bağdat nezâreti birinci aşamada müdüriyetler ve bağlı memuriyetler tarafından yönetilirken, ikinci aşamada tamamen memuriyetler aracılığıyla yönetilmiştir. Bağdat birinci aşamanın müdüriyetlerinden biri iken, ikinci aşamada memuriyete dönüşmüştür. Horasan, Müntefin, Kazmiyan, Hangin, Bedere ve Küre ikinci aşamanın memuriyetlerinde yer alıp, rüsûmât memurları yetkisinde yönetilmiştir²²².

Diyarbakır nezâreti birinci aşamada yedi müdüriyet ve bağlı memuriyetler şeklinde yönetilmiştir. İkinci aşamada bu müdüriyetler, yerlerine memuriyetlere bırakmıştır. Bu memuriyetler içerisinde sadece Samsun geçici müdüriyet olarak çalışıp, bu müdüriyete bağlı Lice ve Bulanık memuriyetleri üretilen tuzun bitişine kadar Bağdat nezâretinden tayin edilen geçici memurlar aracılığıyla yönetilmiştir²²³.

Yemen nezâreti birinci aşamada beş müdüriyet ve bağlı memuriyetlerden meydana gelmiştir. İkinci aşamada ise tamamen yeni kurulan memuriyetlerle yönetilmiştir²²⁴.

Trablusgarp nezâreti birinci aşamada iki müdüriyet ve bağlı memuriyetler tarafından yönetilmiştir. İkinci aşamada Trablusgarp müdüriyeti memuriyete dönüşmüştür. İkinci aşamada yer alan Reis-el-din ve Zaviye memuriyetleri İstanbul rüsûmât nezâretinden atanan rüsûmât memurları tarafından yönetilmiştir²²⁵.

²²⁰ Düstur, Zeyl, 1-4, s.160.

²²¹ Düstur, Zeyl, 1-4, s.166.

²²² Düstur, Zeyl, 1-4, s.162.

²²³ Düstur, Zeyl, 1-4, s.159.

²²⁴ Düstur, Zeyl, 1-4, s.163.

²²⁵ Düstur, Zeyl, 1-4, s.164.

Preveze nezâreti birinci aşamada onbir müdüriyet ve bağlı memuriyetten oluşurken, ikinci aşamada beş memuriyete düşmüştür. Bunlardan birinci aşamada yer alan memuriyetlerden olan Sayda ve Köprine rüsûmât memurları aracılığıyla yönetilmiştir²²⁶.

Halep nezâreti birinci aşamada on müdüriyet ve bağlı memuriyetlerle yönetilmiştir. İkinci aşamada ise memuriyetler aracılığıyla yönetimine devam etmiştir. Bu memuriyetlerden Çabul, Atina, Tedmir, Kendinebek, Hüsündede, Babalı memuriyetleri üretilen tuzların bitimine kadar Sakız nezâretinden atanan memurları aracılığıyla yönetilmiştir²²⁷.

Cidde nezâreti birinci aşamada memuriyetler aracılığıyla yönetilmiştir²²⁸.

Beyrut nezâreti birinci aşamada üç müdüriyet ve bağlı memuriyetler aracılığıyla yönetilmiştir²²⁹.

Musul nezâreti birinci aşamada sekiz memuriyet aracılığıyla yönetilmiştir. Sülemaniye, Karadağ ve Zinkapat rüsûmât memurları aracılığıyla yönetilmiştir²³⁰.

İstanbul ve Taşra'da bulunan Rüsûmât müdüriyetleri ve memuriyetleri; 1859 yılı başında onyedii adet olarak belirtilen nezâretlerin 1880 yılı sonunda yirmiiki adet nezâret, bunlara bağlı müdürlüklere ve memuriyetlere bölünmüştür. İstanbul ve Taşra'da bulunan rüsûmât müdüriyetleri ve memuriyetleri dağılımında, Yozgat, Bursa, Girit, Sakız, Trablusgarp, Beyrut ve Musul nezâretlerinin daha çok müdüriyetler ağırlıklı bir yönetim sergilediği görülürken, diğer nezâretler başlangıçta müdüriyet ve onlara bağlı memuriyetler şeklinde yönetilirken, sonrasında memuriyetlere bağlı yönetim şekli daha fazla görülmüştür. İstanbul ve Taşra'da yer alan nezâretlerin müdüriyetleri ve bağlı memuriyetler sayısında zaman içerisinde azalma meydana gelmiştir. Bunun sebebi 1859- 1880 zaman aralığında yer alan 1870 yılında rüsûmât emânetinin kurulması ve yönetimine Kâni Paşa'nın atanmasıyla

²²⁶ Düstur, Zeyl, 1-4, s.163.

²²⁷ Düstur, Zeyl, 1-4, s.165.

²²⁸ Düstur, Zeyl, 1-4, s.159.

²²⁹ Düstur, Zeyl, 1-4, s. 160.

²³⁰ Düstur, Zeyl, 1-4, s. 162.

birlikte “nezâretlerin çoğalan nezâretlere bölünmesi şeklinde bir yönetim şeklini başlatması olmuştur²³¹”. Böylece; nezâret müdüriyetlerinden daha fazla bir şekilde memuriyetlere bağlı bir yönetim şekli benimsenmiştir. İstanbul ve Taşra’ da yer alan rûsûmât müdüriyetleri böylece ilerleyen aşamalarda müdüriyetlere dayalı yönetim şeklini terk ederek memuriyetlere bağlı yönetim şekline geçmiştir. Nezâretlerde tütün, emtia ve tuzla ilgili gümrük işlemlerinin daha yoğun olduğu tespit edilmiştir. Bazı nezâretlerin diğerlerinden farklı olarak Rûsûmât nezâreti olarak tanımlandığı (İstanbul Rûsûmât Nezâreti), bunu yanı sıra bu tabloda bazı nezâretler ve memuriyetlere ait yan bilgileri de verilmiştir. Örneğin; bu nezâretlerin Rûsûmât görevlileri nezâretinde geçici olarak (Bağdat, Halep, Sakız, Girit), bazılarında sürekli olarak (Preveze, Edirne, Bursa) idâre edildikleri görülürken bazı nezâretlerde (Yozgat, Trablusgarp, Girit) üretilen tuzların tüketimi bitene kadar geçici olarak rûsûmât görevlileri yetkisinde yönetilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu’nda gümrüklerde memuriyetlere dayalı yönetim şekline geçmekle memuriyetler kurulmuştur. Bunların düzenli bir şekilde yönetildiğinden emin olabilmek için gümrüklerin başlarına yöneticiler atanmıştır. Yöneticiler belirlenen kurallar çerçevesinde gümrükle ilgili işlemleri merkeze bağlı olarak daha rasyonel bir şekilde yapmışlardır.

1.2.1. Kuruluş ve Nizâmnâmeler

Rûsûmât emâneti kuruluncaya kadar görev alanların uyması gereken kurallar şöyle sıralanabilir;

1. Gelir ve gider kayıtlarının rûsûmât nâzırına düzenli olarak gönderilmesi. Bu gönderme işlemi de bir sıralamaya tabi olarak yapılmalıydı. Şöyle ki; gümrük müdürlerinin gümrük emânetlerine, memleha memurlarının, memleha müdürlüklerine ve duhan müdürlerinin de nâzırlara göndermeleri gerekiyordu²³².

²³¹ Rûsûmât Salnamesi, a.g.e., s. 228

²³² Düstûr, Cilt: 2, s.546

2. Taşra gümrüklerinin yerini nezâretlerin almasında sonra eski düzende çalışanlara gerek kalmadığı için rûsûmât nâzırları gümrüklerle ilgili işlemleri yapmak üzere yeni katip hademe gibi görevlileri işe alacaklardır. Eski görevlilere ödenen maaş ve diğer belgeler ise muhafaza edilecektir²³³.
3. Eski düzenden yeni düzene geçerken eski düzenin mağdur olacak görevlileri için bir çalışma yapılmalı. Ayrıca memlaha ve duhân idârelerinden bunların bulundukları mahallerde görev alan gümrük müdür ve memurlarına ek memuriyet olarak ihaleyle idâre olunması mümkün olan mahalleri de bu kapsama almak ve Rûsûmât Emâneti yetkilisine bildirilmesi ve bu yerlerden gelen cevaba göre işlemlerin devam edeceği kararı alınmıştır²³⁴.
4. Rûsûmât nezâretinde dağıtılan maaşların her ay isme ve görev dağılımına göre mühürlenerek kaydedilmesi (Rıka'ta defterine) ve başkatipler tarafından bu defterlerin bulundukları yerin gümrüğüne gönderilmesi ve çalışanların bunları imza karşılığı alması²³⁵.

Yeni gümrük düzenin kurulması amacı ile;

- Emâneten idâre edilmekte olan Taşra gümrük idârelerinin onyediyet adet nezârete bölündüğü,
- Bu nezâretlerin başına yönetici olarak Rûsûmât nâzırı ünvanlı bir görevli atanması gerekliliği,
- Rûsûmât nâzırlarının artık gümrüklere ait olan bütün muhasebe işlemlerini, memur alımı, hizmetli vs... gümrüğü ilgilendiren konuları yetkisine toplaması zorunluluğu ve bu konularda ne gibi davranışlar sergilemesi gerektiği konuları esasa bağlanmıştır.

1.2.2. Gümrük Çeşitleri ve Bunlarla İlgili Nizâmnâmeler

Osmanlı İmparatorluğu'nda gümrükler dörde ayrılmıştır. "Sevahil (Sahil) gümrükleri, Karahududu gümrükleri, Tuna eyaleti mümtaz (ayrı tutulmuş) gümrükleri, Osmanlı İmparatorluğu'nda eskiden varolan kadim kara

²³³ Düstûr, Cilt: 2, s.548

²³⁴ Düstûr, Cilt: 2, s.549-550

²³⁵ Düstûr, Cilt: 2, s. 550

gümrükleridir”²³⁶. Düstûrlarda bu dört gümrük çeşidine ek olarak; İstanbul gümrüğü, diğer gümrükler, yabancı kara gümrükleri (II. fasıl yabancı kara gümrükleri), İran gümrüğü, memleket gümrükleri, Belgrad ve Sırbistan gümrükleri olmak üzere sınıflandırıldığı görülmektedir.. Aşağıda bu gümrüklerde yapılan ticârî faaliyetler ve gümrük oranları ve gümrüklerin işleyiş kuralları hakkında bilgi verilmektedir:

Sevahl (sahil) gümrükleri: “Yabancı ülkelerden gelen ve Osmanlı İmparatorluğu’ndan yabancı ülkelere giden eşyadan ya da içerden bir iskeleden diğer bir iskeleye giden eşya ve ürünün gümrüğünü almak görevleriydi”²³⁷.

Tablo 7. Sevahl Gümrüklerinde Alınan Gümrük Oranları

Malın İhracı Sırasında	
Tüccar eşyasını hangi iskeleye çıkarırsa çıkarsın ihracı sırasında	% 3 gümrük rûsûmu
Satılma/satma sırasında o iskeleden gerek kara yoluyla gerekse deniz yoluyla diğer iskeleye sevki sırasında	% 2 ek gümrük rûsûmu kabul olunurdu.
Malın İthali Sırasında	
Yabancı ülkeye gidecek olan eşya içeriden iskeleye gelirse	% 9
Gemiye yüklenmesinde	% 3
Toplam	% 12 gümrük resmi alınmıştır.

Kaynak: Rûsumat salnamesi isimli eserdeki bilgiler doğrultusunda araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Fakat sözü edilen eşya kara gümrüklerinden birinden resim gümrüğü alınarak tüccarın eline tezkire verilmiş ise, iskele gümrükçüsü tezkire gereğince asıl gümrük resmini kara gümrükçüsünden isterdi.

Kara ve hudut gümrükleri: Bu gümrükler ilk olarak bütün hudutlarda kurulmuştur. Devam eden fetihler sonucunda Osmanlı İmparatorluğu’nun sınırları genişleyince yavaş yavaş yeni hudutlarda da gümrükler kurulmuştur. Önceden

²³⁶ Düstûr, Cilt: 2, s. 551

²³⁷ Rûsumât Sâlnâmesi, a.g.e., s.52, Benzer Konu için Bkz; Tarih Deyimleri ve Terimleri, s. 63

kurulan diğer gümrüklerde içerde olduğu gibi kalmıştır. Bu gümrükler “içerdeki mahsul ve mamûlün ticareti sırasında başka uzak bir kasabaya nakledilen ve geçirilen mal ve eşyanın gideri için gerekli olan dahili resmi yani içeriğiyle ilgili resmi alırlardı.

Gerçi, bir kaza halkı dahili kazada bir kasabadan diğer bir kasabaya veya bir köyden diğer bir köye naklettikleri eşya ve erzak için gümrük resmi vermeye zorunlu tutulmamışlarsa, göçebe olan aşiretler geçici, gezici oldukları için onlardan içerde sarfiyat resim’i alınırdı. Kara gümrüklerinden iskele gümrüklerine nakledilecek ve indirme yapılacak olan emtia ve dahili eşya dışarı mahreç kara gümrüğünde dahili harcamalar resmi depozito olarak alınmıştır. Eşya sahibine karşılıksız olarak verilen tasdikli vesika ile iskele gümrüğünden yazılı bir şerh olarak gösterilirse iade edilirdi²³⁸.

Tuna Eyaleti Mümtaz gümrükleri: 19.yüzyıl Osmanlı Devleti açısından, köklü değişimlerin yaşandığı bir dönem olup, bu kurumsal ıslah ve düzenlemelerin yapıldığı görülmüştür. Birçok nizâmname, yönetmelik ve talîmâtname yayımlanmıştır. Bunların büyük bir çoğunluğu vilayet idâresini ilgilendiren konular olmuştur. Bu kurallar daha çok dış güçlerin etkisiyle şekillenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nda 3 Kasım 1839’ da Tanzîmât’ın ilân edilmesiyle beraber devlet anlayışı ve idâresinde modernleşmenin başlangıç adımı atılmıştır. Bu ilân sonrasında vilayet idâresinde uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Tanzîmât’ın ilânı sonrasında, muhasıllık ve muhasıllık meclisleri oluşturulmuştur, fakat 1842 yıllarında tekrar bir düzenleme yoluna gidilmiştir. Getirilen tüm bu düzenlemelere rağmen Tanzîmât ilânı sonrasındaki 10 yıllık süre içerisinde hedeflenen amaçlara ulaşamamıştır. Eyalet idâresinde vergi gelirleri başta olmak üzere, birçok işlerde problemler devam etmiştir. 1849 yılında bir düzenleme getirilerek “eyalet meclisleri kurulmuş vali, defterdar, kaymakam ve kaza müdürlerinin görevleri yeniden belirlenmiştir²³⁹”.

Bu düzenlemeye rağmen başarı sağlanamayınca yeniden mülki idâre konusunda değişiklik kararı alınmıştır. Osmanlı İmparatorluğu yöneticileri, Fuat

²³⁸ Rûsûmât Sâlnâmesi, s.17, Benzer Konu için Bkz; Tarih Deyimleri ve Terimleri, s. 63

²³⁹ Selda Kılıç, “1864 Vilayet Nizâmnamesinin Tuna Vilayetinde Uygulanması ve Mithat Paşa”, *Ankara Üniversitesi Dergiler*, Cilt: 24 Sayı: 37, (2005), s.100

Paşa'nın başı çektiği bir çalışma sürecine girmiştir. Fuat Paşa, eyalet yönetiminin yeniden düzenlenmesi gerektiğine inanmıştır ve yeni bir vilayet nizâmnâmesi oluşturulsun teklifinde bulunmuştur. Eyaletlerin durumunu görebilmek amacıyla Cevdet Paşa, Ahmet Vefik Paşa gibi kişileri teftişlere göndermiştir. Fuat Paşa, “eyalet ve sancakları daha büyük birimler halinde gruplandırmak istiyordu. Yöneticisi olan valilerin bilgili, yetenekli kişiler arasından özenle seçilmesi gerektiğini düşünmekteydi. Valilere geniş yetkiler verilerek yalnızca çok önemli gördükleri konuları İstanbul'a danışmak ihtiyacında olacaklardı. Bu şekilde merkez basit işlerden kurtulacak ve onlarda kendilerini önemli devlet işlerine vermek imkânına kavuşacaklardı²⁴⁰”.

Balkanların problemler yaşadığı bir dönemde Mithat Paşa Niş valisi olarak atanmıştır. Ali ve Fuat Paşa, Mithat Paşa'yı İstanbul'a çağırarak Niş eyaleti uygulamalarının temel alınması şartıyla yeni bir vilayet idâresi oluşturulmasını istemişlerdir ve sonuç olarak “Silistre, Vidin ve Niş eyaletleri birleştirilip, Tuna adı ile bir vilayet oluşturulmuştur²⁴¹”. Tuna vilayetine Mithat Paşa vali olarak atanmıştır.

“Vergiler, aylık taksitelere bölünerek vergi tahsil işlemlerinde mükellefler lehine bazı menfaatler sağlanmıştır. Mali işlerde defterler ve kayıtlar yeniden düzenlenmiş ve köylü halk için köylü sandığı oluşturulmuştur²⁴²”. Fakat Tuna vilayeti ile ilgili yapılan düzenlemeler temelde günümüz Taşra idâre sisteminin başlangıcı ve bununla ilgili yapılanmayı açıklamıştır.

“Mithat Paşa Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme ve zamana ayak uydurmaya çalışan ihtiyar imparatorlukdaki yeni bir zihniyeti temsil etmiştir. Tuna, Niş, Bağdat, Şam her biri 19. yüzyılın ulusçu akımlarıyla çalkalanan veya endüstri dünyasının yarattığı yeni iktisadi ilişkiler ortamına giren merkezlerdi²⁴³”. “Mithat

²⁴⁰ Kılıç, a.g.e., s.101

²⁴¹ Selda Kılıç, a.g.e, s.101/Bkz: A.Du Velay, **Türkiye Maliye Tarihi, Maliye Tetkik Kurumu, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Neşriyatı**, No:178-1978, Damga Matbaası, s.50-55.

²⁴² Nazım Kartal, “**İl Özel İdarelerin Yeniden Yapılandırılması: Uygulama Aşaması Üzerine Bir Çözümleme**”, (Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010), s. 37.

²⁴³ İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğunda İktisadi ve Sosyal Değişim**, Makaleler I, 2.b., Bilkent Üniversitesi, Ankara: Turhan Kitabevi, 2004, s.240 (Mithat Paşanın Vilayet Yönetimindeki Kadrolar ve Politikası).

Paşa 19. yüzyılın modernleşme çağında liberal devlet adamlarından biri olarak tanımlanmış ve Tanzîmât döneminin son temsilcilerinden biri olmuştur²⁴⁴.

Kadim Kara Gümrükleri: 1838 yılı öncesi tarifelerinde pek net olmamakla beraber “Raic fiyattan belli bir indirim yapıldıktan sonra gümrük resimlerinin tespit edildiği görülmüştür²⁴⁵”. Aşağıda Kadim Kara gümrüklerinde, gümrüklerin genel işleyiş kurallarında; yabancı ülke tacirleriyle yapılan ticârî faaliyetlerden, diğer gümrüklerde özellikle uygulanan gümrük tarifelerinde raic fiyat uygulamasının oldukça yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmüştür. Bu uygulama Tanzîmât sonrasında terk edilmiştir. Burada Kadim Kara Gümrükleri’nin tanımı ve bu gümrükler arasında meydana eden ticârî faaliyetler ve alınacak olan gümrük resmi oranları anlatılmıştır.

“Anadolu ve Rumeli yönlerinde eskiden var olan ve Kadim Kara Gümrükleri’nde iskeleye indirilecek olan eşyadan gümrük resmi alınmaz. Fakat kefil belgesinin eklenmesiyle, ilmuhaber belgesi kaimesi verilir ve her bir iskeleden de uygun Kadim Kara Gümrüğü olan kazalara giden emtia, eşya ve erzakdan rûsûmât gümrüğünün iskelede alındığını gösteren, ticârî yedlerine ait imzalı bir tezkire verilip bu tezkirelere bağlı olarak kara gümrüklerinde yeniden bir akçe bile rûsûmât gümrük resmi sâire alınmaz. Kara gümrüğü olan kazadan diğer kara gümrüğü olan ve iskelesi olmayan kazalara giden zahîre cinsi çeşitli başkaca da idâre edilen duhân, enfiyye, müskirât ve keresteden başka bütün emtia ve eşya gibi türü bilinenlerden gümrük resmi tarife gereğince raic ilânlarıyla, bildik tanıdık bir mal olmayan eşyanın gümrük resmi de raic kıymetinden %16 kusur indirimi, kıymetten %9 âmediyye ve %3 reftiyye alınır ve tahsil edilir. İsmi geçen kara gümrükleri birbirlerinin tezkirelerini kabul etmek zorunda olup tekrar gümrük resmi istemeyeceklerdir²⁴⁶”.

²⁴⁴ Ortaylı, a.g.e., s.246/Benzer Konu İçin Bkz: Roderic H. Davison, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform, (1856- 1876)**, I. Cilt, (Çev: Osman Akınhay), Ankara: Papirus Yayınevi, Ocak 1997, s. 162-188.

²⁴⁵ Mübahat Kütükoğlu, “Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi, Osmanlı İktisadi Yapısı, (Osmanlı Maliyesi)”, **Devlet ve Toplum**, 1994, s. 588.

²⁴⁶ Düstûr, Cilt:2, s.557

Burada önemli olan Kadim Kara Gümrükleri'nde kereste, duhân, müskirât gibi belli olan ürünlerde alınacak olan gümrük resminin tarife gereğince belirlenen şartlar içinde alındığı, fakat eğer tarife gereği belli olmayan mallar olursa da, bundan kusur indirimi adı altında bir gümrük resmi alınmasının yanı sıra belli oranlarda âmediyye ve reftiyye gibi gümrük türlerinin tahsil edildiği görülmüştür. Anadolu ve Rumeli de eskiden beri olan Kadim Kara Gümrükleri'nin ticârî faaliyetleri sonucunda, verilen tezkire suretleri ve ilmuhaber belgelerinin önemli olduğu ve bu tezkire belgelerine bütün Kadim Kara Gümrükleri'nin uymak zorunlulukları vardır. Kadim Kara Gümrükleri'nde birbirlerinin vermiş oldukları tezkireleri itiraz etme haklarının olmadığı açıkça görülmektedir.

Tablo 8. Kadim Kara Gümrükleri

Mal/Eşya/Erzak/Ülkeler	Gümrük Yeri	Alınan Gümrük Türü	Alınan Gümrük Oranı	Açıklama
Anadolu ve Rumelideki kara gümrüklerinde iskeleye indirilen mal	-----	-----	-----	Kefil belgesi ve ilmuhaber belgesi (sadece bunlar için ödeme yapılır)
Kara gümrüklerinden bir başka kara gümrüğüne giden ve iskelesi olmayan kazalara giden zahîre, enfiyye-tütün, kereste, müskirât gibi tarifelerde açıkça tanımlanan ürünlerden	-----	-----	Raiç bedelden	Gümrük resmi alınır.
Eğer tarifede yer almayan ve bilinen bir ürün değilse de	-----	-----	%16 kusur indirimi	Gümrük resmi alınır.
		Âmediyye	%9	
		Reftiyye	%3	

Tânzîmât dönemi ile birlikte çıkarılmaya başlayan, ilk düzenli kanunlar ve kurallar rehberi olan Düstûr tertiplerine bakıldığında Rûsûmât Sâlnâmesi'nden sayılan gümrük türlerinden daha fazla gümrük türleri olduğu görülmüştür. Düstûrlarda gümrük çeşitleri, Sevahil (sahil) Gümrükleri, Karahududu Gümrükleri, Tuna Eyaleti Gümrükleri, Yabancı kara gümrükleri, Rus Gümrüğü, İran Gümrüğü, Memleket Gümrükleri, Belgrad ve Sıbristan Gümrükleri ve Kadim Kara Gümrükleri olmak üzere sınıflandırılmış, bunlar arasındaki ticârî faaliyetler, gümrüğe konu olan

ürünler, bu faaliyetlerin hangi ülkeler arasında gerçekleştiği ve gümrük işlemlerinden alınan gümrük oranları hakkında bilgiler yer almıştır.

İstanbul Gümrüğü: “Yabancı ürünü olup, İstanbul’a gönderilen emtia ve eşyanın yabancından âmediyye ve rüsûm ile diğerlerinin İstanbul gümrüklerinde ihtiva olunarak burada alınması gerektiği ve bu yönde ismi belirtilen eşya başka bir yere uğrasa bile başka gümrük talebinde bulunulmayacağı, fakat uğradığı yerde karaya çıkarılır ise %3 rüsûm âmediyyesi ve orada ticârî eşyayı ister orada satsın ister Osmanlı İmparatorluğun’da başka bir yere götürsün ya da göndersin bu durumda %2 ek rüsûm o yerin gümrüğü tarafından alınır ve adı geçen mal ve eşya oralarda kullanılmaz ve satılmaz ise, İstanbul’a geldiğinde, rüsûm gümrüğü İstanbul gümrüğünden daha önce alınmış olan rüsûm gümrüğü, önceki yerin gümrük sorumlusu tarafından alınmaz²⁴⁷”.

Tablo 9. Sevahil Gümrükleri

Mal/Eşya/Erzak/Ülkeler	Alınan Gümrük Türü	Alınan Gümrük Oranı	Tahsil edilen gümrük
Yabancı ürünü olup İstanbul’a giden mal	Âmediyye ----- Ek Rüsûm	-----	İstanbul
Bu mal başka bir mahale uğradığında	-----	-----	-----
Bu mal uğradığı mahalde karaya çıkarsa (satılsın ya da satılmasın)	Âmediyye --- Ek Rüsûm	%3 ----- %2	-----
Bu mal karada satılmazsa ve İstanbul’a gelirse	Gümrük daha önce karada alındığı için gümrük alınmaz	----	----

İstanbul gümrüğü ile ilgili Düstûrlarda yer alan bu bilgilerin yanı sıra İstanbul Gümrük Muamelatı Hakkında isimli çalışmada “içeriği eksik olan kablur ve işlemler, gümrük işlemlerini yapan memurlar ve gümrüğe işlem için gelen tüccarlar hakkında yapılan, muayenede eşyaların eksik olması, antresit gümrüğü, yüzleri kumaş ve altları lastik ayakkabılar hakkında, arpaçık soğanı, yıldız ve kaplama meselesi, ipek, pamuk, kontrol şubesinin görevleri, cam boncuklar, manifesto işlemine tabi olacaklar, tarife kanunun 3. maddesi, sandık eşyaları konusu, Diyarbakır demiryolu mühendislerinin yirmiüç sandık eşyası, haklarında tutulan evrakların Büyük Millet

²⁴⁷ Düstûr, a.g.e, s.551.

Meclisi mahkemesine gönderilmesi ve buna dair savunma belgeleri, pamuk ve mensucatla ilgili konular, tarife müdürünün itirazı, kontroller, kontrol tetkikleri, kontrol dairesine yapılan uyarılar, hususi antrepolar, yolcunun yanında getirdiği eşyalar, manifestonun tanımı, gümrüğün ıslahat ve teşkilatının yabancılar tarafından nasıl yapıldığı tarife uygulamasında yapılması gereken düzenlemeler..... vs. bilgilerde ayrıntısıyla yer almıştır²⁴⁸”.

Osmanlı İmparatorluğu İzmir limanına gelen yabancı uyruklu eşya ve yapılacak olan işlemler; İzmir Mollasına, Kapıcıbaşı’sına ve İzmir Meyve-i Ter Gümrüğü’ne gönderilen hükümde: Bundan böyle İzmir iskelesine gelen yabancı uyruklu vatandaşların mallarından konsoloslarınca belirlenen tarife üzerinden vergi tahsil edilecek, vergiler tamamen tahsil edildikten sonra ellerine ruhsatları verilecektir. Aksi takdirde vergilerini yeni tarife üzerinden ödemeyenlerin malları gümrüklerden geçirilmeyerek el konulacaktır²⁴⁹.

Diğer Gümrükler: “Sevahil (sahil) gümrüklerinde, yabancı ülke gümrüğünden Osmanlı İmparatorluğu’na gelen ve Osmanlı İmparatorluğu’ndan yabancı ülkeye giden eşyanın, içindeki gümrük masrafı içinde alınmak için bir iskeleden diğerine gidip gelen Osmanlı ülkesi ürünü eşya ve erzak rüsûmât gümrüğüne kabul edilip, yabancı ülkeden İstanbul’a gelen emtia ve eşyanın âmediyye resmi ve ek rüsûmu İstanbul gümrüğünde alınacaktır²⁵⁰”.

Tablo 10. Diğer Gümrükler 1

Mal/Eşya/Erzak/Ülkeler	Gümrük yeri	Alınan gümrük türü
Yabancıdan-Osmanlı Gümrüğüne geçen	İstanbul	Âmediyye +ek Rüsûm
Osmanlıdan-Yabancı Gümrüğüne giden	İstanbul	Âmediyye +ek rüsûm
Osmanlı ürünü olup ülke içinde bir iskeleden diğer bir iskeleye gidip gelmesi	İstanbul	Âmediyye +ek rüsûm

²⁴⁸ İstanbul Gümrük Muameleatı Hakkında İstanbul, 1926, s. 7-12-13-20-24-25-26-29-30-63-64-68-79-94-95-102-155-152-156-157-158-159-162-165-166-169-177.

²⁴⁹ C. ML: 14913, Belge 11

²⁵⁰ Düstûr, Cilt: 2, a.g.e., s.551.

“Tablo da ismi belirtilen emtia ve eşyanın (erzak) İstanbul’dan bir iskeleye gelmesi ve gemiden karaya ihracında %3, o zaman kapıda ya da önce iskeleden ve bahren olmak üzere İstanbul dışından Osmanlı İmparatorluğu’na gönderilen maldan %2 ek rûsûm ve toplam olarak %5 rûsûm gümrüğü alınır.

Osmanlı Devleti emtia ve eşyasının ihracında rûsûm gümrüğü alınmasından hareketle, gerek yabancı ülkeye gönderilmesi ve gerek Osmanlı ülkesinin diğer bir iskelesine gönderilmek üzere biriken emtia ve eşyadan iskeleye gelişinde %9 ve gemiye yüklenmesinde %3 olmak üzere toplam %12 rûsûm gümrüğü alınacaktır. İskeleye gelen emtia, eşya ve erzakdan eskiden beri varolan kara gümrüklerinden rûsûm gümrüğü alınıp tezkire verilmiş olduğu ve evvel emtia, eşya ve erzak tanıdık (yani daha önce ayrıntıları bildirilmeyen) olmayıp da o yönde tezkire de belli olan gümrük miktarıyla iskelede geçerli (raic) olan gümrük beyanından fazla bir fark olursa, iskele gümrükçüsü bu fazlalığı tacirden ve kara gümrüğüne verilmiş olan tezkireye göre asıl rûsûm gümrüğüne dahil kara gümrükçüsünden alacaktır”²⁵¹.

Tablo 11. Diğer Gümrükler 2

Mal/Eşya/Erzak/Ülkeler	Alınan Gümrük Türü	Alınan Gümrük Oranı	Toplam
Mal, eşya ve erzağın İstanbul’dan bir iskeleye gelmesi ve gemiden karaya ihracında	-----	%3	%3
Mal kapıda ya da iskeleden ve bahren olmak üzere İstanbul dışından Osmanlı İmparatorluğu’na gelişinde	-----	%3+%2 ek rûsûm	%5
Osmanlı İmparatorluğu’ndan Yabancıya gönderilen /ya da Osmanlının başka bir iskelesine gönderilen eşyadan	-----	%9 (iskeleye) geldiğinde +%3 gemiye yüklenmesinde	%12

Bu dönemde gümrüklerde alınacak olan gümrük oranları ile ilgili bilgilere bakıldığında; belli konularda Osmanlı İmparatorluğu’nun geçmişte bazı ülkelerle yapmış olduğu anlaşmalar sebebiyle bazı gümrük oranları bu anlaşma maddelerine göre alındığı görülmektedir. Örneğin; “Yabancı ülke ürünü olup, Osmanlı İmparatorluğu’na ithâl edilecek emtia ve eşya karayoluyla ya da deniz yoluyla

²⁵¹ Düstûr, Cilt:2, a.g.e., s.552.

gelmişse, ihracında, %8 rûsûm gümrüğünün bir defada alınması gerektiği, 1278 (1861) senesinde imzalanan ticâret anlaşmalarınca belirlenmiştir. Daha sonraları bu hükümler fesh edilmiştir. Fakat İran memleketlerinden ithâl edilen emtia ve eşya İran'la yapılan eski ticâret anlaşmasına göre âmediyye ve ek rûsûmu %6 olmak üzere rûsûm gümrüğü alınmaya devam edilmiştir.

Ticâret anlaşmalarına göre, Osmanlı ülkesi ürünü olan ve işlemlerinde yabancı ülkelere ihraç edilen emtia ve eşyanın hudud ya da iskele gümrüklerine geldiği sırada ihracında %1 ihrâcât rûsûm gümrüğü, Osmanlı ülkesinde kullanılmak üzere nakledilen olunan emtia ve eşya dâhilî ihraç gümrüklerinde %8 rûsûm gümrüğü alınması gerekecektir. Fakat İran memleketine ihracında eski anlaşma gereğince %12 rûsûm gümrüğü alınması gerekli olduğundan burdaki hüküm fesh edilmiştir. Sadece kara gümrüklerinden iskeleye nakil ve indirme yapılacak emtia ve eşyanın rûsûm gümrüğü iskele gümrüklerinde alınacağından bunlardan kara gümrüğü rûsûm gümrük alınıp da tezkire verilmiş olduğu halde iskele kıymeti rayicine nisbetle gerekli olan fazlalık kara gümrük iskele gümrüğünde alınacaktır²⁵².

1861 yılında İran'a yapılan ticâret anlaşması hükümlerine göre alınacak olan rûsûm miktarları;

Tablo 12. Diğer Gümrükler 3

	Mal/Eşya/Erzak/Ülkeler	Alınan Gümrük Türü	Alınan Gümrük Oranı	Açıklama
İthalat	Yabancı ürünü olup Osmanlıya ithâl edilecek olan (kara-deniz yoluyla) mal-eşya- emtia (ülkeye ihracında)		%8	1861 yılında İran'la yapılan anlaşma gereği (bu karar daha sonra fesh edilmiştir)
	İran'dan ithâl edilen eşya	Âmediyye + ek rûsûm	%6	
İhrâcât	Osmanlı ülkesi ürünü olup yabancı ülkelere ihraç edilecek olan mal ve eşyaların hududa ve iskele gümrüğüne gelmesi		%1	
	Osmanlı ülkesinde kullanılmak üzere nakil olan eşyanın dâhilî ihraç gümrüklerinde		%8	Bu oran yapılan anlaşma gereği %12 iken %8 olarak alınmıştır. %12 hükmü fesh edilmiştir.

²⁵² Düstûr, Cilt:2, s.552.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli ülkelerle yapmış olduğu ticâret anlaşmalarından biri olan gümrük anlaşması gereğince (Rusya, Nemçe ve İngiltere) yeni yapılan düzenlemelere göre alınacak olan gümrük resim oranları; Gümrük Emniyeti'nin yazmış olduğu tahrirattır. "19 C 1216 (1811) tarihinde Rusya, Nemçe ve İngiltere devletleriyle yapılan gümrük antlaşması sonucu yeni düzenleme esaslarına göre gümrük resmi alınacaktır. Yeni tarifeye gören bundan böyle ticâret mallarından %3 vergi alınacaktır. Belirtilen rayiç bedel üzerinden gümrük vergisini ödemeyenlerin mallarına el konulacaktır. Gümrük tarifesinde yapılan değişiklikler ilgili konsolosluklara tebliğ edilmiştir. İthalat ve ihracatın sekteye uğramaması için gerekli fermanın çıkarılması²⁵³".

Yapılan ticâret anlaşmalar gereğince yabancı ülke tüccarlarıyla yapılan ticâri faaliyetlerde Osmanlı İmparatorluğu içinde ticâret yapan yabancı tüccarların herhangi bir gümrükte gümrük vergisi ödemeleri durumunda başka gümrük vergisi alınmayacağı kararlaştırılmıştır. Anlaşma dâhilinde olmayan ülkelerin %3 gümrük vergisi ödeyecekleri açıklanmıştır. Fakat Nemçe tüccarlarının yapmış oldukları ticâri faaliyette ödemiş oldukları gümrük resminin bir kez daha talep edilmesi işlemine dikkat edilmesi gereği vurgulanmıştır.

"Uluslararası yapılan anlaşma gereği deniz ya da karayollarıyla Osmanlı Devleti sınırları içinde ticâretle uğraşan tüccarlardan gümrüklerden birinde herhangi bir gümrük vergisi alınmışsa tekrar vergi tahsil edilemeyecektir. Yani antlaşma gereği anlaşmayı imzalayan tüccarları getirdikleri eşyadan bir defada bir yerde vergi ödemekle mükelleftirler. Bu arada antlaşmaya tabi olmayan dost devletlerin tüccarlarından da gümrük vergisi %3 olarak tahsil edilecektir.

Nemçe tüccarların eşya ve hırdavatlarından Belgrad Gümrüğü'nde gümrük resmi alındığı İzmir ve İstanbul gümrüklerinde kendilerinden tekrar tahsil edilmemesi hususuna dikkat edilmesi, Belgrad Gümrüğünün tahsil etmiş olduğu gümrük resminin maliye hazinesine tediye edilmesi ve bundan böyle ferman-ı alî hilafına ve anlaşmaya muhalif hareket etmemesi hususunda İstanbul Emtia Gümrüğü

²⁵³ C. ML 14913, Belge 6.

Emini es-Seyyid İshak tarafından gerekli talimat gönderilmiştir. Bundan sonra Avrupa tüccarları gemilerle Halep ve İzmir’de mallarını satmak üzere getirdikleri mallardan gümrük vergisi alınmışsa tekrar alınmaması.

Ancak sahte belge düzenleyerek vergilerini vermedikleri tesbit edilirse gerekli cezai müeyyide ile birlikte marifet şer’le malları deftere kayıt edilerek gerekli vergi ne ise aynen tahsil edilmesi²⁵⁴”. Uluslar arası yapılan ticaret anlaşmalarına özellikle uyulması gerektiği açıklanmıştır. Anlaşma şartlarına göre deniz ve kara yoluyla Osmanlı İmparatorluğu içinde ticaret yapan tüccarların gümrüklerin birinde vergi ödemesi yeterli olacaktır. Anlaşmaya tabi olmayan dost devletler ise gümrük vergisi olarak %3 olarak bir gümrük vergisi ödeyeceklerdir. Yani ödeme yapan tüccarlardan ikinci bir vergi talebinin olmamasına dikkat edeceklerdir.

Yabancı Kara Gümrükleri (II. Fasl Yabancı Kara Gümrükleri): “Kara yoluyla devam eden Venedik körfezinde ve diğeri Sırbistan hududunun başlangıcından olan Avusturya memleketi faslı hattı hududuna Avusturya devletiyle verilmiş olan karara göre; Avusturya tacirinin eyalet komşusu olan Bosna Hersek eyaletlerine götördükleri ve oradan alıp, götördükleri bütün mal ve eşyanın tarifede geçerli olan uygulanacak olan iskontosuz fiyatı ancak %3 rüsûm gümrüğü alınarak tahsil edilecektir. Bu gümrük resminin alınmasından sonra ne ticârî marka, madeni ve ne de eşya olup satılardan başka gümrük resmi istenmeyecektir. Bosna Hersek’ten Avusturya’ya gönderilen ve oradan getirilen hayvanlardan, her cins keresteden tarifeye göre rüsûm alınacaktır.

Bosna Hersek halkından ve Osmanlı İmparatorluğu halkından olup, Avusturya malıyla o taraflarda ticâreti yapılan ve eyaletler ürünü olup Avusturya memleketine ihraç edilenlerden de %3 gümrük rüsûmu alınacaktır. İsmi geçen bu iki eyaletin (Bosna Hersek) ürününden, Avusturya ülkesinden ve Avusturya ürünü olup bu eyaletlere nakil ile oralara gönderilen ve orada tüketilen mal, eşya ve erzak iş bu iki eyaletten yalnız geçirme işlemi yapılarak götürülmek üzere iskelelere indirilirse de, iskele gümrüğünden ve İstanbul’a getirilecek olursa, İstanbul gümrüğünde %5 rüsûm gümrüğü tarife kuralları gereği alınacaktır. Avusturya ülkesi ürünü olan mal,

²⁵⁴ C. ML 14913, Belge 12- 13

emtia, eşya ve erzak Bosna Hersek eyaletlerinde kullanılmak üzere geldiğinde %3 rûsûm verildikten sonra eşya orada kullanılmadan Osmanlı ülkesinde bir yerlere gönderilecekse oraya ulaştığında %2 ek rûsûm alınacaktır. Avusturya tacirinin Bosna Hersek eyaletleri olan eşya, emtia Avusturya memleketine gönderilmeyip de Osmanlı İmparatorluğu'nda bir yerlere alırlarsa kurallar gereği dâhilî ticâret resmi gümrüğü olan %12'yi iade edeceklerdir²⁵⁵”.

2. fasıl hudud yabancı kara gümrüklerinin tanımı yapılarak Avusturya ülkesi ile yapılan anlaşma gereğince alınacak olan gümrük rûsûmu oranları verilmiştir. Ticârî faaliyette bulunan ülkeler Bosna-Hersek, Horasan, Osmanlı İmparatorluğu ve Avusturya ülkesi olarak yer almıştır. Avusturya'nın civar ülkelerle yaptığı her türlü mal, emtia, erzak ve ticârî faaliyetleri (hayvan ve kereste) açıklanmıştır.

Tablo 13. Yabancı Kara Gümrükleri II. Fasıl Kara Gümrükleri

Mal/Eşya/Erzak/Ülkeler	Alınan Gümrük Türü	Alınan Gümrük Oranı	Açıklama
Avusturya'dan Bosna Hersek'e giden her türlü mal	-----	%3	İskontosuz Tarife gereği
Bosna'dan Avusturya ya giden mal (hayvan, kereste)	-----	%3	Tarife gereği
Bosna Hersek vatandaşı olup Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan ve Bosna Hersek ülkesi ürününü Avusturya ya gönderen (ihraç eden)	-----	%3	-----
Bosna Hersek ve Avusturya malı olup, birbirlerine sadece malın geçirme işlemi sonrasında yani İstanbul'a gönderilmek üzere ticârî faaliyette bulunulduğunda	-----	%5	Tarife gereği
Avusturya'dan Horasana	-----	%3	
Avusturya ürünü olup Horasana giden ve orada sadece geçiş işlemi için kalan ve Osmanlı İmparatorluğu'na giden mal için	Ek Rûsûm	%3+%2	Toplam: %5
Avusturya tacirinin Bosna Hersek malını Avusturya'ya nakletmeyip Osmanlı İmparatorluğuna naklinde	-----	%12	Avusturya taciri tarife gereği iade edeceklerdir.

²⁵⁵ Düstûr, Cilt:2, s.552-553

Rus Gümrüğü: Anadolu tarafında Rusya sınırlarında bulunan kara gümrüklerinin tanımı yapılarak, bu tanım içinde ticâri faaliyette bulunan ülkelerin ödedikleri gümrük resmi oranları belirtilmiştir. “Anadoludan Batum’da sahil şeridinde olan noktadan İran ülkesi hududuna gelen ve Rusya ülkesine ulaşan hudud sınırı olarak tanımlanmıştır. Bu gümrüklerde Osmanlı İmparatorluğu malı olup yabancı ülkelere gidecek olan mal, eşya ve erzak iskele gümrüklerinde ve kadim kara gümrüklerinde rûsûm gümrüğü alınmamış olduğu halde gümrük yerine gelirse, %9 rûsûm âmediyye ve hududdan geçmek üzere çıkarıldığı halde de %3 gümrük rûsûmu reftiyye gümrüğü alınacaktır. İskele ve kadim kara gümrüklerinde resim gümrüğü alınmışsa da ve erzak kara gümrüğüne geldiğinde yalnız tezkiresi kontrol edilip rûsûm gümrüğü alınmayacak ve dışarıya naklîne ruhsat verilecektir.

Diğer yabancı ürünü olup en son kara hudud gümrüğüne gelen emtia ve eşyadan %3 ve orada Osmanlı İmparatorluğu’na satış yapılırsa nakil için %2 ek rûsûm alınacaktır ve bu eşya iskeleye indirilecek olursa da Erzurum ve ona bağlı gümrüklerden başka Anadolu hududu üzerinde bulunan sair gümrüklerden bir kaç gümrük rûsûmu olmayıp kefalet senedini göstererek, bunu tezkiresine ekleyerek verecektir. Fakat Erzurum gümrükleri sevahil (sahil) gümrüklerinden sayılmış hükmünde bulunarak ayrı tutulmuş ve adı alınan hududa gelecek bu gibi çeşitli eşyalar yabancıların rûsûm gümrüğü Erzurum ve ona bağlı olan yerlerdeki gümrüklerde alınacaktır²⁵⁶.”

Rus gümrüğünün tanımı yapılmıştır. Bu gümrükte Rusya’yla ticâri faaliyette bulunan ülkeler (Osmanlı İmparatorluğu ve ismi belirtilmeyen ve genel anlamda yabancı ülkeler olarak tanımlanan) ve bunlarla yapılan ticâri faaliyetlerle alınan gümrük oranları hakkında bilgi verilmiştir. Gümrük işlemlerinde kefalet senedi, tezkirenin ve ruhsat belgelerinin oldukça önemli olduğu ve bunların gümrük işlemlerine yön verdiği görülmüştür.

²⁵⁶ Düstûr, Cilt:2, s.554

Tablo 14. Rus Gümrüğü

Mal/Eşya/Erzak/Ülkeler	Açıklama	Alınan Gümrük Türü	Alınan Gümrük Oranı
Osmanlı İmparatorluğu malı olup yabancı ülkeye gidecekler	İskele ve eğer kara gümrük resimleri alınmamışsa	Âmediyye	%9
		Reftiyye	%3
	İskele ve kara gümrüklerinde gümrük resmi alınmışsa	Tezkire kontrol edilip dışarıya izin verilir.	Tezkire kontrol edilip dışarıya izin verilir
Yabancı ürünü olup en son kara hududu gümrüğüne gelen emtia ve eşya	-----	-----	%9
Eğer yukarıdaki mal Osmanlı İmparatorluğuna satılırsa	-----	-----	%2 ek rüsûm
Eşya iskeleye inerse	Erzurum ve ona bağlı gümrüklerden başka Anadolu hududu üzerinde bulunan gümrüklerden gümrük rüsûmu alınmassa	-----	Tezkire verilir
Erzurum gümrüğü Sevahil (Sahil Gümrüğü) kabul edilirse	Mal hududa gelirse	-----	Gümrük Erzurum ve ona bağlı gümrük idârelerince tahsil edilecek

İran Gümrüğü: Anadolu tarafından İran hududunda yer alan kara gümrükleri tanımı yapılmış ve bu alanda yapılan ticârî faaliyetlerde ödenen gümrük resim oranları açıklanmıştır. “Rusya hududunun sonundan başlayan Bağdat’a kadar son bulan İran devletleri memleketine kadar olan hat İran hudududur. Bu hat üzerinde bulunan gümrüklerde Rusya ülkesi ürünü olup gelen bütün mal, eşya ve erzaktan %3 âmediyye , %2 ek rüsûm alınacaktır. Fakat yalnız İran ülkesi ürünü olup gelen bütün mal ve eşya ve erzaktan iskontosuz %4 rüsûm gümrüğü alınacaktır”²⁵⁷.

Tablo 15. İran Gümrüğü

Mal/Eşya/Erzak/Ülkeler	Alınan Gümrük Türü	Alınan Gümrük Oranı
Rusya ülkesi ürünü olup kara gümrüklerine gelen mal-emtia-erzak	Âmediyye	%3
	Ek rüsûm	%2
Yalnız İran ürünü olup gelen bütün mal-eşya-erzak	İskontosuz	%4

²⁵⁷ Düstûr, Cilt:2, s.555

İran gümrüklerinin tanımı yapılarak İran ve Rusya arasındaki ticârî faaliyetler sonucunda alınan gümrük oranlarının Rusya ülkesi için %5 olup İran ülkelerinin Rusya'ya göre daha düşük bir gümrük oranı ödediği görülmüştür.

“İran ülkesindeki üründen olan her türlü eşya ve malın raic kıymetinden iskonto indirimi yapılmaksızın %4 resim gümrüğü ve yed-i ahâr tedavülünde dahi %2 ek rûsûm meydana getirilecektir. Her zaman olduğu gibi yabancı ülke konsolosları için gerekli olan şeyler için bunlardan 1. derecede olan başkonsoloslar 20.000, bin guruş konsolos vekilleri 15.000 guruş eşya resmi gümrüğünden muaf tutulup her ne miktarda eşya getiriler ise açıklanmış suretlerle rûsûmu amediyye ve ek rûsûmunu da peşinen ve tamamen alacaklardır²⁵⁸”.

Tablo 16. Osmanlı İmparatorluğu Ürünü Olan Eşyanın ve Yabancı Ülke Ürünlerinin Sevahil Gümrüklerinde Uygulanan Gümrük Oranları

Osmanlı Ürünü	Amediyye	Reftiyye	İskonto	Ek Rûsûm	Toplam
Sevahile indirilmesi	%9				
Gemiye yüklenmesi ve dışarıya naklînde		%3	%16 (indirimi yapıldıktan sonra)		%12
Yabancı ürün olup					
Toprak+ sanayi ürünü ülkeye (Osmanlıya) geldiği anda	%3		%20		
Satış zamanında başka mahale naklînde				%2	
Eğer yukarıda söz edilen eşyanın (yabancı ürünü olup) İstanbul ve merkeze bağlı gümrüklerde meydana geldiği ifade olunursa	%3				
İran ülkesi mahsulü olup				%2 (Yed-i ahâr tedavülünde)	%4

Kaynak: Rûsûmât Salnamesi, a.g.e., s. 133.

²⁵⁸ Rûsûmât Salnamesi, a.g.e., s. 133.

Tablo 17. Sevahil Gümrüklerinde Yabancı Ülke Konsolosları İçin Gerekli Olan Eşyalardan Alınan Gümrük Oranları

	Guruş	Resim Gümrüğü	Amediyye	Ek Rüsûm
I. Derece başkonsoloslar	20.000	Muaf		
Konsolos vekilleri	15.000	Muaf		
Belirtilen şartlar dışında ise ne eşya getirirlerse açıklanan şartlarda			Amediyye	Ek Rüsûm

Kaynak: Rüsûmât Salnamesi, a.g.e., s. 133.

Memleketin Gümrükleri: Burada da memleket gümrükleri başlığında, Osmanlı İmparatorluğu'yla, Bosna-Hersek arasındaki ticârî faaliyetler ve bu ticârî faaliyetler sırasında ödenen gümrük resim oranları yer almıştır. “Yabancı ülke ürünü olup gerek doğrudan doğruya ve gerek aktarma yoluyla Eflâk ve Boğdan’a nakledilen bütün mal, eşya ve erzak sâire’den Osmanlı İmparatorluğu limanı ve iskeleleri gümrüklerinden karaya çıkarılmadıkça rüsûm gümrüğü alınmayacaktır ve Osmanlı İmparatorluğu ürünü olarak deniz yoluyla Eflâk ve Boğdan’a nakil yoluyla gönderilen bütün emtia, eşya ve erzaktan mahrec nizâm-nâmesi gereğince çıktığı yerde %12 gümrük resmi alınır, Eflâk ve Boğdan ürünü olup yine deniz yoluyla İstanbul’a ya da diğer Osmanlı İmparatorluğu illerinden birindeki liman ve iskelelerine gönderilen bütün mal, eşya, erzak ile hububat ve zahîrenin yerinde alınacak gümrükten başka nakil olunan yere gümrüklerinden geçmişten gelen ve uygulanan %5 gümrük resmi alınacaktır ve ülkelerin ürünü olan tuz önceden olduğu gibi gümrükten muaf tutulacaktır²⁵⁹”.

Tablo 18. Memleketin Gümrükleri

Mal/Eşya/Erzak/Ülkeler	Alınan Gümrük Türü	Alınan Gümrük Oranı	Açıklama
Yabancı ürünü olup Eflâk ve Boğdana nakil olunan mal, eşya ve erzak	-----	%12	Mahrec nizâm-nâmesi gereğince
Eflâk ve Boğdan ürünü olup İstanbul’a ya da Osmanlı İmparatorluğu’nda başka bir ile deniz yoluyla gelen mal (hububat-zahîre)	-----	%5	Yerinde alınacak gümrüğe ek olarak
Eflâk ve Boğdan ülkesi olan tuz	-----		Gümrükten muaftr. Önceden olduğu gibi

²⁵⁹ Düstûr, Cilt:2, s.555

Memleket gümrükleri içinde ticârî faaliyetler yürüten ülkeler olarak Eflâk ve Boğdan ve Osmanlı İmparatorluğu yer almıştır. Ürün olarak da her türlü mal, eşya, erzak ve hububat ve zahîrede ticârî faaliyetlerde bulunulan ürünler olmuştur. Burada dikkat çeken nokta, alınan gümrük oranlarının, Osmanlı İmparatorluğu'nda gümrük resminin malın vardığı gümrükte alınması işleminin de bir takım sıkıntılara sebep olması yüzünden, 1857 yılında çıkarılan ve mahrec nizâmnâmesi ismiyle tanımlanan gümrük resminin, malın çıktığı yerde alınması ilkesinin getirildiği nizâmnâmeyle uygun olarak alınmış olması ve ticârete konu olan ürünler içinde tuzun gümrük işlemlerinden muaf tutulmuş olduğudur.

Belgrad ve Sırbistan Gümrükleri: Belgrad ve Sırbistan taraflarında hududu olan gümrükler anlatılmıştır. ticârî faaliyetler İstanbul, Avusturya, Selanik ve Belgrad arasında yapılmıştır. Ticârî faaliyetler sonucunda alınan gümrük resim oranları açıklanmıştır. “Avusturya ülkesi ürünü olup Belgrad’a kara yoluyla İstanbul’a ve Selanik’e nakil gelecek ve indirilecek olan mal-eşya için Belgrad gümrüğünde hiçbir şekilde ek gümrük resmi talep edilmeyecektir. Ticârî yedin hesabınca ilmuhaber belgesi kaimeleri verilecektir. Avusturya tarafından ismi yukarıda belirtilen İstanbul’a ve Selanik’e nakil olunacaklardan başka Belgrad’a gelmiş olan Avusturya emtia eşyasından son geldiği noktada tarife gereğince %3 gümrük resmi alınacaktır.

Eşya orada kullanılırsa ve satışı yapılırsa %2 de ek gümrük resmi alınacaktır. Belgrad’da satışı yapılmayan mal başka bir yere nakledildiği halde ticârî yedinde yalnız %3 gümrük resmi alınacaktır. Eşyanın cinsi adedi ve miktarını belirten tezkire verileceğinden nakil olunan yerdeki gümrükte yalnız ek rûsûm alınacaktır. Tezkiresi olanlar İstanbul ve Selanik’ten başka Rumeli ve Anadolu’nun başka iskelelerine ve kadim kara gümrükleri olan kazalardan geçerli olan emtia ve eşyadan ek rûsûm dışında başka gümrük resmi alınmayacaktır.

Sırbistan ürünü ve malı olan eşyanın gümrük resmi alınacaktır. Avusturya’ya gitmek ya da Sırbistan’da kullanılmak üzere İstanbul ve Selanik’ten gönderilen emtia ve eşyanın içeride alınması gerekli olan %12 gümrük resmi İstanbul ve Selanik gümrüklerinde alınacaktır. Bu gümrüklerden başka devam eden, iskeleye ve kadim

kara gümrüklerinden Belgrad'a gidecek emtia ve eşyanın dâhilî gümrük resmi olan %12 nin %9'u gümrüklerde alınacaktır. Diğer %3'lük kısmı Belgrad'da alınmak üzere tezkiresine şerh konularak verilecektir. Gümrük olmayan kazalardan Osmanlı İmparatorluğu ürünü olarak Sırbistan'a gidecek olan emtia ve eşya iskele ya da kara gümrüğü olan yerlere uğramaz ve ticârî yedinde gümrüğe verildiğine dair tezkiresi bulunmazsa, bu türlerde gümrüğe %12 hesabıyla ödenip %3'ü Belgard'da gümrük için bekletilmenin dışında %9'u hazîneye gönderilmek için alınır.

Anadolu ve Rumeli'de önceden var olan kara gümrüklerinde iskeleye indirilecek eşyadan gümrük resmi alınmaz fakat kefil belgesi eklenerek hesabınca, ilmuhaber kaimesi verilir. Her bir iskeleden de bu mantıkda eskiden var olan kara gümrüğü olan kazalara giden emtia ve eşya ve erzaktan rüsûmât gümrüğü iskelede alındığına dair ticârî yedlerinde mühürün tezkireleri verilecektir. Bu tezkireler kara gümrüklerinde tekrar bir kaç gümrük rüsûmu ve rüsûmât sair alınmadan ve kara gümrükleri olan kazadan kara gümrüğü olan ve iskele olmayan kazalara giden zahîre ve türlü bitkiler gibi başkaca idâre olunan duhân-enfiyye, müskirât, keresteden başka bütün mal ve eşyadan olduğu açıkca belirtilenlerden gümrük resmi tarifesi gereğince verecekleri ilânlarıyla bilinen ve tanınmış olmayan eşyanın gümrük resmi dahi piyasa değerinde %16 indirilerek kusur kıymetinden %9 âmediyye ve %3 reftiyye alınarak tahsil edilecektir. Kara gümrükleri birbirlerinin tezkirelerini kabul edip, değer vereceklerdir. Tekrar gümrük resmi alınmayıp piyasa kıymeti konusunda tacir ile anlaşılmadığı durumda da aynen alınacaktır²⁶⁰.

²⁶⁰ Düstûr, Cilt:2, s.555-556-557

Tablo 19. Belgrad ve Sırbistan Gümrükleri 1

Mal/Eşya/Erzak/Ülkeler	Alındığı Yer	Alınan Gümrük Türü	Alınan Gümrük Oranı	Açıklama
Avusturya ürünü olup Belgrada, İstanbul'a ve Selanike gidecek olan mal	-----	-----	1 Akçe gümrük resmi talep edilmez (Yani hiçbir şekilde gümrük resmi alınmayacağı)	Sadece ilmuhaber verir
Avusturya ürünü olup Belgrada gelen mal	-----	-----	%3	Tarife gereği
Avusturya malı olup Belgrad'da kullanılırsa	-----	-----	%3 %2	Tarife gereği Ekrüsûm
Belgrada gelen ve satışı yapılmayan ve başka yere nakledilen mallar	-----	-----	%3	Ticari yedleri gereği gümrük resmi
Nakledildiği yerden bu tezkireye sahip olan mallar İstanbul, Selanik, Rumeli, Anadolu'nun neresinde olursa olsun %2 ek rûsûm vermek zorunda	-----	-----	%2	Cins, adet, miktar gösteren tezkire ve %2 ek rûsûm
Avusturya ya da Sırbistana kullanılmak üzere İstanbul ve Selanik'den gönderilen eşya	İstanbul ve Selanik	-----	%12	Gümrük resmi
İstanbul ve Selanik gümrüklerinden Belgrada giden mal	İstanbul Selanik	-----	%9 %3	Gümrük resmi Tezkire şerhi konulacak
Gümrük olmayan kazalarda Osmanlı İmparatorluğu ürünü olarak Sırbistana giden mal ve eşya eğer gümrüğe uğramaz ve tezkireside yanında olmazsa	Hazîneye gönderilmek Belgrada	-----	%9 %3	Toplam %12 gümrük resmi
Anadoluda ve Rumelideki kara gümrüklerinde iskeleye indirilen eşyadan	-----	-----		Gümrük alınmaz sadece tezkire ve ilmuhaber bırakılır.
Kara gümrüğü olan iskeleye olmayan kazalara giden zahîre-bitkiler-duhân-enfiyye-müskirât ve kereste gibi ne tür mallar olduğu belli olan mallarda	-----	-----	-----	Gümrük resmi alınmaz.
Ne olduğu sistemde açıkça belli olamayan mallar için (yani yukarıdaki mallar dışında yer alan)	Gümrük resmi piyasa değerinden %16 indirilerek	Reftiyye Âmediyye	%3 %9	Gümrük resmi alınır.

Belgrad ve Sırbistan gümrüklerinde yapılan ticârî faaliyetlerde alınan gümrük resmi ile ilgili yapıya bakıldığında; gümrük daireleri olmayan yerlerdeki gümrük gelir kaybını önlemek amacıyla orada alınması gereken gümrük oranlarının gümrük dairesi olan iskele ve kara gümrüklerinde tahsil edilmesi ve gümrük resmi alındığına dair tacire tezkire verilmiş olması ve gümrüklerin birbirlerinin vermiş olduğu gümrük resmi alınmıştır tezkiresinin karşılıklı kabul etmelerinin önemli olduğu belirtilmiştir. Belgrad ve Sırbistan gümrüklerinde ticârî faaliyetlerde bulunan ülkeler, Avusturya, Osmanlı İmparatorluğu, İstanbul, Selanik, Belgrad, Rumeli, Anadolu ve Sırbistan olmuştur. Bu gümrüklerde yapılan ticârî faaliyetlerdeki gümrük resim oranlarının belirlenmesinde ülkelerle yapılan ticâret anlaşmaları da önemli olup;

“1278 (1861) yılında Avusturya devleti ile imzalan anlaşması maddeleri gereğince, Avusturya ülkesi ürünü olan ve Avusturya hududundan Bosna Hersek eyaletlerine ithâl edilecek mal ve eşyanın kayıtlarında %6 ithâlât gümrük resmi ve eyaletin ürünü olan ve Avusturya ülkesine ihraç olan mal ve eşyadan %1 ihrâcât gümrük resmi alınmıştır. Bu yöndeki hüküm iptal olunmuştur. Birinci ve ikinci bendler üzerine verilen şerhler gereğince, birinci ve ikinci bendler üzerine verilen gerekler ve bendlerin ticâret anlaşmalarının düzenlenmesinden sonra memleketin, Sırbistan ve Osmanlı İmparatorluğu’nun sair taraflarından nakil olan ve geçirilen dâhilî emtia ve eşyanın kurallar gereğince %8 gümrük resmi mahrec gümrüklerinden, Sırbistan memleketi ürünü olup Osmanlı İmparatorluğu sâire taraflarına vürud eden emtia ve eşyanın eskiden olduğu gibi %5 gümrük rûsûmu mevrûd gümrüklerinde alınacaktır.

Fakat yabancı ürünü olup gümrüğe doğrudan doğruya ve gerek aktarma yoluyla Sırbistan memleketine nakledilen emtia, erzak ve eşyadan kullanılmak için karaya çıkarılmazsa gümrük rûsûmu Osmanlı İmparatorluğu’nun herhangi bir limanına ve iskele gümrüklerinde alınmayıp Sırbistan memleketinden gümrüklerinde alınacağı bundan böyle Sırbistan ve memleketine kara yoluyla Osmanlı İmparatorluğu’nun sair taraflarına gelecek yabancı emtia, erzak ve eşyadan %8 gümrük resmi doğrudan doğruya ticâret anlaşmalarında yer alan maddeler gereği idâre olunan Osmanlı İmparatorluğu’nun mevrûd gümrüklerinde alınacaktır.

Bu tarife oranları 1278 (1861) yılında imzalanan ticâret anlaşmasının ilk iki bendindeki hükümlerine göre düzenlenmiştir. Bu benddeki emirler sürekli geçerli olup dâhilî sarfiyâtın gümrük resmi %8 olarak 1282 (1866- 1867) tarihli Tezkire-İ Sâmiyye’de yer almış hükümlere göre yapılır. Padişah emri üzerine tam olarak tarifeden çıkarılıp raic tahvili (piyasa değişimi) olunmuş dâhilî ihrâcât tarifeleri zeyillerinden açıkça belirtilmiş olduğu üzere kıymet değeri senedine gümrük resmi alınacak erzak ve eşyanın kıymetlerinden %10 iskonto indirimi yapılacağı açıkça belirtilmiştir. Eşyanın dâhilî sarfında kıymetlerinden de %10 iskonto indirimi alınacaktır²⁶¹.

Tablo 20. Belgrad ve Sırbistan Gümrükleri 2 (Ticâret Anlaşmalarına Göre Alınan Gümrük Tarife Oranları)

Mal/Eşya/Erzak/Ülkeler	Gümrük Yeri	Alınan Gümrük Türü	Alınan Gümrük Oranı	Açıklama
1278 (1861) yılında Avusturya ile imzalanan ticâret anlaşması gereğince	-----	-----	-----	-----
Avusturya ürünü olup Bosna Hersek’e ithal olunan eşya	} Zamanla bu hüküm Fesh edilmiştir.	-----	%6 ithâlât	Gümrük resmi alınır
Bosna Hersek ürünü olup Avusturya ya ihraç olan mal veya eşya		-----	%1 ihrâcât	Gümrük resmi alınır
Avusturya’dan Sırbistan’a ve Osmanlı İmparatorluğuna nakil olan ya da geçirilen eşyalar	mahrec	-----	%8	Gümrük resmi alınır
Sırbistan ürünü olup Osmanlı İmparatorluğuna gönderilen mal veya eşyadan	mevrûd	-----	%5	Gümrük resmi alınır
Yabancı ürünü olup gümrüğe doğrudan doğruya ve aktarma yoluyla Sırbistan’a nakil olan emtia, eşya ve erzak kullanılmak için karaya çıkarılmazsa	-----	-----	-----	Osmanlı İmparatorluğunun herhangi bir limanında gümrük resmi alınmaz. Direk Sırbistan da alınır.
Sırbistan’dan Osmanlı İmparatorluğuna gelen emtia, erzak ve eşya	mevrûd	-----	%8	Ticâret anlaşmaları gereği Osmanlı gümrüklerinde alınır.
Zeyillerde yer alan hükümlere göre; kıymet değeri senedine göre gümrük resmi alınacak olan erzak ve eşyanın değerinden			%10 iskonto indirimi yapılarak	Gümrük resmi alınır
*%8 olarak alınan gümrük resmi oranları 1682 yılında imzalanan Tezkire-i Sâmiyye’de alınan kararlar gereğince alınmamıştır.				

²⁶¹ Düstûr, Cilt:2, s.556-557-558

Osmanlı İmparatorluğu'nda gümrük işlemleri kayıtları düzenli olarak çeşitli isimlerle tanımlanan defterlere kaydedilmiştir. Osmanlı gümrük kayıtlarını belgeleyen defterler içerdikleri bilgilere göre birkaç grupta toplanmıştır. Bunlar “mufassal defterler, icmâl defterleri, teslimat- bakaya defterleri, muhasebe defterleri, vazife defterleri, ahkâm defterleri” dir²⁶².

Bu defterler gümrükte yapılan işlemlerin hesaplarının günü gününe tutulduğu defterler olup, genel olarak belli bilgileri içermekle beraber, bu bilgiler gümrükte yapılan işlemlere, gümrükten gümrüğe ve bazen aynı gümrükte bile farklılıklar göstermiştir. Bu yapıya uyan aşağıdaki örnekleri vermek mümkündür;

1. Deniz yoluyla yapılan ithâlât ve ihracat kayıtlarında alınan vergi türünün, daha çok âmediyye ve reftiyye olarak alındığı, gemilerin isimleri, iskele isimleri vb.. bilgilerin yer aldığı sevahil (sahil) gümrükleri,
2. Yabancı kara gümrüklerinde, daha çok tarife gereği,
3. Memleket gümrüklerinde mahrec nizâmnâmesi dikkate alınarak işlemlerin yapılacağı,
4. Belgrad ve Sırbistan gümrüklerinde işlemlerde ilmuhaberin çok önemli olduğu,
5. Kadim kara gümrüklerinde kefil belgesi ve ilmuhaber belgesinin işlemlerde önemli olduğu ve bunlara bağlı olarak gümrük işlemlerinin yapıldığı görülmüştür.

Gümrükte yapılan faaliyetlerin işlemleri defter türlerine göre usulüne uygun bir şekilde işlenmiştir. Mufassal defterler, teslimat bakaya defterleri, ahkam defterleri yanı sıra, icmâl defterleri, görev defterleri, rikat (rikata) defterleri, ambar defterleri, yevmiye defterleri, sandık defterleri, sundurma defteri, gümrük defterleri, yıllık esas kayıt defteri, vâridât defteri, özet defterleri, zimmet defteri, tahrir defterleri, bütün defterleri, müfredat defteri, rüsûmât defteri, tahsilât defteri, şubut defteri, T cetveli gibi, on numaralı, sekiz numaralı, numune, görev defterleridir.

²⁶² Kütükoğlu, a.g.e., s. 220

Defterlerden gümrük işlemlerinin düzenli bir şekilde yapılıp yapılmadığı takip edilmiştir. Bu belgelerde ki kayıtlar sayesinde Rûsûmât Emâneti kuruluncaya kadar Osmanlı İmparatorluğu gümrükler arası ticârî faaliyetlerde meydana gelebilecek problemlerin neler olduğunu da kolay bir şekilde takip edebilmiştir.

Gümrüklerin genel işleyişine dair kurallar: Bu bölümde gümrüklerin genel işleyişi ile ilgili bilgilerin yanı sıra, ticârî faaliyetlerin kimlerle gerçekleştirildiği ve bu faaliyetlerde uygulanan gümrük oranları, gümrük türleri ve ticârete konu olan mal gurupları hakkında bilgi verilmiştir.

1. “Yabancı tacirin Osmanlı ülkesine getirdiği ve Osmanlı İmparatorluğu’ndan alıp götürdüğü bütün eşyanın gümrük resmi tarife gereğince ihracının kıymetinden %16 ve ithalinden %20 indirim yapılarak alınacaktır. İsmi mevcut kayıtlarda bulunmayan ya da ismi yazılı olupta konusu geçmeyen ve raic bırakılmış olan eşyadan raic kıymetine göre bir hesap yapılarak ihrâcât ise yazıldığı şekilde raic olarak kıymetinden %16 indirim yapıldıktan sonra geri kalan kısımdan %9 âmediyye ve %3 reftiyye ve ithâlâtta ise gene kıymetten %20 indirim yapıldıktan sonra %3 âmediyyesiyle anlaşma şartlarına göre olan şekilde uygulamak üzere %2 ek gümrük resmi alınacaktır. Bu indirim maddesi kara hududu gümrükleri hakkında olan açıklamalarda açıklandığı gibi Bosna Hersek eyaletlerinden Avusturya’da kullanılmak üzere gönderilen ve Avusturya’dan eyalete satılmak için gelen emtia, eşya ve erzak hakkında geçerli olmayıp onların ta’mîm kayıtlarından %3 gümrük resmi alınacaktır ve İran memleketi ürünü olup Osmanlı İmparatorluğu’na gelen mal-eşya ve erzaktan da ta’mîmden hareketle %4 gümrük alınacaktır.
2. Osmanlı İmparatorluğu iskelelerine indirildiğinde orada % 9 âmediyyesi verilmiş olan eşya, iskele bulunan yerde satılırsa, bütün dâhilî rûsûmât bedeli olan eşyaya % 9 gümrük resmi verilmiş olarak kabul edilecektir. Bu orandan fazla bir akçe bile gümrük resmi alınmayacaktır. Eğer eşya önceki iskeleden gemiye yüklenir ya da karadan başka bir yere nakledilerek ulaştırılırsa, önceki zaman yeni tarife ve kurallara göre % 3 reftiyye gümrüğü tahsil edilecektir. Ticârî yedlerine verilecek tezkirelerine eşyanın cinsi, miktarı, âmediyye ve %12 reftiyye gümrük resmi alındığı tarih...vs. Bütün

ayrıntlarıyla yazılarak gittiği yerlere de tezkiresiyle uygulanmak üzere belgeleri verilecektir. Eğer çıktığı yerden alınan eşya, tezkiresinde kayıtlı olan miktardan fazla olduğuna inanılırsa fazlası gümrükten kaçırılmış demek olacağından fazla gelen eşyanın vermesi gereken gümrük resmine verdiği yerde iki kat fazla olarak tahsil edilecektir²⁶³”.

Tablo 21. Gümrüklerin Genel İşleyişine Dair Kurallar

Mal/Eşya/Erzak/ Ülkeler	Gümrük Türü	Gümrük Oran	Gümrük Yeri	Raic	İskonto	Açıklama
Yabancı tacirin Osmanlı ülkesine getirdiği ya da	-----	-----	-----	-----	%20	İthalinden
Osmanlıdan kendi ülkesine götürdüğü bütün eşyanın	-----	-----	-----	-----	%16	İhracından
Mevcut kayıtlarda ismi olmayan ismi yazılı olup konusu geçmeyen	Âmediyye	%9	-----	Raic kıymet üzerinden	%16	İhrâcâtan
	Reftiyye	%3				
	Âmediyye	%3	-----	-----	%20	İthalatta
	Reftiyye ek gümrük resmi	%3 %2 ek				
Bosna Hersek'ten Avusturyaya gönderilen ya da Avusturya'dan Bosna Hersek'e gönderilen mal ve eşyadan	-----	%3	-----	-----	-----	Gümrük resmi
İran ülkesi olup Osmanlı İmparatorluğu'na gelen mal, eşya ve erzaktan	-----	%4	-----	-----	-----	Gümrük resmi
Osmanlı İmparatorluğu'na gelen ve %9 âmediyyesi verilen eşya iskelede satılırsa.	Âmediyye	%9	-----	-----	-----	% 9 bedeli ödenmiş olduğu için gümrük resmi alınmaz.
Eğer eşya iskeleden gemiye yüklenir ya da kara yoluyla başka bir yere gönderilirse	Reftiyye	%3	-----	-----	-----	%12 gümrük resmi alındığını gösteren tezkire verilir
Eğer tezkirede kayıtlı olan miktardan fazla bir eşya tutarı olursa (kaçak olduğu düşünülecek ve 2 kat fazla gümrük resmi alınacaktır).	-----	-----	-----	-----	-----	-----

²⁶³ Düstûr, Cilt:2, s.558-559

“Yabancı ülkede gemiye yüklenen ve İstanbul’a gelen zahîreden karaya çıkarılmayarak geldiği gemi ile ya da toprakla ilgili bazı ürünlerin başka bir gemiye açıktan aktarma yapıp olduğu yerden uzağa nakledilen zahîreden rûsûmât gümrüğü alınmayacaktır. Bu aktarma yapılan zahîre, bulunduğu yerden uzağa gönderilmiş ve İstanbul’a geldiğinde güvenlik birimleri tarafından yapılan kontrol sonucunda bunun anlaşılması yüzünden kurallar gereği hareket edilerek gümrük resmi tam olarak alınacaktır. İstanbul iskelelerine yanaşarak müşterisini bulup bir miktarı veya yarısını kile ile ölçerek çıkarıp satarsa bu miktarın gümrük resmi anlaşmalarına göre tahsil edilecektir. Aktarma kusuru olarak duran gemide bulunan ve İstanbul’da satılmayıp başka bir gemiye, kayıklara yüklenirse, başka bir yere gönderilecek olan zahîre yabancı ülkeden başka Osmanlı İmparatorluğu’nun her neresine gönderilirse gönderilsin dürüst bir ticârî uygunlukla, âmediyye ve reftiyye gümrük resmi İstanbul zahîre gümrüğü tarafından alınacaktır²⁶⁴”.

“Tacirin dışarıya götüreceği ipekten ve gerekse kozadan sair emtia ve eşya benzeri şeylerden anlaşma gereğince iskeleye geldiğinde indirildiği zaman % 9 âmediyye, gemiye yüklenmesinde de % 3 reftiyye resimleri alınacaktır. Tacir malını dışarı götürmeyip de deniz yoluyla Osmanlı İmparatorluğu’nun bir iskelesinden diğer bir iskelesine götürüldüğü halde gümrük resmi verilmiş olduğunu belirten tezkiresinin gösterirse, gümrükte tekrar gümrük resmi talep alınmayacaktır. İpek ve koza iskele olan yerlere gitmeyip de bir ülkenin iç kısımlarına nakledilip gönderilirse, kadim kara gümrüğü olan yerlerde... sair mal, eşya hakkında alınan muamele işlemleri uygulanacaktır.

Gümrük alınmayan yerlerde gümrüğü alınmamış ipek ve kozanın gönderilip satışı, kullanımı yapıldığı için, iç ticâret faaliyeti sayılıp o yerden dışarıdan başka bir yere giderse de rûsûmât ödemesi gerekecektir. Kozalar Osmanlı İmparatorluğu’nun bir iskelesinden fabrika olan diğer bir iskelesine nakledilerek orada bulunan fabrikalarda ipek üretimi yapılırsa bu anlamda, gümrük resmi ödemesi yapılmış ve tezkireler verilmiş olan kozalardan imâl edilecek ipekten tekrar gümrük resmi alınması gerekli olacağından gümrüklerde bunlarla ilgili defter kayıtları tutulacaktır. Bu bağlamdaki tezkireler ile gelen kozanın miktarı, getiren fabrika, tonu, ismi,

²⁶⁴ Düstûr, Cilt:2, s.559

şöhreti... gibi bilgileri kayıt altına alınacaktır. Kozanın fabrikaya naklînin ruhsatı verilip bu kozanın dört kıyyesine bir kıyye yani yüz kıyye kozaya bedel yirmibeş kıyye ipek alınmaktadır. İpekten iskeleye gelişinde ihracında gümrük alınmayıp ondan fazla meydana gelecek ipekten gerekli olan gümrük resmi tamamen alınacaktır²⁶⁵”.

Gümrük tarifesinin sonradan bitmesi yüzünden İstanbul’da düzenlenen yeni bir tarife yayınlandıktan sonra eski tarife ile yeni tarife açıklamasına göre meydana gelecek olan farklar hazîneye iade edilecektir.

Aşağıda özel durumlar hariç, gümrük resminin talep edilmediği ürün türleri ve durumlar açıklanmıştır.

“Gümrük resmi peşin verilmeyip hesabı açık isteyen gerek Osmanlı Devleti ve gerek yabancı devlet tacirinden gerek Osmanlı ülkesi gerek yabancı ülkesi olsun gümrük resim miktarı tamam olarak % 10 kalemiye resmi alınıp pırlates açmayarak gümrük resmini peşinen ödeyen tacirden başka gelip geçenlerin gümrüğü verilmiş eşyasından meydana gelmiştir. Yakın ve uzak kavramından hareketle bir akçe bile gümrük resmi talep edilmeyecektir. Rüsûmât gümrüğünde gümrük resmi alınmak için gerekli olan tezkire Tophane-i Amire’de basılıp oradan iade edilecektir.

Kumpanyanın marifetiyle inşa edilen ve bundan böyle inşası yapılabilen demiryolu vesair bu mantıkta olağanüstü imâlat için isimleri gereğince tutulacak ve kullanılacak eşyadan gümrük resmi alınmayacaktır. Ticâret kurallarına göre, nakil olmayan elbise ve kullanılan resmi elbiseden hiçbir yerde gümrük resmi, rüsûm sair ismi altında bir akçe bile gümrük resmi talep edilmeyecektir. Gümrüklerde gümrük resmi alınmak ya da tezkiresiyle uygulama yapabilmek için gümrükce gereğine göre gümrükçüler taraflarından tartılarak eşyadan kantar parası alınmayıp yağ ve şıra zımmında ya da başka bir sebeple en yetkili kişi kendi rızasıyla tarttırmak isterse önceden belirlenen kantar resminide iade edecektir²⁶⁶”.

²⁶⁵ Düstûr, Cilt:2, s.560

²⁶⁶ Düstûr, Cilt:2, s.561

“Her bir yerde alınan gümrük resmi için gümrük yetkililerine verilecek tezkireye göre alınan gümrük resim miktarı, eşyanın cinsi, adedi ve benzeri bilgileri hesaplanarak kaydedilerek gümrük resmi alınmış ise görevliden açıklama ve bunu yazıyla belgeleyen bir işlem yapılacaktır. Bir iskelenin ait olduğu kazaya dahil olan ve orada bulunan mal kendi halkının kendi evlerinde kullanılmak üzere getirecekleri erzaktan gümrük resmi alınmayacaktır. Gümrükte tezkiresiyle gümrüklerin birine arka arkaya gelen ve biriken eşya tezkiresiyle kontrol edilip kurallara göre işlem yapıldıktan sonra malın geldiği tarih birebir tezkiresine şerh düşülerek yazılacaktır.

Gümrükçe kira parası alındıktan sonra önce eşya eksiksiz tam olarak önce orada kullanılırsa ilk önce tezkire sahibi yedinde kabul edilecektir. Eğer orada kullanılmazsa tapu ya da bir miktarı tekrar başka bir yere gönderilecek olursa, keyfiyet sahibinin yetkisinde tezkire tekrar karşılarna çıkacaktır. Şerh verilerek yani içerideki tezkirede kayıtlı olan eşya filan tarihte falan gümrüğe gelmiş ve tezkiresiyle işlem yapılmış olduktan sonra şu kadarı satılarak kusuru ya da satılmaksızın tapu tekrarı falan yere gönderilmiştir diye ayrıntılı bir yazılı bir belge sahibi yetkisinde verilerek geçişine izin verilecektir. Fakat bu çeşitte ve sahibine iade olunacak tezkirede kayıtlı olan eşyadan birkaç kişiye satılmış olup da her biri bir tarafa gidecek ve bu tezkirede yer alıp da talep ettikleri halde bunlara başka başka tezkireler verilmeyip eski olan tezkirede geçersiz kabul edilecektir²⁶⁷”.

“Hububat cinsi ifade edilen ürünler ve bunlardan tahin işlem görmüşse ve Osmanlı İmparatorluğu’nda kara yoluyla İmparatorlu’ğundan neresine giderse gitsin gittiği yerlerde bir akçe bile gümrük resmi alınmayacaktır. Her ne zaman sahile indirilip iskeleden gemiye ve kayıklarla yükleme olursa önce % 12 gümrük resmi alınacaktır. At, beygir, sığır, camus, soğan ve samandan da gümrük resmi alınmayacaktır. Fakat deniz yoluyla yabancı ülkeye naklinde tarifede yazılı olmayıp sair raic bırakılan eşyanın kıymetinden sevahil gümrüklerinde (sahil gümrüklerinde) gümrük resmi alınacaktır.

İmparatorlukta askerliğini bitirip tezkiresi verilen ve yerlerine yenisi alınan askerler için alınacak olan zahîre gerek memleketin iç taraflarına satmak için

²⁶⁷ Düstûr, Cilt:2, s.561-562

gönderilsin gerekse ülkeden gemiye yüklensin ve nakledilsin gümrük resmi talep edilmeyecektir. Gerek devlet malı olan, gerek kişinin yetkisinde olan gümrük memuruna sair yerlerin belirlenen kiralari mültezimlerin yönünden mahalleri emval sandıklarıyla kişiye ayrıca verilecektir. Emtia gümrüklerinin işlemleri yetkisinde olmayan ve ilerlemesine müdahale etmeyen eşya gümrükleri iş bu emtia gümrüklerinin dışında olduğundan emtia gümrükçüleri tarafından müdahale edilmeyecektir²⁶⁸”.

“Çeşme kazasından gelen ve gerek ham olarak gerekse de işleminden geçirilerek yalnız yabancı ülkeye gönderilecek olan abaniye (ibaniye) taşları ve değirmen taşlarından gümrük resmi alınacaktır. İstanbul gümrüğü ve bağlı gümrüklerden başka gümrüklerde ticâret için olmayıp askeriye için imâl edilen elbise, kışlık elbise, aba ve çukalarının izni alınarak satın alınmaları ve yapağıdan ve Feshane-i Amire’den olan İspanya ağnamının yapağısından gümrük resmi talep edilmeyecektir²⁶⁹”.

Yazılan kurallara göre gümrüklerde yabancılardan gümrük alınacaktır ve gümrükçüler tarafından bu kurallara aykırı hareket edilmeyecek ve ticârî faaliyetleri zedeleyecek bir davranışta bulunulmayacaktır. Gümrüklerin genel işleyiş sürecine bakıldığında; gelen-giden mal ve hizmetlerde tarifeler gereği yapılması gereken iskonto indirimi yapıldıktan sonra, gümrük türü olarak daha çok âmediyye ve reftiyyenin alınmış olduğu, mal türleri olarak da daha çok zahîre, İspanya yapağısı, değerli taşlar (değirmen taşı), müskirât, askeri elbise yapımı için gerekli olan hammaddeler, çeşitli hayvan türleri, ipek, koza gibi türler görülmüştür. İşlemlerde tezkire önemli bir belge olarak işleri görmektedir. Bu tezkireler sayesinde gümrükte yapılacak olan bir kaçakçılık faaliyetinin de yapılabileceğine inanılmıştır.

İstanbul Gümrükleri İle Bağlı Gümrükler İşlemleri: (Aşağıda Fi-Rebî-ül-âhır sene 1277 (1860) yılı itibariyle gümrüklerde memurlar, sefarethanelere gelen eşya ve sahibi ölen eşya aktarma işlemleri ve iskele işlemleri hakkında bilgi verilmiştir). Gümrük işlemlerinde görev alan memurlar ve uymaları gereken kurallar

²⁶⁸ Düstûr, Cilt:2, s.562-563.

²⁶⁹ Düstûr, Cilt:2, s.563-564.

(izin, rüşvet, alım-satım işlemleri, açgözlülük, işlemlerde yapılan hatalar, maaş kesimleri... vb.) gibi konularla ilgili bilgilerin yanı sıra Galata ve Gürcü kapısı kara gümrükleri hâsılatı ve bunlara ait bilgiler, Rumeli'den Osmanlı İmparatorluğu'na gelen ürünler ve alınan gümrük oranları (ürünler, sim zir, gümüş, mücevherat) muayene işlemleri, gümrüğe mal getiren tüccarlar arasında meydana gelen anlaşmazlıklar ve bunların giderilmesi için yapılan işlemler, aktarma işlemleri ve iskele işlemleri ile ilgili bilgiler açıklanmaktadır.

Gümrük ambarlarına gelen ve aktarma işlemleri sırasında zarara uğrayan eşya (maliye nezâretinden 12 kanuni evvel 1325 (1907) yılında 229 nolu tezkiresinde gümrük ambarlarına aktarma yoluyla gelen eşya ile ilgili olarak); Maliye nezâretinden 12 Kanuni Evvel 1325 (1907) yılında 229 nolu tezkiresinde gümrük ambarlarına gelen ve burada bir zarara uğrayan eşyanın bedelinin en kısa sürede tazmin edilmesi gerektiği açıklanmıştır. Bu tazmin işlemini rûsûmât müdüriyetinin yapacağı ve bunu 1334 (1918) yıllık bütçesinde (112) nolu belgede bu tazminatın rakamla gösterileceği açıklanmıştır. Bu tazminin yapılabilmesi için bütçeye ek 30.000 liranın ayrılarak ilave edilmesi ve ödemenin bu meblağda yapılması açıklanmıştır²⁷⁰. İstanbul ve bağlı gümrüklerde çalışan görevlilerin yapmakla yükümlü oldukları sorumluluklara aşağıda yer verilmektedir:

Memurlar;

1. “Gümrükte çalışan görevlilerin bir üst yetkiliden izin almadan tatil yapmaları, işe gelmemeleri durumunda derhal bir ilmuhaber ve imzalı belgelerle beraber muhasebeye bildirilecektir. Bu şekilde çalışılmayan günler için memurun maaşı kesilecektir. Yapılan bu işler bir defter tutularak kaydedilecek ve her ay sonunda defter emânet gümrüğüne (gümrük emânetine) gösterilecektir. Ayın ilk on gün sonrası bu tutar gelir olarak kaydedilecektir.
2. 1.maddede üst düzey görevlilere bağlı olarak çalışan memuruna amiri yasal olarak izin verme yetkisine sahiptir. Bu izin üç günden fazla olmayıp, eğer bu süreden fazla bir izne ihtiyaç duyulursa da bu durum yazılı olarak dilekçeyle açıklanacaktır. Kaç gün izin verilirse emânet tarafından belirtilen yazılı

²⁷⁰ İ.Duit, 95/54, 50-2/35/73

belgeye ve dilekçeye bağılı olarak kaç gün izin verildiğı yetkili tarafından açıklanarak, bunun yanı sıra izin için kendisine bıraktığı başvuru belgelerini de saklayacaktır.

3. Eğer üst düzey görevli kendi emri altında çalışan memurun işe gelmediğini zamanında tespit etmeyip, bunu imzalı ilmuhaberle bildirmediğı takdirde yasal olarak sorumlu sayılacaktır.
4. “Deniz yoluyla ve kaçak olarak bir eşya çevrilip gümrüğe geldiğı zaman kontroller sonucunda eşyanın kaçak olmadığı anlaşılırsa bunu yapan memurun rüşvet ve açgözlülük gibi hırslarından ötürü böyle davrandığı düşünülerek memur hemen görevinden uzaklaştırılacaktır.
5. Gümrüğe gelip giden tacir ... sair yolcular eşyasını gümrüğe getirip muayene usulünce gerekli olan gümrük rüsûmunu ödedikten sonra memur tarafından ilmuhaber ya da gümrük tezkiresine ek olarak gümrük resmi almak gibi ya da en sonda bir vesileyi kullanarak bir habbe dahi alındığına kanaat getirilirse o memur görevinden hemen uzaklaştırılacaktır.
6. Gümrükte yapılan bütün işlemler kanunlarda yer alan maddelere göre işlemektedir. Eğer buna karşı tavır takınan memur olursa ve uyarılara rağmen hâlâ aynı tavrı sürdürüyorsa görevinden derhal uzaklaştırılacaktır.
7. Gümrüklere gelip giden tacirin taraflarından gümrüklere bildirilmiş olan ve işlemleri takip edecek tüccarların, yolcuların... vs. ve bunlarla ilgilenecek gümrük memurlarının Osmanlı İmparatorluğu’nun temsil etmeleri sebebiyle kişinin namusuna ve görevini yapmasına engel olacak her türlü uyumsuz durumdan sakınması gerekecektir. Aksi taktirde bunu yapan memur eğer bu tutumu ilk defa sergiliyorsa, sadece bir derece düşümü yapılacaktır²⁷¹”.
8. Hademelerden bazıları maaşlarına mahsuben vezneden ödünç para isterse bundan sonra hiç kimse hakkında bu sistemin uygulaması ile ilgili işlem yapılmayacaktır. Bir ay geçmedikçe kim olursa olsun maaşından hesaba sayılacak yani mahsuben ödeme yapılmayacaktır.
9. Gümrüklerde görevli hademelerden birisi başka bir gümrük hizmeti ile uzak ya da yakın bir yere gönderilecek olduğunda, eğer gitmezse, göreve gitmeme sebebi bu görevliden gümrük emâneti tarafından sorulacaktır. Eğer memur bu bağlamda geçerli kurallara göre özür beyanında bulunursa, gitmemesi mazur

²⁷¹ Düstûr, Cilt:2, s.566.

görölüp, göreve devam kararı verilirken, özür beyan etmemesi durumunda da, görevinden hemen çıkarılacaktır.

10. Osmanlı İmparatorluğu ürünü olan eşyalar İstanbul gümrüğüne getirilip Avrupa'dan gelen eşya ise Galata gümrüğüne ihraç edilecektir. Fakat bu Avrupa malından ilk andan âmediyye resmi ile ek gümrük resmi vermek üzere diğer gümrüğe imza veren tacirin malı bu kurallardan ayrı tutulan İstanbul gümrüğüne çıkarılacaktır **(Anlaşma yenilendikten sonra bu âmediyye ve ek resim Lağv edilmiş yalnız bir kereye mahsus ve oranı belli olan resim alınmıştır)**²⁷².
11. “Galata, Gürcü kapısı ve kara gümrüklerinin günlük gelirleri hangi miktara ulaşmışsa bunun günlük hesap pusulası yapıp, hâsılatlarıyla beraber ertesi günün satış gelirleri de hazırlanarak hemen ertesi gün büyük gümrüğe gönderilecektir. Eğer zamanında gönderilmemişse bu işlemi yapan veznedar sorumlu tutulacaktır.
12. Büyük gümrüğün yevmiye sandık hâsılatlarıyla perakende gelirleri, Galata ve Gürcü kapısı, kara gümrüklerinde olduğu gibi yazılı olarak bildirilen gelirler ve borçlar hergün yevmiye pusulaları muhasebe tarafından gelmesi gereken özetleri yapılarak ertesi gün diğer taraftaki emânete teslim edilecektir.
13. Gümrüklere gelen malın sahibi gümrüğünü verdikten sonra bir sebep meydana gelmedikçe o malı gümrükler alıkoyamaz. Fakat şahıs, umum, devlet ve mülkçe miras mazeret olursa, kontrol edilen eşya ve kayıtları tutulan bu çeşitli eşyalar bu kuralın dışında tutularak gümrük emâneti tarafından izin verilmedikçe sahibine verilmeyecektir **(Gümrükte alıkonması gereken eşya ile ilgili gittikçe artan sayıda kurallar konmuştur)**.
14. Rumeli tarafından İstanbul'a gelmekte olan rügan çerviş yedekleri İstanbul emtia gümrüğün iskelelerine ihraç edilmekte olduğundan, bu yedekler gemiden makine aracılığıyla çıkarılacağı için bu yedeklerin makinayla çıkarılacakları her işlemde her yedekten beşer gürüş alınacaktır. Yedeklerin iskelede yapacağı kalabalık, limandaki eşyaların ve balyaların ihracına engel olacağı ve etrafı kirleteceği için iskele başından kaldırılarak gümrük civarına daha uygun bir yere hızla naklî gerçekleştirilecektir. Bu nakilden de her

²⁷² Düstûr, Cilt:2, s.567.

yedek parça için dörder gurus alınacaktır. Eğer yedekler getirildikleri yerden gümrüğe geldikleri tarihten üç gün içerisinde bulundukları yerden alınmazlarsa, malın bırakıldığı yerde kaldığı her gün için beşer gurus arziyye rumi alınacaktır.

15. Osmanlı İmparatorluğu vatandaşı olduğunu yazıyla belirten iki tacir olduğu takdirde malı alıkoymak isteyen tacir üstte beyan edilen kurala göre alıkoyma gereğinin yapılması işini, malını alıkonması anlamında Bâb-ı Âlî yönünden ya da nezâretten alınacak olan emir yazısını göstermesi gerekecektir. Bunu gösteremezse açıklanan kurallar gereği hakkında işlem yapılacaktır.

Sefarethaneler ismine gelen eşyalar hakkında;

1. İstanbul'da eskiden beri var olan yabancıülke sefirleri ile ilgili eşyanın gümrüklerden ihracında gümrüklere havale edilmesi gerekecektir. Bu durum bir fermanla gümrük emânetine bildirilecektir. Emânetin işareti olmadıkça da muhasebeden ruhsat pusulası yazılmayıp ve bunun gibi muhasebe pusulası olmayan hiçbir eşyaya hiçbir memur ruhsat vermeyecektir.
2. Malın ihracıyla ilgili izin senedi Bâb-ı Âlî'nin tatilinde ya da başka bir sebepten dolayı emir belgesi görevliye verilmezse belirlenen iş gecikme olmasın diye o dönem görevlisinin verdiği izin senedinin yerine malı gümrüğe getiren kişinin imzası gümrükçe kabul edilecektir. Belge üzerine şerh düşülecektir ve eşya o kişiye teslim edilecektir. Ertesi gün verilen emir belgesini (yani tatil sonrası) götürüp verdiği zaman kendi imzası kaldırılacaktır. Yeni duruma göre kayıt yapılacaktır. Eğer kişi imzalı izin emrini getirmezse de imzası gereğince gerekli işlemler yapılacak ama bir daha gümrükte imzası kabul edilmeyecektir.
3. Mal gümrüğe haber verilmeden doğruca götürülürse ve gümrük memurları da bunu görürse gümrüğe götürülecek ve gümrükte gereğince kuralına göre açılıp eğer gerekirse muayene edileceklerdir. İki kat gümrük resmi alınacak, fakat bu mantıkla hareket edilen olayda sefâretin en itibarlı tercümanı gümrüğe gelerek bu malla ilgili fermana aykırı davranılmayacağının sözünü vermesi üzerine, yalnız bir defaya mahsus olmak üzere kendilerine ait olan

eşyanın açılmamasını ve kurallar gereği vermeleri gereken gümrük resmi vereceklerini ifade edeceklerdir”²⁷³.

Sahibi Ölen Eşya Hakkında;

1. “Yabancı tüccardan iflas ettiği ortaya çıkan ya da ölenlerin gümrüklerde malının olması, bu malı gümrükten almak isteyenlerin kim olursa olsun kurallara göre devletin sefareti ya da kançılaryası (en yüksek memur) ya da konsoloshanesine müracaat ederek onlar tarafından onaylanmış olan bir sevbelikali gümrük emânetine vereceklerdir.
2. Gümrük emânetinden sevbelikali muhasebeye havale edilip o tacirin bir gün bile zimmeti olup olmadığının kontrolü yapıp belgenin köşesine yazılacaktır. Malı almak isteyen kişi ile tercümanın görüşmesinde gümrük memurları yetkisiyle açılan mal muayene edilecektir. Malın cinsi, miktarı, numarası ve markasıyla ilgili bütün bilgileri deftere kaydedilerek gümrük resmi de hesaplanarak ortaya çıkacak olan rakamda eklenerek tahsil olunacaktır. Ödemeler yapıldıktan sonra, kişide bulunan sevbelikali ile bir makbuz senedi düzenlenip, eşya kişiye teslim edilecektir”²⁷⁴.

Aktarma İşlemleri;

1. “Aktarma işlemi her zaman toplu bir şekilde haftanın her salı pazarı ve yeni köprü arasında yapılacaktır. Aktarma yapılacak mal daha önce kararlaştırılan ve Galata gümrüğü tarafından ayrılan bir transit ambarına götürülecektir. Burada defterlere kayıt edilecek ve eğer gemiden gemiye ya da vapurdan vapura aktarma yapılacak ise bu işlem gümrüğe bildirilecektir. Memur tarafından defter tutularak, tezkiresi alındıktan sonra eşya nakledilecektir. Eğer ifade edilmezse ya da memur tarafından tezkiresi alınmazsa aktarma yapılacak olan malın bu aşamaya kadar tutulduğu fakat kaybolduğu şeklinde açıklama yapılacaktır.

²⁷³ Düstür, Cilt:2, s.577.

²⁷⁴ Düstür, Cilt:2, s.578.

2. Bir mal gümrüklere çıkarıldıktan ve yirmi dört saat boş bir yere bırakıldıktan sonra aktarma yapılmak istenirse; gümrük resmi olarak âmediyye alınacaktır. Fakat aktarma yapılacak olan bu işlem yirmi dört saat içinde mal sahibine haber verilmeyip, mal sahibinin haberinin olmaması ya da kendisine o malı gönderen kişinin emrini her ne sebebe dayandırırda dayandırsın malı vaktiyle almaması meydana gelmişse, o malı götüren gemi ya da vapurun manifestosu görülerek, o malın aktarılacak doğru mal olduğu belirtilerek manifesto onayıyla gümrüğe ait bir işlem olduğu için aktarımına izin verilecektir²⁷⁵”.
3. “Manifaturanın İstanbul gümrüğüne ihracı ve gemiler ile naklî sebebiyle aktarma yapılacak olan eşyalarda, bir yanlışlık olup mal İstanbul gümrüğüne çıkarılmış olursa, ambar defterlerine kayıt edilerek ambarlara konulmadan önce bu işlem yirmi dört saat içinde haber verilmezse o mal için âmediyye resmi alınacaktır.
4. Tüccar kendi hakkını korumak ve malını saklamak zorunda olup, gümrüğün de kendi kurallarına göre hareket etmesi gereklidir. Eğer gümrükçe verilen zaman geçirilirse ki bu zaman on bir saat olup ambarlar kapanmış ve nöbetçilerden başka kimse kalmamış olacaktır. Böyle bir zamanda, gümrük iskelesine yanaştırılan eşya gümrüğe kabul edilmeyecektir. Bu anlamda sorumluluk da tüccara ait olacaktır. Vaktiyle gümrük iskelesine yanaştırılan ve transit olmak üzere ambara ayrılmış olan yerlere kaldırılması baş memura haber verilmiş olan eşya şayet gemiden çıkarılmaz da iskelede kalırsa sorumluluk bu sefer memurlarda olup transit ambarına gönderilecek eşya sahibi tarafından vaktiyle gümrük iskelesine yanaştırılarak durum baş memura bildirilecektir²⁷⁶”.

Yabancı Ülkeye İhraç Edilmek Üzere İskeleden Diğer Bir İskeleye Nakledilecek Emtia ve Eşya:

1. “Yabancı ülkeye ihraç edilecek emtia ve eşyanın Osmanlı İmparatorluğu iskelelerinden birisinden gemiye yüklenmesi yapılacağı zaman, malın sahibi olan tacir reftiyye resmini iskelede ödeyecek ya da malın ve eşyanın iş bu

²⁷⁵ Düstûr, Cilt:2, s.579.

²⁷⁶ Düstûr, Cilt:2, s.580.

iskeleden doğrudan yabancı ülkeye gitmeyip belirtilen diğer iskeleden başka gemiye nakil ile gönderileceğinden mürûriye resmini orada vereceğini açıklama şeklinden birini seçme hakkına sahiptir.

İstediği takdirde önce ya reftiyye resmini, ya da ziyaret edeceği beyan edilerek malın ismi belirtilen diğer iskeleye geldiğinde gösterilen, iskelede yazılı belgeye şerh konularak kendisine iade edilmek üzere birinci iskeleden verilecek olan ilmuhaber ve altı ay süre içinde geri götürmediği halde emtia ve eşyayı Osmanlı İmparatorluğu'nda kullanılmış gözüyle bakılacağı gerekli olan % 1 hesabıyla faizini de ödeyeceğini belirten bir taahhüd senedi verilecektir. Kendisi gümrüğün tanıdık bildik mutemedi olmayan bir kişi olursa, gümrük tarafında kabul edilebilecek taciri de kefil göstermek zorunda kalacaktır.

Getirildikten sonra yerine giden birinci iskele gümrüğü tarafından tacir eşyanın kesin ihraç edileceğini bildirmiş diğer iskele gümrüğüne bunu bildirmeye ve gümrük tarafından da emtia ve eşyanın oraya ulaşmakta olduğu onaylayarak şerhini düşmek üzere kesin ilmuhaber belgesini de vereceklerdir. İkinci iskele gümrüğü tarafından şerh düşülecek olan eşyanın ilmuhaberi altı ay süre içinde birinci iskele gümrüğüne getirdiği anda birinci gümrüğe kayıtlı, tarafına verilmiş olan depozitoyu ya da senedi sahibine iade edecek ve kefil gösterilmişse kefaletini de ödeyecektir.

2. Yabancı ülkeye nakledilecek emtia ve eşya belirtildiği gibi iskeleden diğer bir iskeleye gelip gümrük de ihraç edildiğinde, eşyanın sahibinden reftiyye resminin ödenmiş olduğunu gösteren bir makbuz senedi göstermesini, birinci iskeleden verilmiş olduğu birinci madde gereğince şerh düşülecektir. Yol gösterilen işleme konu olan mal, emtia ve eşya tekrar gemiye nakledileceği sırada reftiyye resminin kendisine ödenmesini ikinci gümrük talep etme hakkına sahiptir. İfade edildiği gibi, bir iskeleden gelerek diğer bir iskeleye ihraç edilecek bu tür emtia ve eşya sahibi malını diğer gemiye yükleme işlemi ve yabancı ülkeye ihraç edilinceye kadar gümrükte bırakmak isterse, Osmanlı İmparatorluğu'nda kullanılmak üzere gümrük içinden beldeye çıkarılmadıkça bir ay süre ile kendisinden arziyye resmi (Arazi Resmi) alınmayacaktır.

Eğer malı ve eşyayı ayırarak ya da bir sebebe dayanarak gümrükten ihraç ile kendi mağazasına nakletmek isterse ya da önce malı birinci iskelede güne başladığı andan itibaren altı ay içinde yabancı ülkeye ihraç olunduğu halde reftiyye resmi arasında bulunan farkı kendisine derhal iade edilecek olan % 8 dâhilî sarfiyât gümrük resmini vermezse de, emtia ve eşya altı ay içinde gemiye yüklenerek yabancı ülkeye ihraç edilecektir. Edilmediği takdirde alınan % 8 dâhilî sarfiyât gümrük resminden başka bunun senet tarihinden itibaren ayda % 1 hesabıyla faizini ödemeye yükümlü olacağını ifade eden bir imzalı senet verecektir. Böyle bir senet verecek olan tacir, gümrüğün bilinen ve sürekli çalışan görevlisi olmaz ve hangi tebaadan olursa olsun gümrük tarafından kabul edilebilecek diğer bir taciri kefil göstermeye mecbur tutulacaktır²⁷⁷”.

Gümrüklere Gelecek Eşyanın Diğer Gümrükte Tekrar Muayene Edilmemesi İçin Kurşun Mührü Usulünün Kabulüne Dair Kurallar: Bulunduğu yerden başka bir yere gönderilmek üzere mahrec gümrüklerine gelen eşya tacirin muayene işlemleri, kuralları vs.. yapıldıktan sonra eşya, gönderileceği yere kadar mürûr edeceği yerlerde, eskiden var olan diğer gümrüklerde tekrar açılarak muayeneye edilmemesi için eşyanın sandık, fıçı, denk ve kapların üzerine dair işlemlerin düzenli olarak uygulanmasına dikkat edilecektir.

1. “Tacirin gerek kara yoluyla ya da deniz yoluyla Osmanlı İmparatorluğu’nun bir yerinden diğer yerine ya da yabancı ülkeye nakledilecek bütün eşyanın, mahrec gümrüklerinde usulü gereği muayene edilerek, gümrük resmi alındıktan sonra kapların üzerine gereğine göre bir veya daha fazla kurşun mührü yapılacaktır. Her gün yeni kaç mühür yapıldığı kurallara göre verilecek isim tezkiresinde belgenin sonunda şerh düşülerek gösterilecektir.
2. Bu mühür tacirin talebi üzerine yapıp talep etmeyenlerin eşyasına kurşun mührü vurulmayacaktır. Eşyanın gönderileceği yere gelinceye kadar uğrayacağı gümrüklerde açılarak kurallara göre muayene edilecektir.

²⁷⁷ Düstûr, Cilt:2, s.583.

3. Bir günden diğerk bir güne her kaba kaç kurşun mührü vurulur ise kurşun ve ipe bağlanacaktır. Her mühür için kurallar gereğı gümrük resmi ile ilgili işlemlerde elli beşer pare gümrük resmi alınacaktır.
4. Belirtildiğı gibi kişinin talebiyle kurşun mührü vurulmuş olan denkler, kaplar vesairenin doğrudan yerlerine nakledileceğı sırada kanuna en uygun olan gümrüklerde kayıtlı adedi belli, marka ve numaraları tezkireye uygun olarak hazırlanacaktır. Mühürlerin iplerinde denk ve kapların içine sonradan gümrük temsilcileri ve yetkilileri tarafından gümrük emâneti huzurunda açılarak, zayi kıymeti mutlaka kontrol edilecek ve muayenesi yapılacaktır.
5. Eğer mal gümrüğe çıkarıldıktan sonra eksiklik varsa, durumla ilgili görevli hakkında gümrük emâneti tarafından soruşturma yapılana kadar hiçbir malın ihrâcâtına izin verilmeyecektir.
6. Geçmişte gümrüğe kabul edildiğı belli olmayan ve ortaya çıkan yeni eşya gümrüğe geldiğinde, gümrük emâneti tarafından soruşturması yapılacaktır. Durum emânetten yazılı belgelerden kontrol edilecek ve doğru sonuca ulaşıncaya kadar (gerekirse malın numuneleri kontrol edilecek) gümrük alım işlemi durdurulacaktır.

Verilecek eda tezkiresi yazılması için; Osmanlı İmparatorluğu’nda gümrük rejiminde mal gümrük olan yerlere girerken ve çıkarken ayrı ayrı vergilendirilmiştir. Bunun sebebi, “malın geldiğı yerde satılmasını sağlamaktır²⁷⁸”. Gümrük resmi genelde kıymet esasına göre alınırken 18. yüzyıldan sonra ise spesifik üzerinde tahsil edilmiştir. İstanbul, İzmir, Antalya, Selanik, Trabzon gibi merkezler hem dış ticârette hem de iç ticâret için önemli limanlar olmuşlardır. Bu limanlarda bu yüzden önemli gümrük merkezleri de yer almıştır. İmparatorlukta bunların “yanı sıra daha az işlek olan limanlarda da gümrükler bulunduğu olmuştur²⁷⁹”.

Osmanlı İmparatorluğu’nda hem iç ticârete hem dış ticârette önemli gümrük limanlarından biri olan İzmir gümrüğündeki kahve işlemleri ile ilgili gümrük resim işlemleri hakkında: “İzmir gümrüğünden kahve tüccarlarından ehli İslam’dan beher kiyeye için cari olan rayiç bedel üzerinden yüzde dört ehli zimmeden

²⁷⁸ Kütükoğlu, a.g.e., s.583.

²⁷⁹ Kütükoğlu, a.g.e., s.583.

yüzde beş gümrük resmi alınmaktadır. Bundan böyle kahvenin cari olan rayiç bedelden %10 düşürüldükten sonra geri kalanı vergiye tabi tutularak hesaplanması ve bu hususta emr-i şerifin çıkarılması²⁸⁰’.

Kara yoluyla yapılan ticârî faaliyetler için de gümrük resmi alınabilsin diye kara gümrükleri kurulmuştur. Bursa, Tokat, Erzurum, Halep, Belgrad, Edirne gibi büyük şehirlerin dışında da başka kara gümrükleri kurulmuştur. Resmini ödeyerek bu gümrüklerden birinden geçen mallar için sahiplerinin eline eda tezkiresi verilmiştir. Eda tezkiresi verilmesinin sebebi, başka bir gümrüğe gelindiğinde aynı mal için gümrük resmi ödenmemesi içindir. Bazen bu durumun tersi uygulamalarda yapılmıştır. Sahil kentlerine gidecek olan malların gümrük resimleri ise kural olarak, çıktıkları gümrükte değil gittikleri yerde alınmıştır. Bu durumda çıktığı gümrükte, tüccara malların cins ve miktarlarını gösteren bir ilmuhaber belgesi verilmiştir. Gittiği büyük gümrükte vergisini ödediği elindeki ilmuhaber de kayıtlı olduğu için de döndüğü zaman ilk gümrükte bu belgeye borcunu ödemiş olduğunu ispatlamak için kullanılmışlardır. Aşağıdaki gümrük işlemlerinde de eda tezkireleri ve ilmuhaber belgeleri kullanılmıştır. Burada ki temel sonuç ise; kaçakçılığın önlenmesi olmuştur.

1. Taşraya gidecek olan yolculardan birine ait olan eşya gümrükte muayene edildiğinde malın cinsi ve miktarı yevmiye defterine kayıt edilecektir. Ödemesi gereken gümrük resmi olduğu gibi hesaplanarak alındıktan sonra kişilere verilecek eda tezkiresine o eşyanın cinsi ve miktarı defterlere eksiksiz olarak kayıt edilecektir. Tezkireyi yazan kâtibin zimmetinde mal olduğu için eğer o deftere yazılan bilgilerin birinde eksik bir bilgi olduğu gittiği yerlerde muayene sonucunda mal fazladır şeklinde bir gümrük resmi alınırsa da gümrüğün alındığı sonradan yazılı olarak imza sahibi tarafından gümrüğe ispat edilirse, tezkireyi yazan kâtipten noksan yazdığı eşya için gittiği yerde her kaç kuruş gümrük resmi alınmış ise tahsil edilerek malın sahibine ödenecektir²⁸¹’. **(Gümrük nâzırlarının görevleri sonradan belirtilmiş olduğundan nâzırlar bu duruma yetkili değildir, hükümleri yoktur).**

²⁸⁰ C.ML 103, Belge 5

²⁸¹ Düstûr, Cilt:2, s.579- 584.

2. Bu tezkireyi yazan kâtip eşyanın geçirilmesi sırasında önce muayene eder. Durumu gözlemleyen memurun eksiktir şeklinde bilgi verirse bu dikkatsizlik gözlemlerle sorumlu olan memurun kendinden tahsil edilecektir. Bu dikkatsizliği bir kez daha tekrar etmesi durumunda görevinden atılacaktır.
3. Eğer eksik olarak yazılan bu eşyanın sahibi, tezkireyi kayda götürüp müracaat eder ve eksik yazıldığı kayıtlardan anlaşılırsa, tezkire dilekçesini de ekleyerek bu durum gümrük emânetinde sandık defterlerinden kaydı yapıldıktan sonra, ihraç edilip sonra eksik yazıldığı bildirilirse, eşyanın emânete ilavesi havale edilmedikçe, eksik yazılan eşya ve tezkireye kim şerh verip onu mühürlerse kurallara uymadığı kabul edilecektir. Memuriyetten ihraç edilerek, gümrükten uzaklaştırılacaktır²⁸².”.

Sundurmalar İşlemine Dair Kurallar;

1. “Büyük gümrük meydanına inşa edilen sundurma ambarları için % 5 gümrük resmi ödenmesi gerekip, her defasında tediyeler imzalanacaktır. İmza veren bâzâr-gâhların malları için yapılmış olduğundan bu sundurmalara uzaktaki mal sahiplerinin malı kabul edilmeyecektir.
2. Sundurma mallarından yukarıda açıklandığı sisteme göre; sırasıyla muayene yerine gelen mal, sahibi olup da malını almadığı zaman yirmi dört saat muayene meydanında bırakılarak belirtilen sürede yine sahibi gelmezse, arziyye ambarına kaldırılacaktır²⁸³”.

Arziyye Ambarı İle İlgili Kurallar;

1. “Tüccar gümrüğe ihraç edeceği bütün mal ve eşyanın gümrüklere ihraç edildiği günden itibaren, bir hafta içinde gümrük resmini ödeyerek malını gümrükten kaldırmazsa, dokuzuncu günden sonra bir hafta olmak üzere ufak sandıklar ile birçok kantardan iki kantara kadar gelen şeker ve büyük şeker fiçileri için onar ve yirmişer kuruş, balya, kafes ve büyük hırdavat fiçisi, iki kantardan yukarı olmak ve beş kantara kadar gelen şeker fiçileri için kırkar

²⁸² Düstûr, Cilt:2, s.570.

²⁸³ Düstûr, Cilt:2, s.570.

para, beş kantardan yukarı olarak on iki kantara kadar olan şeker fiçileri içinde ikişer kuruş arziyye resmi alınacaktır.

2. Her hafta gümrüğe gelen eşya eğer kaldırılmazsa iki hafta için alınan bu arziyye resmi bir kat zamlanmış şekliyle tahsil alınacaktır.
3. Eğer eşya üç haftada yine alınmaz, gümrükte bırakılırsa resmin esası üzerinden üç kat zamlanarak, dörder kuruş ve iki kuruş alınacak olanlardan sekizer kuruş arziyye resmi alınacaktır. Bu miktardaki arziyye resmini ödemeye razı olan tüccarın eşyası istediği gümrükte kalacaktır”²⁸⁴.

Ayni Alınan Eşyanın Saklanması ve Satışına İlişkin Kurallar;

1. “İstanbul ve bağlı gümrüklerde aynen alınan eşya, gümrük görevlisi tarafından alınarak kimseye gönderilmeden, yürürlükte olan kanun gereği mutlaka ambar memuru bulunan yerlere, bütün bilgiler ayrıntısıyla kaydedilerek, büyük gümrük muayenesine teslim edilecektir. Senedini alacak, senet ambar memuru yetkilisinde saklanacaktır. Bu eşya önce müzayedeye konu olursa satılmayıp mutlaka müzayede edilmeksizin satılacaktır²⁸⁵”. Ayni alınan eşyanın saklanması ve satışına ilişkin kurallarda yer alan müzayede satış işlemi ve satışın çeşitli yayın organlarında yayınlama maddeleri ilerleyen dönemlerde kaldırılmıştır.

Tamir Edilmek İçin Gelecek ve Gidecek Eşya İle İlgili Kurallar;

1. “Tamir edilmek için dışarıya gönderilecek olan ya da İstanbul’a bildirilmiş olan mücevherat, altın, sim-i edavat ile benzer eşyalar sahibi tarafından ait olduğu gümrüğe götürülüp gösterilecektir. Kuralı ile eşyanın önceden geçirilmesi, gümrük resmine tabi olduğunu beyan ile kayıtla sabitledikten sonra malın cinsi, adedi, miktarı, sahibinin ismi ve namı defterlere kaydedilerek gönderilecek ya da ithaline izin verilecektir **(Anlaşmalara yenilendikten sonra bu bendin hükümleri genişleyerek devam etmiştir)**.

²⁸⁴ Düstûr, Cilt:2, s.572-573.

²⁸⁵ Düstûr, Cilt:2, s.573.

2. Başlangıçta geldiğinde gümrük resmi alındığı belli olmayan eşya bu kuraldan ayrı tutularak, eşyayı kullananın taşraya ihracında işlemlerde çevirme olursa bunlar hakkında o zaman işlem yapılacaktır²⁸⁶.

Tüccar Tarafından İstenilen Şahâdetnâmelerle İlgili Kurallar;

1. “Gümrüklerden geçirilecek olan eşyanın her ne sebeple olursa olsun gelişi ve ihracıyla ilgili olarak malın cinsi, miktarı gümrük defterlerinde ne şekilde kayıtlı olduğunu gösteren bilgiler, işi bilen tüccar tarafından şahâdetnâme istenildiği zaman yetkili kendine verilen talîmât doğrultusunda, eşyanın geliş tarihi, vapur ya da gemi ile gelmiş olduğu, marka numarası, cinsi, miktarı yazılı olarak, bütün ayrıntılarıyla açıklanarak gümrük emânetine tacirin bir dilekçe ile başvurmasını isteyecektir.
2. Şahâdetnâme istenen eşyanın sahibi malının gümrükte ne şekilde geçişinin olduğunu, yapılan işlemlerin gümrük defterlerinde kayıtlı olan bilgilere göre vermiş olduğu dilekçe üzerine bu kayıtlarla ilgili her türlü soru sorma hakkına sahiptir.
3. Mal ihraç edildikten sonra yapılan kayıt muhasebe kayıtlarıyla tekrar karşılaştırılarak kontrol edilecektir. Kontrolü gerekli görülen kanunlar belgenin kenarına yazılarak gümrük muhasebesine havale edilecektir. Benzer şahâdetnâmenin yazılması için dilekçe tahrîrât kalemine havale edilecektir.
4. Dilekçe tahrîrât kalemine verilip, ihraç ettirilen malın kayıtları ve belgenin kenarına yapılması gerekenlerin yazılması, benzeri şahâdetnâmenin düzenlendikten sonra dilekçenin senet olarak battâliyyede (yani işi bitmiş senetlerin saklandığı torba) saklanacaktır. Sonra, onaylanması gereken bu belgenin muhasebeci tarafından açılarak gümrüğe ait olan büyük mühür ile mühürlendikten sonra mal sahibine verilecektir²⁸⁷.

²⁸⁶ Düstûr, Cilt:2, s.573.

²⁸⁷ Düstûr, Cilt:2, s.575.

Gümrüklerde Alıkonulan Eşyalarda Kayırma Yapılan İşlemlerle İlgili Kurallar;

1. “İki tacir arasındaki işlemlerde eğer kayırma, taraf tutma gibi bir sebep yüzünden problem çıkmışsa; bunların birisi diğerine gümrüklere çıkarmış olduğu ve gümrük resmi ödediği malının bir süre durdurulmasını açıklanıp, mal sahibinin de razı olduğu durumda tartışma sona erecektir. Anlaşmazlıkta haklı olan ortaya çıkana kadar o mal gümrük ambarlarında tutularak saklanacaktır. Eğer mal sahibi buna razı olmazsa, malını talep edecek ve tacirin ikisi de bir devlet tebaasından ise yani ikisi de İngiltere ve Fransa gibi birbirini dost sayan ülkelerdense malın alıkonması kendileriyle uyumlu, kendilerine uyan devlet sefareti ya da konsoloshane tarafından gümrüğe bir beyânnâme götürüp, senet olarak gümrüğe verilip, burada belge saklanarak mal alıkonulacaktır.

Osmanlı İmparatorluğuna gümrük ambarlarına gelen ve zayi olan eşya;

“Belge maliye nâzırı tarafından yazılmıştır. Gümrük ambarlarına gelen ve zayiye uğrayan eşyanın bedelinin (silinmiş mal) kaydı şeklinde bir belge hazırlanarak mal hayrı itasına göre, Rüsûmât Genel Müdürlüğü’nün 1335 (1919) bütçesinde yer alacak bir madde kaydedilerek gösterilmesi gerektiği açıklanmıştır²⁸⁸”.

Osmanlı İmparatorluğuna gümrük ambarlarına gelen eşya;

Gümrüğe gelen eşyalarda eğer bir problem olursa, bu problemin çözümlenmesi için Rüsûmât İdâresi tarafından bu masrafın karşılanması için tazminat ismiyle bir masraf başlığı ve bu başlık altında bir tutar ayrılması işlemi açıklanmıştır.

“Gümrüğe gelen eşyalarla ilgili meydana gelen problemlerden Rüsûmât İdâresi sorumlu olacaktır. Eğer ambara teslim edilecek eşya olursa zayi olmayanların bu olayda söz konusu olmayacaktır. Gümrükte meydana gelecek olan gecikmelerden dolayı ferman çıkarılmasına gerek kalmadan Rüsûmât Müdüriyeti tarafından 1335

²⁸⁸ İ.DUİT, 95/54, 50- 35-73

(1919) yılı tazminat ismiyle bir masraf başlığı altında 30.000 liralık zorunlu masraf ismiyle kanuni esasının 101. maddesine göre bir karârname çıkarılmıştır²⁸⁹.

2. Tacirlerin ikisi de bir devlet tebaasından olmayıp başka bir devlet tebaasından olurlarsa, o malın gümrükte bekletilmesini isteyen tacir o emirde kendisine tabi bulunan sefaret tarafına müracaat edecektir. İşleri sefaret yönünden gümrükte alıkonularak yerleştirilerek Bâb-ı Âlîye bildirilecek ve Bâb-ı Âlî'den malın gümrükte bekletilmesi ve fermanla birlikte yerleştirilen mal gümrüğe geldikten sonra yerleştirme senedi gümrükte saklanmak şartıyla mal gümrükte saklanabilecektir²⁹⁰. (Fi 23 sene cemâzi-yel-evvel sene 1280 (1865).

Gümrüklerce Hile ve Aldatmanın Men'i ile İlgili Nizâmnâme: Osmanlı İmparatorluğu ve birbirini dost sayan devletlerarasında resmi olarak imzalanan ticâret kuralları gereğince, hile ve aldatmanın yasak olması hakkında alınması gereken tedbirlere uyulması, bunun Osmanlı İmparatorluğu'nun yetkisinde olması, bu dikkatin İmparatorluğu'n hazînesini korumak için oldukça önem arzemesi, bunun yanı sıra yapılan ticâri faaliyetlerin ahlâki bir süreçte devam etmesi, ticâri faaliyetlerin bir kat daha emniyetle yürütülmesi açısından, bütün gümrüklerin bu amaçla alınan kararları uygulamaya koyması uygun görülmüştür.

Ticâret anlaşmaları gereğince gümrüklerde hileden ve aldatmadan kaçınma, manifesto teslimi, mal gümrüğe geldiğinde teslim edilmesi gerekli evraklar ve sayıları, malın tam olması durumunda takip edilecek olan işlemler, muayene şekli, transit eşya ile ilgili bilgiler, tezkire kaybında yapılan işlemler, gümrüklerden mal kaçırılması durumu, gümrük ambarlarında unutulmuş, bırakılmış eşyalar, yapılacak olan işlemlerle ilgili kurallar bütünü yer almıştır.

“Her konuk yelkenli ve vapur Osmanlı İmparatorluğu limanlarından birisine geldiği zaman, o kimsenin kumpanya acentası ya da kaptanı tarafından birisi yükleri ihraca başlamadan önce, manifestosunun usulüne uygun olunmak üzere iki nüsha

²⁸⁹ İ.DUİT, 95/54, 50-2/ 35-73.

²⁹⁰ Düstûr, Cilt:2, s.576- 577.

olarak kendi tarafından imzalanıp imzalı ve geçerliliği resmi yazılarla doğrulanan belgelerin bir suretini gümrük idâresine teslim edecektir. Bu manifesto suretlerinde limana çıkarılmak üzere gemide bulunan bütün ticâri eşya denklerinin marka, numara ve adetleri yer alacaktır. Gümrük idâresi kendisine teslim edilen iki adet manifestonun kurallar gereği gösterilmesi isteyip, derhal suretlerin birer nüshasını kendinde kalacak şekilde belgenin aslıyla uyumlu olup olmadığını kontrol edecektir.

Kara gümrüğüne çıkarılacak ticâri eşya denklerini kumpanya acentasıyla ya da mal sahibiyle veya taraflardan birisiyle karşılıklı olarak belirtilen, iki nüsha manifesto suretlerinde bulunan kayıtları doğrultusunda uygundur keşidesiyle imzalamak üzere, gümrük idâresi bir memur tayin edecektir. Ticâri eşyanın gemiden gümrüğe ihraç maddesi son bulduktan sonra, manifestosunu saklayanlardan bütün belgeler alınarak, manifestoya uygun olmak üzere malın gümrüğe çıkarılmış olduğu kontrol edildikten sonra, belirtilen belgenin iki adedi yetkili tarafından imzalanarak bir tanesi kaptana, kumpanya acentasına veya taraflardan birisine verilecektir. Kalan diğer belgede gümrük idâresinde saklanacaktır²⁹¹.”

Osmanlı İmparatorluğu’nun yabancı ülkelerle yapmış olduğu ticâri faaliyetlerinde bir takım ürün türlerinde ve işlemlerinde gümrük vergisi ödeme sırasında hileye başvurdıkları görülmüştür. Aşağıda bu konu ile ilgili bilgilere yer verilmektedir. “Osmanlı Devleti sınırları dahilinde Müslim ve gayrimüslim vatandaşların ticâri mallarından alınan rusum vergisi belirlenen rayiç bedel üzerinden tahsil edilecektir. Müselleमतтан yüzde dört, reayadan yüzde beş müste’menattan yani kendisine eman verilmiş yapancı uyruklu gayri Müslimlerden yüzde üç tahsili mevzuat gereği alınacaktır. Osmanlı Devleti sınırları dahilinde yapmış oldukları ticâretten diğer bir ifadeyle satın aldıkları mallardan Frengistana (yurt dışına) götürdükleri takdirde yine yüzde üç gümrük vergisi tahsil edilecektir. Gümrüğe tabi olan mallardan herhangi bir gümrükte vergilerini ödemiş ve tezkireleri almış olanlardan tekrar vergi tahsil olunmayacaktır.

Müslüman tüccarlar tarafından yabancılardan satın alınan mallar dış ticâret esasına göre değil dahili ticâret kanunlarına göre muameleye tabi tutularak yüzde beş

²⁹¹ Düstûr, Cilt:2, s.586.

vergi alınacaktır. İngiltere’li Petraki Şaşula ile diğer bazı müste’men tüccarlar gümrük vergisini az vermek için bazı hilelere başvuruyorlar. Mısır’da imal edilen nebat ve bal şekeri ile Yemen’den satın aldıkları kahveleri Hind malı olarak sattıklarını ve bu vesile ile vergi kaçırdıkları anlaşılmaktadır. Bu tür sahtekârlıklara baş vuranların engellenmesi ayrıca Mısır ve sair Osmanlı diyarından satın aldıkları malları Selanik’te satmak isteyen tüccarlardan belde mahsulüne uygulanacak vergiler üzerinden tahsilat yapılması. Bundan böyle yabancı uyruklu vatandaşlardan ve özellikle İngiltere tebaasından olanlardan İstanbul Halep ve İskenderun’da gümrükleri ve cebelerini verdikten sonra bundan böyle hiçbir suretle onlardan vergi alınmaması yapılan ahidname gereği karara bağlanmıştır. Herhangi bir gümrükte vergilerini ödediklerine dair ibraz ettikleri makbuzları aynen geçerli olacaktır²⁹²”.

İzmir limanında gümrüğe gelen kahvelerden devlet adına alınan verginin daha düşük alındığının tespit edilmesi ve düzeltilmesi için gerekli işlemin yapılması istemi; “Tersane-i Amire Emini sabıkı müteveffa Hasan Ağa, İzmir Meyve-i Ter Gümrüğü eminliği yaptığı dönemde ayrıca gümrüğe gelen kahvelerden Devlet adına gümrük vergisini de tahsil etmekteydi. Kahve resmi için konulan tarifeden daha aşağı fiyattan gümrük resminin alındığı anlaşılmaması üzerine arada meydana gelen fiyat farkının taksitle ödenmesi karara bağlanmıştır. Bundan böyle gümrüklere gelecek olan kahvelerin gümrüklerinin tahsili için iltazamen ihale edilmesi 1224 ve 1225 yılları bedellerinin 75 bin kuruşa ihale edilmesi Laleli Vakfı tarafından da tensib edilmiştir. 1224 senesinden haylice zaman geçmesinden dolayı fiyatından biraz daha aşağı düşürülerek altmış bin kuruşla ihale edilmesi daha uygun görülmüştür²⁹³”.

“13 B 1234 (1818) tarihinde Selanik sancağı Mutasarrıfı Vezir Yusuf Paşa’dan gelen yazının özetidir. Osmanlı Devleti’ne bağlı bütün gümrüklerde ticârî malların serbestce alınıp satıldığı kanun ve mevzuata aynen uyulduğu ve buna çok dikkat ve önem gösterildiği bir gerçektir. Fakat Müste’menan taifesinden yani yabancılardan bazıları gümrükten mal kaçırmak maksadıyla bazı hilelere başvurdukları ve Avrupa’dan ithal ettikleri eşyayı da İslam raayasına da pahalı bir

²⁹² C. ML 103, Belge 1-2,

²⁹³ C. ML 14913, Belge 14.

şekilde sattıkları bir gerçektir. Ayrıca Müslüman tüccarların satın aldıkları bu mallardan yüzde beş vergi ödemekte olduğu halde Avrupalı vatandaşlar söz konusu vergiyi vermekten imtina ettikleri hâlbuki uluslar arası antlaşma gereği bunlarda aynı ticâret-i dahiliyeden alınan vergiyi verme zorunluluğuna tabi oldukları hâlede söz konusu yüzde beş vergiyi vermemekte direniyorlar. Mısır ve Yemen’den aldıkları mallara Arapça bazı ibareler yazıp, Hind malıdır diyerek elimde gümrük tezkiresi vardır iddia ederek gümrük vermemek için birçok hilelere başvuruyorlar. Bu tür sahtekârlıklara meydan verilmemesi ve gerekli tedbirlerin alınması elzemdir.

Ticâret maksadıyla Selanik’te ikamet etmekte olan İngiliz tüccarından Piter ve Sasok İngiltere’den getirdikleri ticâret mallarına Mısır, İskenderiye gümrüğünde vergilerini ödedikleri ve aldıkları tezkireyi ibraz eyledikleri halde Selanik Gümrüğü bunu nazar-ı itibara almayarak tekrar rüsûm almıştır. Mahkemeye yapılan müracaat sonucu alınan rüsûmun iade edilmesine karar verilmiştir. Bu tür durumların tekrarlanmaması hususunda bir emirname-i sami çıkarılması²⁹⁴.”

Çalışmanın başlangıcında yer alan rüsûmât müdürlüklerinden olan Antalya, Alanya, Kıbrıs, Midilli gibi.. ticâri faaliyetlerin yoğun olduğu limanlardan gerektiği şekilde gümrük resminin toplanamadığı görülmüş olup hazînenin zarara uğradığı tespit edilmiştir. Durumun düzeltilmesi için İstanbul emtia gümrüğü maden kaleminden bir tahirat çıkarılmıştır. “İstanbul Emtia Gümrüğü Maden Kalemi’nden çıkan tahrirattır. Tersane-i Amire Hazînesi’ne ocaklık olarak tahsis edilen bazı gümrüklerden layıkıyla gümrük resminin alınmadığını görülmektedir. Özellikle Bozcaada, Kıbrıs, Midilli Ceziresi, Antalya ve Alaiye iskelelerinden rüsûm alınmadığı ve başka şahısların ellerine geçtiği ve beytü’l-mal-ı müslimin büyükçe zarara uğratıldığı anlaşılmaktadır. Söz konusu iskeleler kimler tarafından kabzedildiği ayrıntılı bir şekilde araştırıldıktan sonra yakalanıp şer’i şerif marifetiyle yargılanarak gerekli zarar ve ziyanın tazmin edilmesi. Bundan böyle İstanbul Emtia Gümrük Emniyeti tarafından gerekli kayıtları tutularak bundan sonra gelip geçen tüccarlardan gümrük vergilerinin tahsili hususunda gerekli evamiri şerifenin çıkarılması Maden Kalemi’nden bildirilmiştir²⁹⁵.”

²⁹⁴ C.ML 103, Belge 3-4.

²⁹⁵ C. ML 103, Belge 7.

İzmir, Girid, Kıbrıs, Rodos, İstanköy, Midilli ve sair Akdeniz’de yer alan iskelelere gelen kahvenin gümrük resim işlemlerinin kurallara göre alınmadığı tespit edilerek hazînenin zarara uğradığı görülmüştür. Bu durumun düzeltilmesi için İstanbul’a Emtia Gümrüğü’ne yazı yazılmıştır. “İstanbul Emtia Gümrüğü Emini Hacegaan-ı Divân-ı Hümâyûn’dan es-Seyyid Abdurrahman dersaadete gönderdiği yazıda: İstanbul, Selanik, Antalya, Bursa, İzmir, Girid, Kıbrıs, Rodos, İstanköy, Midilli ve sair Akdenizde vâki‘ iskelelere gelen kahvenin kahve gümrüklerinden başka beşer para (mîrî resmi) belgesi alınmaktaydı. 1238 (1822) senesinden 1241 (1825) senesine kadar söz konusu gümrüklerden vergi tahsil edilmediği görülmektedir bu da devlet gelirlerinde bir eksiltme meydana geldiği başkaları tarafından bu gümrükleri kullandıkları ve vergi vermedikleri anlaşılmaktadır. Meselenin şer‘-i mahkemelerle araştırılarak zarar ve ziyanın tesbiti söz konusu gümrüklerin kimler tarafından tasarruf edildiği tesbit edilerek zararların tazmin edilmesi²⁹⁶”.

Osmanlı İmparatorluğu’nda ihraç edilen yapağıdan gerekli gümrük resim tahsil işinin düzenli bir şekilde yapılmadığı tespit edilmiştir. Hazîne zarara uğramıştır. Hazîneyi zarara uğratanların kimler olduğunun tespit edilmesi ve gelirlerin düzenli bir şekilde tahsil edilmesi için işlemler başlatılmıştır. Osmanlı Devleti’nin muhtelif vilayetlerinden Avrupa devletlerine ihraç edilen yapağıdan üçer kuruş gümrük vergisi alınmaktadır. Tersaneyi Âmire hazînesine devredilen gümrük tahsilâtı düzenli tahsil edilmediği Karaağaç, Okran, Kavala, Selanik, Golos ve Kuşadası ve iskelelerinden vergi tahsil edilmediği bu nedenle devletin büyük bir zarara uğradığı söz konusu iskeleleri kimler elinde olduğu araştırılarak tahsil edilmeyen vergilerin tahsili ve gerekli tedbirlerin alınması kararına varılmıştır²⁹⁷.

İzmir’den İstanbul’a gönderilen Yemen kahvesinden alınan gümrük vergisinin alınması gerekenden daha fazla tahsil edildiğinin ve tüccarlar tarafından şikâyet edilmesi; “İzmir’den İstanbul’a gönderilen Yemen kahvesinden bir buçuk kat daha fazla gümrük vergisi alındığı, tüccarların verdikleri şikâyet dilekçelerinden anlaşılmıştır. Yapılan araştırma sonucu İzmir’e kahve götüren ve

²⁹⁶ C.ML 103, Belge 8.

²⁹⁷ C.ML 103, Belge 9.

oradan da satın alıp getiren tüccardan onar para eksik para tahsil edildiği ve eksik olarak alınan vergiden Müslümanlardan yüzde dört ve gayrimüslim tüccar taifesinden yüzde beş resmi gümrük tahsil edilmiştir. Herhangi bir fazla vergi tahsil edilmediği gümrük emini tarafından bildirilmiştir. Ayrıca âmediye ve reftiyye adı altında İzmir gümrüğü tarafından % 8 ile % 9 gümrük resmini tahsil edip Dersaadet'e gönderdiği ve Hazîne-i Maliyeye irad olarak kayıt edildiği anlaşılmaktadır²⁹⁸.

a) Gümrüğe çıkarılan denkler: “Eğer gümrüğe çıkarılan mal manifestoda belirtilen miktardan az olursa bu durum aşağıdaki dört durumdan biri olamaz. Şöyleki;

1. Denkler gemiye yüklenmemişse,
2. Yükleme yapılmış uzak bir yere çıkarılmış olması, burada olay iki açıdan incelenecektir. Birincisi kaptan ya da kumpanya acentası veya taraflardan birisi malın muayene yeri içinde olduğunu gösteren ve muayene yerinden alınan, bir şehâdet-nâme götürüp gümrük idâresine gösterecektir. İkinci olarak, eşya denkleri zayi olup sahibi tarafından da aranılacağı için bu durum kaptan ya da kumpanya acentası veya taraflardan bulunan kişilerden biri, bu alan içinde ismi denklerin zayi olmuş olduğunu, geminin o hat boyunca yaptığı madde ve madde akımıyla ilgili tüm harcamaları tazmin edilip ödenecektir. İdâre hiçbir şey talep etmeyecek, mahale çıkarılan fakat herhangi bir sebepten zayi olan denklerin gümrük resmini istemeyeceklerdir.
3. Denkler her ne kadar zayi oldular diye iddia edilseler de sahibi tarafından aranıldığı muhtemel olduğundan böyle bir durumda kaptan ya da kumpanya acentası veya taraflardan birisi eksik gelen denklerin manifestoda gösterilmiş ya da sigorta olunmuş olan kıymetleri yönünden gerekli olan gümrük resmini ödemek zorundadır.
4. Eğer kıymetleri tam olarak belirlenemezse, o zaman makamda belirtilen denklerin navlun için kendisine verilen ya da verilmesi anlaşmayla belirtilen tutarın iki katını ödemek zorunda kalacaktır. Muayene yeri konuk limanı olursa bu durumun ispatı için altı ay süre verilecektir.

²⁹⁸ C.ML 103, Belge 10.

Yukarıda belirtilen dört durumdan birisiyle eğer eşyanın gümrüğe yüklenmesinden itibaren kırk sekiz saat içinde gümrük idâresine ispat edilmediği takdirde bu durumu olduğu gibi altı ay içinde kurallara göre ispat edilerek, bunun için gümrük idâresine senet verilecektir. Gümrüklerde var olan limanda, vekilleri, gerek yelken ve gerek vapur gemisi kaptanları altı ay içinde iddia edilen durumu ispat edemezlerse, gümrük resmi ya da belirtildiği üzere, iki kat olmak üzere, navlun parasını bir bedel olarak gümrük idâresine depozito olarak akçe cinsinden ödemek zorundadır ya da gümrüğün kabul edeceği bir kefil göstermek mecburiyetindedir.

- b) Ruhsat İşlemleri:** Gümrük idâresi tarafından ruhsat verilmedikçe gemilerden karaya yani gümrük iskelesine hiçbir şekilde ticârî eşya çıkarılmayacaktır. İki manifesto sureti, gümrüğe teslim edildiği anda eşyanın gümrük iskelesine ihracına izin verilecektir. Gümrükte alıkonularak uzağa gidecek olan yelken gemileriyle, içinde geliş süreleri belli olan vapur gemilerinde bulunan ticârî malın gecikmeksizin ihracı mühürlü bir emir olduğundan iki parça manifesto sureti gümrüğe teslim edilinceye kadar, gemilere yüklü oldukları ticârî eşya gemilere indirilebilmeleri için gümrük tarafından izin verilecek gemilerin isimlerine gelen ve isme yazılı manifesto suretlerinin teslimiyle gümrükten ruhsat almadıkça eşya karaya ihraç edilmeyecektir²⁹⁹.
- c) Yolcular:**“Yolcuların yanlarında bulunan eşyanın muayenesi için gümrükte başka uygun bir yer ayrılacaktır. Muayene işlemi herkes için geçerli olacaktır. Bir yolcunun kullandığı eşyası gümrük resminden muaf olduğu gibi kendine ait olan elbise, ayakkabı..... vs. ufak tefek şeylerden de gümrük resmi alınmayacaktır.
- d) Transit:** Bira gibi transit olmak üzere gelecek her türlü ticârî eşya olduğu gibi muayene edilecektir. Gümrükten geçerek transit edilen eşya ile ilgili her türlü bilginin (eşyanın türü, miktarı, numarası, tüccarı ile ilgili her türlü bilgi) yer aldığı bir beyânnâme gümrüğe verilecektir.

Beyânnâmede yazılı olan denkler on adetten az ise içlerinden bir adedini ve on adetten fazla ise her on denkten bir tanesini gümrük idâresi kendi beğendiği gibi ayırıp karada açarak içinde bulunan eşyayı karada kontrol etmeye beyânnâme gereği

²⁹⁹ Düstûr, Cilt:2, s.587-588.

yetkilidir. Durumu beyânnâme ile tutarlı olduğunun anlaşılması üzerine, artık diğer denklerin açılmayarak bütün denklere gereken gümrük resminin beyânnâmeye güven duyularak hesaplanacağı belirtilecektir.

Bu transit eşyanın muayenesi için kabul edilen kurallar kara yoluyla yabancı ülkeden gelip, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk gümrüğünde gerekli olan gümrük resmini ödedikten sonra oradan doğruca başka yere gönderilmek üzere bulunan diğer denkle için de geçerli olacaktır. Açılan denkle tek ise önceki halleri gibi sağlam olacak şekilde örselenmeden ihtimamla saracaklardır. Her on adetden bir adet itibariyle açılan denkle içinde bulunan eşya gerek miktarca ve gerek cinsce tacirin ya da vekilin vermiş olduğu beyânnâmeye göre bir uyumsuzluk olursa da işin aslına uymayan beyânnâmeye güvenmek uygun olmadığından, denklein kafesi karada açılacaktır. Muayene etmeye gümrük yetkili olacaktır. Her kaç denk açılıp beyânnâmeye aykırı olanlar var ise bunlardan transit gümrüğü ya da ithâlât gümrüğü olsun alınması gereken gümrük resminin iki katı alınacaktır.

Ticari eşya Osmanlı İmparatorluğu'na belirtilen süre içinde yabancı ülkeye gönderilmiş ve ithâl edilmiş olduğu belirtilen, Osmanlı İmparatorluğu'nun sonraki mahrec gümrüğü tarafından ortaya çıktığı yerde iade edilecektir. Yapılan ticâret anlaşmaları gereğince; transit tezkiresi gereken transit gümrüğünü aldıktan sonra, bilinen ve kayda yazılmış olan eşyanın, Osmanlı İmparatorluğu'ndan çıkışı ile yabancı ülkeye girmediği, gitmediği sebebini belirterek altı ay içerisinde tezkireyi mahrec gümrüğü tarafından gerekli olduğu üzere götürüp iade edecektir. Eşyanın sahibi olan tacirin gümrüğün kabul edeceği bir kefilini de göstermek zorunda olduğunu belirtilen yerde tezkire gerekli olduğu zaman da gösterilmediği takdirde tacir ya da vekili % 8 ithâlât resminin üstünde bir rakamı gümrüğe ödeyecektir.

Eğer tacir eşyasının Osmanlı İmparatorluğu'ndan çıkışını ispat etmek için kefil göstermeyip de sonra farkını geri istemek üzere gümrüğe temin suretiyle ithâlât resmini bütün olarak ödemeyi tercih ederse; o zaman transit resmiyle ithâlât resmi arasındaki farkın tacirin isteği üzerine mevrûd gümrüğünde mi, yoksa mahrec gümrüğünde mi, iade olunacağı verilecek tezkirede açıkça belirtilecektir. Belirtilen farkın iade edilmesi mevrûd gümrüğünde olaksa, tezkirede kayıtlı olduğu takdirde

eşyanın yabancı ülkeye ihraç edilmiş olduğuna dair mahrec gümrüğünden gerekli olan tezkire, yukarıda açıklanan ve mevrûd gümrüğü içinde meydana gelen işlemler doğrultusunda mevrûd gümrüğüne iade edilecektir.

Mahrec yani hudut gümrüğünden şerh düşülen tezkirenin zayi olduğu ispat edilirse, tezkirenin yerini tutan bir imzalı belge (şehâdet-nâme) mahrec gümrüğünden verilecektir. Eğer ki bazı zorlayıcı sebeplerden dolayı tezkirede yazılı olan eşyanın tamamı yabancı ülkeye kabul çıkışı zayi olduğunda ısrar edilirse, öncelikle gümrüğü temin için verilmiş olan fazla akçe sahibine iade edilecektir³⁰⁰.”

“Gerek gemiye götüren ve gerek başka gemilere olsun tekrar yükleyip yoluna gitmek üzere sınırlı bir süre için karaya çıkarılan ticârî eşyadan bir gün bile resim alınmayacaktır. Eşya İstanbul’da ise gümrük ambarına konulacaktır. Ambar olmayan diğer yerlerin gümrüklerinde gümrüğün kontrolü altında olmak üzere uygun bir yere konulacağı, yabancı devletlerle yapılan ticâret anlaşmaları gereğince gerekli olduğu için gümrük nezâretinin bu işlemin yürütülmesinden sorumlu olacaktır. Gümrüğe ait ambarı bulunmayan bir limana sınırlı bir süre için ticârî eşyayı götürecek olan tacir ya da vekili eşyayı kendi mahzenlerinden birisine koyabilecektir. Fakat bu mahzen başka başka iki anahtarla kilitlenecek ve bu anahtarlardan birisi gümrüğe teslim edilecektir. Gümrük isterse mahzenin kapısını kendi mühürleyle mühürleyecektir. İsmi geçen eşya gerek gümrük ambarına ve gerekse tacir ya da vekili mahzene koymuş olsun zorlayıcı bir sebep olmadığı sürece bir aydan fazla gümrükte kalmayacaktır.

Bir ay bitiminde tacir % 8 gümrük resmini ödeyerek gümrükte bulunan ticârî eşyayı ihraç etmek zorundadır. Bir problem olması durumunda ise, eşya transit ambarından daha fazla bir süre eklenerek bekletilirse, gümrükler bu fazla süre için gerekli olan gümrük resmini ödeyecektir. Eşyanın gümrük resmi toptan ödendikten sonra gümrüğe geliş tarihinden itibaren altı ay içinde tekrar başka bir yabancı ülkeye nakil ve ihraç edilirse, ticâret anlaşmaları gereğince transit resmiyle ithâlât resmi arasındaki fark, ticârî eşya muayenesi kurallarına göre yapılacaktır. Nisan ayının birinci gününden Eylül ayının sonuna kadar muayene güneşin doğuşundan bir buçuk saat sonra başlayıp, güneş çekilmeden bir saat önce kapanacaktır. Gece vakti

³⁰⁰ Düstûr, Cilt:2, s.588-589-590-591.

vapurdan eşya alınıp çıkarılması izni gümrük idâresi tarafından verilen yerlerde bu işlemin yapılmasını kontrol edecek inzibatlara gerek duyulmayacaktır.

Eşyanın Kaçırılması: Bir eşya kaçırılırken yakalanırsa, ticârî eşyayla ilgili olan mazbata hemen hazırlanarak eşya sahibinin ait olduğu konsoloshaneye tebliğ edilecektir. Yapılan ticâret anlaşması gereği, böyle bir durumda ne gibi bir yol izlenmesi belirtilmişse bu sürece uygun davranılacaktır. Kaçırılan eşyanın hemen alınması ve bu durumla ilgili yapılması gerekenlerin bilindiği durumda, gümrük memurlarıyla baş kâtipi ve iki-üç tane en yüksek mevkideki gümrük görevlisiyle beraber bir komisyon oluşturulacaktır. Olay yerine gelinerek durum kontrol edilecektir. Yapılan sorgulamadan sonra, verilecek olan kararı açıklayan mazbatayı belirtilen yerde hazırlayacaklardır.

Bu mazbatanın bir sureti gümrük memuru tarafından imzalanarak düzenlenme tarihinden yirmi dört saat içinde eşyanın sahibinin mensup olduğu konsoloshaneye gönderilecektir. Konsolos, belgeyi gümrüğe yazılı olarak bildirecektir. Bunun kendisine gelişinden on beş gün içerisinde eşya sahibi tarafından bir gün bile iddia edilip, bu olay konsolos tarafından gümrüğe bildirilmezse belirtilen eşya müsadere edilecektir. Hiçbir itirazda kabul edilmeyecektir. Eşya sahibi konsoloshanesine müracaattan sonra davaya bakılmasına karar verilirse, davayı içine alan bir önerge konsoloshane tarafından, olayın olduğu yer İstanbul ise Ticâret Nezâret-i Celîlesi'ne ve olay Taşra'da ise mahalli Ticâret Meclisleri'ne gönderilip orada maddenin kontrolünün yapılması mı, yoksa müsaderenin onaylaması mı, yoksa fesh edilmesi veya değiştirilmesi, şeklinde karar verilecektir.

Osmanlı İmparatorluğu memurları olan gümrük müstahdemlerinin komisyonu bir araya gelerek düzenlemiş oldukları mazbataları gerek ticâret ve gerek memleket meclislerinde kabul edileceğinden, meclisin yerine getireceği kontroller ancak mazbatalarda basit ve güçsüz kılınan birahaneler hükmüne göre, bu müsaderenin doğruluğu ve yeterli olduğu kanaatine karar vermekten ibaret olacaktır.

Eşyayı kaçıranlar ve eşyayı ellerinde tutanlarla ilgili karar için aleyhte ve lehte bulunan şahitler mecliste dinleneceklerdir. Ticâret ya da memleket meclislerinin çıkaracakları hüküm ve karar eşyanın, müsadere edilmeyeceği şeklinde

olup da mal sahibi eşyasının o suretle alıkonmasından dolayı zarar görürse, doğrudan doğruya uğradığı zarar mecliste ispat edilirse, kendisi uğradığı zarara karşılık tazminat talebine hak kazanacaktır. Bu anlamda meclisin yapmış olduğu anlaşma hükmüne taraf razı olduğu halde, bunun yanı sıra başka bir üst mahkemeye de başvurma hakkına da sahip olabilecektir.

Eğer meclis mal sahibinin haksız olduğuna kanaat getirirse de o zaman eşyadan ceza olarak uygun olan bir bedel ceza miktarı olarak alınacaktır. Bu cezanın miktarı hiçbir zaman mazbatada yer alan eşya kıymetinin % 5'ini geçmeyecektir. Gerek tazminatın ve gerek nakdî cezanın belirlenmesi için eşya ile ilgili mazbatanın belirtilen eşyanın kıymeti herkesçe bilinen bir eşya olup tarife gereğince, bilinmeyen bir eşya ise %10 iskonto indirimiyle tüccarlar arasında alım satım işlemleri raic gereğince hesaplanacaktır. İstanbul Ticâret Meclisi'nin hüküm ve kararları kesin olup, bunlar için başka bir birime müracaat edilmeyecektir.

Taşra'da var olan gerek ticâret ve gerek memleket meclislerinin hüküm ve kararları hakkında gümrük ile eşya sahibi İstanbul Ticâret Meclisi'ne müracaat edebileceklerinden bu gibi başvuru olaylarında, Ticâret Meclisi'nin çıkaracağı hüküm kararları kesinlikle geçerli olacaktır. Bunun için anlaşma yapan tarafların hiç biri başka bir yere başvuramayacaktır. Ticâret anlaşması yapan tarafın olduğu gibi yazıyla İstanbul Ticâret Meclisi'ne yapacağı başvuru geciktirilmeden gerekli olan işlemler başlatılacaktır. Bu ve benzeri başvurular bu kurum tarafından hemen dikkate alınacaktır.

Eğer yapılan müracaat sonucunda; tacir kim olursa olsun haksız çıkarsa vermeye mecbur olacağı nakdî ceza gereği akçeyi müracaattan o gümrüğe emânet etmesi ya da gümrüğün kabul edebileceği şekilde, akçe için bir kefil göstermesi gerekecektir. Eşyası müsadere olunan kişi mazbatanın gerçeği açıklamadığı iddiasıyla mazbatayı mühürlemiş olan memurun tamamı hakkında, topluca ya da her biri hakkında bireysel dava açarsa bu zaman içersinde olay, örneğin cinayete ait bir suça dönüşmüşse, bu durum Bâb-ı Âliye arz edilecektir. Bu cinayet davası böyle devlet memurları hakkında açılan davalarda geçerli olan usul ve sistemler doğrultusunda yapılacaktır. Gümrük idâresinin hüküm ve kararı almasından sonra

müsadere bedeline bir miktar uygun nakdî cezanın tahsil edilmesiyle yetinilecektir. Gümrük idâresi eşya sahibi ile anlaşıp bu çekişmeyi sona erdirmek için görevlendirilmiş olduğundan ceza hiçbir zaman ticâret anlaşması yapan tarafların belirlediği gümrük resminin iki katından az olmayacaktır³⁰¹”.

“Hangi sebeple olursa olsun (tartışma-yükün başka yere yanlışlıkla çıkarılması herhangi bir verilen yanlış vize... vb.) belirlenen süreden fazla gümrükte kalan denkler için verilmesi gereken arziyye resmini vermekten vapur kumpanyaları muaf tutulacaktır. Fakat iş bu üç sebepten birisine binaen kalan denkler yerine gönderilmeyip de gümrüğün olduğu yerlerde kullanılmak için gümrükten çıkarılacak olursa; bunlardan gümrük resmi tamamen alınacaktır. Gümrükten vaktinde kaldırılmayan denkler ile âriyet kaziyyesine binaen yazılı olan sürede olduğundan fazla gümrükte kalan denkler için hiçbir zaman arziyye resmi alınmayacaktır. Üzerinden bir sene ve bir gün süre geçen, gümrük ambarlarında bırakılmış olan eşyanın, gümrük idâresi aşağıda açıklanan kurallar gereği satış işlemlerini yapacaktır.

Belirtilen bir sene ve bir gün sürenin sona ermesinden sonra gümrük idâresi eşyanın satılacağı bilgisini, İstanbul’da ise birisi Türkçe ve diğeri Fransızca olmak üzere iki tür gazeteye ilânla, Taşra’da ise vali ve kaymakam veya müdür konağının kapısına etiket üzerine bir ibare yazılarak herkese bu satış işlemi duyurulacaktır. Bu ilândan bir ay sonra satılacak eşyayı içeren denkleri, gümrük idâresi tcâret meclisi tarafından ve ticâret meclisi bulunmayan yerlerde memleket meclisi tarafından tayin edilecek iki memur ile eşya sahibinin ve eşya sahibi belli değil ise eşyayı götürmüş olan gemi sancağının mensup olduğu konsoloshane ya da hükümet tarafından bir memur huzurunda açılacaktır.

Gümrük idâresi ile memurlarla belirlenen denklerde bulunan eşyayı deftere kayıt edeceklerdir. Daha sonra hangi gün ve saatte satacaklarını aralarında kararlaştırıp durumu belirtilen usuller çerçevesinde önceden herkese ilân edeceklerdir. Belirtilen günde isimleri bildirilmiş olan memurlar huzurunda gümrük idâresi, eşyayı müzayede yaparak herkesin gözü önünde satıp, buna ait mazbatayı belirtilen memura mühürle teslim edeceklerdir. Bu mazbatada yapılması gerekli olan

³⁰¹ Düstûr, Cilt:2, s.591-592-593-594-595.

açıklamadan başka satımı yapılan eşyadan her birini kim satmışsa, bu satışı yapan kişinin ismi, ünvanı ve sanatı yazılacaktır. Eğer satışın yapılacağı gün ve saatte konsoloshanenin görevli memurları gelmezse, gümrüğe temsilen İdâre-i Ticâret veya memleket meclislerinden memur atanacaktır. Atanan memur ile gümrük görevlisi beraber eşyanın satışına başlayacaktır. Eğer meclis memurları da tam olarak yeterli olmazsa, bunlar olmadan malın satışı yapılmayacaktır. Satılan mallar ise en yüksek pay sorularak üzerlerinde satışı yapılanların kesintisi yapılacak bedeli başına çıkarılacaktır.

Olduğu gibi satılan eşyanın hâsılat bedelinden başlangıçtaki emirde belirtilen ilân, etiketler, dellal ve daha buna benzeyen bir çok satış masraf resmi, satın alım resmi, navlun ve ona bağlı olan malum masraflar ve son olarak da arziyye resmi miktarı tutarı indirilerek ve malın durdurulması ile ilgili gerekli olan makbuz senedi alınarak, eşya sahibinin ve eğer bunu yani eşyayı götüren kişi belli değil ise de gemi sancağının mensup olduğu konsoloshaneye, ya da hükümet tarafına teslim edilecektir”³⁰².

Osmanlı İmparatorluğu’nda Yabancı Ülkeye Götürülmek için Gümrük İskelesine Gelen Eşya Hakkında: Osmanlı İmparatorluğu mahsûlü ve ma’ mûlâtından olup yabancı ülkeye ihraç edilmek üzere içerilerden iskele gümrüğü olan yerlere götürülecek olan eşya hakkında gümrük tarafından yapılması gereken işlemlerin yer aldığı beyânnâmedir. Yabancı ülkeye ihraç edilmek üzere, iskele gümrüğüne gelecek olan ticârî eşyayı gümrük resmi vermeden kendi mağazasına nakletmeyi isteyen tacir, eşyayı dâhilî sarfiyâtı itibarı üzerine gerekli olan % 8 gümrük resmini ödeyecektir. Eşyanın yabancı ülkeye ihraç edileceğini belirten açıklamanın yer aldığı bir senedi gümrüğe verecektir. Tacir böyle bir senedi vermek istemediği halde aşağıda belirlenen Pazar esnafından birisini seçerek isteğe bağlı olarak bu işlemi yapmaya mecbur olacaktır.

- Belirtilen eşya mağazaya götürülmeyerek doğrudan yabancı ülkeye gönderilecektir.

³⁰²Düstûr, Cilt:2, s.595-596.

- Gümrüğün ambarı varsa, belirtilen eşya ambardan çıkarılacaktır. Arziyye resmi alınmayacaktır. Fakat eşya ambarda bir süre bırakıldıktan sonra yabancı ülkeye gönderilmekten vazgeçerek memleket içinde bir yerde kullanılmak üzere gümrükten çıkarılacak olursa, ödemesi gereken arziyye resmini tamamen ödeyecektir.
- Belirtilen eşyayla ilgili olan ambar anahtarının birisi gümrükte kalmak üzere iki kilit ile kilitlenip açılacaktır. Başka mağazaya gidecek olan mal gümrük idâresi isterse bunun kapısını kendi mührüyle mühürleme yetkisine sahip olacaktır.
- Dâhilî sarfiyât resmi olan %8 gümrük resmini depozito şeklinde gümrük idâresine verip eşya gümrükten çıkarılabilecektir. Belirtilen eşya bundan sonra yabancı ülkeye ihracı sebebiyle dâhilî sarfiyât resmini gümrüğe belirtilen depozito olarak yatırdığını yazılı olarak belirtecektir. Ödediği depozito ile ihrâcât gümrük resmi arasındaki fark ne olursa hesaplanarak kendisine iade edilecektir.

Tacir eğer pazar esnafından biri ile anlaşmayıp yukarıda açıklanan senet verimini tercih edip malını gümrükten ihraç etmeyi tercih ettiği takdirde, malını altı ay içinde yabancı ülkeye göndermeyi ve göndermediği takdirde sürenin sona erdiğinde bu satış işleminde pazar esnafından birisini yetkili kılarak, yabancı ülkeye ihraç etmeye mecbur olacaktır. Eğer ki bu Pazar esnafından hiç kimseyi görevlendirmezse kendisine malını memleket içlerinde kullanmış gözüyle bakılarak %8 olan dâhilî sarfiyât resmini tamamen ödeyecektir. Daha önceden açıklanan senedin gönderilmesi tarihinden ödenen bu tediye tarihi gününe kadar geçen süre için gümrük resminin aylık % 1 gecikme parasını da ödemek zorunda kalacaktır.

Belirtildiği gibi senet verecek olan tacir gümrüğün bildiği ve güvenilir kişisi olmazsa o yerde senedin gereğini yerine getirmek üzere hangi milletten olursa olsun gümrüğün kabul edebileceği bir kefil göstermeye mecburdur³⁰³.

Ürünlerin İşlenerek Şekil Değiştirmesi Sonucunda Alınacak Gümrük Resmi: Bu zamana kadar dâhilî ürünlerin faaliyetlerinde ödenmesi gereken gümrük

³⁰³ Düstûr, Cilt:2, s.598-599.

resmi ödendikten sonra ürünlerin işlenip bunların biçimleri değıştikçe bile her sefer gümrük resmi alınması bir kural olsa da, İmparatorluk yöneticileri tarafından ülkenin daha iyi bir gelişim düzeyine ulaşması, memleket sanayisine katkıda bulunması ve daha fazla ilerleme göstermesi için, çıkarmış oldukları bu kararlar, bundan sonra belirtilen mamulün şeklinin değıştirilerek ve başkalaşmasının derecesine göre alınması gerekli olan gümrük resmi ile ilgili açıklamalar yer almıştır.

Bu anlamda, ülke içinde üretilen üründen alınacak olan gümrük ve sonrasında bu malların işlenerek yeniden düzenlenmesi, sanayinin ilerlemesi amacıyla yeniden gümrük talebi konusunda; bir malın gümrük olmayan yerde üretilmesi ya da başka kazaya gönderilerek gümrük alınması, alınacak gümrük resmi oranları (% 8, % 4, %2, % 3, % 6... vs.) işlenen bir ürünün mamul mal haline geldikten sonraki ödeyeceğı gümrük oranı, yapılan iskonto ve bu oranlar hakkında bilgi verilmiştir.

1. “Eczacılıkta kullanılan maddelerden olup Osmanlı İmparatorluğu’nun gümrüğü olan ve olmayan kazalarının birisinde üretilen, henüz gümrükten geçmediğı için gümrük alınmamış olduğı halde yine o kazada işlenip malın şeklinin değışimi yapılarak gümrükten geçmesi ve başka kazaya nakledilen üründen tarife gereğince % 8 gümrük resmi alınacaktır.
2. Osmanlı İmparatorluğu gümrüğü olmayan kazaların birinde üretilen ve gelerek ya da gümrüğü olan kazalardan birinde üretilen o kazadan diğeri bir kazaya çıkarılarak tarife gereğince % 8 gümrük resmi ödenmiş olan her tür eşyanın, işlenip diğeri işleme gönderilmek ve biçim değıştirilerek tekrar gümrükten geçirilmiş olan bu mamulden %4 gümrük resmi alınacaktır.
3. Eczacılıkta kullanılan, Osmanlı İmparatorluğu’na ithal edildiğinde ödenmesi gereken gümrük resmini vermiş olan Osmanlı İmparatorluğu ürünü olup sonradan işlenip diğeri işlemin yapılması ve yeni bir ürün haline gelmesi için değıştirilerek bir gümrükten gönderilen üründen de 2. madde gereğince % 4 gümrük resmi alınacaktır.
4. Eczacılıkta kullanılan ve önce ödenmesi gereken gümrük resmini ödemiş olan Osmanlı İmparatorluğu ürünüyle, yabancı ülke ürününden her ne yakınlığı olursa olsun karıştırılmış ve işlenmiş, diğeri şekliyle kara gümrüğünden geçirilmiş olan üründen % 4 gümrük resmi alınacaktır.

5. Yabancı ülkeden gelerek geldiği anda ithalinde ödemesi gereken gümrük resmi alınmış olan ecza ürünü ile Osmanlı İmparatorluğu ürünü olup henüz gümrük resmi alınmamış olan ecza ürünü yakınlığı ne olursa olsun, ürün olarak işlenip diğer işlem sürecine girecek ve kara gümrüğünden geçirilerek % 6 gümrük resmi alınacaktır.
6. Gerek Osmanlı İmparatorluğu ve gerek yabancı ülke ürününden olsun, önce gümrük resmi verilmiş olan her türlü kumaş, bez, keten, pamuklu bez, yeni yetişmiş bitki, sonradan boyanan ve çeşitli hayvan derileri, tulum olmak üzere birbirlerine dikilip ve çatladığında yalnız boyaya girmesi ve birbirine ilıştırılarak ve liste başı yapılarak bunların başka ürüne bütün dönüşümü yapılan ürünlerden yalnız % 2 gümrük resmi alınacaktır.
7. İşlenip bir kere yapısını değiştirmiş ve ödenmesi gereken gümrük resmi verilmiş olan eşyadan örneğin; ipin boyandıktan sonra, kumaşın dokunup kumaştan da entari yapılması ya da ham deri debbâğlandıktan sonra tabaklanarak, boyanmış ve cilalanmış deri haline geldikten sonra, mesh üzerine giyilen sarh pabuç ve papuş imâl edilerek bu ürünlerden de iki- üç katı ve daha fazla oranlarda gümrük resmi alınacaktır.
8. İşlenerek şekil değiştiren ecza ürününün bizzat imâl edildiği, üretildiği ve henüz gümrükten geçmediği için de gümrük resmi alınmamış eşya olursa; bu gibi işlemlerden % 8 gümrük resmi alınacaktır³⁰⁴”.

Tarife cetvellerinde belirtilen eşyanın gümrük resmi % 10 iskontosu yapılarak alınacağı yazılmış olduğundan, yukarıdaki maddelerde üstü kapalı olarak açıklanan, %8, %6, %4, %2 gibi gümrük resimleri herkesçe bilinen eşya ise bir gün bile iskonto indirimi yapılmayarak tarifede yer alan ve belirtildiği şekilde tamamen alınacaktır. Bilinmeyen bir eşya türünün gümrük resminin raic bedelinden alınacağı, bunların gümrük resmi %8 olanlarından %10 iskonto ve %6 gümrük resmi bulunanlardan %7,5 iskonto ve %4 gümrük resmi alınacaklardan ise, %5 iskonto ve %2 gümrük resmi alınacaklardan da %2,5 iskonto alınması gerekeceği belirtilmiştir.

³⁰⁴ Düstûr, Cilt:2, s.599-600-601.

İhrâcât ve ithâlât ve ülke içinde tüketilmek için gümrüklere gelen malların verilmesi gereken resim miktarları ve kişiye verilen makbuzları senetleri: Gümrüğe gelen ve giden malların ne tür özelliklere sahip olduğunu ve görevliler tarafından doldurulan tezkirelerle ilgili bilgilerin nelerden meydana gelmesi gerektiği, makbuz senetlerinin kaybolması durumunda neler yapılacağı açıklanmaktadır (Örn: tezkirelerin kaç sayfadan oluşacağı, ürünlerin cinsi, kıymeti, gelmiş olduğu yer.... vs.);

1. “Makbuz senetleri, gümrüklerin eda tezkirelerinin her bir cildi gibi yüz ellişer varaktan meydana gelecektir. Koçanlı olarak cetvel gibi düzenlenmiş olmakla, cinsi, eşya kıymeti ile sahibinin ismi, alınacak gümrük resmi miktarı ve malın geldiği ve gittiği yerin isimleri, hanelerin karşısına yazılacaktır. Aşağıda ek olarak ayrılan yerlere gerekli bilgi kayıtları işlenecektir. Belirtilen senette gümrüğün ismiyle, koçan defterlerinin ve sırasıyla senedin numarası yazılacaktır.
2. Senetlerin açık olan yerleri gerekli olan bilgilerle doldurulacaktır. Koçanlar mühürlenerek, kalemle gerekli düzeltmeler yapılarak senetler mühürlü olarak saklanacaktır.
3. Bu senetleri kullanmaktan sakınanlar, koçanları eda tezkireleri koçanları gibi gümrük emânetlerine göndereceklerdir. Belge tükenmez kalemle doldurulacaktır.
4. Kurallar gereği eda tezkiresi ödeyenlere makbuz senedi verilmeyecektir.
5. Tüccar olup, kurallar gereği belirtilen ve gerekli olan eda tezkiresini ödemeyenlere, bunlar gerek istesin gerek istemesin gümrük resmi alındıktan sonra makbuz senetlerini istisnasız gümrük memuruna vermek zorundadırlar. Vermezlerse de vermeye zorunlu olacaklardır.
6. Tüccar olmayan ve yolculardan olduğu gibi yapmaları gereken ödemeleri yapmayanlar ve gereken eda tezkiresini ödemekten kaçınanlar bunlar istemedikçe senetleri gümrük memurları almaya mecbur değildir. Fakat talep eden olursa onlara derhal ödenecektir. Yapılan istek üzerine tezkireyi vermezlerse, o işlemi yapan memur sorumlu olacaktır.
7. Senetler gerek ihrâcât ve gerek ithâlât ya da Osmanlı İmparatorluğu’nda kullanılacağı için makbuz senedi vermeye mecburdurlar.

8. Hem ithâlât, hem ihrâcât hem de Osmanlı İmparatorluğu'nda kullanılmak üzere alınması gereken senedi almış olduktan sonra, başka yerden gelen eşyadan yerinde faydalanmak, satılmak üzere kullanılmak için, eşyayı başka bir yere nakletme isteğinde olanlar, eda tezkiresini talep ettiklerinde daha önce verildiği açıklanan makbuz senedi geri istenecektir. Sonra eda tezkiresi verilecektir. Senedi iade etmeyenlere eşyanın gümrük resmi tekrar ödenmedikçe istedikleri eda tezkiresi verilmeyecektir.
9. Bazıları makbuz senedini aldıktan sonra kaybettiklerini iddia ederek, tekrar kayıtlara bakılarak kendilerine senedin bir örneğinin verilmesini bir dilekçe ile isterlerse, havale edilen yüksek idari birim bunu kabul etmezse; bunlara istedikleri senet verilmeyecektir. Kayıtlı eşya tekrar gümrükten geçirilirken malın daha önceki geçişini de ispatladığı için yeniden ödemesi gereken, gümrük resmi alınmadıkça eşya gümrükten geçirilmeyecektir.
10. Bu senetler geldiği zaman, gerekli olan ve gümrükte ibraz edilip diğer gümrüklerden hiçbir şekilde eda tezkiresi yerine anlaşma yapılmayacaktır. Kara yoluyla gümrüğe gelen her konuk eşya gümrüğe tezkiresiz gelirse, gümrük resminin başka gümrükte ödendiğini gösteren ve kişinin elinde senedi olsa bile bu senet eda tezkiresinin yerini tutmayıp, eşyanın geçirilmesi sırasında ödenmesi gereken bütün gümrük resmini ödemesi gerekecektir”³⁰⁵.

Arziyye resmi muâmelâtı: Gümrüğe tüccarı tarafından getirilen malların verilen zaman dilimim içerisinde kaldırılmaması durumunda, alınacak olan gümrük oranları ve malın gümrüğe çıkarıldıktan sonra zamanında sahibine teslim edilmemesi durumunda, uygulanacak olan işlem süreci ve gümrük oranları aşağıda açıklanmaktadır:

1. “Nereden gelirse gelsin tüccar gümrüklere gelecek olan mallarını gümrüğe geldiği andan itibaren, bir hafta içinde gümrük resmini ödeyerek gümrükten malı kaldırmazsa, gerek ambar içinde, gerek gümrük civarında ve gerek iskelesinde bulunsun dokuzuncu günden itibaren bir haftalık olmak üzere vezne bir kantardan aşağı bulunan ve bir kantardan iki kantara kadar yukarı olan her türlü eşya konusu denk, sandık, balyalar ve fiçî.. vs... kapların

³⁰⁵ Düstûr, Cilt:2, s.602-603.

hepsinden yevmiye olarak, onar para, iki kantardan dört kantara kadar olanlardan yirmiſer, dört kantardan yukarı gelen, kantar mallarından otuzar para, dört kantardan yukarı sekiz kantardan on kantara kadar olanlardan elliſer para ve on kantardan fazla gelenler ne kadar fazla olursa olsun altmıſar para arziyye resmi alınacaktır. Denk, balya, fıçı, sandık gibi kaplar içinde olmayan kapsız eſyalardan da sözü edilen gümrük resmi belirtilen kurallar içinden eſya tartılarak alınacaktır.

2. Bir hafta geçtiği halde eſya hala kaldırılmazsa, iki hafta için yazılı olarak belirtilen arziyye resminin üzerine, bir kat daha zam yapılarak iki katı tahsil edilecek, üçüncü hafta gelen mal yine gümrükte bırakılırsa alınan resmin üzerine iki katı zam yapılarak üç katı gümrük resmi alınacaktır. Bu miktar arziyye gümrük resmi vermeyi kabul eden tüccar eſyasını gümrüğe gelişinden itibaren bir sene süresini geçmemek şartıyla istediği kadar eſyasını gümrükte bırakacaktır.
3. Tüccarlardan birinin malı gümrüğe çıkarıldıktan sonra, sahibi tarafından vaktinde aratılıp bulunmadığı zaman, eſya bulununcaya kadar arziyye resmi alınmayacaktır. Fakat eſya sahibi malını gümrükte arattırdığını ve bulunamadığına dair bilgiyi, gümrüğe eſyasının ismi, miktarı, numarası, markası... vb. bilgilerinin yer aldığı mühürlü ve imzalı bir varakayla başvuru süresi içerisinde gümrüğe bildirmek zorundadır. Bu belge yönetim tarafından görülmüştür şeklinde işaretlenecek, tüccar bu belgeyi saklayacaktır. Bu eſya sahibinden arziyye resmi alınmayacaktır.
4. Ticâret için olmayıp da tüccardan başka yolcu, memur ve benzeri başka şahısların kişisel kullanımına ait olan eſyadan arziyye resmi alınmayacaktır.
5. Gerek bir ağız dalaşı ya da başka bir yere gidecekken yanlışlıkla çıkan eſya olsun ya da başka bir sebebe dayansın kararlaştırılan süreden fazla gümrükte kalan denkler için ödenmesi gereken arziyye resmini vermekten vapur kumpanyaları muaf olacaktır. Fakat iş bu üç şekilden kaynaklanan sebeplerden birisine bağlı olarak kalan denkler, son emir olarak başka yere gönderilmeyip de gümrüklerin var olduğu yerlerde kullanılmak için gümrükten çıkarılacak olursa, bunlardan gümrük resmi tamamen alınacaktır.
6. Ticâret kurallarına göre, hükümete resmen tebliğ edilen ve zarar gördüğü ileri sürülen ve gümrükten vaktinde kaldırılmayan denkler ile temelde ödünçlerle

ilgili yazılı olan zaman diliminden fazla kalan denkle için de arziyye resmi alınmayacaktır³⁰⁶”.

Buraya kadar gümrüklerde Rûsûmât İdâresinin alt yapısı ile ilgili kuralların fi 5 ramazan sene 1286 (1869) ve fi 26 Teşrin-i sani sene 1285 (1868) dönem aralığında nasıl geliştiği ile ilgili gümrüklerde yapılması istenen kurallar hakkında bilgil verilmiştir.

Gümrüklerde Sahibi Olmayan ve Gümrükte Kalan ya da Sahibi Tarafından Kaldırılmayıp Bırakılmış Olan Eşya Hakkında Yapılacak Olan İşlemler: Burada sahibi belli olmayan eşyanın gümrükte kalması ya da sahibi tarafından alınmayan eşyalarla ilgili olan işlem süreci anlatılmaktadır:

1. “Gümrüğe geldikten sonra üzerinden bir sene geçen, sahibi bilinmeyen ya da sahibi bilinip de bazı sebepler yüzünden gümrükten kaldırılmayan eşya açılmadan, yalnız marka, numarası, kaç denk, sandık ya da fiçi ve damgalı eşya hakkındaki bilgiler olduğu gibi bütün ayrıntısıyla Cerîde-i Havâdis ile Jurnal de Konstantinapol gazetelerine ilânı verilecektir. Bir aya kadar sahibi gelip malları olduğunu ispatlamazsa, malları gümrükten kaldırmazsa gümrük tarafından satışı yapılacaktır.
2. Verilen ilânın üzerinden bir ay geçmesi ve eşyanın sahibinin gelip eşyasını almaması durumunda, zamlı fiyatıyla eşya açılarak kurallar gereğince defter kayıtları yapılması için ticâret meclisi üyelerinden iki kişinin ticâret nezâreti yöneticileri tarafından bu kayıtlar istenecektir.
3. Ticâret meclisi üyelerinin gelişlerinde bunlar ile gümrük muhasebecisi hazır olarak bulundukları yerde eşya emânet huzurunda açılacaktır. Belirtilen kurallar çerçevesinde deftere kaydedilerek hazırlanan bu belge orada hazır bulunan görevliler tarafından da imzalanarak muhasebede saklanacaktır.
4. Hazırlanan defterin bir kopyası gazetelere gönderilerek orada bastırılacak ve bir haftaya kadar filan gün ve filan saatte eşyanın gümrükte müzayede yapılarak satışın yapılacağı ilân edilecektir.

³⁰⁶ Düstûr, Cilt:2, s.604-605.

5. İlân gereğince belirtilen güne gelindiğinde eşya aynen alınarak gelen eşya hakkında geçerli olan ve gümrük tarafından yapılan müzayede de satılan malın satış bedelleri, devlet tarafından istenen gümrük, arziyye ve sair resimleri indirim yapılmaksızın alınacaktır. Eğer bu hesapta bir fark artacak olursa, bu fark da muhasebeye kaydedilerek gümrük emâneti veznesine teslim edilecektir.
6. Bütün kayıtlar ve nakitler gümrük emânetinde vezneye verilecektir. Bu tutarın teslim tarihinden sonra bir sene içinde malın sahibi ortaya çıkar ve bir dilekçe ile malın kendilerine ait olduğunu ispatlarsa; bu tutar gümrük emâneti emriyle kurallar çerçevesinde malın geldiği zamanki tutulan senet kaydıyla beraber kendilerine verilecektir. Fakat bir yıl geçip de malın sahibi ortaya çıkmazsa, kesin bir şekilde emânetten ihraç ile olduğu gibi gelir kaydıyla hazîneye bırakılarak kurallar gereği defterle birebir yazılarak bu kayıtlar maliyeye sunulacaktır³⁰⁷.

Gümrüklerden Eşya Kaçırmaya Aracı Olan Kayıkçı-Sandalcı-Muaveneci-Arabacı ve Kiracılar Hakkında Yapılacak Olan İşlemler:

Gümrüklerden eşya kaçırma yardımcı olan gümrük görevlileri ve bunların eşya kaçırma işlemine yardım etmelerinde ne gibi kuralların işleyeceği açıklanmaktadır:

1. “Vapur, yelken ve gemiyle gelen bütün mal, eşya, emtia ve erzak vs... gemiden alınıp başka yere götürülmeyerek doğrudan gümrüklere çıkarılması ve gemiye nakledilmek üzere gümrüklerin bilinmeyen iskelelerden de alınan şeylerin verilen emirle gümrüklere naklîyle muayene ettirilecektir. Ondan sonra verilecek olan ruhsat üzerine gemiye götürülmesi sandalcı, kayıkçı, gemici esnafının ve kara yoluyla nakledilecek eşyanın bu usule uygun olarak gümrüklere götürülmesi arabacı ve makaracı esnafının zimmetli görevleridir. Bu göreve aykırı harekette gümrüklerden malın kaçırılmasına aracı oldukları görülüp tutulduğu halde eşya anlaşma gereğince yeni çıkarılmış olunacağı varsayılarak, esnaf her konuğu hangi devlet tebaasından olursa olsun kendilerinden de müsadere olunan eşyanın iki katı gümrük resmine denk gelen nakdî ceza alınacaktır.

³⁰⁷ Düstûr, Cilt:2, s.606-607.

2. Eğer verilen nakdî ceza hemen ödenmezse, tutulan eşyayı yükleyecekleri sandal, kayık, araba, gemi ve hayvanları bir ay süre ile gümrükde bırakacaklardır. Eğer nakdî cezayı öderlerse, duran mevcut malı müzayede satışı yapılarak piyasa değerinden nakdî ceza ile alıkonulan hayvanlarının yapılan masrafları alınarak kalan kısım eşya sahibine ödenecektir.
3. Gümrükten eşya kaçırmaya aracı olan olursa ve bunu sürekli yaparlarsa kendilerine verilen nakdî cezanın dışında, o malla gümrüklerden İstanbul'da ise gümrük emânetine, Taşra'da ise mahalli hükümete ihbar edilerek bulundukları sınıftan ihraç edileceklerdir³⁰⁸. **(Bu nizâmnâmenin İstanbul ve Taşra'larda var olan bütün gümrüklerde gereği gibi uygulanacak olan kanun niteliğindedir).**

Osmanlı İmparatorluğu ve Çeşitli Mezheplerden Oluşan Yabancı Devletler Halkından Olan Bütün Ruhban Takımıyla Bunların Manastır ve Bulundukları Yerler Hakkındaki Gümrük Muafiyet İşlemleri: Bu başlık altında gümrüğe gelen ve giden malların hangilerinin ve hangi kurumların ne sebeple gümrük vergisi ödemekten muaf tutuldukları açıklanmaktadır. Eczaneler, manastırlar, kilise, rahip mektepleri, mektepler ve bunların hangi oranda gümrük resmi ödeyecekleri yer almaktadır:

Eskiden beri var olan Ruhban sınıfına verilen en önemli imtiyazlardan bir tanesi rûsûmât gümrük resminden muafiyet olmuştur. Bu karar Osmanlı İmparatorluğu'nun karşılıklı sevgi ve saygı ilişkileri ve herkes tarafından bilinen ve gerekli olan bu muafiyet yenilerek ve kayda geçirilerek padişah kararı ile verilmiştir. Bu muafiyetler ilişkin kiliselerin yenilenmesi ve güzelleştirilmesi ve ayin törenlerinin yapılmasına yardımcı olacak olan bütün eşyalara gümrük resminden muaf olma hakkı tanınmıştır. Bunun yanı sıra her manastırda mevcut olan rahip ve rahibeleri ve idâre etmekte oldukları ruhban mektepleri, hayır yapmak üzere kurulan hastaneler, eczaneler, yetimhaneler ve dâhilî ve harici ismiyle sıbyân (çocuk) talim ve terbiye okulları, imâretler ve benzeri hayır yerlerinin idâresini gerektiren bir senelik eşyanın belirlenen kıymeti üzerinden yapılacaktır.

³⁰⁸ Düstûr, Cilt:2, s.608.

1. “Kiliselerde süsleme ve ayin törenlerine ait olan bütün eşyalar rüsûmât gümrüğünden muaf tutulmuştur. Bu madde de kayıtlı olan alışılmış kilise süsleri ve terbiye kitapları vs. eşyadan yabancı ülkeden Osmanlı İmparatorluğu’na dâhil olup da bir manastırdan diğer manastıra nakillerinde hiçbir gümrük resmi talep edilmeyecektir. Kilise eşyası süsleri, tamir edilmesi için Avrupaya gönderildiklerinde de her türlü gümrük vergisinden muaf olacaktır.
2. Gerek mukaddes topraklarda, hristiyan okullarında görevli rahipleri ve Fransızların manastırları, Sen Joseph ve rahibeleriyle bu bende isimleri belli olmayan kadın, erkek bütün ruhban tarafı gümrük resminden muaf tutulacaktır. Her bir rahip ve rahibenin yıllık idâresine için gerekli olan ve değeri 4000 guruş belirlenen eşya gümrük resminden muaf olacaklardır.
3. Ruhban mektepleri, hastane, muhtaçları fakir ve fukaradan bulunan hastane ve burada tedavi edilen deliler eczaneleri, yetimhaneler, dâhilî ve harici ismiyle fakir olarak tanımlanan çocuklar, terbiye edildikleri eğitim yuvaları, mektepler, imâretler vb. yerlerin hepsi ya da bazıları 2. bend de açıklanan manastırlara bağlı olduklarından ya da bağlı bulunabileceklerinden bunların her birine dahi manastır rahiplerine verildiği gibi, gümrük tarafından ayrı birer muafiyet belgesi verilmesi gerekecektir. Yetimhanelerde bulunan her biri yetim ve yetimlere gerekli olup, senelik değeri 1800 guruş olan eşya gümrük resminden muaf olacaktır. Okullarda öğrenci ismiyle geçen bütün öğrenciler için gerekli olan yıllık değeri 450 guruş olan eşya da gümrük resminden muaf tutulacaktır.
4. Gerek kiliselere, gerek manastırlara, ruhban mekteplerine, hastanelere, fukaralara, eczanelere, dâhilî ve harici ismiyle tanımlanan öğrenci eğitim mekteplerine, imâretlere ait olan sandıkların Osmanlı İmparatorluğu iskelelerinden birine gelişlerinde; bu iskelelerde bulunan başrahip ya da rahibe tarafından getirilen sandıkların yeterli miktarda olduklarının belirtilmesi, kilise, cemaat, mezheb ve manastırla ilgili olduklarını gösteren ve devletin kararlarına uyan memurlara yani yabancı oldukları halde konsoloshanelere tabi Osmanlı İmparatorluğu’ndan oldukları şekilde yine Osmanlı İmparatorluğu’nda olan patrikhaneler taraflarından memur bulunan ruhani memura bir dilekçeyle başvurulacaktır.

Dilekçeyi kendi mührüyle onaylanması ve mühürlenmesinden sonra gümrük nâzırına göndermeye mecburdur. Bu sandıklar içinde bulunan eşyadan sorumlu gümrük memurları tarafından muayene edilecektir. Bu türlü eşyaya ait olan defterlere kayıt edilerek gümrük resmi alınmadan derhal teslim edilecektir. Eşyanın gümrük resmi her bir manastır ve ruhban mekteplerine, hastanelere, fukara eczanelerine, yetimhanelere, öğrenci talim ve terbiye edilen mektepler ve imâretlere ayrılan yıllık muafiyet miktarını aşarsa, söz konusu eşyanın değerini aşan tutar üzerinden gümrük resmi alınacaktır.

5. Kilise, manastır vb. yerlere ait olan sandıklar gümrük memurları aracılığıyla yerlerine gönderileceklerdir.
6. Sandıklarda manastırlar ve emsallerine ait olan, onların ihtiyaçlarını karşılayacak olan eşyaların dışında, kanunla belirlenen eşyaların dışında eşya bulunursa, rûsûmât nezâreti emir vererek bu eşyanın sahibi yabancıysa; konsoloshaneler ve bu tebaadan ise, başkan olsun, ruhban olsun gerekli haberleşmeler yapılarak belirtilen eşyadan gümrük resmi tamamen alınacaktır.
7. Manastır vb. yerlerde varolan nüfusun sayısında azalma ya da artış olabileceğinden hareketle, 2. ve 3. maddelerde belirtilen kurallara göre, her manastır ve benzeri eşyanın diğer yekununu belirlemek için konsoloshaneler ve ruhban başkanlarına her sene Mart ayı başlangıcından itibaren manastır, ruhban mektepleri ve o yerlerde varolan nüfusun sayısını bildiren bir defter düzenleyerek eyalet nâzırına vermek zorundadırlar.

Nüfusun sayısını gösteren defterlerde yazılı bulunan sayı sene sonuna kadar bir sebep ile artırılmayacaktır. Her sene Mart ayı başlangıcında konsoloshanelerle başkanların taraflarından birine defter gönderilmediği halde yapılacak muafiyet konusunda rûsûmât taraflarından yıllık olarak tutulan deftere göre hareket edilecektir. Bu şekilde yıllık esas kayıt defteri belirtilen tarihten sonra bir sene geçmeden değiştirilmeyecektir. Eğer defter Mart ayı başlangıcında gönderilmiş olup da o sene içinde yine bir manastır ya da emsali bir bina yapılacaksa, bu yeni manastır ya da hayır işlerinin faydalanacağı gümrük resminin gerçek değerini belirleyebilmek

için konsoloshaneler ya da başkanlar hemen rûsûmât nâzırına resmi olarak bilgi vermek zorundadırlar.

8. Osmanlı İmparatorluğu iç bölgelerinde bulunan manastır ve hayır işleriyle ilgilenen başrahip ve rahibeleri kendilerine bağlı eşyayı içeren sandıkların gelişinde, bunları bulundukları yerde var olan konsoloshane ya da papaz vasıtasıyla 5. madde de yer alan kurallar gereğince gümrükten alınmak üzere hususi bir memur tayin edilecektir.
9. Merkezi yerlerde bulunan büyük manastırların Avrupa'dan kendileri için getirdikleri, gerekli olan eşyanın miktarını çevrede bulunan manastırlara göndermeleri gerekecektir. Belirtilen büyük manastırların bulundukları şehrin gümrük nezâreti eşyanın gelişinde gümrük resmini muafiyetinden indirilerek geçişine ruhsat verecektir. İhraç zamanı geldiğinde de gümrük resmi miktarını büyük manastırlar muafiyetine iade ve ilave etmeğe dikkat ederek, belirtilen eşya hangi manastıra gönderilmiş ise o manastırın bulunduğu şehre varışında eşyadan rûsûmât nezâreti tarafından alınacak olan gümrük resminin manastırın gümrük resmi muafiyeti, yıllık indirimi yapılarak hemen teslim edeceklerdir.
10. Bir rahip ya da rahibe manastırı için gerekli olan ihtiyaçları için diğer bir manastıra Osmanlı İmparatorluğu üzerinden eşya gönderilirse, manastırın başpapazı ya da o işle görevli memuru tarafından bu anlamda konsoloshaneye ya da başpapaz aracılığıyla bir dilekçe verilecektir. Başpapaz ya da görevli memur eşyayı gönderen manastırın bulunduğu yerin gümrük memuru tarafından gümrük resminden muaf tutulacaktır. Bu doğrudur şeklinde bir yazılı belge hazırlaması ve malın ihracının yapılması için rûsûmât nâzırı tarafından ruhsat verilecektir. Eşyanın gönderildiği manastırın bulunduğu şehre gelişinde şehrin gümrüğü tarafından manastırın yıllık muafiyet miktarı indirilerek eşya hemen teslim edilecektir.

Zorlayıcı bir sebebe dayalı olmayıp ve gümrükten muafıtır belgesinde yer alan ve süresi içinde götürülmeyen eşyanın gereken gümrük resmi bu eşyayı gönderen manastır tarafından ödenecektir. Filistin'in ihtiyaç duyduğu manastırların kutsal şarapları Kıbrıs adasından götürüldüğünden şarabın zecriye ve gümrük rûsûmâtından

muaf olarak gönderilmesine izin verilecektir. Şarabı gönderen manastır baş papazı tarafından konsoloshane ya da ruhani işler merkezi aracılığıyla Kıbrıs adasından rüsûmât nâzırına bir dilekçe verilecektir.

Ruhsatta zorlayıcı bir sebep olmadıkça elli gün içinde Yafa rüsûmât nâzırı tarafından doğrulanarak iade edilmek üzere işaretlenecek ve ilmuhaber ile gönderilecektir. Şarabın Yafa iskelesine gelişinde mukaddes ürünlerin manastırları tarafından iskelede bulunan görevli memur teslimi için de rüsûmât nâzırı memurun paylaşırması suretiyle şarabın her biri manastıra ait olan miktarının gümrük resmi o manastırın yıllık muafiyet miktarına eklenecektir. Zorlayıcı bir sebep olmadan belirlenen elli günlük sürede doğrulanan kayıt bilgilerine göre mal iade edilmezse, Kıbrıs adası rüsûmât nâzırı şarabı gönderen manastır başrahibi tarafından bu şarabın zecriye ve gümrük resmini talep edecektir.

Kıbrıs adası ürünü olup, manastır tarafından Kıbrıs adasından satın alınarak gönderilmiş olan şarabın zecriye rüsûmâtından içerde muaf olup, yukarıda açıklanan manastır başrahibi şarabın Yafa iskelesine gönderildiğini doğrulayan belge ve haberini iade etmeye mecburdur. Mukaddes araziler dışında başka yerlerde var olan manastırlar Osmanlı İmparatorluğu'nda var olan başka manastırlara şarap göndermek istediklerinde belirtilen imtiyazdan faydalanan ve belirtilen vergiden sorumlu olacaktır. Latin manastırları tarafından yerlerinde kendi rızıkları için yapılmış olan şarap zecriye resminden muaf tutulacaktır.

11. Kutsal topraklar manastırları ruhbanları olan ve çeşitli isimlerle anılan pernam, sürdüşarite (serdüşarite) rahibeler, rahipler ve bütün cemaate ait dini elbiseler büyük manastırın Avrupa'dan getirdikleri akmeşeden imâl edilen ve gönderilen ürünler, bu şehrin rüsûmât nezâreti tarafından akmeşenin gelmesinden gümrük resmi muafiyet miktarından indirim yapılarak ve elbiselerin ihracı sırasında belirtilen büyük manastırların muafiyeti oranına eklenerek geri gönderilecektir. Gönderilen elbiseler manastırların bulundukları şehre geldiklerinde gerekli olan gümrük resmi manastırların

muafiyet miktarından indirilerek elbiseler hemen teslim edilecektir³⁰⁹” (fi 7 zi-l-hicce sene 1281 (1864)).

1.2.3. Tütünle (Duhân) İlgili Nizâmnâmeler

Osmanlı İmparatorluğu’nda Üretilen Tütünün Duhânın Tekel Hakkı Yönetimi İdâresi ve Bunun İçin Tayin Edilen Nâzır, Müdür ve Memurun Görevini Açıklayan Nizâmnâme: Bu nizâmnâmeye hem Osmanlı İmparatorluğu halkı hemde yabancı ülke halkı istisnasız uymak zorunda olup, herkes için eşit şartlarda uygulanmaya konulan bir nizâmnâmedir.

Burada, tütün (duhân) nâzırları ve görevlerinin rûsûmât nâzırlığına devri, tütünün (duhânın) gümrüğe götürülmesi işlemi, alınacak olan gümrük resmi ile ilgili konular temel temel alınmakla birlikte, tütünün fazla çıkması, gümrük resmi, malın gümrüğe getirilmesi, tütünün (duhânın) gümrükte bırakılarak uzun süre alınmaması, duhânın kaçırılması, görevliler ve yaptıkları işlemler, duhân idâresiyle rûsûmât idâresinin birleştirilip, rûsûmât nezâreti ve müdüriyet ve memuriyetlerinin oluşturulması, yürürlükte kalan ve kaldırılan hükümler, bunlara ait olan açıklamalar, gümrük işlemleri sırasında tutulan defterler, kayıtlarla ilgili bilgiler ve bu işlemlerin doğru yapılıp yapılmadığının kontrolüne gelen müfettişler ve yaptıkları işlemler açıklanmıştır.

1. “Tütün (duhân) ismiyle tanımlanan ürünün 1280 (1863) yılı Haziran ayı başından itibaren malın geçiş resmi ile ilgili 2. bende açıklanacağı üzere yeni bir gümrük resmi ve tahsil işlemleri ile ilgili olarak, alınan kararlara bakıldığında;

Tütünle (duhânla) ilgili işlemlerde (yetiştirilmesi, toplanması, nakledilmesi, iskeleye getirilmesi...) vergiyi tahsil edeceklere bir eda tezkiresi verilecektir. Tütünün (duhânın) miktar ölçüsü olarak 400 dirhem kabul edilmiştir. Duhânın geçiş resminin kullanılması için, Osmanlı İmparatorluğu’na gittikçe artan bir şekilde merkez yerleri ve bunlara bağlı birimlere bölünerek, eyalet başlarında bulunan

³⁰⁹ Düstûr, Cilt:2, s.606-616.

merkezlere nâzır, sancak başlarına müdür ve kaza ve büyük köylere ve panayır iskeleler, pazar yerlerine memur ismiyle birer duhân memuru atanacaktır.

2. Tütünün (duhânın) İstanbul'dan başka, sahibi tarafından başka bir yere nakledilerek gönderilecek olan tütünün (duhânın) mahrecinde duhân müdür ve memuru varsa mahrecinde, eğer yoksa ilk dâhil olduğu şehir, kasaba, iskele ve büyük köylerde genel olarak okkada (kıyyede) 12 guruş geçiş resmi alınacaktır.
3. Duhânın geçişinden gümrük resmi alındıktan sonra, koçanından kesilerek sahiplerine verilecek eda tezkireleri iki tane olup bunlardan birisi, duhânın geçiş gümrük resmini vermiş olduğu şehir, kasaba ya da büyük köyler, panayırlar, pazar ve iskele yerlerinde duhânın gümrük resminin ödendiğini açıklayacak olan ruhsat tezkiresi olacaktır. Diğerisi ise, duhânın gümrük resmini ödemiş olduğu yerde tutulmaksızın diğer yere nakledilecek duhâna ayrılan geçiş tezkiresi anlamında olacaktır.

Belirlenen şehir, kasaba, köy, panayır, pazar, iskele yerlerinin içine ithâl etmeyip doğrudan doğruya istedikleri yerlere göndereceklerini ve bir gece kalmaları gerekli olsa bile, yere giremeyip, dışında uygun bir yerde geceliyecek ve dışarıda mevsim gece kalmasına izin vermemesi durumunda da yakın civarlarda barınacak, başka uygun bir yer bulunmadığı takdirde, duhânların ertesi gün sabahında kaldırılarak götürmek üzere geçiş gümrüğü yerinde bırakarak kendileri ve hayvanları içeriye girebilecek, ruhsat tezkiresini almış olanlar sonraya bıraktıkları duhânlarını, bir başka yere nakletmek istediklerinde ruhsat tezkiresini duhân nâzırına, müdürüne, memuruna iade edecektir.

Yerine parasız geçiş tezkiresini verecek ve malın sahibi bu değişik şekilde aldığı geçiş tezkiresiyle ihraç edecekleri duhânın miktarı, çıkış sırasında tezkire ile karşılaştırılarak miktarında bir hile meydana gelirse, yani tezkirede yazılandan fazla miktar geçirme gibi bir olay olduğunda; önce ödenmiş olan resimden vazgeçerek, ceza olarak tekrar ödenmesi gereken gümrük geçiş resmini verecektir.

Başka bir yere ruhsat tezkiresiyle duhân nakledilmek istenirse, o tezkire dikkate alınmayıp duhândan gümrük geçiş vergisi alınacaktır. Daha önce açıklanan ve iki türe ayrılan tezkirelere sahibinin isimleriyle tabiyetleri ve duhânın miktarı, kıyyesi, hangi yerin ürünü olduğu, alınan geçiş resminin miktarı, hangi yerin tezkiresinin hangi yıl, ay ve gün verilmiş olduğunun tarihi açıklanıp kaydedilecektir. Koçanlarına da belgenin aynısıyla kayıt yapılarak ve kayda geçirilerek tezkireler sandık emini, başkâtip, nâzır, müdür ya da memurların kendilerine ait olan mühürleriyle mühürlendikten sonra merkez ya da mevki ya da bağlı yerler ismine ait olan büyük devlet mührüyle mühürlenerek verilecektir.

4. Ruhsat tezkiresini almış olanlar, tezkirede kayıtlı olan duhânın sonradan hepsini toptan almayarak yani deste deste ayrılarak, uzak yerlere naklîni ve sevkini isterlerse, her defa da geçiş yapacakları miktarı ruhsat tezkiresinden aşağı inilerek ruhsat tezkiresi sahibi yedinde bırakılacaktır. Bu miktar için verilmesi gereken geçiş tezkiresi ona göre yazılacak ve sonunda kalan bakiye miktarının geçişi için dahi tezkire verildiğinde, ruhsat tezkiresi sahibinde bırakılmayıp geri alınacaktır. Açıklandığı gibi gerek toptan ve gerekse parça parça tüccarın yedine geçiş tezkiresi verilerek gönderilmiş olan, ruhsat tezkiresi koçanlarına uygun olacak şekilde sunuma hazır hale getirilecektir. Belgeler aylık icmâl defterleriyle beraber gönderilecektir.

Bu iki tür eda tezkiresi yürürlükte olan ve içlerinde silme ve yanlış düzeltme yasaklanmış olduğundan bu tezkirelere hiçbir zaman yanlış olmuştur diye şerh düşmek uygun olmayacağına, bunu duhân nâzır, müdür, memurları olduğu gibi izin vermeyerek işin sonunda yanlış, diye bir şerh verilmesi mecbur olunursa da, o yanlış kim sebep olmuşsa, derhal memuriyetten uzaklaştırılacaktır. Sonrasında güçlü bir şerh verilerek mühürlenmesi gerekecek ve bu yanlışlığın bir daha olmaması için burada çalışan görevlilerden yaptıkları işe dikkat istenecektir **(Tezkirenin yanlış ve hatasından dolayı hataları yapanların haklarında yapılacak olan gümrük işlemlerinin dâhilisine dair yapılan nizâm-nâmenin 20. bendine göre bölümlere ayrıldığından duhân tezkiresi yanlışlığından dolayı şerh gereğince işlem yapılacaktır).**

5. 5. bende geçici olarak açıklanan ve bir yere geçiş tezkiresiyle kullanmak üzere bir başka mahale ya da yabancı ülkeye gönderilmek için iskele ve hudut bulunan bir beldeye gidecek olan duhân, içeriye geçişinde ruhsat verilmeden muayeneye sunulan ve ölçüldükten sonra miktarı ve sahibinin ismi tezkiresinde kayıtlı olan, miktara ve isme uygun olduğu ve bu duhân orada kullanılmak üzere geldiği halde, duhânın oraya gelişini belirleyen bir şerh konularak, sahibinden alınarak yerine ruhsat tezkiresi göstererek içeriye geçirilecektir.

Bundan sonra malın sahibi bu duhânın tamamını ya da bir miktarını başka bir yere nakletmek istediklerinde, geçişi için gereken tezkirenin gösterilmesi hakkında 7. bendde açıklandığı üzere gereken işlemler yapılacaktır. Duhânın başlangıçta gelmesi ve içeriye girmesiyle beraber yapılacak olan muayenede miktarı ve sahibinin tezkiresine rıza göstermemesi ya da tezkirenin 7. madde de açıklanan şekilde bir bozukluğu meydana geldiğinde, sahibi hakkında 9. madde de yer alan önleyici önlemlere göre hareket edilecektir.

Böylesi şüpheli durumlarda tezkire sahibi yedinde alınıp yerine başka tezkire verilecek ve içeriye idhâl edilmeyip doğrudan doğruya başka yere gitmek için geçişi olan duhân içeri girmeden yoluna devam edecektir. Gittiği gösterilen mal muayeneye ve ölçüm işlemlerine tabi olacağından bu sırada yolda giderken kararlaştırılan yoklamaya gerek kalmayacaktır. Çünkü eda tezkiresini gösteren mal sahibi, yedlerine vereceklerinden tütünlerini başka yerlere gönderdikten sonra tezkireyi yanlış yazmış diye itiraz ederlerse istenilenleri parça parça yerine getirmedikleri için gerekli olan kuralları uygulayacaklardır. Eğer tütün sahipleri tütünlerini henüz başka yerlere nakletmeden, gerçekten tezkireye noksan yazılmış olduğunu anlayıp da durumu nâzır, müdüre, memura haber verirlerse; bu yanlışlık duruma göre düzeltilecektir **(Yabancı ülkeye gidecek tütünün kurallar gereğine göre yapılacağından bu maddenin hükmü yalnız içerde kullanılacak tütünlere aittir).**

6. Gerek geçişte ve gerekse ruhsat tezkireleri özenle hazırlanmış senetler olup, bunların kaybolması durumunda ne olursa olsun kaybolmuştur denilse de yerine yeni geçiş belgesi ya da ruhsat tezkiresi verilmeyecektir.
7. Her ne sebeple olursa olsun geçiş resmi yerinde bırakılıp bu tarihten sonra bir seneye kadar sahibi ortaya çıkarak gümrük geçiş resmini ödeyerek malını almazsa, duhânlar duhân nâzırı, müdür, memuru ya da o yerin meclis yetkisiyle her şey açık ve ispatlı şekilde peşinen müzayede de satışı yapılarak satılacaktır.
8. Gümrük geçiş yerine gelen ve resmin ödenmesi gerekirken ruhsat tezkiresi alınmazsa, kaçırma suretiyle beldenin bir başka yerinden ithâl edilirken yakalanan tütün (duhân) kanunen el konulacaktır.
9. Duhânı geçirenler hakkında nâzır, müdür, memur, kâtip ve hademe sair taraflarından çoğu kez ürünler zayi gösterilmeyip kolaylaştırma yoluna gidilerek düzenli kaydına dikkat edilecektir. Bu zayi özellikle tüccar ile gümrük çalışanı arasında bir problemten kaynaklanırsa bu gibi olaylarda nâzır, müdür ve memur tarafından açıklandığı anda meydana gelen olayın yasaklanmasıyla beraber sebepleri hakkında kanuni işlemler uygulanacaktır.
10. Nâzır, müdür, memur, başkâtip ve sandık eminlerinden birinin ayrılmasıyla, bu memuriyete yeni birinin gelmesi ve ayrılan memurun işe başlangıç tarihinden başlayıp, işten atılma tarihlerine kadar olan zamanın hesaplanması, yani gelen ve giden memurun, nâzır, müdür, memur, başkâtip ve sandık emini yetkisiyle görüşülerek rûsûmât memuriyetinde ne kadar çalışmış oldukları ve çalıştıkları bu süre içinde rûsûmât emânetinde ne miktar mal, sandık çıkarılmış ve onun görevi zamanında ne kadarı icmâllere ithâlât olarak aktarılmışsa ve bu işlemlerde ne kadar kusurlu sandık miktarı olmuşsa, bunlarla ilgili belge kontrolü için mevcut defterlere bakılacaktır. İncelenen hesap işlemleri için üç nüsha şeklinde muhasebe defteri düzenlenecektir.

Kontroller sonucu konularla ilgili olaylar hakkında net olarak bilgi edinildikten sonra maaş, masraf vb. yapılan bütün ödemelerde titizlikle gözden geçirilecektir. Doğruluğu belirlenen belgeler işi bırakan memur ve yerine gelen memur, nâzır, müdür, memur, başkâtip ve sandık eminleriyle mühürlenecektir. Üç nüsha olarak muhasebe defteri düzenlenecektir. Bir nüshası memurlar tarafından

müdürlere, müdürler tarafından nâzırlara ve bunlardan da emânet tarafına gönderilecektir. Kalan diğer iki nüshasının bir tanesi görevini bırakan memura, diğeride ayrılan memurun yerine gelecek olan memura verilecektir. Görevinden bir gün bile zimmetine para geçirmediği, eğer yaptığı bir kusuru varsa ve bunların kefilinden alınıp alınmadığı vb. kanunları tutanakla belirtilecektir. Bir kusuru varsa da, azledilen memurun nereye gitmiş olursa olsun, bulunup tutuklanması ve gerekli kanuni işlemlerin yapılması gerekecektir.

11. Duhânın gümrük geçiş resminin alındığı ve sahibinin isminin, duhânın miktarının ve ona ait özelliklerinin verilen numunesinin bunlarla ilgili bilgilerin hepsi deftere bütün ayrıntısıyla kaydedilecektir. Bu defter üzerinde kesinlikle silme, kalemle çizik atma vb.. işlemin yapılmamasını, bir ayın gelir ve masrafları başka ayın gelir ve masrafına karıştırılmayacak, gelecekte ve geçmişteki her ayın başlangıcında her bir memur tarafından verilen defter numunesine göre, bir icmâl defteri doğru kayıtlarla düzenlenecektir.
12. Merkezlere yani eyalet başlarına uzak ve İstanbul'a yakın olan yerler de hâsılâtın nakledilmesi sırasında masrafların fazla olmaması ya da sebepsiz gecikmeler yaşanmasın diye vapur ve postalar aracılığıyla doğruca emânete gönderilmesi uygun olacaktır. Bu sebeple bu bölgelerde meydana gelen hâsılât, malın cinsi, miktarı, malların üzerine konulan numaraları, markaları ve bunları açıklayan ayrıntılı bilgileriyle, mühürlü pusulalarıyla, vapur kumpanyalarından ya da postanelerden alınan biletler ile beraber her ay sonunda emânete yazılı olarak sunulacaktır.
13. Geçiş resminin alınacağı gümrük mahali daima görevliler tarafından gezilerek kontrol edilecektir. Kurallara uygun olmayan işlemlerinin hemen soruşturulmasına başlanacaktır. Eğer çalışanlardan memurların, hademelerin, kâtiplerin, sandık eminlerinin eğer bir gün bile olsa bir uygunsuzlukları sorgulamada ortaya çıkarsa, yapılan bu sorgulamanın dosyasının hazırlanmasında görev alacak olan müfettişler bu konuyla ilgili belgeleri; gümrük çalışanları nâzırlara, memurlara ve müdürlere ayrıntılı olarak açıklayacaklardır.
14. Nâzırlar, müdürler, memurlar ve görev alan müfettişler, soruşturma amacıyla geldikleri yerlerde eğer bir problemle karşılaşırlarsa, kurallara göre her türlü

yardımı alma hakkına sahiptirler. Teftişe gittikleri hükümet görevlileri idari hiyerarşiye göre yetkililere bilgi vereceklerdir. Eğer yapılan işlemlerde bir usulsüzlük olduğu tespit edilirse; bu durumun bu görevi yapan memur tarafından yapıldığı belirlenecek, suçun sorumluluğu ona verilecektir. Eğer müfettişler, kâtiplerin, memurların, hademelerin herhangi birinin uygunsuz bir davranışını görürlerse de, bu durum emânete bildirilecektir. Eğer emânet buna göz yumarsa da, bu durum hükümdarlık makamına aktarılacaktır.

15. Geçiş resminin yapılması ile ilgili işlemlerde meydana gelen gelir ve zararlarla ilgili olarak nizâmnâme gereğince yapılacak işlemler ve bütün hesaplar kontrol edilecektir. Alınacal olan tedbirler önce nâzırlara, sonra müdürlere ve en sona memurlara bildirilecektir ³¹⁰ **(Fi 26 zi-l-hicce sene (1278) (1861).** Osmanlı İmparatorluğun’ndan deniz yoluyla ülkelere gönderilecek olan tütünlerin (duhanların) hangi limanlar aracılığıyla gönderildiğini gösteren liste Ek-2’de tablo olarak verilmiştir.

Damga Vergisi: Rüsûmât emâneti yönetiminden taşra rüsûmât nezâretlerine gönderilen tahrîrât; 1291 (1874) Mart ayı başlarında yürürlüğe giren damga resmi nizâmnâmesi maddelerine uyulması gerekliliği ve bu kurallar bağlamında damga resmi olmayan evraklarla ilgili hiçbir işlemin gerçekleşmeyeceği açıklanmıştır. Hem Osmanlı İmparatorluğu hem de yabancı ülkeye nakledilecek mallar için pul oranlarının neler olduğu, manifesto listeleri ve bunlara pul yapıştırılması zorunluluğu, evraklara soğuk damga vurulması zorunluluğunun damga nizâmnâmesi kuralları gereğince gümrükle ilgili yapılacak olan her türlü faaliyet alanında uygulanması gerektiği, aksi takdirde yapılan işlemlerin geçersiz olacağı açıklanmıştır.

“1291 (1874) yılı mart ayı başından itibaren yürürlüğe girmiş olan damga resmi nizâmnâmesinin 1. maddesinin son fıkrasında yer aldığı gibi, bütün yükleme senetleriyle, mahkeme, meclis-i devlet-i âliyye de yapmış oldukları işlemleri tanık göstermek, gerekliliğini ispat edebilmek için gösterilecek olan bütün senetlerin damga pullu olması gerekecektir.

³¹⁰ Düstûr, Cilt:2, s.621-638.

Damga nizâmnâmesi kurallarına göre pul yapıştırılmış olarak gümrüklere gösterilecek manifesto, konşimento, ordino ve senedat sâire ödenecek olan resime tabi olan türden bulundukları yönünde sahibine damga resmi nizâmnâmesine uygun olarak pul konulduktan sonra, yarım Osmanlı altınından üç Osmanlı altınına kadar nakdî ceza alınması, nizâmnâmenin 19. maddesi kayıtlı ise de iş bu nakdî ceza miktarını belirleyen ve kullanılmasında ifadeler ve münakaşaya ve düzenlenmeyi ertelemeye sebep olmamak için, bütün rüsûmât idârelerinden iki para damga resmine tabi olan evrakın birer nüshasından yarım, Osmanlı altını ve damga resmi on para alanından halis altın ya da gümüş akçe olarak 75 kuruş ve yirmi para olanından bir altın ve bir kuruş olanından 1,5 altın ve 3 kuruş olanından iki altın yani kısaca, 10 kuruş damga resmi ödemesi gereken evraktan üç altın, nakdî ceza talep edilip alınarak doğru ve düzenli olarak tutulan evraklardaki bilgiler icmâle irad olarak kayıt edilip, rakamlar doğru olarak sayılıp belgelenecektir³¹¹”.

(1290) (1874/1875) Maliyesi Mart Ayı Başlangıcından İtibaren Osmanlı İmparatorluğu’nun Kara Gümrüklerinin Kaldırılması Kararı ve Bu Karar Üzerine Rüsûmât İdârelerinde Yapılması Gerekli Olan İşlemler: Burada, tütün, enfiyye, müskirât, tuz, barut, silah, harbiye, esrar vb. malların gümrük işlemlerine tabi olması gerektiği ve alınacak gümrük resmi oranları, hazırlanması gereken evraklar, pul yapıştırma işlemleri, muayene edilecek olan ürünler, Dicle nehri-Basra körfezi, Fırat, Bağdat şehirlerinden idhâl edilen eşyaların durumları hakkında nizâmnâmelere göre uygulanacak olan gümrük işlemleri anlatılmıştır.

1. “Kural dışı bırakılan her türlü tütün, enfiyye, müskirât ve tuz Osmanlı ürünü olup, sanayisinin ve Osmanlı İmparatorluğu’nun iç yerlerinde kara yoluyla bir taraftan başka bir tarafa naklînde şimdiye kadar alınmış olan % 8 dâhilî sarfiyât resmi, 1874 yılından sonra kaldırılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nda imâl edilerek esas şekli değişmiş ve farklılaşan eşyanın cezası ister Osmanlı İmparatorluğu’nda olsun ister ithâlât resmi alınmış yabancı eşyada bulunsun, değişim oranına göre %6, %4 ve %2 hesabıyla eline gelen değişim resmi mamulün böylece kara yoluyla naklînde alınmayacaktır.

³¹¹ Düstûr, Cilt:3, s.319-323.

Bu iki tür resmi deniz yoluyla Osmanlı İmparatorluğu'nun başka bir tarafına gütmek üzere sahile indirilerek gemiye yüklenecek olan eşyadan eskiden olduğu gibi iskele gümrüğünde alınacaktır. Bununla beraber denizde ve Osmanlı İmparatorluğu sınırında ve imtiyazlı eyaletler ile Karadağ, Osmanlı İmparatorluğu'nun sair kıtalarından seçilmiş olan hudut boyunca olan gümrüklerin eski işlemleri asla başka şekilde olmayıp, yalnız bu gümrüklerin bulundukları  ehir, kasaba ve köylerde eskiden olduğu gibi dâhilî harcamalarla değişen resmin alınması için kara gümrüğü varsa bu kara gümrüğünde, yalnız yukarıda açıklanan ve ayrı tutulan eşyadan başka hiçbir şeyden resim talep edilmeyecektir.

2. Dâhilî harcamalar ve değişen resimlerden muaf olacak olan eşyadan mahrec ve mevrûd gümrüklerinde tezkire ve makbuz senedi, ilmuhaber aranılmayıp yalnız tütün, enfiyye ve müskirât resimleri her bir idârede nizâmnâmeler yönünden de eskiden olduğu gibi r s m t müdür ve memuru bulunan  ehir, kasaba ve köylere idhâl edilecek olan emtia ve eşya arasından her tür tütün, enfiyye, müskirât, tuz ve yasak olan eşyalar olan barut, harp silahları, esrar vb.  eyler olup olmadığına r s m memurları tarafından her zaman dikkat edilecektir. Gerekli olması durumunda mevrûd gümrüğünde olan eşyanın denk ve kapları, zarfları açılarak muayene edilebilecektir.
3. Gerek Osmanlı İmparatorluğu'nda gerekse de yabancı ülkenin bir yerinden gelerek gümrük resmi alınmış olan buğdaydan şimdiye kadar vapur değirmenlerinde öğütülen un ya da patates gibi ürünler, deniz yoluyla başka bir yere nakil edilip gönderilirken tekrar alınmakta olan % 8 gümrük resmi 1874 yılından itibaren alınmayacaktır.

Bu şekilde resim alınmış olan buğdaydan öğütülmüş un ya da patates gibi ürünler r s m t idârelerinden parasız tezkire verilerek gönderilecekse de, o eşya vapur vesair bütün değirmenlerde i erlerden gelip gümrük resmi alınmayacak olan buğdaydan  Ğ t leceği ve bu tür buğday unundan deniz yoluyla gönderilmek üzere gemiye yüklenmesi gerekenlerden alınacak olan % 8 dâhilî harcamalar resminin alınacağı yönünde, bundan böyle bütün değirmenlerde öğütülen deniz bölgelerine s ireye gönderilecek ve değirmene bırakılacak olan unların  Ğ t lmeyip gümrük

resmi verilmiş olan buğdayda öğütülmüş olduğu idâreye güvenilir bir şekilde ispatlanmadıkça gümrük resmi alınacaktır.

4. Tuna nehriyle Karadeniz’de memuriyet şubeleri olan Teşvik ve Dirina nehirlerinin Sırbistan yakınlarında cereyan eden kısımları, Suva nehirleri ve Ovna (Avna) nehirlerinin Avusturya ülkesinde ulaşan bölümü deniz gibi kabul edilecek yani bunların üzerinde bir yerden diğer yere nakledilecek eşya hakkında, deniz deryanın bir tarafından diğer bir tarafına gönderilecek olan eşya için geçerli olan işlem aynı olarak alınacaktır. Dicle nehrinin Basra körfezinden Bağdat şehrine kadar olan yerlerinde gidiş-geliş yapan gemi ve eşya hakkında ilerde bir nizâmname ile belirlenerek, sınırlandırılacak olan işlemlerin kararının alınması planlanmışsa da o zamana kadar burası da deniz gibi kabul edilip, Bağdat şehri ile Basra körfezi arasındaki nehir boyunda var olan rûsûmât idârelerinin de deniz diyarı gümrüklerinde olan işlemleri aynı olarak yapılacaktır.

Basra körfezinden Dicle’ye ithâl edilen mal ve eşyanın gümrük resmi bugün geçerli olduğundan hareketle Bağdat’a gelinceye kadar nehir üzerinde bulunan rûsûmât idârelerinde alınacaktır. İşlemler yapılmadıkça, Bağdat’tan Fırat nehrine kadar ithâl olunmak üzere gelmiş olan eşya resmi ve işlemleri de şimdiye kadar Basra’da alınmakta olduğundan hareketle bundan böyle eşya resmi ve işlemleri orada alınmadıkça Fırat nehrinin Dicle ile birleştiği yerde bulunan, rûsûmât idâresinden daha yukarı gitmesine izin verilmeyerek orada alınacaktır.

5. 4. maddede belirtilen ve kayıtlı olan nehirlerden başka bütün çay suları üzerinden nakledilen eşyadan alınması gerekli olan ihrâcât ve ithâlât ve harcama resimleri bu çay ve suların, deniz veya ismi belirtilen (Fırat-Dicle) nehirleri deniz gibi kabul edilmesi ve yerlerine uygun oldukları yerlerin en yakınında olup şimdiye kadar gümrük resmi alınması uygun görülen rûsûmât idârelerinde alınacaktır.
6. Her yönde Osmanlı İmparatorluğu ile birbirine bağlı olan ve ona benzer yerlerin daha içlerinden gemiye ve kayıkla bir taraftan diğer tarafa

nakledilen ürünün arziyye ve sanayiden en son yüklendiği, ihracından hiçbir şekilde resim alınmayacaktır (Fi 11 Muharrem sene 1291 (1874))³¹²”.

İran Ülkesinden (Tuz-Tütün) Osmanlı İmparatorluğu’na Yasak Edilen Dâhili Tömbekiden Alınacak %75 Gümrük Resmi Hakkında Düzenlenen ve İmzalanan Nizâmname: Osmanlı İmparatorluğu’nda tütünün giriş tarihi hakkında kesin bir bilgi olmamakla beraber, “1570’lerde girmiş olduğu ihtimali oldukça yüksektir. Bu ihtimali güçlendiren nedenlerden birincisi, 1583 yılında Muğla’ya ait tahrir defterinde çıkan, öşür alındığı tespit edilen Milas isimli, şimdiye kadar nasıl bitki olduğu hakkında herhangi bilgi bulunmayan maddedir, ikincisi Conte Carti’nin 1931’de yazdığı ünlü eserinde tütünün İngiliz ve Venedik gemileri vasıtasıyla Akdeniz yoluyla Doğu’ya ve İstanbul’a getirildiğini 1580 yılında Osmanlı Sultan’ı III. Murat Polonya kralı Stefon Bathary’ye ve gönderdiği hediyeler arasında şifa verici bu nebatın kurutulması yapraklarının bulunduğunu, bu sayede Polonya’ya ilk defa tütünün girdiğini, Sultan’ın sarayında ve saray bahçesinde şifa veren bitki olarak ekildiğini, hatta 1590 yılında Polonya’nın İstanbul sefiri Uchenski’nin tütün tohumunu kraliçe Anna Yagiellonskaya gönderdiğini belirtmesi, üçüncüsü ise, tütün tarımı bölümünde daha detaylı anlatıldığı üzere, 1600 yılında imparatorluğa girmiş olan tütünün, birkaç yıl gibi kısa bir zaman içinde birbirinden farklı bölgelerde tarımına başlanamayacağı, başlanabilmesi içinde uzun süre önce imparatorluğa girmiş olması gerektiğidir³¹³”.

“Osmanlı İmparatorluğu’nda tütünün giriş tarih yılı 1598 yılı olarak verildiğinde daha doğru olacaktır³¹⁴”. Tütün Osmanlı İmparatorluğu topraklarına girdikten sonra Avrupalı tüccarlar tarafından ticârî hayatta bir madde olarak kullanılınca tüketimi hızlı yayılmıştır. Aşağıda Osmanlı İmparatorluğu’nda tütün tarımı ve elde edilen ürünlerin gümrük işlemleri ve bu işlemlerde rûsûmât emâneti yetkililerinin nasıl yön verdikleri açıklanmaktadır.

³¹² Düstûr, Cilt:3, s.319-325

³¹³ Fehmi Yılmaz, “**Osmanlı İmparatorluğu’nda Tütün: Sosyal, Siyasi ve Ekonomik Tahlili (1600- 1883)**”, (Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2005), İstanbul, s.16.

³¹⁴ Yılmaz, a.g.e., s. 16.

Bu bölümde, alınan kurallar çerçevesinde tütünün nasıl yetiştirilmesi gerektiği, rûsûmât memurlarının tütün ürününü yetiştirildiği yerde kontrol etmeleri gerekliliği, rûsûmât nezâretine verilecek olan belgelerin gerekli yerlere zamanında teslim edilmesi gerektiği, alınacak olan vergi oranları, rûsûmât memurlarının malın teslim edildiği mağazayı denetlemeleri, ihraç edilecek olan tütünlerle ilgili bilgiler, malın ihraç edileceğinin belgelenmesi, malın kara yoluyla mı, yoksa deniz yoluyla mı, gönderileceği, tezkire alınma zorunluluğu gibi konularla ilgili bilgiler yer almaktadır.

1. İran ürünü olup kara ve deniz yoluyla Osmanlı İmparatorluğu'na ithâl edilecek olan tömbekinin miktarı ürünün saf-arı kıymeti üzerinden % 75 gümrük resmi alınacaktır. Bir kere ödemesi yapılmış olan tömbeki yed-i ahiri geçmiş olsa bile Osmanlı Devleti hiçbir tarafında bu resmi tekrar ödemeyecektir.
2. Tömbekiden alınacak olan % 75 gümrük resmi tarifeye göre düzenlenmiş olacak tarife gereğince alınacaktır. 1291 (1874) senesi rumisinde Nisan ayı başından itibaren üç ay içinde Erzurum, Bağdat ve Cidde gümrüklerine gelen çeşitli türleri olan tömbekiden nakdî resmi alınan değeri ve yerlerin her birine süre sırasında bu ürün gelmişse, çeşitli tömbeki türleri içeren üründen kıymeti hesaplanacaktır.
3. Yukarıda açıklanan %75 gümrük resmi tömbekinin Osmanlı İmparatorluğu gümrüğüne gelişinde alınacaktır. Gümrük resmi ödendikten sonra tacire tezkire verilecektir. Uygun bir süre içinde gelişini açıkça bildiren belgeyi hazırlayıp iade edeceği ve bunu yapmazsa % 75 resmini tamamen ödeyeceğini belirten bir senet ve bir de tacirden saygın bir kefil verdikten sonra, usulü doğrultusunda ilmuhaber kaimesi düzenlenerek nakliye tezkiresiyle beraber tömbekinin geçişine izin verilip ulaştığı yerde resmi derhal verilmesiyle tezkiresini almak ya da resmi hemen vermeyip de müşteri buluncaya kadar erteleme isterse, tömbekiyi birisi kendisinde ve diğeri rûsûmât idâresinde bulunacak ve rûsûmât idâresine ait olacak iki mağazaya sahibi mecbur olacaktır.

Bu işlem ilk mevrûdda satılacak tömbekiler hakkında dahi tacirin talebi üzerine geçerli olacaktır. Tezkire ile bir yerden diğer bir yere nakledilecek tömbekilerin yolda giderken meydana gelecek olan rutubetten dolayı % 2 kıyye kadar meydana gelen fazlalıktan gümrük resmi alınmayacaktır.

4. Eflak, Boğdan, Sırbistan ve Mısır'a gitmek için Osmanlı İmparatorluğu'ndan geçen tömbekinin gümrük resmi yerlerin ilk gümrüklerine geldiği zaman ve aynı şekilde Osmanlı İmparatorluğu'nun başka taraflarına gitmek üzere belirtilen yerlerden geçen tömbekinin gümrük resmi Osmanlı İmparatorluğu tarafından doğrudan doğruya yönetilen ilk gümrüğe gelişinde ödeyecektir. Tömbekinin gümrük resmi verilmiş bulunup da bunu kullanmaması yüzünden, altı ay içinde yerlere gönderilecek olursa da % 1 indirilerek gümrük resmi geri verilecektir.
5. Alınan bu kararlar 1292 (1876/1877) yılı Mart ayı başından itibaren yürürlüğe girecektir. Bu kararlar doğrultusunda 2. madde de kayıtlı olan tarife yapılmamış olursa bu durumdaki tarife tekrar edinceye kadar tömbekinin ilk geldiği yerin piyasasında bütün satış geçerli olan kıymet nakdînden % 10 küsur indirimi %75 gümrük resmi alınacaktır³¹⁵.

Tütün (Duhân) Resmi Nizâmname: Osmanlı İmparatorluğu'nda tütünden alınan vergi oldukça önemli olmuştur. Tütünün sadece satışından değil üretim aşamasından başlayarak imalat bitim sürecine kadar belli aşamalarda gümrük resmi alınmıştır. Aşağıda bu işlemlerle ilgili bilgilere yer verilmektedir.

Tütün (Duhân) Ziraati (Ekilmesi):

1. "1290 (1874/1875) mali yılından sonra her türlü tütün ekmek isteyen kişiler tütün yetiştireceği yerin yarım dönümden eksik olmamak ve ektiği tütünün gerek tarlada, gerekse bilirkışı tahminiyle belirlenecek miktarı ve yetiştirdiği ürünün uzağa gönderilerek satışı emrinde de bu nizâmname kuralları geçerli olup, hiçbir yerden izin ve ruhsat talep etmeden bütün tütün türleri ekimi konusunda serbest olacaklardır.

³¹⁵ Düstûr, Cilt:3, s.326-328.

Tütün ürününün tahmini ve sayılması:

2. Her kaza rüsûmât memuru kontrolünde tütün tahriri yapılacaktır. Ürünle ilgili bilgiler sergi pusulusına yazılacaktır. Sergi pusulasında yer alan bilgiler değiştirilmeden koçanlara işlenecektir.
3. Tütün ürününün kayıtlarını mevsimine göre hükümetten kaydedilmesini istemek ve bunlarla ilgili işlemleri talep eden üreticinin bu isteğini rüsûmât memurunun geciktirmesi ve ürününün zarar görmesinden dolayı sorumluluk rüsûmât memuruna ait olacaktır.
4. Her tahrîr grubu görevli olduğu yerlerin tütünlerini bu amaç doğrultusunda birer birer sayıldıktan sonra defterin yekûnu bağlanıp, numunesi ve böylece belgenin altına bir şerh yazılarak, iki nüsha hazırlanarak memur, kâtip ve bilirkişiler tarafından mühürlenip imzalanacaktır. Bir nüshası zirai bilirkişileri işe başlatılmaları için ihtiyar ve idâre meclisine verilecek ve diğeri de rüsûmât memuru yetkisinde kalacaktır.
5. Tarladaki tütünler, tahrîr edildikten sonra bunların hepsi çok dikkatli bir şekilde kurallar dâhilinde sayımını yaptığı tarlaların ürünlerini dizin ve deste deste hazırlayarak bunların her türünden yani dib, büyük orta ve küçük tütünlerinden bir de belirlenen miktarda numune sayılarak ve ölçülerek diğer ekimi yapılan tütünlerde önceki oranı üzerine hesaplanarak yekunünde önceki tahminiyle bir gün fark bulunursa bunun sebepleri kontrol edilecektir. Tahrîr fırkalarının defterleri birleştirilerek oranın meclis idâresinde, eğer kontrole tabi tutulursa mazbata da onaylandıktan sonra birer nüshası orada alıkonularak altı imzalı mazbata mahalli rüsûmât idâresine teslim edilecektir.
6. Alınan imzalı mazbatalı defterleri liva rüsûmât müdürlüğüne bütün liva meclis idâresine gönderilerek orada kontrolü yapılarak onaylandıktan sonra, livaca yapılacak defterin imzalı bir nüshası liva rüsûmât müdürü yetkisiyle rüsûmât nezâretine gönderilecektir. Bunların nezârette saklanması ile bir de nüshası emânete gönderilecektir.
7. Sayımı yapılarak kaydedilen tütün mahsûlü toplanmadan önce eğer umulmadık iklim problemlerinden dolayı ürüne bir zarar gelirse, bu durum tahrîri yapan idâreye hemen bildirilmek zorundadır. İdari yönetimde kaymakam kazaya yazıyla durumunu hemen bildirerek kaza meclisi idâresi

ve rûsûmât memuru yetkisinde gerekli kontroller yapılacaktır. Zirai üreticinin yapmış olduğu ihbar göz önüne alındığında liva, rûsûmât idâresine bir mazbatayla durum hemen bildirilerek, liva idâre meclisinde kontrol edilerek kaydı ve sergisi düzenlenerek nezârete ve oradan da rûsûmât emânetine bilgi verilecektir”³¹⁶.

Tütün Satan Dükkâncılar ve Gezginciler Hakkında: Tütün satıcılarının satış yapmadan önce yerine getirmek zorunda oldukları yükümlülükleri, tütün dükkânının bulundukları yerin rûsûmât idâresinden izin alma zorunlulukları, bunlardan alınacak olan gümrük oranları, tezkire alma zorunluluğu, fabrika malı olmayan tütünlerin satışlarının yasak olması, tütün satışı yapan dükkanların rûsûmât görevlileri tarafından denetlenmesi ile ilgili bilgiler açıklanmıştır.

Tütün satan dükkân sahipleri ve gezginciler hakkında;

1. “Tütüncü dükkânı, mağazası açık ve tütün satışı için köylerde, pazar, panayır yerlerinde gezgincilik etmek ya da dükkanında mağazasında ve gezgincilik şekliyle eşya satanlar da tütünde satmak isterlerse; tütün satışına başlamadan önce bulundukları yerin rûsûmât idâresinden satış tezkiresi almak zorundadırlar.
2. Bu dükkancı ve mağazacılar tütün fabrikaları için sayılan birinci sınıf şehirlerin Kavala, Yenice, Karasu ile Samsundan başka her birinden yıllık 1,5 ve ikinci sınıf şehir ve kasaba ile ismi belirtilen Kavala, Yenice, Karasu ve Samsun’da bulunanların her birinden bir ve üçüncü takım beldelerde olanların her birinden de yarım ve bütün gezgincilerden istisnasız birer buçuk 100’lük altını olarak satış resmi alınacaktır.
3. Dükkancı ve mağazacıların satış yerleri ve tütün yükleri rûsûmât memurları tarafından istenildiği zaman kontrol edilebilecektir”³¹⁷.

Mevâdd-ı Müteferrika ve Muvakkata: Cigara, cigarat, enfiyye ve ağız tütününün sarfiyât resimleri miktarları ve bunların gösterildiği tarife cetvelleri, şahâdetnâme tarifesi (tütün sevk eden tacir, tacirin ismi, tabiyeti, marka vb.) senet

³¹⁶ Düstûr, Cilt 3, s.323-343.

³¹⁷ Düstûr, Cilt:3, s.355-360.

numunesi, tacirin ödemediği ceza ücretinin nasıl tahsil edileceği, kaçakçılığa ne ceza verileceği, sigaraların paketlenme şekli, satışı ve bandrolü, bandrolsüz satışını yapılacak olan tütünler, bandrolsüz ve bandrolü yırtık olan sigara satışlarında uygulanacak cezai uygulamalar, rûsûmât müdür ve memurlarının ne şekilde hareket etmeleri gerektiği açıklanmıştır.

1289 (1873) yılı Şubat ayı sonuna kadar geçerli olan kurallar gereğince geçiş resmi olduğu tezkire ile ispatlanan tütünlerden tekrar geçiş (mürûriye) resmi alınmayacaktır. Geçerli olan kurallar gereği geçiş resmi verilmiş olan tütünler yabancı ülkeye gönderilecek olursa resimleri alınarak geçiş izni verilecektir. Bu nizâmnâme 1290 (1873) yılında daha önce uygulanan nizâmnâmelerin yerine konulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda 4 tür olarak belirtilen tütünlerin sarfîyat resimlerini belirleyen tarife defteri ek 3'te verilmiştir. Bu tarife cetveline uygun hareket etmeyen tüccar en yüksek fiyattan sarfîyat resmi ödemek zorunda bırakılmıştır.

Tablo 22. Şahâdetnâme Numunesi

1- Tütün sevk eden tacirin isim, şöhreti ve tabiyeti
2-Vasıl olan tütünün miktarı
3-Denk ya da boğcalarının adedi
4-Markası
5-Numarası
6-Vasıl olan tütünün sarfîyât resminin alındığı ya da sarfîyât için fabrikaya ve esnafa teslim edildiği veya kara ve deniz hangi mahale transit edildiği ya da devlet rejisine teslim edilmek üzere gümrük ambarına konulduğu

Kaynak: Düstûr, Cilt:3, s.362.

Kayıtlı olan ismin Osmanlı İmparatorluğu ürünü olarak götürdüğü tütünün denk, boğcasıyla, marka, numarası ve miktarı hakkında icra olunan işlemde gösterildiği gibi yapıldığını ifade etmek amacıyla imzalı olarak bu şahâdetnâme yürürlüğe konmuştur.

Makbuz İlmuhaber Numunesi: Tüccar (Bazergan) rûsûmât idâresine tarihiyle vermiş olduğu bir senet ile gönderdiği denk ve bağcanın gayri estord kıyye

duhân için götürdüğü şahâdetnâme hükmünün kurallara uygun olup olmadığının kontrolünü sağlamak için idâreye teslim edildiğini açıklayan bu ilmuhaber verilmiştir.

Tablo 23. Şahâdetnâmesine Göstermek Taahhüdüyle Alınacak Senet Numunesi

Duhânın miktarı	Adedi, Kap	Cinsi Kap	Markası	Numarası

Kaynak: Düstûr, Cilt: 3, s. 363.

Yukarıda kayıtlı olduğu üzere marka ve numara ile denk, boğcada gayri ezart kıyye duhânın gelişiyle orada sarfiyât resmi alındığını ya da Osmanlı İmparatorluğu içlerinde tüketilmek için fabrikalara ve esnafa teslim edildiğini ya da kara yoluyla transit şeklinde (Kaynakta bu bölüm boş şekilde) gönderildiğini ya da deniz yoluyla yabancı bir ülkeye gönderilirse (Kaynakta bu bölüm boş şekilde) bunun yapıldığını gösteren imzalı bir belgeyle açıklamak zorunda olup, bir şahâdetnâme, bir mal, servet gibi varlığının olduğunu göstermek zorundadır.

Eğer belirtilen süre içinde bu belgeler teslim edilmezse; duhân nizâmnâmesi gereğince duhânın birer kıyyesi üçer kuruştan geçiş resmi, çiftçiden satış tarihinden ve en yüksek fiyattan sarfiyât resmini bu senet tarihinden itibaren ayda %1 geçişiyle beraber ödeme yapacağını gösteren senedi rûsûmât idâresine göstermek ve işleme koymak zorundadır.

Tütün (duhân) nizâmnâmesi gereğince uygulanacak olan nakdî cezanın bazı maddeleri gereğince alınacak olan bazı kararlara dair açıklamalar;

1. Tütün nizâmnâmesi gereğince üzerlerinde zimmet kaydı olan tütün ve enfiyye toplamı veya bir miktarı rûsûmât idâresine haber vermeden ve idârenin işlemi olmadan müşteriye teslimini yapan ve her ne şekilde olursa olsun elinden

malı çıkaran tacirden, fabrika sahiplerinin zimmet kayıtlarına kurallara göre kontrol edilmesi sırasında meydana gelen noksanların probleminde alınacak nakdî ceza, bu tütünün enfiyyenin tüketim şekli kayıtlarla belirlenmesi üzerine kullanacak olan çiftçi, tacir, fabrika sahibi zimmet kayıtlarından bakılarak yapılacak olan indirim sonra yoklamada mevcut olacak olan tütün, enfiyyenin meydana gelecek olan eksikliklerinin alınacağı yönünde bu tür bir nakdî ceza tamamen icmâllere irad olarak kaydedilecektir. Bununla ilgili hiç kimseye bilgi verilmeyecektir.

2. Ele geçirilen tütünler kıyyede 3 kuruş geçiş resmi üzerinde olmadığı halde yani kıymet değeri 3 kuruşu geçmek ve sarfiyât resmi gereği bandrol konulan ve müzayede ile belirlenecek olan bedel ile satılacak, yaprak tütün tüccar ve fabrikacıya, paketlere konulmamış kıyılmamış tütün cinsine göre ne miktar kullanılmışsa; resmi alınmış olması gereklidir. O miktardan, enfiyye dahi sarfiyât resminden aşağı olmamak üzere fabrikacılara satılmak ve nizam gereği bunların tamamı olanlara zimmet olarak kayıt edilecektir.

Yabancı ürünü olup sarma sigara ile ağız tütünü, enfiyyenin paket ve kapları üzerine belirleyici işaret konulması hakkındaki karârname:

1. Yabancı sigarası, enfiyye ve ağız tütünleri emirler gereği doğrudan rüsûmât idâresine çıkarılacaktır. İdârece muayene ve malın kıymet değerinin belirlenmesi maddesi işini gümrük resmi alındıktan sonra üzerlerine bandrol yapıştırılacaktır.
2. Bir mağaza ve dükkan sâirenin satış yaptığı haber alınırse o yerde kurallara aykırı bir şekilde sigara, enfiyye ve ağız tütünü bulunduğu şüphesi duyulursa, rüsûmât idâresi tarafından ve zabıtalarla birer memur yetkisinde tahrîri bulunanların hakkında kaçak işlem yapılacaktır. Eğer dükkan sahibi yabancı olursa, rüsûmât memuru buna tabi olduğu devlet konsoloshanesinden bir memurun eşlik etmesini talep ederek bununla birlikte yapılması gereken tahrîri ve kaçak olarak bulunan sigara, enfiye, ağız tütünlerini alma, ele geçirme ve nakdî cezayı aldıktan sonra eşya mazbatası ile nakdî ceza miktarlarını gösteren iki nüsha olmak üzere mazbatası düzenlenip

mühürlenerek bir nüshası rüsûmât idâresi tarafından olan memura diğeri konsoloshane memuruna bırakılacaktır.

İdâre memuru ile konsoloshane memuru arasında bir birleşme meydana gelmezse idâre memuru dükkan veya mağaza ve sâire yerlerde iç kısımlarda bulunan sigara, enfiyye ve ağız tütünlerinin kaçak olduğunu kesin bir şüphe duymadığı süreç sorumluluk kendisine bırakılmak üzere memura talebi olduğu eşya kaldırılıp, rüsûmât idâresine teslim edilecektir. Bu şekilde kaldırılan eşya hakkında son onbeş gün içinde sahibinin uygun olduğu konsoloshanesi aracılığıyla İstanbul'da rüsûmât emâneti ve taşralarda rüsûmât idârelerine dava tebliğ edilmezse eşya kesinlikle müsadere edilecektir.

Kayıtlı olan nakdî cezayı sahibinden alacaktır. Bundan sonra bir gün şikayet ya da dava açılacak olursa dikkate alınmayacaktır. Onbeş gün sonunda önce tebliğ olunan davalar hakkında gümrükten kaçırılırken tutulup müsadere olunan eşya sahibi tarafından ikame olunan davalara hile ve sahtekarlığın yasaklanması hakkındaki nizâmname gereğince işlem yapılacaktır.

Tatil günleri hariç olarak konsoloshanelerden böyle bir memur talebi için belirlenmiş olan zaman aralığı sabah saati 9'dan akşam saati 3'e kadar olup, eğer konsoloshane memurunun her ne sebebe dayalı olursa olsun eşlik etmesi ertelenecek olursa, sahibinin haberi olmadan kaçak sigara, enfiyye veya ağız tütünü bu sırada kaldırılıp soruşturma düşünülmüş olmasıyla konsoloshaneye gidip haber vermiş olacak olan rüsûmât memuru zabıta memuru ile birlikte bu şekilde kaçak bulunan mağaza, dükkan ve sâire alınarak gittikleri yerlere girip işlem kaydını yapacaklardır³¹⁸.

Yabancı Ülkeye İhraç Edilecek Tütünlerle İlgili Kurallar: Burada, ihraç edilecek olan malın gümrük işlemlerinin nasıl yapılacağı, malın iskeleye nasıl indirileceği, malın gümrükte nasıl muhafaza edileceği, depozito işlemleri, belgelerin imzalatırılması, tütünü getiren tüccar ve vereceği şahâdetname, kefaletle ilgili

³¹⁸ Düstûr, Cilt:3, s.360-369.

bilgiler, işletilmekte olan tütünler ve bu tütünlerin işlem sonrası tespit edilen eksiklikler ve bunlarla ilgili bilginin yer aldığı bilgiler ve tablo verilmiştir.

1. “Yabancı ülkeye ihraç edilecek olan tütün yerine geldiği zaman satışında senet taahhüt edilmeden yasaklanmadan satışı yapıp doğrudan gemiye yüklenerek iskeleye nakledilecektir.
2. Yabancı ülkeye ihraç edilecek olan tütün gemiye yükleneceği iskeleye geldiğinde sahibi bu tütünü önce ya hemen gemiye nakletmeye ya da Osmanlı İmparatorluğu içlerinde kullanmak üzere çıkarılmadıkça, arziye resmini ödememek şartıyla gümrük ambarlarına koymaya, ya da gümrükten onay isteme ve kendi mührüyle de mühürlemek şartıyla birisi kendinde ve diğeri gümrükte bulunacak kendine ait iki mağaza açmaya ve tütünün miktarıyla önce yerinde rayicince fiyatını içine alan bedeli gümrüğe bir senetle vermeye mecburdur. Tütünün bu mağazadan çıkarıldığı zaman gümrük tarafından ölçümü yapılmayacaktır.

Geçiş resmini önce teslim etmişse bu hasılatı irad olarak kaydedilecektir. Eğer gümrük geçiş resmi yerine gibi bir senet vermişse sözü edilen resimden fazla olarak senedin başladığı tarih göz önüne alınarak bu tutar üzerinden %1 faiz hesaplanacaktır. Tütün sahibi gümrükten bildirilmiş biri olmadığı zaman senedin verilmesiyle beraber altı aydan sonra bu ikinci maddenin şartlarına uyulmadığı halde geçiş resminin ödemesini üzerine alacak ve tebaası ne olursa olsun ve sözü edilen iskelenin olduğu yerde oturan bir ticârî kefil göstermek zorunda kalacaklardır. Yabancı ülkeye gönderilecek olan tütünler başkaları için çıktığı taktirde bunun için geçiş resminin ödenmesi gerekmezse de tütünü satanlar gümrük nezdinde firmanın bir şubesi gibi işleme alınarak ve yapmakla izinli olduğu işlemleri yapacak ve birinin yapmakla izinli olduğu durum onlar içinde geçerli olacaktır.

3. Tütünler gemiye yüklendiğinde ya da hudutta bulunan kara gümrüğüne çıktığı sırada sahipleri geçiş resminin miktarıyla bir sene içinde ya da mümkün olursa daha önce tütünün yerine gelişini gösteren oranın gümrüğünden bir şahâdetnâme götüreceği taahhüdünü içeren bir senet vermeye mecburdur. Şahâdetnâmede kendi ismi, tütün balyalarının

miktarları, ölçümleri, markaları, numarası, geliş kayıtlarını gösteren günlük kayıtlar ve transit şeklinde oradan geçişi ve verdikleri gümrük resmini içeren bilgiler yer almak zorundadır.

Bununla birlikte tütünler transit şeklinde nakledilmeyip ve gümrük resmi de ödmeden oradan yabancı ülkenin bir başka yerine gönderilecek olursa, sahibi, yukarıda açıklanan şahâdetnâme yerine kendi ismini, tütün balyalarının miktarı, ölçümleri, marka ve numaralarını, geliş tarihleriyle oradan çıkış ve tekrar gönderildiğini gösteren bu belgeyi gümrükten aldığı şahâdetnâme dışında hazırlayarak bu şahâdetnâmeyi götürüp göstereceklerdir.

Şu da belirtilmiştir ki; bu şekildeki tütün sahipleri şahâdetnâmenin gösterilmesiyle aklanıp temize çıkmaya bundan başka tütünün geldiği yerden de transit şeklinde geçtiğini ya da gümrük resmi alındığını gösteren bir sene içinde şahâdetnâmeyi süresinde götürmeyerek bir süre uzatma isteğinde olduğunu ifade ederse; kendi ismini, tütün balyalarının miktarı, ölçümleri, numarası ve markaları, günlük gelir kayıtlarının tutulduğu belgeler gümrükten çıkmayıp, ambarda bulunduğu göz önünde tutulursa geldiği yerden bir şahâdetnâme göstermek şartıyla gümrük tarafından izin verilecektir.

Osmanlı İmparatorluğu ürünü olan tütünler yabancı ülkede tütün gümrüğü olmayan limanlara gönderilerek orada tüketilmek üzere satılmışsa; şahâdetnâmeler limanda gümrük bulunmayacağı için orada oturan Osmanlı İmparatorluğu konsolosu tarafından duruma göre talepten yirmidört saat içinde verilecektir. Tütün sahibi gümrüğün herkesçe tanımadığı birisi olursa, vereceği senetten başka hangi tebaadan olursa olsun gümrük tarafından kabul edilecek bir taciri kefil olarak göstermek zorundadır. Böyle bir kefil gösteremeyen olursa da geçiş resmini depozito olarak vermek zorundadır.

4. Yabancı devlet hazînesi için alınacak olan tütüne bakıldığında bunun geldiği yerden götürülecek şahâdetnâmede sadece devlet idâresine teslim edilmiş olduğu bilgisi yeterli olacaktır. Belirtildiği gibi yabancı devlet hazînesi için tütün satın alınması yabancı devlet tarafından görevli olan memur, tüccar

gümrükten tanınmış bir adam olduğunu ispatlayamaz ve kefil de bulamazsa; bu kefalet maddesi yerine şu miktar tütün satışına uyan devletin taciri, memur olarak görevlendirdiğini, tütünün gelişini gösterecek olan ve idâreden verilecek olan şahâdetnâmenin belirtilen yerde gümrüğe teslim edileceğini gösteren devlet konsolosu tarafından bir senet resmi verilecektir.

5. Sürenin sonunda yabancı ülkeye nakledilen tütünün sahibi, yolda giderken kaza sonucu ürünü yerine ulaştırmadığını bir şahâdetnâme ile ispat edemezse; gümrük idâresi yukarıda açıklanan senedi sahibinden ya da kefilinden geçiş resminden başka senet belirtildiği aydan itibaren %1 faiz hesaplanarak bunu ödeyecektir. Eğer verilen süre içinde şahâdetnâmeyi ispatlarsa ya da gümrüğe gösterebilirse vermiş olduğu depozito gümrük tarafından kendisine iade edilecek ya da göstermiş olduğu kefilin kefaleti fesh edilecektir.
6. Osmanlı İmparatorluğu'nda kullanılmak üzere geçiş resmi ödenmiş bulunacak olan tütün başkasının tekeline çıkmayarak resmin ödendiği günden itibaren altı ay içinde sahibi tarafından yabancı ülkeye nakledilecektir. İhraç edilecekse tütün idâresi bu nizâmnâmenin içerdiği kuralları uygulamakla sorumludur. İsmi geçen tütün sahibine geçiş resmini iade edecektir³¹⁹”.

Osmanlı İmparatorluğu ürünü olup enfiyye resmi ruhsatının kullanımı hakkında basılmış olan 5 benden oluşan nizâmnâmenin fesh edilmesi ve düzenlenmesiyle onun yerine geçerli olacak olan ve tütün nizâmnâmesine ek olarak hazırlanan nizâmnâme kuralları: Burada enfiye ve tömbekinin üretilmesine izin verildiği, fakat, bu ürünlerin başka bir yere naklînde gümrük resmi vermek zorunluluğu olduğu açıklanmıştır. Buna ek olarak tezkire zorunluluğu, eğer tezkire yoksa işlemlerin nasıl olacağı alınacak gümrük resminin kaç guruş olacağı şeklindeki bilgiler yer almıştır.

1. “Gerek Osmanlı Devleti ve gerekse anlaşmalı olduğu yabancı devletler hakkında kim olursa olsun Osmanlı İmparatorluğu ürünü olan tütün ve tömbekiden, enfiyye imâl edip satanlara bir şey denilmeyecektir. Fakat bunlar enfiyyeyi imâl edip sattıkları yer için kurallar gereği satış resmini vermek zorundadırlar. Ürünleri olan enfiyyeyi bir başka yere nakletmelerinde aşağıda

³¹⁹ Düstûr, Cilt:2, s.651-659.

açıklanan resmin ödendiğini açıklayan resim ruhsat tezkiresini göstermeye mecburdur.

2. Tütün müdürü, memurlarının bulundukları şehir, kasabalar ile mahalle ve sâirede imâli bilinip uzak bir yere nakledilecek enfiyyenin her türünden sevk edilmesinde kıyyede beşer kuruş resim ruhsatı alınacaktır. Kurallar gereği kişiye yazılı olan bir geçiş tezkiresi verilecektir.
3. Tezkire ile gelecek enfiyye, tütün memurları ve müdürleri bulunmayan yerlere gelen tütün ve tömbekiden imâl edilmiş, bunlardan geçiş resmi alınmış demek olacağı için; bu şekilde tezkiresiz olan enfiyyenin, tütünün müdür ve memurları olan yerlere gelişinde ecza maddeleri geçiş resmi ile enfiyyenin ruhsat resmine uygun olmak üzere kıyyede onyedışer guruş resim alınacaktır. Enfiyye bir yere nakledilmek istenirse sahibinden tütün nizâmnâmesi gereğince geçişi yapılmayarak önce yerlerinde satılacaksa da ruhsat tezkiresi verilecektir.
4. Gerekli olan, ruhsat resminin kullanımıyla verilecek geçiş ve ruhsat tezkiresi her yerde kabul edilip değeri verilirse; içerdikleri enfiyyeden gerek İmparatorluğun bir yerinden başka bir yerine nakledilerek, gönderilen, yabancı ülkeye ihraçla gönderilen ürünler gümrük resmi ismiyle ya da başka bir isimle başka bir yere gönderildiğinde başka resim talep edilmeyecektir. **(Duhân nizâmnâmesinin 2. bendinde açıklanmış olduğu üzere sonradan tütünün ednasından 6 guruş resim alınması karara bağlanmış olup, enfiyye dahi edna tütünden imâl edildiği gibi tezkire ile gelecek ecza kimyevisi geçiş resmi ile enfiyyenin resmi ruhsatiyesine uygun olarak 11 guruş alınmasına emânet tarafından karar verilmiştir)³²⁰.** (Fi 19 cemâzi-yel-âhir 1282 (1866/1867)).

1.2.4. Tuzla İlgili Nizâmnâmeler

Ticâret anlaşmaları gereğince dışarıdan Osmanlı İmparatorluğun'a gelen tuzun alınımının sınırlaması, bunun Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan memlahalar aracılığıyla sağlanması, 1278 (1862-1863) senesi Mart ayından sonra düzenlenecek olan rüsûmât emânetinin nezâretine verileceği, burayı emâneten yönetecek olan

³²⁰ Düstûr, Cilt:2, s.659-660.

memur ve müdürün ne şekilde hareket etmesi etmesi gerektiğine yönelik oluşturulan 17 maddelik kararlar alınmıştır.

Bu kurallarda memlehanelerin bölünerek her birinin başına, müdür, katip, sandık emini atanması, bu görevlilerin uyması gereken kurallar, emânet defteri tutulması gereği, Anadolu, Rumeli ve Arabistan taraflarında olan memlehalar, maden ve tuz kuyularında görev alacak memurların eğer yapılacak olan işten daha fazla eleman istihdam etmeleri söz konusu olursa fazla olan memurun hemen işine son verilerek maaş kayıtlarının kapatılması, emânet nezâretince idâre edilecek memleha, maden vb. kuyularda görev alacak olan memurlara bu görevi yerine getirmekte kullanacakları, her türlü aletin zimmetle üç nüsha halinde belgeleri hazırlayıp teslim etmesi, tuzun çıkarılması, ihracı, görevlilerin neler yapmaları gerektiği, hazırlanacak olan kefalet senedi, burada çalışacak olan işçiye hakları gereğince ücret ödeneceği, satılacak olan tuzdan ne kadar para alınacağı, ne kadar iskonto yapılacağı, gerekli kayıtların tutulması, icmâl defterleri, gerekli bilgilerin işlenmesi, tuzun imâlinden ihracına kadar olan bütün işlemleri nasıl yapılması gerektiği konuları hakkında bilgi verilmiştir.

1. “Madenler, memlehalar ve tuz kuyuları emâneten idâre ettirilmek üzere uygun mevkiye göre merkez ve bağlı yerler olarak birkaç bölüme ayrılmıştır. İşin niteliğine göre her merkez idâresine birer müdür, baş katip, sandık emini olmak üzere memur atanmıştır. Memurlardan müdür; görevli oldukları dairenin bulunduğu yerde ikamet edecektir. Bu daireye ait olan bağlı yerler ile merkez memleha, tuz madenleri ve kuyuları aşağıda açıklanacağı gibi bu amaçla atanmış olan bu görevliler tarafından oldukça dikkatli bir şekilde kurallara uygun olarak gerekli işlemleri yapacaklardır.
2. Merkeze ait olan memlehalar, madenler ve tuz kuyularına atanacak olan memur, katip ve sandık eminlerinin başlıca yerlerde bulunacakları merkez müdürlerinin emir ve gözetimlerinde bulunmak üzere hükümet tarafından seçilerek gönderilen memurların dışındaki memur, katip, hizmetli vesair seçilmiş mültezimler, bu mültezimler tarafından kefilleri onaylanmış ve güvenilirlikleri anlaşılmış olanlar bu özellikleri belgeye eklenerek merkez müdürleri yetkisiyle tayin edilecektir.

Bu görevlilerle ilgili bütün işe başlama bilgileri (isimleri, görevleri, maaş miktarları bütün ayrıntısıyla gösterilerek) baş katip, sandık eminleri ve bunların ortak mühürleriyle mühürlenerek hazırlanacak defterler ilgili müdüre imzalatılacaktır. Daha sonrası emânete gönderilecektir. Buradan alınacak olan onay durumuna göre görevliler işe başlatılacaktır. Eğer daha öncede bu kurumda çalışıp zimmetine para geçiren olmuşsa da bu kişilerin görev talepleri hiçbir şekilde değerlendirilmeyecektir. **(Memleha müdürlüklerinin görevleri 1279 (1863- 1864) yılında oluşturulan Rüsûmât nezâretlerine devredilerek memleha müdürlükleri kaldırılmış buna uygun merkez memurlukları oluşturulmuştur).**

3. Anadolu, Rumeli ve Arabistan taraflarındaki memleha, madenler ve tuz kuyularının idâreleri için, uygun zaman dilimi senenin Mart ve Haziran ayları, hicaz ve Irak taraflarında bulunan memlehaların, Muharrem ve Eylül ayı başı uygun bulunmuşsa da böyle ayrı ayrı şekilde sene başlarından sonra ayrılmış bulunan ve pek kullanılmayan bu sistem kararlarına göre zor ve birçok şubeye ayrılmış olan memlehaların yönetimindeki bu sistemden sene başından itibaren vazgeçilmiştir. Bundan sonra hepsi birbirine eşiti olacak şekilde Mart ayı başlangıç olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu'nda olan bütün memleha, maden ve kuyularının idâreleri emri 1278 (1861) yılı Mart ayı başlagıcından sonra başlanacaktır.
4. Her bir memleha, maden ve kuyuda üretilen ve isteyenlere mahreçde yeni üretildiği memleha, maden, kuyu ambarlarından satılacak tuzun bundan böyle kile ile olmayarak her bir bölümü 400 dirhem olmak ve ambardan kaldırılarak sahile, gemiye yani mahaline saireye nakletmek ve masrafı ve malı satın alanlar tarafından beraber yapılmak üzere kıyye itibariyle her bir kıyyesi yirmibeşer paraya satılıp hazîne fiyatı değeri akçeler olarak nakde çevrilecek ve peşinat alınacaktır. Kim olursa olsun peşinat alınmazsa tuz verilmeyecektir. Elli yükten aşağı kim olursa olsun tuz satılmayacaktır. Herkes satacağı tuzu istediği yere kendisi nakledip istediği serbestlikte satabilecektir.
5. Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan memleha, maden ve kuyulardan üretilen olan tuz, bundan sonra hazîne de imal, idâre ve satışı yapılacağından hazîneden satın alınmış tuz, deniz ya da nehir yoluyla

nakledilecek olursa olsun 1278 (1862-1863) yılı Mart ayı başından sonra gümrük resmi ve rüsûmât aire alınmayacaktır.

6. Memleha, maden ve kuyulardan ihraç edilecek tuzun her bir fazla ihracına, ihraç edildikten sonra gerek tepe ve yığınlarda, gerek ambarlarda bulunan telef ve sarfindan, kıyyesinde çok dikkatli bir şekilde yığınlardan ambarlara konulacak toplamından ya da kayık, gemiye ve arabaya, hayvanla sahibine ya da satışında tahminle ya da başka yere süratle almayıp mutlaka ölçülerek kıyye itibariyle toplanıp satılacaktır. Defterlere dikkatli bir şekilde tutarlar yazılacaktır.
7. Merkezlere ve İstanbul'a uzak olan bağlı memleha, maden ve kuyular nakliye hâsılatından dolayı fazla masraf yapmak, boşuna erteleme yapmamak için vapurlar ve postalar aracılığıyla tuzu doğrudan emânet gönderileceklerdir. Mülhakat memurları meydana gelen hâsılatı cins ve miktarını gösteren mühür ve pusulasıyla her ay sonunda sayımı yapacaklardır. Emânete gönderilen düzeltilmiş ilmühaberler ait oldukları merkez müdürlerine her ay gönderecekleri icmâl defterlerini ekleyerek makamlarında müdürlere göndereceklerdir. Mülhakatta hangilerinin hâsılat kaydedildiği bilgisi doğrudan doğruya evrakla gönderilmek zorundadır. Bu işlemler sonrasında meydana gelecek olan problemler hemen müdürler tarafından emânet bildirilecektir.
8. Memleha, maden ve kuyulardan satılacak olan tuz defterlere kaydedildikten sonra koçandan kesilerek müşterilere verilecek matbu tezkirelere isimleri ile birlikte satın aldıkları tuzun kıyye miktarı, değeri ve nereye gideceği eksiksiz bir şekilde açıklanıp kayıtları yapıp koçanlara açıkça yazılacaktır. Tezkireler önce memleha, maden ya da kuyunun ismine ait olan büyük mühürle mühürlenerek üzerine başkâtibiyle sandık emini ile doğrulukları kontrol edilip herbir merkez müdürü merkeziyle bağlı olan memleha, maden ve kuyular için bir taraftan gönderilenden başka şimdilik olduğu gibi durum belli olmayıp yerlerine gelerek mahreci ile ele geçirdikleri memleha, maden ve kuyuların isimlerini gösteren pusulayı emânete göndererek belirtilen mühürleri hızlı bir şekilde talep edeceklerdir.

Memleha, maden ve kuyudan satışı yapılan yere nakili ve sevk olunan tuzun tezkiresinde gösterilen memurdan diğer bir yere sevk edilecek olduğu halde sonra götürülecek yere sahibinin yetkisinde olan tezkirenin arkasına mevrudda bulunan tuzun müdür ya da memur eğer bunlarda yoksa, o yerin idâre meclisi tarafından açıklanarak şerh düşülmesi memleha, maden ve kuyulardan gümrük ya da meclis ismine ait olan büyük mühür ile mühürlenerek geçişine ruhsat verilecektir. Böyle olmayıp da bir miktarı mevrudunda satılarak kusuru mahali saireye gönderilecek tuzun satılan miktarı önce tezkirede belirtildiği üzere aşağı verilerek kusurunun kıyye miktarı düzeltilerek tezkiresine şerh verilip, büyük mühürle mühürlenecektir.

Eğer durum böyle olmazsa da tuz memurdan alınarak gideceği yere parça parça gönderilecek olursa da dağınık şekilde oraya buraya gönderilecek tuz için mevrudda bulunan tuz müdür ya da memuru ya da orada bulunanlardan birisi olmadığı halde oradaki gümrük emini, müdür, memur ve bunlarda olmusssa o yerin idâre meclisi tarafından mahrecden verilmiş olan tezkire resmi ve usulünde olmak üzere yenilen tezkirelerin verilmesiyle eski tezkire verilerek bunun bedeline kaç tezkire verilmişse altına işaret edilerek mahrec olan memleha, maden ya da kuyudan veya memur tarafından sayılarak iade edilecektir.

Tuzun mevrudu olan yere gitmeyip de yolda bir yerden diğer bir yere yöne sapıp gitmesi ya da bir miktarı onuda satılıp kusuru başka yere sevk edilecek ya da oradan artan parçalar şeklinde gideceği yere parça parça gönderilmesi gerekirse bu durum sözü geçen yerde meydana gelecek satış açıklandığı üzere bir yerden ne tuz müdürü ne memuru ve ne de gümrük emini, müdür ve memuru ve ne de meclis bulunmazsa bu şekilde mahale bir köy demek olacağından yapılan işlem için köy muhtarı tarafından yerine getirilerek bu yönde kayıtlı tezkireler ile tezkirelere verilecek şerhler hükümet tarafından verilmiş olan mühürle mühürlenecektir. Eğer kurallar gereği bu işlemleri hatalı yapan ve kurallara uymayan görevli en kısa zamanda görevinden uzaklaştırılacaktır³²¹.

Osmanlı İmparatorluğu'nda hazırlanmış olan bu tuz nizâm-nâmesine ek olarak müşterilerin tuzu kuyulardan ya da memlehalardan alıp götürmek istedikleri zaman

³²¹ Düstûr, Cilt:2, 683- 694.

yapılması gereken işlemleri tuz tezkirelerine özellikle çok dikkat edilmesi gerektiği özellikle belirtilmiştir. Tezkire olmadan hiçbir işlem yapılmayacaktır. Götürülecek olan tuzların eksik ya da fazla olması durumu hasılatın kaydedilmesi nizâmnâmeğe uygun olarak yapılmayan işlemlerin kaçak muamelesi göreceği yabancı ülkeden Osmanlı İmparatorluğu'na ithal edilen tuzla ilgili açıklamaların yer aldığı tuz ihracı, tuz ile ilgili görevli memurların işe alınmaları, çıkarılmaları ya da başka bir göreve aktarılmaları, maaş düzenlemeleri tuzun ithal ve ihracı sırasında karşılaştıkları masraflar, bunların kayıt altına alınması memlehalarda meydana gelecek olan sıkıntılarda başvurusu gereken yönetim ve teftişler ... gibi konularla ilgili daha geniş açıklamaların yer aldığı ek kurallarda tuz nizâmnâmesine ilave edilerek uygulamaya konulmuştur.

1.2.5. Müskirât İle İlgili Talîmâtnameleler

Müskirâtın imâlinden alınmakta olan %20 olarak toplanan rûsûm kaldırılarak yerine %10 resm-i mîrî konulması ve bunun tahsili ile ilgili işlemler: Osmanlı İmparatorluğu'nda imâl edilen her türlü şarap ve rakı sâireden %10'luk devlet hazînesi adına resmi mîrî alınacağı, bağ bozumu neler yapılması gerektiği (muayenenin yapılması, kayıtlar altına alınması, belgeleri hazırlayanların belgeleri imzalayarak doğruluğunu teyit etmeleri) bağ bozumundan elde edilen ürünün ne kadarından gümrük alınacağı, tezkirenin işlemlerdeki önemi ve tezkiresiz yapılan işlemlerin kaçak olarak kabul edilmesi gibi bilgilere yer verilmiştir. Tütün ile ilgili işlemlerin her aşamasında rûsûmât emâneti müdürlüğü görevlilerinin daha yoğun bir şekilde işlemlerde görev aldıkları görülürken müskirât la ilgili işlemlerde ise daha çok müskirât idaresi görevlilerinin faaliyette bulundukları anlaşılmıştır. Müskirât la ilgili işlemlerde imparatorluk rakı, şarap, bira... üretiminden devlet geliri elde etmek adına %10'nluk bir gümrük resmi almıştır.

1. "İstanbul'da ya da Osmanlı İmparatorluğunda imâl edilen şarap ve rakı gibi içki imâlinde %10 resmi mîri alınacaktır.
2. Dâhilî kazada bulunan şarap ve rakı cinsi miktarlarını subut defterine kaydedildikten sonra kazada muhtardan başka ve bilinen kişilerden bazı saygın kişilerden meclise gönderilerek şarap ve rakının raiç fiyatı belirlenerek

bir mağazada düzenlenip livaya gönderilecektir. Orada kontrol edilip onaylandıktan sonra herkese defterde zimmet kaydedilmiş olan şarap ve rakı miktarlarına göre fiyatında %10 hesabıyla resmi mîrî ne kadar olursa olsun defterlerde alt kısımda alınmış olduğu yazıyla kaydedilecektir.

3. Hanelerde imâl edilen içkinin gafafı nefsi için 200 kıyyesi ayrılarak alınıp bu miktardan daha aşağısından resmi mîrî alınmayacaktır. bu anlamda açıklanmış olduğu üzere belirlenen miktar subut defterine yazıldığı zaman bu kurala göre tutulan içki imâl edilen içki her haneye 200 kıyye kadar gafaf nefsi için ayrılarak 200 kıyyeden fazla olan ne kadar içki imâl edilirse o kadarı kayıt edilecektir. Fakat ayrılan bölüm de 200 kıyyeden fazla içki imâl edilirse ne kadar içki üretilmişse üretilen miktar kayıt edilecek ve doyumluk yani nefsi doyurmak için ayrılan ve imâl edilen 200 kıyyelik miktarın bir bölümü işlenerek satıldığında satışı yapılan miktarın resmi mîrîsi de alınacaktır.
4. Şarap ve rakının subut defterine resmi mîrîsi alındıktan ve kaydı yapıldıktan sonra memur yetkisinde parça parça şubat ayı sonuna kadar tamamen tahsil edilmek üzere herkesin resmi mîrîden dolayı zimmetlerini gösteren ve kendilerine verilecek olan birer pusula verilecektir.
5. Hazırlanacak olan defter iki nüsha olarak düzenlenecektir. Bir nüshası memurda, diğeri kaza meclisinde bulunacaktır. İçki, şarap imâl edilen her köy ve kasabanın isimlerine göre ne kadar şarap ve rakı ürettikleri, miktarı, fiyatı ve alınan resmi mîrînin alınmış olduğunu gösteren toplamaların yer aldığı bir özet defteri yapılarak liva başkanına gönderilecektir.
6. Eyalet başkanı ve liva olan kazalarda geçerli olan kurallara uygun olarak hareket edilecektir. Bağlı kazalar ile bizzat idâre edilen kazalar da şarap, rakı, miktar ve fiyatı, resmi mîrîsinin toplamı ayrı ayrı gösterilerek altına mazbatalı bir özet defteri düzenlenip maliye hazînesine gönderilecektir.
7. Resmi mîrî tahsil edildikçe defterdeki alt sayfaya kişilere verilecek olan pusulalara memur tarafından gerekli işaretleme yapılacaktır.
8. Bir kere resm-i mîrîsi verilen müskirâttan tekrar resm-i mîrî alınmayacaktır.
9. Fabrikalarda kuru üzüm, incir, rom ve sâireden imâl edilen rakıdan emir gereği eczası vezin ve kantar edilerek kıyyesi ve her kıyyeden ne miktar rakı

üretileceği belirlendikten sonra bu bağlamda gösterilmiş olan raiç bedel üzerinden %10 resmi mîrî alınacaktır.

10. Arpa suyundan da bu bağlamda kayıtlı olduğu üzere %10 resmi mîrî alınacaktır. Fakat bunların zarar göreni fazla olduğunda bundan %20 indirim yapılacaktır.
11. Resmi mîrîsi verilmiş olan müskirâtta bir yerden başka bir isimle hiçbir şekilde resim alınmayacaktır. Yalnız bir iskeleden gemiye son yüklenme işinde gümrük nizamına uygun olarak gümrük resmi alınacaktır.
12. Bir yerden başka bir yere müskirât nakletmek isteyenler nakledecekleri miktarın önceki emirlerde resim mîrîsine ödeyerek tezkiresini almaya mecbur olacaktır. Bir yerden başka uzak bir yere tezkiresiz müskirât nakledenler olursa resmi mîrîsi iki katı fazla olarak alınacaktır. Bu kurallar yayımlandığı andan itibaren geçerli olacaktır. Fi 7 safer sene 1278 (1861)³²²”.

Aşağıda Osmanlı İmparatorluğu’nda gümrük resim işlemlerinin yapılabilmesi için müskirât idâresi ve rûsûmât görevlilerin ne gibi işlemler yapmış oldukları açıklanmıştır. Belgede müskirâtla ilgili konularda görevlilerin “kendileri kullanmak üzere müskirât imalatında kullanılacak olan aletler ve üretimle ilgili bilgilerin kanuna uygun olarak bir beyânnâmeyle bulundukları yerin müskirât idâresine bırakacaklardır. Bu beyânnâmenin içeriğinde bilgiler boş olarak ayrılan numune defterine kayıt edilecektir. Bu bilgilerin müskirât idâresine verildiğini gösteren makbuzlarını alacaklardır. Makbuzda beyânnâmenin içeriği kayıt numarası ve tarih özellikleri belirtilecektir.

Müskirât memurunun huzurunda üretiminde kullanılacak olan alet ve edevatın tesbiti için, belirlenen kazaya gidilerek ölçüm aleti tespit edilir. Bu aletle belli bir ölçü belirlendikten sonra imalata izin verecek şekilde belgenin altına mühür basacaktır. Bu işlemin yapıldığını ifade eden bir zabıt varakası düzenlenecektir. Bu varakayı hem memur hem de müskirât sahibi imzalayacaktır. Daha sonra bu varakanın içeriği bu maddelerden oluşan deftere kaydedilecektir. Genel anlamda bu işlemlerde;

³²² Düstûr, Cilt:2, s.709-711.

1. Amacın ne olduğunu belirten beyânnâme
2. İkamet yeri
3. Beyânnâmenin mühürlenmesi
4. Beyânnâmekarşılığı makbuz verilmesi
5. Meşrubat ve ispiroto üretmek isteyen herkes durumu, beyânnâmeile bildirmek zorunda olacaktır.
6. Şarap, içki, şıra ya da kuru üzüm cinsinden ispirotoya içecek olan çeşitli maddeler ve üretimleri için sekiz gün içinde belge müsikirât idâresine teslim edilmelidir.
7. Müsikirât idâresi üretim sürecinden en az yirmidört saat önce bu beyânnâmeleri işleme koyacaktır.
8. Beyânnâmede işlemin türü, hangi tarihte işlemin gerçekleşeceği, kullanılacak olan içeriğin cinsi, miktarı ve ürünün uzatılması, mühür müsikirât memurları eşliğinde, bir varaka kaydedilerek çantada saklanacaktır. Bu çantada yer alan varakada (bazı belgelerde de çanta varakası olarak geçmektedir) ile şaraplara ve izafir edilen ispirotoya ait naklîyatların ve şarapların Osmanlı İmparatorluğu halkına ihraç edildiği açıklaması ve zimmet kaydına indirim yapıldığı maddeleri yer alacaktır.
9. Eğer şaraba su katılmışsa ve ayarı bozulmuşsa da üretim yerinde bu da tespit edilmişse, şaraplara resimsiz ispirotoya uygulanan kurallar uygulanacaktır.
10. Müsikirât memurları izafi olacak ispirotonun miktarını yerinde tespit edecektir. İzafi imalatla hazır bulunarak bunun için bir çanta varakası düzenlerler. Bu çanta varakası ile naklîye tezkiresinde tahsil edilen rûsûmun iadesi ya da ambar kaydında indirim yapılacağı belirtilir.
11. İçerde kullanılacak olan şaraptan paralı şaraplara izafi olacak ispirotolar şaraba dönüştürülen şarap resmine tabi olurlar.
12. Ürünü ihraç etmek isteyen ispiroto, meşrubat, bira, şarap imal ve tacirleri ölçü vermiş oldukları resmin iadesi veya ambar hesabına ürünün koparılması için ihraç edecekleri müsikirâtın hangi günde, saatte muayene ettirebileceklerini ve bunların türünü, hacmini, meşrubat derecesini, ismini,

yerini müskirât idâresine en az yirmidört saat önce bildirmek zorundadırlar³²³”.

Bu belgede daha çok müskirât memurlarının yapması gereken işlemler anlatılırken, gümrük oranları hakkında da bilgi verilmiştir. Şaraplara su katılıp katılmadığı, su katılan şarapların resimden muaf olduğu, ispiro, meşrubat, şarap ve biranın ihraç sonrasında müskirât memurlarıyla ne yapacakları ve hazırlamaları gereken belgeler hakkında bilgi verilmiştir.

Aşağıda bira, yaş üzüm, şarap imali için verecekler olan beyânnâmeler anlatılmıştır. **Bira;**

1. “Bira imalatı için her imalde en az yirmidört saat önce bu durum müskirât idâresine bir beyânnâmeile bildirilecektir.
2. Beyânnâmede biranın ne şekilde üretileceği, biranın miktarı, nasıl mühürlenip fiçılarla nakledileceğini bu numaraları ile ilgili bilgiler yer alacaktır.
3. İspiro ve meşrubatla ilgili imalat işlemlerinde imalat sahibi bu faaliyetini gerçekleştireceği yerin bilgilerinin bütün ayrıntısıyla; kullanacağı kapları ve aletleri bir beyânnâmeyle müskirât idâresine bildirecekleridir.
4. Müskirât memurları ister gece, ister gündüz imalathaneleri istedikleri zaman kontrol edilebilirler.
5. Miktarları belirlenen fiçılar birer sıra numarasıyla numaralandırılır. Bu fiçıların üzerlerine birer tul (tol) olarak ağırlıkları işaret edilir.
6. Gönderilecek olan fiçılarla ilgili bilgileri kontrol edebilmek için üç adet belge hazırlanır. Bunlar, işlemin sonucu açıklayan bir varaka da kaydedilir (müskirât memuru, imalathane sahibi gibi). Bu belge birisi imali işlemleri için imalathaneye, diğer müskirât idâresine merkezi yollanır. Üçüncüsü, her imalathane için müskirât idâresinde saklanır.

³²³ İ.DUİT, 89/53, 1337 (1921) m.15, 49-10/10-7.

Şarap;

7. Yaş üzümünden şarap üretecekler de kanun gereğince, müskirât idâresine verecekleri beyânnâmelerde imalatın nerede yapılacağını, şarabın muhafaza edileceği yerleri, şarabın miktarını ve bağ bozumunun hangi tarihte sona ereceği bilgileri açıklayacaklardır.
8. Yaş üzüm dışında kuru üzüm sair, kuru meyvelerden şarap üretmek isteyen her imalatçı kanun maddesi gereği imale başlamadan önce beyânnâmesinde kullanacağı çeşidi, miktarı, cinsi, imalatı nerede gerçekleştireceği kapların numunesi, hacmi, ağırlıkları ve tahmini olarak ne kadar şarap dolduracaklarını ve tüketceklerini belirtmeye mecburdur.
9. Her tür şarabın fiçiden çıkması için bağ bozumundan sonra bir ay süre verilecektir.?...300 hekto litre fazla şarap üreten imalatçılara bunların kapları üzerine baş müdüriyetçe daha fazla ürün verilecektir.
10. Verilen bir aylık süre bitince müskirât idâresinin iki memuruyla köy ya da mahalle muhtarlarından ve ihtiyar heyetlerinden oluşan grup şarabın miktarını kontrol edecektir. Durumu belirten bir rapor hazırlayacaktır.
11. Tahta eleklerden suyu sızılmak şeklinde üretilen ekşi şıralarda şarap olarak tanımlanır.
12. Şarapların hacmi ölçülerek kontrol edildikten sonra altı numaralı deftere kayıt edilir. İmalat bu kayıt defterindeki bilgilere göre yapılacaktır. Değeri, rüsûmu mirinin kendi zimmetinde borç olarak kaydedilecektir.
13. Şarapların hacimleri altı numune numaralı deftere kaydedildikten sonra, imal edilecek şaraba ait olacak yedi numune numaralı bir cari hesap defteri tutulacaktır. Bu defterdeki ithâlât hanesine ?....71 madde gereği tevfikeyn kontrol ettirilmiş, ihracat hanesine imalathanelerden çıkarılan miktar kayıt ve tahrir edilecektir. İmalathanelerden çıkarılacak şaraplar için verilen beyânnâmeler bir problemin yaşanması durumunda, çözümde yardımcı olması için müskirât idârelerinde tutulacaktır³²⁴.

Şıralara maya katılması işlemi ve rüsûmu peşin olarak verilen ispiroto ile ilgili işlemler: Müskirât memurları şıralara maya katılması gerekirse bu işlemin

³²⁴ İ.DUİT, 89/53, 1337 (1921), 49-10/10-1.

sonuna kadar (mayanın miktar olarak belirlenmesi ve mayalanma işlemi bitene kadar) bekleyeceklerdi. Daha sonra bilgiler imalat defterine kaydedilecektir. Rûsûmun alındığına dair makbuz depozito makbuzunun gösterilmesi sonrasında işleme girecektir. Rûsûmu peşin olarak verilen ispiro ile bir de ambara konulacak olan ispirotalar, aynı anda ve aynı zamanda kullanılacaksa, görevli memurlar tarafından kontrol edilerek resmi ödenecektir³²⁵.

Resmi alınmamış şarap: “Resmi alınmamış şaraptan sirke imal etmek isteyenler müskirât idâresine başvurmak zorundadırlar³²⁶”.

Müskirât işlemlerinde nakliye tezkiresi, mazbata ve ürünlerin yolda zarara uğraması, kaçak işlemleri, hile ve yapılan işlemler:

1. İmalat sahipleri “Müskirâtın hangi gün ve hangi saatte nakledileceği ürünün cinsi, hacmi, ispiro ile meşrubat ve ayrıca ölçüleri, kolilerini, kapların türlerini, adetlerini ve gönderecekleri yerleri belirten dilekçelerini hazırlamak zorundadırlar.
2. Müskirât idâresi eğer gerekli görürse, nakliye ile ilgili beyânnâmelerin içeriğini kontrol etme yetkisine sahiptir.
3. Verilecek nakliye tezkirelerini beyânnâmenin içeriğiyle nakli için belirlenecek olan süre içinde vermeleri gerekecektir.
4. Müskirât kararı ile birlikte bulundurulması gerekli olan nakliye tezkireleri her istendiğinde ait olduğu yerin müskirât idâresine teslim edilecektir.
5. Tezkire ile nakli uygun görülenler dışında bir yerde başka bir yere tezkiresiz nakledilenlerden ya da cinsi ve miktarı tezkirede kayıtlı olan miktardan fazlaysa müskirâtta ilk önce, toplam miktar ve ikinci de ismi geçenlerin %2’yi geçecek olan miktarlarda kanuna uygun olarak para cezasına çarptırılacaktır.
6. Eğer nakliye tezkiresi uzakta bir zarara uğrarsa ve işlemlerde bir sorun meydana gelirse müskirât idâresince, nakliye tezkiresinin verildiğine onaylı

³²⁵ İ.DUİT, 89/53, 32/61, 1337 (1921), 49-10/10-1.

³²⁶ İ.DUİT, 89/53, 32/61, 1337 (1921) m.15, 49-10/10-1.

belgesi gelene kadar zarara uğrayan tezkireye ait bir nakliye tezkiresi verilecektir.

7. Müskirât yolda giderken değiştirilirse ya da birçok parçaya ayrılırsa her birini ayrı ayrı yerlere götürmek isteyen müskirât sahipleri nakline ait nakliye tezkiresi bu tadilatın yapıldığı yerde bulunan müskirât idâresine gönderilecektir. Bunun yerine, bu idâreden genel müskirât ya da her bir bölüm için nakliye tezkiresi hazırlamaya mecburdurlar. Bu işlemi yapan idâre yapmış olduğu işlemleri ayrıntısıyla müskirât idârelerine bildirmek zorundadır. Bira imalathanelerinin aksamlarından herhangi bir kaçının, alt ve fiçılarında bir değişiklik ve tamirat yapılırsa bu durum derhal müskirât idâresine bildirilecektir.
8. Mazbatalar üç nüsha olarak düzenlenecektir. Bunların birincisi bira imaline, ikincisi müskirât idâresine, üçüncüsü de müskirât idâresi merkezine gönderilecektir.
9. Bira imalatı yapılan her yer müskirât memurları tarafından günün hangi saati olursa olsun kontrol edilebilecektir.
10. Bira imalatı için 10 numune numaralı bir kayıt defteri tutulacaktır. Bu deftere bira imalinde kullanılan maddelerin türleri, miktarı, ham biranın keşfi, hacmi ve ithal edilecek olan fiçı takımları kaydedilecektir.
11. Bira imali yapacak olan fabrikalarda müskirât idâresi tarafından sürekli çalışan bir memur bulundurulacaktır.
12. Fabrika sahipleri, müskirât idâresi memuru için ücretsiz bir kalem odası hazırlamak zorundadırlar. Bu memur fabrikaya giren çıkan ürünleri giriş çıkış iznini vermesinin yanı sıra bu ürünlerin ne şekilde dağıtılacağına bakmakla görevlidir.
13. Müskirât memuru beyânnâme-yi fabrikaya hazırlayarak verecektir. Elde edilen gelirleri nezâret edecektir. Kullanılan ham biralar fiçılara konulacağı için bunların ölçüsünü belirler.
14. Bütün imalatçılar müskirâtlar, şarap, bira imallerinin kontrollerinin yapılması ve devamı için gerekli görülen imal, alet edevat ve her türlü masrafı kendilerine ait olmak üzere vereceklerdir³²⁷.

³²⁷ İ.DUİT, 89/53, 1337 (1921), 49-10/10-1.

15. Müskirât idâresinin denetimi altında bulunan imalathanelere, depo ve kayıtlı bira fabrikalarına imalleri, toplu satım yapan tacirlerin dükkana ithal edilen, buralarda kullanılan ve imal edilen bütün meşrubat bilgileri sahibi tarafından tutulacak onbir numune numaralı bir cari hesap defterine kaydedilecektir. Bu defter müskirât idâreleri tarafından onaylanacaktır. Yapılan işlemlerle ilgili her bir makbuz bu deftere işlenecektir. Naklîye tezkiresine sahip olan bütün miktarlar ile ilgili bilgiler depodan çıkarıldıktan sonra ertesi gün müskirât idâresine kanunla ilgili bilginin yer aldığı beyânnâmeverilecektir. Müskirât idârelerinde bütün müskirât imalleri ile toplu meşrubat alıp satanlar için cari hesap defteri tutulacaktır. Bu deftere ayrıca tezkire verilecek ve verilmeyecek işlem belgeleri de kaydedilecektir.
16. Müskirât idâresi her gerekli gördüğü zaman ve altı ayın sonunda mevcut olan müskirâtı teftiş edecektir. Yapılan kontroller sonucunda defterlerdeki cari hesaplar incelendiğinde eğer bir fazla olursa, bu fazlalık kaçak olarak tanımlanacaktır.
17. Müskirât resmine gayri tabi sirke, pekmez ve bunların benzeri malların yapımı için ayrılan yerler ve hanelerin kurulması için bu imal yerlerinin sokağa açılır pencere ve kapılarının olmaması gerekmektedir.
18. Hile yapılan her türlü müskirâtın kullanımı için resim ve nakdi ceza alınacaktır.
19. Hileyi bildiren kişi eğer görevli memurlardan biri ise ismi gizli tutulacaktır.
20. Müskirât resmi kurallara göre belirtilen miktarda resim olarak alınacaktır. Bunun bir miktarı duruma göre değişik oranlarda olup geçici olarak belirlenecektir. Müskirât idâresi merkezi tarafından bu durum belirlenip, durum gazeteler ve çeşitli belgelerle genel olarak ilân edilecektir³²⁸.

Tanzîmât dairesinin müskirât idâresi ile ilgili çıkarmış olduğu kanun:

Tanzîmât dairesi 1334 (1917) tarihli ve 477 numaralı mazbatasında müskirât resmi ile ilgili alınan kararın uygulanması için kanun çıkarılmıştır. Bu kanun “19 cemâzi-yel-evvel ahir sene 1336 (1918) fi 1 Nisan sene 1334 (1917)³²⁹”.

³²⁸ İ.DUİT, 89/53, 1337 (1921), 49-10/10-1.

³²⁹ İ.DUİT, 89/53, 1337 (1921), m.15, 49-10/10-1.

Müskirât ile ilgili işlemlerde süre ile ilgili hazırlanan kanun: “Müskirât kanunun 27. maddesine uygun olarak söz konusu kanunun süre uygulamasına ele alan kural layihasının maliye nezâretine şurayı devlete kanun maddelerinin 13 Temmuz 1331 (1915) yılı tarih ve 35 numaralı tezkiresi zarflanarak layiha kanunu ile Tanzîmât dairesinde okunmuştur. Divanı hümayun müskirât şubesi müdürü gerekli açıklamayı aldıktan sonra layihada yer alan kanun maddelerinden yapılacak olan düzenlemelerin ve işlemlerin sözü edilen kişiler tarafından da kabul edilerek diğer maddelerinin yani kabul edilmeyenlerinin kaldırılarak, kabul edilenlerin zarflı suretleriyle birlikte takdim edileceği kararı alınmıştır³³⁰”.

Müskirâtla ilgili bazı kanun maddeleri ve içerikleri;

- “Madde: 1, İspirto olmak lazım
- Madde: 5, Birinci maddesinin (I). fıkrası olacak
- Madde: 7, Üçüncü maddeye tevfikeyn olacak
- Madde: 14, şarap tortılarının olacak
- Madde: 21, 14 (10) olacak
- Madde: 23, Kanunun 2. Maddesinde (kanunun 3. maddesinde) olacak
- Madde: 37, her hafta sonunda tahsili gereken
- Madde: 80, sevk kelimesi fazladır.
- Madde: 96, yapılacak vezin ve (ba) tahkik hacim olacaktır. (ba) noksandır.
- Madde: 110, ham biraların pişirilmesi olacak
- Madde: 117 ve bu iş mazbata 112. maddeden beyan olunan olacak
- Madde: 123, ham biraların (kef) tahmiz fiçılarında
- Madde: 135, makbuzatın her bir o defter (kef) hane-i mahsusa yazılacak³³¹”.

³³⁰ İ.DUİT, 89/53, 1337 (1921), m.15, 49-10/10-1.

³³¹ İ.DUİT, 89/53, 1337 (1921), m.15, 49-10/10-1.

Müskirâta ait olan bir cari hesap belgesi örneği verilmiştir:

Madde, 136

Müskirât

Cari hesap

Madde ait meskurata

..... mahallesinin sokağında numaralı hane sayı

mevcudu başka

..... sahiptir. numaralı cari hesaba nakil

olmuştur.

Kefîyeye³³².

Tablo 24. İthalat ve İhracat İşlemlerine Ait Belge Örneği

İthalat	İhracat
İthal veya istihsal olan müskirât eden tezkiresinin naklîne mezkurunun	İhrac numarası
İmal numarası	İhrac tarihi
İmal ve irsal tarihi	İhrac olunan müskirât naklîye tezkiresi naklîye tezkiresine
Envai hacmi derece-i fezaiesi (?)	Netice, hacmi, müracaat tarihi
Metre santigrad	Santigrad santimetre ³³³ .

Müskirât çeşitlerinden biri olan bira ile ilgili olan bir bira imalat defteri örneği verilmiştir.

Müskirât

Bira imalat

defteri

Nizâmnâme

127

.....de.....sokağında.....numara'da kain birahanenin imalat defteridir. Her mahsus sahifeden ibaret olup tarafından tasdik edilmiştir.

³³² İ.DUİT, 89/53, 1337 (1921), m.15, 49-10/10-7.

³³³ İ.DUİT, 89/53, 1337 (1921), m.15, 49-10/10-1.

Muhasib³³⁴»

Müskirât idâresine ait olan bir imalat defter örneği sunulmuştur.

Müskirât

Madde: 97 imalat defteri

133 (?) senesi imaline mahsustur.

..... mahallesinin sokağında kain olunan

..... efendini bahs bulunan numaralı imalathaneye

aittir³³⁵.

Bira, şarap, ispiro imalinde dikkat edilecek olan ölçü birim cetveli açıklanmıştır. Müskirât üretiminde bu cetvele bağlı kalınarak üretim yapılmıştır³³⁶.

Müskirât Nizâmnâmesi 2. Maddesine Göre Hazırlanan Cetvel: Müskirât resminin ne miktarda alınacağı müskirât idaresinin hazırlamış olduğu tarife cetvelinde yer alan ölçülere göre belirlenmiştir. Alınacak olan müskirât resmi ile ilgili işlemler bu cetvele göre belirlenerek çeşitli gazetelerde ve belgelerle ilana gidilmiştir. Tarife cetveline Ek- 4’te verilmiştir.

Müskirât resminden muafiyet: “Ordu ve Osmanî hümayunun ihtiyacını karşılamak için gerekli olan ispirotlar harbiye ve bahriye nezâretleri tarafından yetkili memur yetkisinde hacim ve dereceleri ölçülerek verilecek olan beyânnâmeye uygun olarak resimden muaf olacaktır³³⁷”.

Osmanlı İmparatorluğu’nda gümrük gelir kaynaklarından olan müskirât üretiminde uyulması gereken kurallar; (ölçüm işlemleri, dolum işlemleri, kutu hacimleri..) ve yaş üzümünden üretilen içkinin ihrac edilmeden ve resmi verilmemişse ihrac edilecek bu şarapların gümrük resimlerinin alınarak üretim faaliyetine başlama izinlerinin verilmesi

³³⁴ İ.DUİT, 89/53, 1337 (1921), m.15, 49-10/10-1.

³³⁵ İ.DUİT, 89/53, 1337 (1921), m.15, 49-10/10-1.

³³⁶ İ. DUİT, 89/53, 1337 (1921), 49-10/10- 1.

³³⁷ İ.DUİT, 89/53, 1337 (1921) m.15, 49-10/ 10-1

Gümrük gelir kaynaklarından olan müskirâtla ilgili layihada; şarap, biralarla ve ispirotolarla ilgili konular yer alırken bunların nasıl doldurulması gerektiği ve ölçümleri hakkında bilgiler yer almıştır. “Müskirât resmi hakkındaki 19 cezarül-ahir sene 1336 (1917) ve 1 Nisan sene 1331 (1912) tarihi nizâm-nâme (Layiha)”.

“İspirtolardaki meşrubat kutularının faturalarda yer alması gereken miktarda doldurulması gerekecektir. Şişeler, meşrubat ve ispiroto kutularının toplam hacmi ve boş bulunan şişelerde bir tanesinin sıvı ölçümü şeklinde belirlenir. Aynı şekilde malın sahipleri de şişelerin genel hacimlerine bakarak, şişeye konulan sıvının hacminde oynama olup olmadığına bakacaklardır”. İki tarafın gözetiminde hazırlanan bu cetvel belgelere eklenecektir.

Fabrika ve mahzenlerde bulunan ispirotolarda, ölçülecek ve belirlenecek ya da kutu üzerinde yazılı olan kutu hacimlerine göre dolum yapılacaktır. Yoksa işletilerek kullanılacaktır. İçerde imal edilecek olan şarapların hacmi tartılmış oldukları kapların ölçüleri dikkate alınarak doğrulanacaktır. Yaş üzümünden imal edilerek henüz üretim yerine ihraç edilmesi ve resmi alınmamış olan şarapların müskirât-ı saireye tahvil edilmeleri istenirse, müskirât idâresince hacim ve dereceler belirlenerek ya da resimleri alınmak şartıyla şarapların icracılarına izin verilir ve şarap resmi alınmaz³³⁸.

Osmanlı İmparatorluğu’nda müskirât üretim ve dağıtım işlemlerinde uyulacak kurallar ve gümrük işlemleri hakkında: Şarap, bira gibi müskirâtın üretilmesi ile ve dağıtılmasıyla ilgili bütün bilgiler düzenli olarak kayıt altına alınacaktır. Şarap, bira gibi müskirâtın üretilmesi ile ilgili olan bütün işlemler müskirât idâresince tutulacak defterlere işlenecektir. Bu defterlerin bir tanesi müskirât idâresinde, diğeri ambar sahibinde kalacaktır. Defterlere kaydedilen bilgiler her bir işlem için hem memur hem de ambar sahibi tarafından imzalanacaktır.

Ambarlardan ihraç edilecek olan meşrubat resmi her ihraçta alınacaktır. Ambara getirilen meşrubat ambara geldiği tarihten itibaren altı ay içinde resmi alınarak ihraç edilmesi gerekecektir. Ambara konulan meşrubat, ambarda bulunduğu

³³⁸ İ.DUİT, 89/53, (1337 (1918), m.15, 49- 10/10-1.

süre içinde eğer bir zarara uğrarsa uygun olan her ay için yüzde yarım fire kabul edilir. Depolarda ve mahsenlerden henüz resmi verilmemiş şarap ihraç etmek isteyen olursa imal kuralları gereği bunu bir beyanla müskirât idâresine bildirmek zorundadır. Bu şaraplardan alınacak olan resim beyânnâmede açıklanan miktara göre belirlenir, şarapların her ihracında tahsil edilir.

Biralarda ise her seferinde ihraç edilecek miktar fabrikadan çıkarılmadan önce imalle ilgili bilgiler müskirât memuruna bildirilecektir. Müskirât memur biranın hacmini belirleyip iki numaralandırılmış numuneyi koçanlı bir poliçeye kayıt edecektir. Posalar memur tarafından ve koçanı imalatçı tarafından imzalandıktan sonra posa imale verilir. Koçanla posalar da eğer bir fark olursa, bu farktan meydana gelen resimde hemen alınacaktır. Gümrüklere gönderilen her türlü müskirât gümrük idârelerince iki numaralı numunesi ve belirtilen pusulası bilgisiyle beraber müskirât idârelerine verilecektir. Resim için işlem yapılacaksa belgelerle, yapılan işlemler kontrol edildiğinde bir problem çıkarsa, müskirât idâresi tarafından onay verilmezse her türlü müskirâtın çıkışı gümrük memurları tarafından yasaklanacaktır.

Ambarlara ithâl edilen veya ihraç edilen meşrubatın içeriğindeki saf ispiro miktarının iki litreden az olmaması gerekecektir. Her ithal ve ihraç işleminde bu belirtilen şartlar kontrol edilecek bunların istenilen şartlarda olduğunu gösteren miktar, ispiro oranı, kullanacağı kapların adedi ve numaralarını bir beyanatla mal sahibi müskirât idâresine bildirmeye mecburdur. Bu maddelerin hacimlerini bir ölçü ile belirlendikten sonra, belirlenen ölçü düzeyinde kapların hepsi numaralandırılır ve her kabın üzerine kızgın mühürle, mühür yapılarak ya da yağlı boya ile üzerleri işaretlenecektir³³⁹.

Resmi mîrîsi verilmiş olan müskirâttan bir yerden başka bir yere naklînde naklîye tezkiresi verilecektir. Sürekli gidiş yapıldığı ve pek çok kez yapılan bu nakiller gizli tutulursa da işlem kaçak sayılacaktır. Bu eşyadan geçerli olan resm-i mîrinin iki katı fazla resm-i mîri alınacaktır. İstanbul da ve çevresinde (Üsküdar, Galata, Eyüp semtleri ile İstanbul, Edirne, Bursa) ve Taşralar'da kadeh ve kıyye ile müskirât satanlardan 1283 (1866) yılı teşrini evvel ruminin 12. gününden sonra

³³⁹ İ.DUİT, 89/53, 1337 (1918), m.15, 49-10/10-7.

alınacak satış resmine dair olup, belirlenen kurallar gerek Osmanlı İmparatorluğu gerekse de yabancı ülkeler halkı tarafından da istisnasız kabul edilecektir.

Müskirât satışında uyulması gereken kurallar, açıklanmış olup ister Osmanlı İmparatorluğu ister yabancı ülke halkı olsun satış işlemlerinde, ruhsatın gerekliliği ve önemi ruhsatın hangi durumlarda verileceği, (okul karşısında, çocukların oynadıkları alanlara uzak yerlere satış ruhsatı verilmesi) görevlilerin nasıl hareket etmeleri gerektiği, dükkanların kaçta kapanması gerektiği, müskirât satış yeri açmak isteyenlerin neler yapması gerektiği, müskirât satış yerinde satışı yapılacak olan mallardan gümrük resminin ne kadar alınacağı, müskirâtın satıldığı dükkanın satım işlerinde nelere dikkat etmesi gerektiği, dükkan yerlerinin dışında müskirât satmak isteyenlere verilecek olan ceza ve müskirât satışı tezkiresinin gösterilmek zorunluluğu (eğer yabancı bir tüccar olaya konu olursa ve bir aksilik çıkması durumunda tercüman eşliğinde gerekli işlemlerin yapılacağı) kurallarına uymaları gerektiği açıklanmıştır.

1. “İstanbul ve civarında (Üsküdar, Galata, Eyüp, Edirne, Bursa) taraflarında kazalara gönderilen ve Osmanlı İmparatorluğu’nun başka şehir, kasaba ve köylerinde herkesin kadeh ve kıyye ile müskirât satışı yaparsa ilk önce hükümetten ruhsat kullanım izni almak zorundadır. Bu ruhsat hem Osmanlı İmparatorluğun’da hem de yabancı ülke halkı tarafından kabul edilip bu kuralın dışında başka kural kabul edilmeyecektir.
2. Cami, tekke, medrese ve türbelere 100 arşından yakın olan yerlerde yani karakol hanelerin başında ve ne de karşılarında, sadece İslam mahallelerinde umuru zabt, adet ve beldece sakıncası görünen yerlerde müskirât dükkan ve mağazalarının kuruluşuna ruhsat verilmeyecektir.
3. Müskirât satışı yapılan dükkan, mağazalar ve ortak kullanım alanları belli olup bunları işletmekte olanlar kim olursa olsun içerlerde bir cinayet, kavga ya da asayiş kurallarına aykırılık davranırlarsa, buna sebep olanlar hükümet tarafından aranılacaktır. Bunlarla ilgili soruşturma için, teftişler ve nelerin yapıldığının kayıt altına alınması için İstanbul ve Taşrılar’da zabıta ve 6. belediye dairesi ve daire memurları her zaman, her saatte belirtilen dükkan ve mağaza içlerine girmeye izinlidir. Bu işlem için mutlaka zabıt pay senedi

sahibi olmak zorundadırlar. Dükkan ve mağaza sahipleri de memurun ve zabıt görevlilerinin kurallarına uymak zorunda olup, uymadıkları takdirde cezalandırılacaklardır.

4. Müskirât satışı yapılan dükkan ve mağazalarda sahibi ve hizmetlisinden başka kimsenin gece kalıp yatması uygun değildir. Bu dükkan ve mağazalardan bazılarının birkaç odası olup da sahibi bir süre ile bunu kiraya ya da umulmadık bir zamanda bir yabancıya burayı iskân olarak kiralarsa, her seferinde İstanbul'da dükkan ve mağazanın bulunduğu yerin zabıta memurundan ve Taşrular'da da hükümet yetkilisinden birer ruhsat tezkiresi alması gerekecektir. Bu tezkireler kendilerine ücretsiz olarak verilecektir.
5. Müskirât satanlar mağaza ve dükkanlarda kimsenin saklanmasına ve kurallara aykırı davranışta bulunmasına izin veremez. Eğer böyle bir durum olduğu anlaşılırsa da hemen zabıta memurlarına haber vermeye mecburdurlar.
6. Kahveci ve şekerlemeci dükkanlarından başka her yerde müskirât satılan yerlerin güneş battıktan sonra kapanması gerekecektir. Yer ve mevsimine göre kaçta kapanması gerekeceği izni İstanbul'da valiye, zabtiye ile 6. belediye daire meclisine bırakılırken Taşrular'da da mahalli hükümet tarafından belirlenecektir.
7. Kadeh ya da kıyye ile müskirât satılan dükkan ve mağazalardan kiralarna nispetle hazîne için %25 satış resmi alınacaktır. Gedikli olan miktarlarda eskiden olduğu gibi müskirât satışı yapılırsa, bu işlemde alıncak olan toplam resmin yarısı alınacaktır. Vakfa yıllık olarak bir vergi verecek olan panhici dükkanlarıyla benzer dükkan, mağaza sahipleri bu vergiyi eskiden olduğu gibi aldıkları ilmuhaberleri zecriye nezâretine göstermek zorundadırlar. Kâra oranla alınmış olan satış resminden indirim yapılarak iade edilecektir. İçerlerde müskirât şarap olmayıp, müşterilerin hanelerine gönderilmek üzere toptan ya da kıyye ile müskirât satılan mağaza ve dükkanlardan satış resmi alınacaktır.
8. Zecriye nezâreti satış resmini belirleme konusunda bütün dükkan ve mağaza sahibiyle kiracı arasında hükümet yetkisiyle düzenlenmiş olan yazılı kontrata göre alınacak kira miktarlarını kullanacaklardır. Eğer hükümet yetkisiyle düzenlenmiş kontrat olmazsa ya da mağaza ve dükkan bizzat sahibi tarafından işletilirse ya da kontrat var olup da durumunda gösterilen kira

miktarının doğruluğundan zecriye nezâretince şüphe duyulursa; resmin alınması için tahsildar, dükkan ve mağazanın bulunduğu yerin sayılan ahalisinden dört kişiden meydana gelen bir heyet oluşturulacaktır. Dükkan ve mağazanın yıllık kirası heyetin yetkisinde belirlenerek, nezârete ait bir mazbata hazırlanıp nezârete verilecektir.

Bu belirlenen kira değeri maddesine göre hazîneye tahsis edilecektir. Mağaza, dükkan sahibi ve kiracılarına gider meydana getirmesi, aşağıda belirtildiği üzere izin verilmeyeceğinden böyle bir uygunsuzluğun meydana gelmesinde heyet sorumlu tutulacaktır. Müskirât dükkanı ve mağazaların bu yönde belirlenecek ve kaydedilecek olan yıllık kira miktarı sahibi ve kiracılarına ismini taşıyan senet ile gedikli olup, olmadıklarının belirtilmesi için bir defter kaydı tutulacaktır. Bundan sonra mağaza, dükkan ve yenilenen gedik kurulması, naklîne dair ve gerek hazîneden ve gerek evkafı hümâyûn hazîneyi behiyyesinden alınacak gedik sureti ve senetleriyle evrakı sâire satış resminin alınması hakkında kabul görmeyip, önce mağaza ve dükkandan alınması gereken resim tahsiline memur olacaklarından müskirât satanlar gelecek yıllar için zecriye nezâretine bizzat kendileri müracaat ederek tezkirelerini yenileyeceklerdir.

9. Satış resmi müskirât satış yeri açıp, işleten kişi ister mal sahibi olsun ve gerek kiracı bulunsun doğrudan doğruya kendisinden alınacaktır.
10. Her sene verilmesi gerekli satış resminin yarısı Mart ayı başında ve kalan yarısı da Eylül ayı başında olmak üzere altı aydan altı aya ve tarihlerden bir ay önce ödeme yapılacaktır. Bunun zıttı yönde hareket edenler bu nizâmname kuralları gereğince nakdî ceza ödeyeceklerdir. Eğer gerekli olan bu ödemeyi yapmazlarsa hemen dükkanları kapatılacaktır. Muayene süresinde altı ay içinde ödemesi yapılan bir kimsenin yenilenen müskirât yeri açmak için vereceği resmi veren altı aylık süre bitene kadar ödemek zorundadır.

Bu bağlamda bir senelik satış resminin yarısını vermiş olup tezkiresini almış bulunanlardan resmin yarısını zamanında ödemeyen olursa hemen dükkan ve mağazaları kapatırılıp, vermeleri gereken tutarı tamamen ödeyinceye kadar ruhsat verilmeyecektir. Resmin alınması sonucunda verilecek satış tezkirelerinde bunu

alacak olan kişinin ismi, memleketi, mağaza ve dükkanının bulunduğu yere mağaza, dükkanın sahibi ya da kiracısı olup olmadığı, yıllık kira miktarları ve alınan resmin türü ve hangi sınıfa ait olduğu, ayrıntısıyla yazılarak zecriye nezâreti mührüyle mühürlenecektir.

Bu tezkirenin hükmü yalnız altı ay için geçerli olacaktır. Her altı ayda bir kere belirlenen süreden bir ay önce gerekli olan ikinci ödeme yapılacaktır. Müskirât satış yeri açan kişi, altı ay içinde ticâret yerini terk ederse ya da dükkanı kaparsa kurallara karşı gelindiği belirtilerek dükkan ya da mağaza kapatırılıp ya da bulunduğu yerden başka bir yere iş yerini taşırsa da vermiş olduğu resmi geri alma hakkına sahip olmayacaktır. Bir kişi eğer kararlaştırılan resmi ödedikten sonra, dükkan ya da mağazasını başka bir yere naklederek yerini terk edecek olursa bundan tekrar resim alınmayacaktır. Bu dükkan ve mağazanın durumunu belirten bir şerh verilmek üzere kendine daha önce verilmiş olan tezkireyi zecriye nezâretine götürüp göstermek zorundadır.

11. İdâre memurları ne zaman müskirât satış yerlerinin tezkirelerini görmek isterlerse asla karşı gelinmeden tezkireler gösterilmek zorundadır.
12. Osmanlı İmparatorluğu'nda her nerede olursa olsun açılmış olan müskirât satış yerleri bu nizâmnâme kurallarına uymak zorundadır³⁴⁰.

2. RÜSÛMÂT EMÂNETİ'NİN KURULUŞU

Osmanlı İmparatorluğu'nda bütün iktisadi faaliyetlerin tek bir elden kontrolü ve yönetimini sağlamayı amaçlayan merkezileşme sürecinde, bazı hizmetler maliye nezâreti bünyesinde toplanmıştır. Böylece daha önce maliye nezâretinden bağımsız olan rüsûmât emâneti maliye nezâretine bağlanmıştır. Aşağıda başlıca amacı, gümrük işlemlerinden gelir elde etmek olan imparatorlukta, rüsûmât emânetinin kuruluş amacı, yönetimi, başlıca yıllara ait gümrük hasılatları hakkında bilgi verilecektir.

³⁴⁰ Düstûr, Cilt:2, s.712-720.

2.1. Amacı

Geçmişte de toplumda yaşamının bir gereği olarak ülke içinde üretilmeyen bazı mal ve hizmetler belli kurallara göre ticaret yoluyla ülkeye getirilmiştir. Hatta bazı ülkeler (İran, Babailer) yapılan bu ticari faaliyetlerinin ülke ekonomisine zarar vereceğini düşünerek bu gibi ticari faaliyetleri yasaklamışlardır. Zamanla bu yasaklamanın ülkeye zarar verdiğini görüp ticareti tekrar bir araç olarak kullanmaya başlamışlardır. Ülkeler arasında kara ve deniz yoluyla başlayan ticari faaliyetler zaman için de artış göstermiştir. Ülkeler yapmış oldukları ticari faaliyetlerden zarar görmemek için kendi aralarında koruyucu ticaret anlaşmaları düzenlemişlerdir. Çeşitli ulaştırma yollarıyla ülkeye gelen ticari işlemlerden devletlerin vergi geliri sağlaması düşünülerek gümrüklerin kurulmasına karar verilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzîmât Fermanı'nın ilânına kadar gümrükler emniyet, iltizam ve ihale yöntemleriyle idare edilmiştir. İmparatorlukta başlıca amacı, gelir elde etmek istediği olan dahili (iç) gümrükler kurulmuştur. Dahili gümrüklerde ihtisap, bâc, kantariye isimleriyle çeşitli rûsûmlar alınmıştır. Fakat asıl gümrük rûsûmları amediye, reftiye, masdariye ve mürûriye olmuştur. Aşağıda Osmanlı İmparatorluğu'nda gümrük işlemleri ve uygulanan gümrük oranlarının yer aldığı bir tablo verilmiştir.

Tablo 25. Osmanlı İmparatorluğu'nda Gümrük İşlemleri

Ticari eşya bir mahalden diğer mahale nakil ve geçirme olduğunda sürüm değerinden (raic)	% 3
Aynı mal dâhilde tüketilemeyip başka mahale gönderilir ise	%4
Aynı mal bir tarafta sürüm değerinden (Raic) cereyan ederken, diğer tarafta denk ve yük üzerinden Rûsûm alınırdı.	Raic bedel- denk ve yük

Kaynak: Rûsûmât Salnamesi, a.g.e., s. 125.

1277 (1860) yılından itibaren ihale yönetiminden kurtulunmuş ve gerekli görüldüğü süre artan ihalelerin açılmış olan Osmanlı İmparatorluğu Gümrüklerinin idâresine tayin olacak memurun üzerine düşen ve lazım gelen hareketleri açıklanmış

olan talimattır. Aşağıda çeşitli rûsûmât müdürlüklerine tayin edilen görevliler, askere giden görevlilerin yerine yapılan atamalar, emekli olan memurların yerine yapılan atamalarla ilgili bilgiler yer almıştır³⁴¹”.

“İstanbul başmüdürü Şevki Bey’in emekliliğe sevk edilmesi ve yerine sirkeci gümrüğü müdürü Hacı Hüseyin Bey’in ve Haydarpaşa Rûsûmât başmüdürü Nizamettin Bey’in de emekliliğe ayrılmasıyla yerine Rûsûmât müdüriyet amiri tahrirat müdürü Arif Bey tayin edilmiştir³⁴²”. “Rûsûmât Genel Müdüriyeti ser müsteşarının emekli olması ve yerine 6000 gurus maaşla müfettişlerden Beyrut Rûsûmât başmüdürü Ragıp Bey tayin edilmiştir³⁴³”. “Rûsûmât Genel Müdürlüğü’nde yetkili olan Seyid Bey’in bir diğer memuriyete aktarılması ve bundan boşalan yere maliye nâzırı Sabık Nazif Bey’in tayin edilmesi³⁴⁴”.

“Rûsûmât muhafaza müdürü Miralay Yusuf Ziya Bey’in askere alınması ve onun yerine Rûsûmât genel müdürlüğünde görev yapan, Memduh Bey’in 4000 gurus maaşla tayin edilmesi ve kontrol dairesi müdürlüğüne tarife dairesi müdürü Sabık Bey’in 5000 gurus maaşla atanması işlemlerinin bir fermanla bildirilmesi³⁴⁵”.

“İslahat maliye komisyonu görevinden İbrahim Bey’in Rûsûmât Genel Müdürlüğü’ne, Rûsûmât Genel Müdürlüğü’nden Nazif Bey’inde ıslahat maliye komisyon azalığına ataması yapılmıştır³⁴⁶”.

Gümrük işlemlerinin yapılabilmesi için rûsûmât emâneti kendine ait dairelerin olmadığı yerlerde kirasını ödemek şartıyla bina kiralamıştır. Aşağıda Rûsûmât Genel Müdürlüğü’nün yapacağı kira harcamaları için geçici layiha hazırlandığı açıklanmıştır. “Rûsûmât Genel Müdürlüğü kira harcamaları için, geçici bütçede 110. faslın 10. maddesine göre ilave yapılmasına izin verilmesi ve gerekli layihanın hazırlanması³⁴⁷”.

³⁴¹ Rûsûmât Sâlnâmesi, a.g.e., s.121- 132.

³⁴² İ.DUİT, 53/72, İrâde-i Seniyye 699, 1336 (1920).

³⁴³ İ.DUİT, 53/69, 1336 (1920).

³⁴⁴ İ.DUİT, 53/70, 1336 (1920).

³⁴⁵ İ.DUİT, 53/74 (2), 1329 (1911).

³⁴⁶ İ.DUİT, 53/75(2), İrâde-i Seniyye.

³⁴⁷ İ.DUİT, 90/40, 6227/154, 1321(1903).

“Sene içinde meydana gelen, kadro dışı masrafların ve ikramiyelerin 1327 (1909) yılı Duyunu Umumiye bütçesinin 42. faslında kayıtlı olan 20.000.000 milyon guruştan karşılanması düşünülmüşse de bunların işlemleri kontrol edildiğinde bu kontrolün masraflarının da karşılandığı, 1325 (1907) ve 1326 (1908) senesinde yapılan araştırmada kadro ve ikramiyelerin masraflarının bu 20.000.000 guruştan karşılanmayacağı açıklanmıştır. Rüsûmât Müdüriyeti’nce şimdiye kadar yapılan masrafların yukarıdaki tutardan karşılanmayacağı belirtilerek 668. 863 guruşunun karşılanması için yeni bir kanun maddesi hazırlanması istenerek bu konu ile ilgili geçici bir kanun çıkarılmıştır³⁴⁸”.

“Rüsûmât Müdüriyeti’nin 1335 (1916) yılı bütçesinin 112. faslına göre 40.000 liranın ilave edilmesi ve meclisi vükela kararıyla bunun onaylanması ve uygulanması işleminin maliye nâzırının ait olduğu açıklanmıştır³⁴⁹” “5 Nisan 1325 (1907) tarihli ve 62 numaralı tezkirede belirtildiği gibi rüsûmât genel müdürlüğü için o yılın maliye bütçesinde ayrılan tutarın yetersiz gelmesi ve durumun düzeltilmesi için 40.000 lira ilave yapılması işlemi için layiha hazırlanması³⁵⁰”. “27 Nisan 1335 (1916) tarihli tezkirede, rüsûmât genel müdürlüğüne ait bütçe kalemlerinin fasıl ve içerikleri için yeterli tahsisatın ayrılmadığı ve bunun anlaşılması üzerine bu yılın maliye bütçesinde toplam 102. 000 bin liralık olağanüstü ilavenin yapılması için kararnamenin hazırlanması ve bunun biri tezkire ile meclise sunulması açıklanmıştır³⁵¹”.

Rüsûmât emânetine bağlı gümrüklerde çalışan görevliler gümrüklerinde meydana gelen bütün olaylarla ilgili bilgilerin yer aldığı bir özet cetveli hazırlamışlardır. Bu cetvel ve ekleri ile ilgili bilgilerin emânete gönderilmesi gerekmiştir. Bu konu ile ilgili belge; “Rüsûmât emâneti tarafından 1302 (1884) yılına ait hazırlanmış olan ita tasdik cetvelinden söz edilmiştir. Bu cetvelin ve eklerinin bir tezkireyle ismi geçen emânete gönderildiği açıklanmıştır³⁵²”.

³⁴⁸ İ.DUİT, 85/53, 1332 (1913)-5-3, 49-7/1-94

³⁴⁹ İ.DUİT, 21/10/ 1337 (1918)-B-25/14/37

³⁵⁰ İ.DUİT, 18/62, 1337 (1918) – B- 25, 14- 37, Benzer olay; İ.Duit, 18/62/ 1337 (1918) – B- 25, 14- 37.

³⁵¹ Meclisi Vükela Mazbatalar, mv, Dosya No: 250, Gömlek No: 144, 1337 (1918) -10-28

³⁵² İ.DH (İrâde Dahiliye), 1051, Gömlek No: 82543, 1305 (1887), m.9.

Tanzîmât'ın ilânına kadar dahili (iç) gümrükler bu şekilde idare edilmiştir. 1256 (1840) yılında İstanbul ve Galata'da emtia gümrüğü ismi ile birer gümrük idaresi kurulmuştur. Bunun yönetimi maliyeye bırakılmıştır. Amaç maliyenin, bu gümrük idaresi aracılığıyla, gümrük hasılatını hazine de toplayarak, gümrüklerde yapılan işlem faaliyetlerinin görebilmek olmuştur. İmparatorluk yönetimi, gümrük işlemlerini daha da iyi bir şekilde düzenleyebilmek için, hükümet tarafından uygun görülen bir padişah kararıyla 1276 (1859) yılı Mart ayından itibaren Taşra'da bulunan bütün kara ve deniz gümrükleri 17 adet nezârete bölünmüştür. Her bir nezâretin başına rûsûmât nâzırı ismiyle bir görevli atanmıştır. Taşra gümrüklerinin işlemleri, maliyeden İstanbul emtia gümrüğüne aktarılmıştır. Böylece hem elde edilen gelir hem de gümrüklerle ilgili işlemlerin yürütme yetkisi İstanbul gümrük emânetine bırakılmıştır.

1287 (1870) yılının son dönemine kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda gümrüklerin belli bir düzende çalışabilmesi amacıyla atılan adımların sonuncusu, yabancı ülkelerle tekrar yenilenen ticaret anlaşmaları ve gümrük tarifelerinin yeniden düzenlendiği dönem olup, emtia gümrük emâneti, rûsûmât emâneti makamına dönüştürülmüştür. Bu emânetin yönetimi için ilk defa Kâni Paşa tayin edilmiştir. Yönetimin başına geçen Kâni Paşa içinde bulunduğu şartları da göz önüne alarak, ilk olarak 17 adet nezârete bölünen Taşra gümrüklerini çoğalan nezâretlere bölmüştür. Bu nezâretler doğrudan doğruya rûsûmât emânetine bağlı olarak yapmış oldukları her türlü işlem belgesini rûsûmât emânetine göndermişlerdir.

Kâni Paşa ikinci olarak, gümrüklerin çalışma şekilleri ve yöneticilerini de kapsayan konularla ilgili nizâmnâme ve talîmâtnâmeler yayınlamıştır. Nezâretlerin başına atanan rûsûmât nâzırları da kendilerine gelen işlemleri bu talîmâtnâme ve nizâmnâmelere uygun olarak sorumlulukları yetkisinde yapmaya başlamışlardır.

Kâni Paşa üçüncü olarak, rûsûm işlemlerinin talimatlar ve nizâmnâmeler doğrultusunda işleyip işlemediğini tespit edebilmek, çıkarılan nizâmnâmeler ve talîmâtnâmeleri zıt hareketlerin olup olmadığını belirleyebilmek için sayıları artan şekilde müfettişler görevlendirilmiştir.

Kâni Paşa dördüncü olarak, rûsûmât emânetinde çalışacak ve işlemlerde görev alacak resmi görevlerle ilgili olayların işleyişini düzenlemek amacıyla 64 maddeden meydana gelen bir kararname hazırlayarak 1287 (1870) yılında uygulamaya koymuştur.

Kâni Paşa beşinci olarak, 1290 (1873) yılında iç ticarete problem yaratan kara gümrüklerinin işleyişine kolaylık ve işlerlik sağlayacak bir takım kararlar almıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda gümrük işlemlerinin merkezden yönetimi ve kontrolünü gerçekleştirmeyi amaçlayan süreç 1255 (1839) yılında Taşra'da bulunan bütün kara ve deniz gümrüklerinin 17 adet nezârete bölünmesiyle başlamış olup 1287 (1870) yılında rûsûmât emânetinin kuruluşuyla sonuçlanmıştır. Rûsûmât emânetinin kuruluşuna giden süreci başlatan sebepleri; imparatorlukta yapılan ticari faaliyetler sırasında gümrüklerde geçerli olan işlem ve kuralların imparatorluğun hazinesini korumak gibi iktisadi amaçlı bir düşünceye hizmet etmemesi, var olan gümrüklerin işleyiş ve kurallarının birbirinden farklı olması, gümrük vergilerinden elde edilen hasılatın daha düzenli bir şekilde hazineye aktarılması ve yapılan işlem hareketlerini daha net bir şekilde görebilmek şeklinde sıralamak mümkündür.

2.2. Yönetimi

Rûsûmât Emânetinde Görev Alan Kişiler: Rûsûmât Emânetinin kurulmasıyla beraber bu kuruluştaki birçok isim görev almış ve bu kurumun düzelmesi ve amacına uygun olarak çalışması yönünde hizmet vermişlerdir. Bu isimleri; “Kâni Paşa, Muhsin Efendi, Mecid Efendi, Ahmet Vefik Efendi, Galip Bey, Yusuf Bey, Zühdü Efendi, Sabri Paşa, Edip Efendi, Raif Paşa, Hasan Fehmi Paşa, Nazif Paşa, Sırrı Bey, Müşir Tefik Paşa ve Mikail Efendi”³⁵³ olarak sıralanmak mümkündür.

Gümrüklere Bir Yıl İçinde Gelen Evrak ve Türleri: 1329 (1911) yılı içinde Rûsûmât Müdüriyet'ine gelen evraklar türlerine bakıldığında, yazışmaların daha çok tezkire, dilekçe, resmi yazışmalar, haberleşme, ilmuhaber, mektuplar hayır müesseslerine, ait işlemlerle ilgili yazışma türlerinden oluşmuş ve bu yazışmalar hukuk müşavirliği ve daireler tarafından işleme konulmuştur.

³⁵³ Rûsûmât Sâlnâmesi, a.g.e., s.135- 136.

Tablo 26. 1329 (1911) Yılında Rûsûmât Müdüriyeti Dairesine Türleri

	Adet
TEZKİRE	Toplam 49871
Muharrerat	
Dilekçe veren	
Daireden daireye aktarılan	12526
Evrak-ı muhabere (mektup)	37335
Padişah emri	18437
Gelen Evrak	18907

Kaynak: Rûsûmât Sâlnâmesi, a.g.e., s.141

Tablo 27. Yazı İşleri Dairesi'nin Sene İçinde Yazılı Olarak Çıkardığı Evrak Toplamı

	Toplam
Yazılı olarak çıkarılan toplam evrak	22427 adet
Memurlar Kaleminde İşlem gören	12619 adet
Mektup Kaleminde İşlem gören	11289 adet
Haberleşme Kaleminde İşlem gören	8519 adet

Kaynak: Rûsûmât Sâlnâmesi, a.g.e., s.142

Tablo 28.Hesap Dairesi'ne Bırakılan Evraklar

Gelen evrak	10036
Sefirlik hayır müesseseleri eşyası hakkında ve ilmühaber	5250

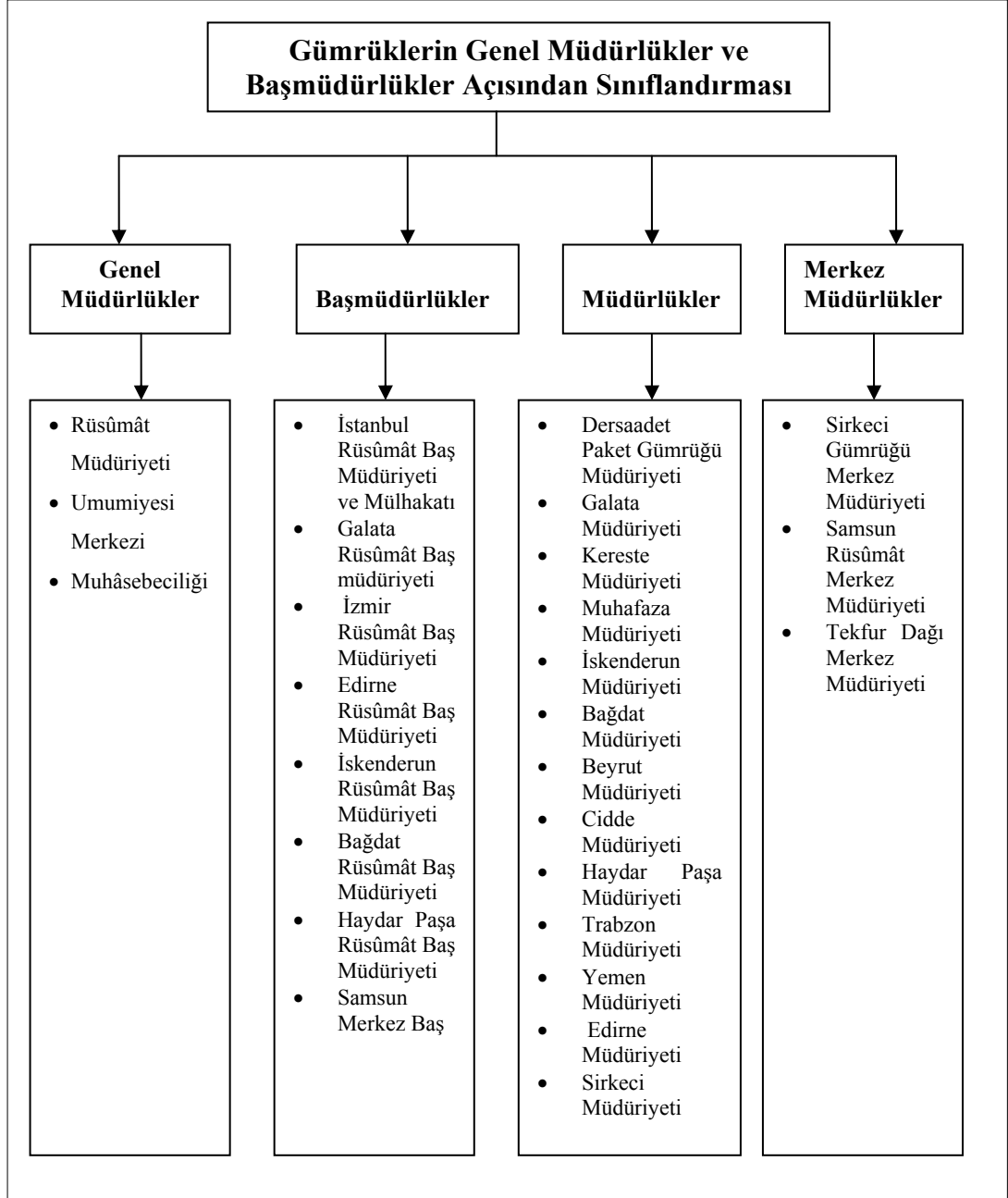
Kaynak: Rûsûmât Sâlnâmesi, a.g.e., s.143

Tablo 29.Gelen Evrakların Kontrol Edilen Daireler Açısından Dağılımı

Hukuk Müşavirliği	3372
Müşavirlikçe	667
Diğer bürolar	1104

Kaynak: Rûsûmât Sâlnâmesi, a.g.e., s.143

Tablo 30. Gümrüklerin Genel Müdürlükler ve Başmüdürlükler Açısından Sınıflandırması*

*Genel müdürlükler ve Müdürlükler sınıflandırılırken belgenin orijinalinde bazı iller başmüdürlük olarak tanımlanırken, bazı yerlerde de Rûsûmât Baş Müdüriyeti ve bazı yerlerde de Merkez Müdürlükler olarak tanımlanmıştır.

Kaynak: Rûsûmât Sâlnâmesi, Dersaadet Ahmet İhsan ve Şürekâsı,(s.137) (Gümrüklerin 1329 senesi Genel Hâsılat ve Genel Masrafı gösteren tablodan sınıflandırılmıştır).

Rûsûmât Emâneti Zamanında Gümrüklerde Kullanılan Ölçü Birimleri ve Hesap Cetvelleri: Ticari işlemlerde bir hata olmaması için ölçüm memurları aracılığıyla yapılmıştır. Her sancak için bir ölçüm memuru atanmıştır. Bu işle

görevlendirilen kişiler başka ek bir işte çalıştırılmamışlardır. Ölçüm işlemlerinde görev alacak alan memur, bu iş için gerekli olan bilgi donanımını bir imtihanda gerekli başarıyı kanıtlamadıkça ataması yapılmamıştır. Ölçüm işlemlerinde kullanılacak olan mühür, damga gibi araçlar dahiliye nezâreti tarafından imal ettirilmiştir. Bu araçlar ölçümü yapacak olan memur ve mahalli hükümetin yetkisi altında saklanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda tartı ve ölçü sistemlerine bakıldığında gümrükle ilgili işlemlerde, okka, kıyye, dirhem, arşın gibi ağırlıklar ve ölçüler kullanılmasının yanı sıra, bir de Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiliz ölçü birimlerini kullandığı bir yapı karşımıza çıkmıştır. Rüsûmât emâneti kuruluncaya kadar tartı ve ölçü aletleri olarak işlemlerde daha çok kıyye, okka, dirhem, vezin, dane gibi ölçü kavramlarından hareket edilmiştir. Rüsûmât emânetinin kurulmasıyla İngiliz tartı ve ölçü birimlerde kullanılmıştır.

“Rüsûmât ile ilgili işlemlerde mikyasat-ı cedidenin uygulanması ve kontrolünde rüsûmât idâresinden açıklanan ve yazılı olarak gelen tarife cetvellerin dikkatle alınarak işlemler yapılmıştır³⁵⁴”. Aşağıda Osmanlı İmparatorluğu'nda kullanılan ölçü birimleri ve bunları birbirlerine dönüşümlerin yapıldığı ölçüm cetvelleri (bu cetveller yapılan işlemde küsuratın meydana getirdiği sıkıntılar, ortadan kaldırmak için hazırlanmıştır) ve rüsûmât emâneti kurulduktan sonra işlemlerde kullanılan ölçü birimleri yer almıştır (Osmanlı İmparatorluğu'nda gümrük işlemlerinde kullanılan çeşitli ölçü birimlerinin yeni ölçü birimlerine çevrilmiş şekli Ek-5'te verilmiştir).

Gümrüklerde o gün şartlarıyla kabul edilen ve uygulanan ölçü ve ölçü aletleri metre, kilo, kile(ölçek), cedit, kantar, tonilato ve adet olmuştur. Genel olarak kumaş ve dokumaların gümrük Rüsûmu ayrı tutularak kilo üzerinden alınmıştır. Tartma ücreti, eşyanın gümrük rüsûmu kilo üzerinden alınmış olup, hırdavat ve tuhafiyeye eşyası adet, düzine, guruş, üzerinden hesap olunmuştur. Genel olarak hayvan ve kuşların gümrük rüsûmu adetleri üzerinden alınırken, bunların dışında bırakılan ve karasığırın rüsûmları sıklet esası üzerinden kiloları itibarıyla alınmıştır.

³⁵⁴ Düstûr, Cilt:1, s. 752.

Bu şartlarda gümrükler tarafından kabul edilen yöntem ve tartma ölçülerinde miktar olan ağırlığın yarısı şeklinde tanımlanan ve doğruluğu kabul edilen durum “sakat” ifadesiyle tanımlanarak geriye kalan yarısıyla kilosuna değer biçilen kıymet üzerinden resim indirilmeyip et parçası olarak ilave olunur. Hububatta, sadece karşılaştırması kilosu ve kile ile yapılmıştır. İdhalattan genellikle kilo üzerinden, ihracattan da gereken tarife ya kilo veya kile üzerinden rüsûm alınmıştır.

O gün itibariyle yürürlükte olan ihracat tarifesi ithalat tarifeleri gibi %8 esası üzerine düzenlenmiş olduğu ve sonradan ihracat rüsûmu %1 indirildiği halde sözü edilen tarife aletle ilgili olarak devamlı düzeltme yapılmadığı yani zaman itibariyle geçerli olan %8 tespitini muhafaza etmek yönünde ihracat eşyasından sözü edilen tarife gereğince resim alındığında sekizde biri bulunup ona göre resim alındığı gibi sözü edilen tarifiedeki kıymetler vaktiyle 20 guruşluk mecdiyeden hesaplandığı yönünde ayrıca mecdiye farkı olan %5 indirim de yapılmaktadır.

İhracat tarifesine dahil olmayan dahili eşyanın raic mahalli üzerinden 20guruşluk mecdiye hesabıyla kıymet belirlenerek %1 ihracat rüsûmu karşılık verilecek olan makbuz senetlerinden %5 akçe farkı indirilmiştir. Aşağıda Osmanlı İmparatorluğunda kullanılan ölçü ve ölçü birimleri açıklanıp, bu ölçü birimlerinin yeni ölçü birimlerine dönüşümü ve İngiliz ölçü birimleriyle karşılaştırmasına yer verilmiştir.

Tartı ve Ölçü Aletleri: Osmanlı İmapratorluğu’nun gümrük işlemlerinde kullanmış olduğu normal ölçü aletleri dışında bazen İngiliz tartı ve ölçü aletlerini de kullanmış oldukları görülmüştür. işlemlerde bir sorun yaşamamak için İngiliz ölçü birimlerinin Osmanlı ölçü birimlerine dönüşümü ile ilgili bilgiler yer almıştır.

Uzunluk ve Mesafe Ölçüsü: “(1) arşın(metre) =(10) kirâh (desimetre), (1) kirâh (desimetre) =(10) parmak (santimetre), (1) parmak (santimetre)= (10) hat (milimetre), (1) hat (milimetre) =(10) nokta (desimilimetre).

İzafi(Bağlı bulunduğu şey ile değişen): (10) arşın (metre) = (1) boy (dekametre), (100) arşın (metre) = (1) hektametre, (1000) arşın (metre) =(1) mil (kilometre), (10000) arşın (metre) = (1) fersah (miryometre)³⁵⁵”.

Arazi Ölçüm Aletleri: “(1) arşın murabba’ı = (150) kirâh murabba’ı, (1) kirah murabba’ı = (100) parmak murabba’ı, (1) parmak murabba’ı = (100) hat murabba’ı.

İzafi (bağlı bulunduğu şey ile değişen): (100) arşın murabba’ı =(1) evlek (âr = dekametre murabba’ı), (25) evlek (âr) = (1) dönüm, (4) dönüm =(1) cerib (hektar), (100) cerib (hektar) = (1) mil murabba’ı (kilometre murabba’ı), (300) mil murabba’ı =(1) fersah murabba’ı (miryametre murabba’ı)³⁵⁶”.

Sıvılar ve Hububat Ölçüleri: “(1) ölçek (litre) = (10) kutu (desilitre), (1) kutu (desilitre) =(10) zarf (santilitre).

İzafi (bağlı bulunduğu şey ile değişen): (1) yeni arşın mikab (kilolitre) =(10) kile (hektolitre), (1) kile (hektolitre) =(10) şinik (dekalitre), (1) şinik (dekalitre) =(10) ölçek (litre)³⁵⁷”.

Ağırlıkların Ölçü ve Ölçü Aletleri: “(1) dirhem (gram) = (10) denk (desigram), (1) denk (desigram) = (10) buğday (santigram), (1) buğday (santigram) = (10) habbe (miligram).

İzafi (Bağlı Bulunduğu Şey İle Değişen): (1000) yeni dirhem-i gram = (1) kıyye (kilogram), (10) kıyye (kilo) = (1) batman (miryâgram), (10) batman = (100) kıyye (kantar- kental), (10) kantar = (1000) kıyye (1) çeki (tonilato)³⁵⁸”.

Eski Ölçü Aletleri: “(1) zira-i mimari = (34) parmak, (1) parmak = 12 hat, (1) hat = 12 nokta sanayi ve mimari de kullanılmıştır. (12) parmak = (1) kadem,

³⁵⁵ Rûsûmât Sâlnâmesi, a.g.e., s.18.

³⁵⁶ Rûsûmât Sâlnâmesi, a.g.e., s.18.

³⁵⁷ Rûsûmât Sâlnâmesi, a.g.e., s.19.

³⁵⁸ Rûsûmât Sâlnâmesi, a.g.e., s.19.

(5) kadem = (1) kulaç kazılarda kullanılmıştır. (1) çarşı arşını = 8 urub, (1) urub = 2(kirah) Zira-i mimariden bir parmak on hat altı, nokta eksiktir. (8) endaze = (8) urub, (1) urub = (1) kirâh çarşı arşınından 8 hat eksiktir.

İzafi (Bağlı Bulunduğu Şey İle Değişen): (2500) zira-i mimari = (1) mil orta yürüyüşle 20dakika bir mesafe, (3) mil =(1) fersah orta yürüyüşle 20 dakikalık mesafe, (4) fersah = (1) berid, (2) berid = (1) mercale, Karada bir derecelik mesafe =14,15 saat, Denizde bir derecelik mesafe =29 saat³⁵⁹.

Arazi Ölçüm Aletleri: (1) Zira-i mimari murabba'ı = (676) parmak murabba'ı, (1) parmak murabba'ı = (144) hat murabba'ı.

İzafi (bağlı bulunduğu şey ile değişen): (400) zira-i mimari murabba'ı =(1) evlek, (4) evlek = (1) dönüm³⁶⁰.

Hububat Ölçüleri: “(1) İstanbul kilesi =(4) şinik, (1) şinik = (2) kutu, (1) kutu) = (2) zarfı.

Tartı Ölçüleri Aksarı: (1) kıyye = (400) dirhem, (1) dirhem = (4) denk, (1) denk = (4) kırat (6) kırat = (1) dirhem, (1) kırat = (4) buğday (64) buğday = (1) dirhem (genellikle bu kullanılmıştır). (176) dirhem = (1) lorda, (1,5) dirhem = (1) miskal.

İzafi (bağlı bulunduğu şey ile değişen): (5) kıyye =(1) batman, (44) kıyye =(1) kantar, (4) kantar = (176) kıyye = (1) çeki³⁶¹.

Eski Ölçü Aletlerinin Yeni Ölçüm Aletlerine Dönüşümü Uzunluk ve Mesafe Ölçüleri: “1 zira-i mimari = 758 yeni arşın (metre), 1 zira-i mimari murabba'ı = 0,574564 yeni arşın murabba'ı, 1 zira-i mimari mika'abı =0435520 yeni arşın mika'abı.

³⁵⁹ Rûsûmât Sâlnâmesi, a. g.e., s.19.

³⁶⁰ Rûsûmât Sâlnâmesi, a. g.e., s.20.

³⁶¹ Rûsûmât Sâlnâmesi, a.g.e., s.20.

Genellikle bu yapı kullanılmıştır: 1 parmak = 3,158 santimetre, 1 hat = 0,263 santimetre, 1 nokta = 0,219 santimetre, 1 çarşı arşını = 0,68 yeni arşın (metre), 1 çarşı arşın murabba'ı = 0,4624 yeni arşın (metre) murabba'ı, 1 urub = 0,08 santimetre 1 endaze = 0,65 yeni arşın (metre), 1 endaze murabba'ı = 0,4225 yeni arşın (metre) murabba'ı, 1 urub = 8,125 santimetre, 1 eski mil = 8,125 yeni mil, 1 eski fersah = 0,5685 yeni fersah, 1 eski dönüm = 0,36772 yeni dönüm, 1 İstanbul kilesi = 0,27 yeni kile, 1 şinik = 0,00925 yeni arşın mika'abı, 1 İstanbul kilesi = 37 ölçek (litre)³⁶².

Tartı Ölçüleri: “1 buğday = 0,05011914 yeni dirhem (gram), 1 kirat = 0, 20047656 yeni dirhem (gram), 1 denk = 0,80190625 yeni dirhem (gram), 1 eski dirhem = 1,373625 yeni dirhem (gram), 1 miskal = 4, 11144 yeni dirhem (gram), 1 llohra = 654,54112 yeni dirhem (gram), 1 eski kıyye = 1,282945 yeni kıyye (kilo), 1 eski batman = 0,769767 yeni batman, 1 eski kantar = 0,574496 yeni kantar, 1 eski çeki = 0,235768 yeni çeki³⁶³”.

Yeni Ölçülerin Eskiye Dönüşümü: “1 yeni arşın (metre) = 0,319261 zira'i mimari, 1 yeni arşın (murabba'ı) = 1,74054 zira'i mimari, 1 yeni arşın (mika'abı) = 2,296107 zira'i mika'abı, 1 yeni arşın = 1,480588 çarşı arşını, 1 yeni arşın(murabba'ı) = 2,162629 çarşı arşını murabba'ı³⁶⁴.

Tartı ve Ölçüler: “1 yeni arşın (metre) = 1,53845 endaze, 1 yeni arşın(murabba'ı) = 2,396865 (murabba'ı), 1 fersah = 1,319215 eski dönüm, 1 yeni dönüm = 2,717453 eski fersah, 1 yeni kile = 2,702703 İstanbul kilesi³⁶⁵”.

Tartı: “1 yeni dirhem = 0,311783 eski dirhem, 1 yeni kıyye = 0,579457 eski kıyye, 1 yeni batman = 2,296095 eski batman, 1 yeni kantar = 1,771493 eski kantar, 1 yeni çeki = 4,428733 eski çeki, 1 yeni ton = 719,44375 eski kıyye³⁶⁶”.

³⁶² Rûsûmât Sâlnâmesi, a.g.e., s.21.

³⁶³ Rûsûmât Sâlnâmesi, a.g. e., s.21.

³⁶⁴ Rûsûmât Sâlnâmesi, a. g. e., s.22.

³⁶⁵ Rûsûmât Sâlnâmesi, a.g. e., s.22.

³⁶⁶ Rûsûmât Sâlnâmesi, a.g. e., s.22.

İngiliz Ölçüleri: “12 liniye = 1 pas, 12 pas = 1 kadem (fut), 3 kadem (fit) = 1 yarda (yard), 2 yarda (yard) = 1 kulaç (fazim), 1760 yarda (yard) = 1 mil- i berr-i (4 istanot mayl), 6180 kadem (fit) = 1 mil-i bahr-i (natikal mayl), 1 mil-i bahr-i = 1 gumma, 1 mil-i bahr-i ve coğrafi = 1,151 mil-i berr-i (stanot mayl)³⁶⁷”.

Osmanlı Eski Ölçü Biriminin Yeni İngiliz Uzunluk Ölçü Birimine Dönüşümü: “1 yeni arşın metre = 1,0936 yarda, 1 mimari arşını = 0,8289 yarda, 1 çarşı arşını = 0,74267 yarda, 1 endaze = 0,7092 yarda, 1 mimari arşını = 2,486921 kadem, 1 çarşı arşını = 2,23101 kadem, 1 eski kıyye = 2,828454 libre, 1 yeni kıyye = 2,2046225 libre , 1 yeni ton = 20204,621 libre , 1 yeni ton = 0,9842059 ton³⁶⁸”.

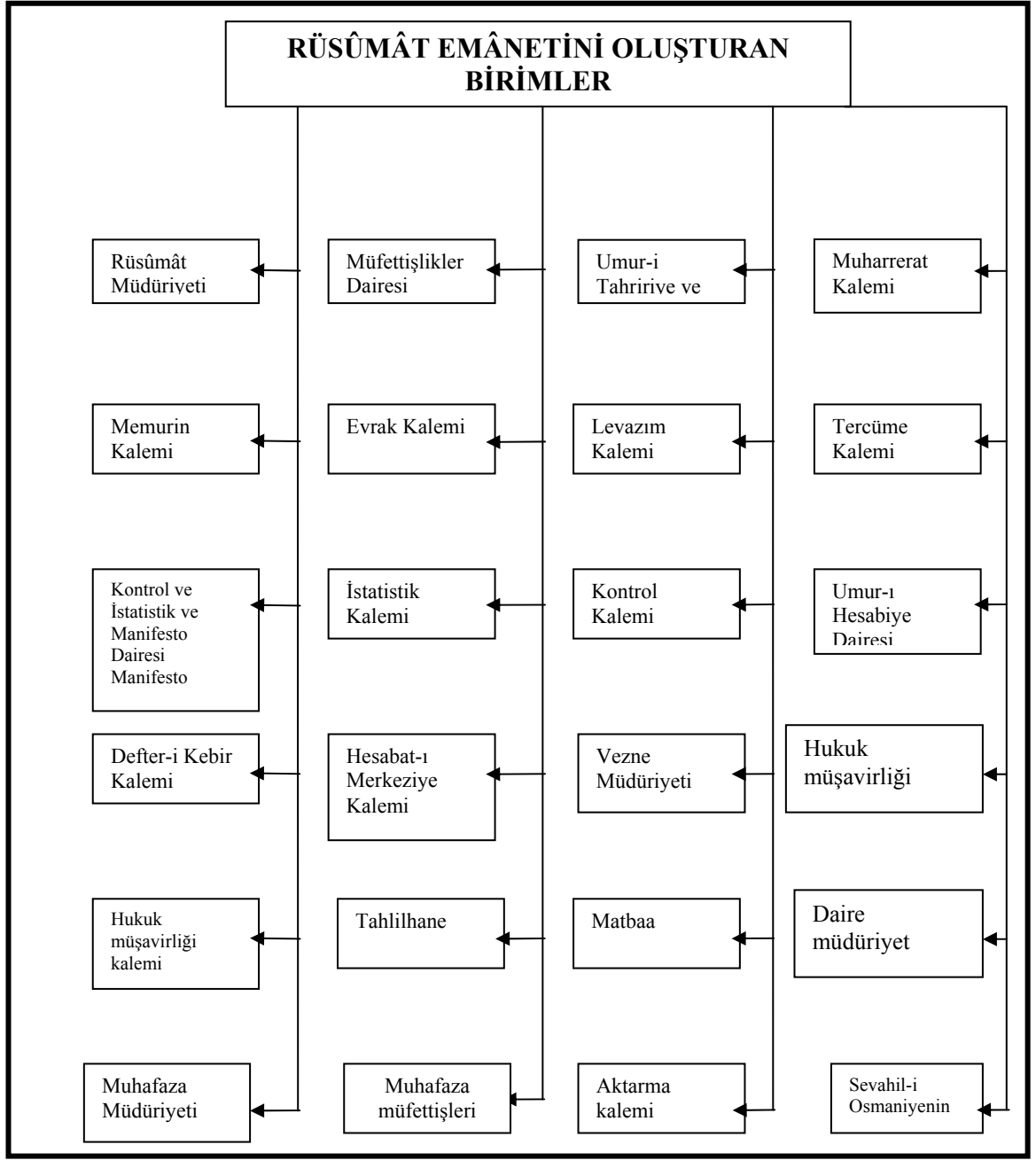
İngiliz Uzunluk Ölçü Biriminin Osmanlı Eski ve Yeni Ölçü Birimine Dönüşümü: “1 pos = 0,254 yeni arşın(metre), 1 kadem = 0,304797 yeni arşın (metre), 1 kadem = 0,40214 zirâ-i mimârî, 1 kadem = 9,15136 zirâ-i mimârî parmağı 1 kadem = 448227 çarşı arşını, 1 kadem = 4,585815 çarşı arşını urubu, 1 kadem = 0,37 endaze, 1 kadem = 3,86 endaze urubu, 1 yarda = 0,9144 yeni arşın (metre), 1 yarda = 1,106643 mimar arşını, 1 yarda = 1,344682 çarşı arşını, 1 yarda = 1,4 endaze³⁶⁹”.

Gümrüklerde Çalışan Memur ve Kâtipler Listesi, Ünvanları Ve Görev Yaptıkları Birimler: Rûsûmât Emâneti’nde çeşitli isimlerle tanımlanan memurluklar yer almış ve gümrüklerle ilgili yapılacak olan her türlü faaliyet bu memurlar ve ait oldukları bürolar aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Rûsûmât emânetinde bulunan birimler aşağıda Şekil 1’de verilmektedir.

³⁶⁷ Rûsûmât Sâlnâmesi, a.g. e., s.22.

³⁶⁸ Rûsûmât Sâlnâmesi, a.g. e., s.23.

³⁶⁹ Rûsûmât Sâlnâmesi, a.g. e., s.23.

Şekil 12. Rüsûmât Emânetini Oluşturan Birimler

Şekil 12’de verilen rüsûmât emânetinde yer alan her birim kendi altında kalemlerden oluşmaktadır. Bu birimler ve bu birimlerde yer alan ayrıntılı olarak aşağıda verilmektedir (bu sınıflama Rüsûmât Sâlnâmesi 24- 121 sayfa aralıklarında aşağıdaki şekilde yer almıştır).

Rüsûmât Müdüriyet-i Umumiyesi: Müdür-i umumi, Müşavir, Müşavir muavini, Kalem müdürü, Müşavir kalemî.

Müfettişlikler Dairesi: Ser müfettiş, Müfettiş, Müfettiş Muavini, Müdür.

Umur-i Tahririye ve Memurin ve Levazım Dairesi: Müdür.

Muharrerat Kalemi: Müdür, Mümeyyiz ve levazım, Kalem Mümeyyizi, 1.sınıf katib, Şifre kâtibi, 2. sınıf katib, 3. sınıf katib.

Memurin Kalemi: Müdür, Mümeyyiz, 1. sınıf katib, 2. sınıf katib, 3.sınıf katib.

Evrak Kalemi: Müdür, Mümeyyiz, 1. sınıf katib, 2. sınıf katib, 3. sınıf katib.

Levazım Kalemi: 2. sınıf katib, 3. sınıf katib.

Tercüme Kalemi: Müdür, Mümeyyiz, 1.sınıf mütercim, 2. sınıf mütercim, 3.sınıf katib.

Kontrol ve İstatistik ve Manifesto Dairesi Manifesto: Müdür, Mümeyyiz, 1. sınıf katib, Kalemi, 2. sınıf katib, 3. sınıf katib.

İstatistik Kalemi: Müdür, Mümeyyiz, 1. sınıf katib, 2. sınıf katib, 3. sınıf katib.

Kontrol Kalemi: Müdür, Mümeyyiz, 1. sınıf katib, 2. sınıf katib, 3. sınıf katib.

Umur-ı Hesabiye Dairesi: Müdür.

Defter-i Kebir Kalemi: Müdür, Mümeyyiz, 1. sınıf katib, 2. sınıf katib, 3. sınıf katib.

Hesabat-ı Merkeziye Kalemi: Müdür, Mümeyyiz, 1. sınıf katib, 2. sınıf katib, 3. sınıf katib, Ser-memur (ambar), Tezkire muhafızı, Tezkire muhafız refiki.

Vezne Müdüriyeti: Müdür, Müdür muavini, Sınıf-ı sani ta'dad memuru.

Hukuk müşavirliği: Hukuk müşaviri.

Hukuk müşavirliği kalemi: Müdür, Mümeyyiz, 1. sınıf katib, 2. sınıf katib, 3. sınıf katib.

Tahlilhane: Ser-kimyager, Kimyager, 3. sınıf katib

Matbaa: Matbaa memuru

Daire müdüriyet: Müdür, İmam, Mimar, Telefon santral memuru, Sevk memuru

Muhafaza Müdüriyeti: Müdür, Baş katib.

Muhafaza müfettişleri: Ser-müfettiş, Müfettiş, 1. sınıf katib, 2. sınıf katib, 3. sınıf katib.

Aktarma kalemi: 1. sınıf katib, Katib, Muayene memuru, 1.sınıf muhafaza memuru, 2. sınıf muhafaza memuru, Deniz muhafaza memuru, Sahil muhafaza memuru, Kayıkçı, İstimbat kapudanı, Makinist, Ateşçi, Dümenci, Gemici, Kano otomobil makinist. **Aşağıda aktarma kalemi görevlilerinden muhafaza memurlarının görevlilerinin önemi ve almış oldukları maaşların yetersiz oldukları vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra muhafaza memurlarının tek tip elbise giyme zorunlulukları, muhafaza memurluğunun kurulması ve eleman alınması gibi işlemlerin ne şekilde gerçekleştiği açıklanmıştır.**

“Rüsûmât muhafaza memurlarının tek tip resmi elbise giymelerinin görevlerini yerine getirmede oldukça önem arzemesi ve memurun almış olduğu cüzi maaşının bunu karşılamakta yetersiz kaldığı açıklanmıştır. Fakat çeşitli dairelerde görev alan müstahdem, odacı, hizmetli gibi görevlilere jandarma personeline, polise devlet tarafından elbise tedarik edilmiş olması sebebiyle Rüsûmât muhafaza memurlarının da önemli görevler yerine getirmeleri yüzünden müdüriyetin, bu ihtiyacının giderilmesi için, 110. faslın 10. maddesine 5000 liranın ilavesi gerekli görülmüş olup, kanuni esasının 101. maddesi gereği hemen gerekli layiha düzenlenmiştir³⁷⁰”.

“Yeni muhafaza teşkilatı gereğince rüsûmât memurluğunun ve Duyunu umumiye idâresinin korunması görevinde muhafaza memurları ortaklaşa kullanılacaktır. İsmi geçen idâreler ile ortaklaşa istihdam edilecek olan muhafaza memurlarının %40’ı anlaşma kurallarına göre belirtilen idârelerden dağıtımının yapılması kabul edildiği halde İstanbul muhafaza idâresinin bu inzibatın yenilenerek temin edilmesi için yirmibeş adet muhafaza memuru ve maaşlarının 16 Haziran 1329 (1911) tarihindeki kanun gereğince tam olarak rüsûmât bütçesine ilave edilmiş olan ve danışılan 1329 (1911) yılı rüsûmât müdüriyeti bütçelerin 3.faslının üç memurun çeşitli maddesinin değiştirilerek ve Duyunu Umumiye bütçesinin 7. varidatının mahsusa idâresinin genel masraflar faslına nakledilmesi dairelerce belirtilmiş ve buna onay layihası hazırlanmıştır³⁷¹”. (Rüsûmât bütçesinden Duyunu Umumiye nakledilecek tutar hakkındaki bütçe layihası ve içeriği açıklanmıştır).

³⁷⁰ İ.DUİT, 90/40.

³⁷¹ İ.DUİT, 81/56, 1330 (1911), 49-5/20, s. 14.

1880 YILI SONRASI RÜSÛMÂT İDARELERİ DAĞILIMI:

- Ab ve Islah Rüsûmât Memuriyeti,
- Acir Rüsûmât Memuriyeti,
- Adaköy Rüsûmât Memuriyeti,
- **Ahmedce Rüsûmât Memuriyeti,**
- Akabe Rüsûmât Memuriyeti,
- Akçaşehir Rüsûmât Memuriyeti,
- **Akçay Rüsûmât Memuriyeti,**
- **Akka Rüsûmât Memuriyeti,**
- **Alaçatı Rüsûmât Memuriyeti,**
- Alaiye Rüsûmât Memuriyeti,
- Alaplı Rüsûmât Memuriyeti,
- Alıküre Rüsûmât Memuriyeti,
- Ali bin Yakub Rüsûmât Memuriyeti,
- Ali Garbi Rüsûmât Memuriyeti,
- **Amare Rüsûmât Memuriyeti,**
- **Amasra Rüsûmât Memuriyeti,**
- **Anamur Rüsûmât Memuriyeti,**
- **Ankara Rüsûmât Memuriyeti,**
- **Antalya Rüsûmât Memuriyeti,**
- **Araklı Rüsûmât Memuriyeti,**
- Ardeşen Rüsûmât Memuriyeti,
- **Armudlu Rüsûmât Memuriyeti,**
- **Atina Rüsûmât Memuriyeti,**
- **Ayaş Rüsûmât Memuriyeti,**
- Ayastefanos Rüsûmât Memuriyeti,
- **Ayvalık Rüsûmât Müdüriyeti,**
- **Bandırma Rüsûmât Müdüriyeti,**
- Baniyas Rüsûmât Memuriyeti,
- **Bartın Rüsûmât Memuriyeti,**
- **Basra Rüsûmât Memuriyeti,**
- Batnos Rüsûmât Memuriyeti,
- **Bedere Rüsûmât Memuriyeti,**
- **Behram Rüsûmât Memuriyeti,**
- Benados Rüsûmât Memuriyeti,
- **Bergos Rüsûmât Memuriyeti,**
- **Beykoz Rüsûmât Memuriyeti,**
- Beyrut Osmanlı Postanesi Rüsûmât Memuriyeti,
- **Bigados Rüsûmât Memuriyeti,**
- **Bodrum Rüsûmât Memuriyeti,**
- Boğazağzı Rüsûmât Memuriyeti,
- **Bozcaada Rüsûmât Memuriyeti,**
- Budime Rüsûmât Memuriyeti,
- **Bulancak Rüsûmât Memuriyeti,**
- Büyük Liman Rüsûmât Memuriyeti,
- Büyükkada Rüsûmât Memuriyeti,
- Büyükdere Rüsûmât Memuriyeti,
- Ceyil Rüsûmât Memuriyeti,
- Cide Rüsûmât Memuriyeti,
- Cunyar Rüsûmât Memuriyeti,
- Çah Rüsûmât Memuriyeti,
- Çat Rüsûmât Memuriyeti,
- **Çekmece-i Kebir Kalyakratiye Rüsûmât Memuriyeti,**
- Çetmi Rüsûmât Memuriyeti,
- Çıkılı Rüsûmât Memuriyeti,
- Çirmen Rüsûmât Memuriyeti,
- Daici Rüsûmât Memuriyeti,
- Dareyn Rüsûmât Memuriyeti,
- **Darıca Rüsûmât Memuriyeti,**
- Debab Rüsûmât Memuriyeti,
- **Değirmendere Rüsûmât Memuriyeti,**
- Demirköy Dalcın Rüsûmât Memuriyeti,
- Dereköy Rüsûmât Memuriyeti,
- Derince Rüsûmât Memuriyeti,
- **Devaser Rüsûmât Memuriyeti,**
- **Dikili Rüsûmât Memuriyeti,**
- **Dimetoka Rüsûmât Memuriyeti,**
- Dir Rüsûmât Memuriyeti,
- Duha Rüsûmât Memuriyeti,
- Ebu'l- Hasib Rüsûmât Memuriyeti,
- Ekenlik Rüsûmât Memuriyeti,
- Emlah Rüsûmât Memuriyeti,
- **Erdek Merkez Rüsûmât Memuriyeti,**
- **Ereğli Merkez Rüsûmât Memuriyeti,**
- **Ereğli Zir Rüsûmât Memuriyeti,**
- Erhoy Rüsûmât Memuriyeti,
- Ervad Rüsûmât Memuriyeti,
- **Fatsa Rüsûmât Memuriyeti,**
- Faze Rüsûmât Memuriyeti,
- Fersan Rüsûmât Memuriyeti,
- **Filyos Rüsûmât Memuriyeti,**
- Finike Rüsûmât Memuriyeti,
- Galifea Rüsûmât Memuriyeti,
- Ganoz Rüsûmât Memuriyeti,
- Gaydahor Rüsûmât Memuriyeti,
- **Gemlik Rüsûmât Memuriyeti,**
- **Geyikli Rüsûmât Memuriyeti,**
- Gide Rüsûmât Memuriyeti,
- **Gonca Rüsûmât Memuriyeti,**
- Gökabad Rüsûmât Memuriyeti,
- Gülek Rüsûmât Memuriyeti,
- Gümüşlü Rüsûmât Memuriyeti,
- Gürcübulak Rüsûmât Memuriyeti,
- Halif Rüsûmât Memuriyeti,
- Hambus Rüsûmât Memuriyeti,
- **Hamidiye Rüsûmât Memuriyeti,**
- Handak Rüsûmât Memuriyeti,
- Havha Rüsûmât Memuriyeti,
- **Hayfa Rüsûmât Memuriyeti,**
- **Hereke Rüsûmât Memuriyeti,**
- Herkit Rüsûmât Memuriyeti,
- Hopa Rüsûmât Memuriyeti,
- Hora Rüsûmât Memuriyeti,
- İbn Abbas Rüsûmât Memuriyeti,
- İğneada Rüsûmât Memuriyeti,
- **İmroz Rüsûmât Memuriyeti,**
- **İncirli Rüsûmât Memuriyeti,**
- İpsala Rüsûmât Memuriyeti,
- İpsara Rüsûmât Memuriyeti,
- İroz Rüsûmât Memuriyeti,
- İspiye Rüsûmât Memuriyeti,
- **İstanköy Rüsûmât Memuriyeti,**
- İstepalye Rüsûmât Memuriyeti

- İzmit Rûsûmât Memuriyeti,
- Kal'a Boğazı Rûsûmât Memuriyeti,
- Kal'a-i Sultaniye Rûsûmât Memuriyeti,
- Kalkan Rûsûmât Memuriyeti,
- **Kalmiyo Rûsûmât Memuriyeti,**
- Kamaran Rûsûmât Memuriyeti,
- Kapaklı Rûsûmât Memuriyeti,
- Kapıdağı Rûsûmât Memuriyeti,
- **Karabiga Rûsûmât Merkez Memuriyeti,**
- **Kemer Rûsûmât Memuriyeti,**
- Karacabey Rûsûmât Memuriyeti,
- **Karakilis Rûsûmât Memuriyeti,**
- **Karamürsel Rûsûmât Memuriyeti,**
- Kardamile Rûsûmât Memuriyeti,
- **Kartal Rûsûmât Memuriyeti,**
- Karyot Rûsûmât Memuriyeti,
- Kaşot Rûsûmât Memuriyeti,
- **Katar Rûsûmât Memuriyeti,**
- Katarlı Rûsûmât Memuriyeti,
- Katıf Rûsûmât Memuriyeti,
- Kav Rûsûmât Memuriyeti,
- Kavarna Rûsûmât Memuriyeti,
- **Kayseri Rûsûmât Memuriyeti,**
- Kelendire Rûsûmât Memuriyeti,
- Kerpe Rûsûmât Memuriyeti,
- Kevvar Rûsûmât Memuriyeti,
- Kızlarabad Rûsûmât Memuriyeti,
- Kilimli Rûsûmât Memuriyeti,
- Koçkiran Rûsûmât Memuriyeti,
- **Koyun Ada Rûsûmât Memuriyeti,**
- **Kozağzı Rûsûmât Memuriyeti,**
- Kozlu Rûsûmât Memuriyeti,
- **Kösedere Rûsûmât Memuriyeti,**
- **Köyceğiz Rûsûmât Memuriyeti,**
- Kumkal'a Rûsûmât Memuriyeti,
- **Kumla Rûsûmât Memuriyeti,**
- Kunfuda Rûsûmât Memuriyeti,
- Kurayı Safla Rûsûmât Memuriyeti,
- **Kurşunlu Rûsûmât Memuriyeti,**
- Kurutaş Rûsûmât Memuriyeti,
- Külamber Rûsûmât Memuriyeti,
- Kütek Rûsûmât Memuriyeti,
- Kütül-Amâre Rûsûmât Memuriyeti,
- **Lapseki Rûsûmât Memuriyeti,**
- Layha Rûsûmât Müdüriyeti,
- Leryoz Rûsûmât Memuriyeti,
- Limini Rûsûmât Memuriyeti,
- Malkoçlar Rûsûmât Memuriyeti,
- Mandra Rûsûmât Memuriyeti,
- Mapavri Rûsûmât Memuriyetleri,
- Marmara Ereğlisi Rûsûmât Memuriyeti,
- **Marmara Rûsûmât Memuriyeti,**
- **Marmaris Rûsûmât Memuriyeti,**
- **Maydos Rûsûmât Memuriyeti,**
- Me'is Rûsûmât Memuriyeti,
- Mendilli Rûsûmât Memuriyeti,
- **Mersin Rûsûmât Memuriyeti,**
- Mesaiyda Rûsûmât Memuriyeti,
- Meydi Rûsûmât Memuriyeti,
- Meyhane Rûsûmât Memuriyeti,
- Meylü Rûsûmât Memuriyeti,
- **Midye Rûsûmât Memuriyeti,**
- **Misakçe Rûsûmât Memuriyeti,**
- **Mudanya Rûsûmât Memuriyeti,**
- **Mumhaneönü Rûsûmât Memuriyeti,**
- Munugan Rûsûmât Memuriyeti,
- Mustafa Paşa Rûsûmât Memuriyeti,
- **Musul Rûsûmât Memuriyeti,**
- Mürefte Rûsûmât Memuriyeti,
- Müşerrah Rûsûmât Memuriyeti,
- **Narlı Rûsûmât Memuriyeti,**
- Neşve Rûsûmât Memuriyeti,
- Odiloz Rûsûmât Memuriyeti,
- **Of Rûsûmât Memuriyeti,**
- **Ordu Rûsûmât Memuriyeti,**
- Palatya Rûsûmât Memuriyeti,
- Papazlı Rûsûmât Memuriyeti,
- Paşa limanı Rûsûmât Memuriyeti,
- **Payas Rûsûmât Memuriyeti,**
- Pençevin Rûsûmât Memuriyeti,
- **Pendik Rûsûmât Memuriyeti,**
- **Perme Rûsûmât Memuriyeti,**
- Petrodan Rûsûmât Memuriyeti,
- Pilmar Rûsûmât Memuriyeti,
- **Polathane Rûsûmât Memuriyeti,**
- Putna Rûsûmât Memuriyeti,
- Rabig Rûsûmât Memuriyeti,
- Ratib Rûsûmât Memuriyeti,
- Razi Rûsûmât Memuriyeti,
- Re's Ketb Rûsûmât Memuriyeti,
- Refah Rûsûmât Memuriyeti,
- **Rize Rûsûmât Memuriyeti,**
- **Sekban Rûsûmât Memuriyeti,**
- Sevaniye Rûsûmât Memuriyeti,
- Seyki Rûsûmât Memuriyeti,
- Sömbeki Rûsûmât Memuriyeti,
- **Sur Rûsûmât Memuriyeti,**
- **Sürmene Rûsûmât Memuriyeti,**
- **Şarköy Rûsûmât Memuriyeti,**
- Şatra Rûsûmât Memuriyeti,
- Şehteros Rûsûmât Memuriyeti,
- Şeka Rûsûmât Memuriyeti,
- Şemdinan Rûsûmât Memuriyeti,
- Şevkü'l – Şüyuh Rûsûmât Memuriyeti,
- **Şile Rûsûmât Memuriyeti,**
- Taşucu Rûsûmât Memuriyeti,
- Tatar köy Rûsûmât Memuriyeti,
- Teke Rûsûmât Memuriyeti,
- Tilkiköy Rûsûmât Memuriyeti,
- **Tirebolu Rûsûmât Memuriyeti,**
- Tirilye Rûsûmât Memuriyeti,
- **Trablusşam Rûsûmât Memuriyeti,**
- **Tuzla Rûsûmât Memuriyeti,**
- Uluçe Rûsûmât Memuriyeti,
- Ulusum Rûsûmât Memuriyeti,
- **Urla Rûsûmât Müdüriyeti Memuriyeti,**
- Ülgün Rûsûmât Memuriyeti,
- **Ünye Rûsûmât Memuriyeti,**

- Üsküdar Rüsûmât Memuriyeti,
- Viçe Rüsûmât Memuriyeti,
- Yafa Rüsûmât Memuriyeti,
- Yalıboyu Rüsûmât Memuriyeti,

- Yalova Merkezi Rüsûmât Memuriyeti,
- Yunda Rüsûmât Memuriyeti,
- Zeharin Rüsûmât Memuriyeti,
- Zibar Rüsûmât Memuriyeti,

Merkez Rüsûmât Memuriyeti

- Bağdat Rüsûmât Merkez Müdüriyeti,
- Cizan Rüsûmât Merkez Memuriyeti,
- Çeşme Rüsûmât Merkez Memuriyeti,
- Hakkâri Rüsûmât Merkez Memuriyeti,
- Kızıldize / Kızıldere Rüsûmât Merkez Memuriyeti,
- Kuşadası Merkez Rüsûmât Memuriyeti,
- Lazkiye Merkez Rüsûmât Memuriyeti,

- Meğri Rüsûmât Merkez Memuriyeti,
- Muha Rüsûmât Merkez Memuriyeti,
- Revandizü Rüsûmât Merkez Memuriyeti,
- Samsun Rüsûmât Merkez Memuriyeti,
- Silivri Rüsûmât Merkez Memuriyeti,
- Sinop Rüsûmât Merkez Memuriyeti,
- Süleymaniye Rüsûmât Merkez Memuriyeti,
- Şeyhsaid Rüsûmât Merkez Memuriyeti,

Muhafaza Memuriyeti

- Abana Muhafaza Memuriyeti,
- Ahteler Muhafaza Memuriyeti,
- Alaçam Muhafaza Memuriyeti,
- Ayancık Muhafaza Memuriyeti,
- Çakıroğlu Muhafaza Memuriyeti,
- Çarşamba Muhafaza Memuriyeti,
- Çatal ve Zeytun Muhafaza Memuriyeti,
- Duragudina Muhafaza Memuriyeti,
- Eskiköy Muhafaza Memuriyeti,
- Gerze Muhafaza Memuriyeti,
- Hod Muhafaza Memuriyeti,

- Hoş Alay Muhafaza Memuriyeti,
- İliş Muhafaza Memuriyeti,
- İncesu Muhafaza Memuru,
- İskarsini Muhafaza Memuriyeti,
- Karataş Rüsûmât Muhafaza Memuriyeti,
- Kuştaban Muhafaza Memuriyeti,
- Örine Muhafaza Memuriyeti,
- Terme Muhafaza Memuriyeti,
- Tırnak Muhafaza Memuriyeti,
- Uhur Muhafaza Memuriyeti,
- Zübeyir Muhafaza Memurluğu

Rüsûmât Müdüriyeti

- Bağdat Transit Müdüriyeti,
- Erzurum Rüsûmât Müdüriyeti,
- Gelibolu Rüsûmât Müdüriyeti,
- Giresun Rüsûmât Müdüriyeti,
- Hankin Rüsûmât Müdüriyeti,
- İnebolu Rüsûmât Müdüriyeti,
- Midilli Rüsûmât Müdüriyeti,

- Rodos Rüsûmât Müdüriyeti,
- Sakız Rüsûmât Müdüriyeti,
- Trabzon Rüsûmât Müdüriyeti,
- Trabzon Transit ve Dâhiliye Gümrüğü Müdüriyeti,
- Yenbu'l-Bahr Rüsûmât Müdüriyeti,
- Zonguldak Rüsûmât Müdüriyeti,

Baş Müdüriyetler

- Galata Rüsûmât Baş Müdüriyeti,
- Ma'ı Mül'hakat Beyrut Rüsûmât Baş Müdüriyeti,
- Ma'ı Mül'hakat-ı Cidde Rüsûmât Baş Müdüriyeti,
- Ma'ı Mül'hakat-ı Edirne Rüsûmât Baş Müdüriyeti,

- Ma'ı Mül'hakat-ı Yemen Rüsûmât Baş Müdüriyeti,
- Ma'i Mül'hakat-ı Bağdat Rüsûmât Baş Müdüriyeti,
- Ma'mül'hakat Haydar Paşa Rüsûmât Baş Müdüriyeti,
- Mai Mül'hakat İzmir Rüsûmât Baş Müdüriyeti,

Gümrük Müdüriyetleri

- Beyrud İdhalat Gümrüğü Müdüriyeti,
- Dersaadet Paket Gümrüğü Müdüriyeti,
- Galata Paket Gümrüğü Müdüriyeti,

- İzmir İhracat Gümrüğü Müdüriyeti,
- İzmir İthalat Gümrüğü Müdüriyeti,
- Kereste Gümrüğü Müdüriyeti,

Ser Memuriyeti

• Beyrut İhracat Gümrüğü Ser-Memuriyeti,• Beyrut Muhafaza Ser Memuriyeti,• Beyrut Posta Paket Şubesi Ser Memuriyeti,	• Gazze Rüsûmât Ser Memuriyeti,• Sayda Rüsûmât Ser Memuriyeti,

Postahane Memuriyeti

▪ Samsun Postahane Memuriyeti,▪ Edirne Postahane Memuriyeti,	▪ Trabzon Postahane Memuriyeti,

Rüsûmât İdaresi

▪ Haydar Paşa Rüsûmât İdaresi,▪ İskenderun Merkez Rüsûmât İdaresi,	▪ İzmir Muhafaza İdaresi,

Rüsûmât Merkez İdaresi

▪ Cidde Rüsûmât Merkez İdaresi,	▪ Hadide Rüsûmât Merkez İdaresi,

Salonu Memuriyeti

▪ Beyrut Yolcu Salon Memuriyeti,	▪ İzmir Yolcu Salonu Memuriyeti,

Başmüdürlükler

- İstanbul Rüsûmât Başmüdür

Memuriyete Seçilme ve Tayin: “Memuriyetten ayrılan ve istifa eden ve kadro dışından seçilerek gerek İstanbul ve gerek taşra Rûsûmât İdarelerine yerleştirilen görevli memur sayısı 567 kişi olup bunların 300’ü savaş bölgeleri memurlarından ayrılmış, 1330 (1911) yılında 82 kişi işten çıkarılmış 409 kişi bölgelerinden, 82 kişi işten kendi isteğiyle ayrılmış ve 299 kişi kadro harici olarak, 872 kişi açıkta olmak üzere memur devretmiştir.

Tablo 31. 1329 (1911) Yılı Başından Yılsonuna Kadar Memur Kalemine Havale Edilen Evrak Türleri³⁷²

	Aded	Aded-i yekun
	7515	
	15	
Yeni yıla devr edilen	8440	8540
Bab-ı âliye gönderilen evrak	350	
Bir sene içinde hazırlanan sicil dosyası	780	
Bir sene içinde düzenlenen vukuat pusulası(200)takım	600	
Bir sene içinde her 3 ayda bir düzenlenen hizmet cedveli	1690	
Bir sene içinde yazılan resmi yazışma (üzerinde düşünülməsi gereken)	4104	
Bir sene içinde yazılan Tezkire ve mektuplar	7529	
Toplam	15969	

Kaynak: Rûsûmât Sâlnâmesi, a.g.e., s.142

³⁷² Rûsûmât Sâlnâmesi, a.g.e., s. 142.

Tablo 32. Memur Kadro Sayısı

[illegible]

O günün şartlarında bulunması gereken memur kadro sayısı ile ilgili tabloya bakıldığında, İstanbul, İzmir, Beyrut, Haydar Paşa, Edirne ve Atalar memuriyetine ait olan ve harb bölgesinden gelen memur sayılarının yanı sıra, açıkta olan memur, mahkemeye sevk edilen memur, emekliye ayrılan memur, istifa ve firar eden memur, artık kayıt altına alınmayan memur, memur, işten çıkarılmış memur, kadro harici memur, tayin olunan memur kadroları ile ilgili sayısal bilgiler yer almaktadır.

Rüsûmât Emâneti Teşkilatı: Rüsûmât işlerinin teşkilatlanması süreci aşağıdaki yapılanmayı takip etmiştir.

“1.Madde: Rüsûmât İdare işlerinin maliye nezâretine bağlı olarak yürütüldüğü ve bu işlerin maliye nâzırının emri altında bulunan bir müdür tarafından yerine getirileceği ve işleri idâre eden kişi maliye nâzırının bu iş için teklifi üzerine padişah kararı ile atanacaktır.

2.Madde: Merkez idâre, şube müdürleri, başmüfettişler, müfettişler, mektupçu, muhasebeci ve başmüdürler genel müdürler tarafından seçilerek ve maliye nezâretinin resmi yazısıyla ve Bab-ı Aliye yazı ile bildirilerek padişah kararı ile atanacaklardır.

3. Madde: Hukuk müşaviri ve merkeze ait istekler, daire başkanları ve kontrolörlerin genel müdür yapmış olduğu teklif üzerine ve maliye nâzırı tarafından tayin edilecektir.

4.Madde: Geçmişteki kanunlarda teker teker sayılan memurlardan başka, bütün rüsûmât memurunun maliye nâzırına vekâleten genel müdür tarafından tayin edilecektir.

5.Madde: Maliye nezâreti tarafından tayin edilen memurun terfi ve yükseltilme işlemleri genel müdürün teklifi üzerine maliye nezâretine ait olup, diğer memurların yükselme ve terfi işleri genel müdürlük tarafından yapılacaktır.

6. Madde: Yeni oluşturulacak her memuriyet tahsisi bütçe dairesinde olmak şartıyla maliye nâzırının kararına bağlı olacaktır.

Rüsûmât genel müdürlüğünün yapmış olacağı harcamaların ve maaş ödemelerinin yapılabilmesi için bütçeden ayrılan paya çeşitli miktarlarda ilave edilmesi için gerekli kanun maddeleri hazırlanmıştır. **Aşağıda Rumeli ilinin hudud**

teşkili ve Karabağ'da, Biga'da çalıştırılacak memur yerleştirme işlemleri ve harcamalar için bütçeden kendilerine ayrılan paya ilave olarak 11.307 lira ilave edilmesi için istekte bulundukları görülmüştür. “Hâlihazırda yapılacak olan harcamalar ve Rumeli ilinin hudud teşkilinde Karabağ ilave olarak memur yerleştirme işlemleri ve bu memurların maaş ve masraflarının karşılaması amacıyla rûsûmât genel müdürlüğünün 1336 (1920) yılı resmi borcuna 11.307 lira emlak emekli tahrifat ilavesi için gerekli iznin verilmesi için başvuru bulunulması³⁷³”.

“Hâlihazırda cereyan eden rûsûmât genel müdüriyeti işlemleri ve Rumeli yönünde uygulanan hudut teşkilatı ve Biga'daki istihdam imkanlarının genişletilmesi için 1336 (1920) yılı bütçesine 11.307 liranın tahsis edilmesi için kanun teklif edilmiştir³⁷⁴”.

7. Madde: Eğer memura bir suç karşılığı ceza verilirse bu cezaların genel müdürlük tarafından verileceği, eğer ceza olarak işten çıkarılması gerekiyorsa da bu işlemin genel müdürün teklifi ile maliye nâzırına ait bir sorumluluk olduğu belirtilmiştir.

8. Madde: Rûsûmât İdaresi tarafından bir hizmetin kaldırılması ya da düzeltilmesi işinin genel olarak rûsûmât işleri ile ilgili olan temel kararların maliye nezâreti tarafından onaylanması gerektiği ve 500 lirayı geçen bir masrafla sonuçlanan bu işlemlerle ilgili kararların da tecrübeli kişilerle görüşülerek artırılması ya da azaltılması durumunun maliye nâzırı tarafından onaylanacağı açıklanmıştır.

9. Madde: Nâzır ile Maliye Nâzırı vasıtasıyla yapılacak bütün haberleşmeler ve bütün talimat ve emirlerin rûsûmât işlerine ait bütün dâhili haberleşmelerin genel müdür tarafından imzalanacağı açıklanmıştır”.

Rûsûmât işlerinin teşkilatlanmasının 9. madde sonrasına bakıldığında, burada daha çok Rûsûmât İdaresi ile ilgili masraf ve gelir konularının yer aldığı görülmüştür.

³⁷³ İ.Duit, 90/46 (4) (Huzuru Sami Cenab Sadıpenahiye Hülâsa: Rûsûmât müdürün umumiye naib 1339 (1920) senesi bu derecesine ilave edilecek muhtırate dair, Umumi:14, Hususi:2.

³⁷⁴ İ.Duit, 90/46.

“10.Madde: Rûsûmât ile ilgili yapılacak masraflarda emir verme yetkisinin Maliye Nâzırına verildiği ve diğer taraftan maaş ile 200lirayı geçmeyen masrafların kararı için Maliye Nâzırı tarafından yetki verilen Genel Müdürün sorumlu olduğu açıklanmıştır.

11. Madde: 500 lirayı geçen masraflarda ise Maliye Nâzırının izni olmadan işlem yapılamayacağı açıklanmıştır.

12.Madde: Rûsûmât idâresine ait olan bütün masraf ve dairelerdeki görevlilere verilecek olan maaş vesair harcamalar devlete ait harcamalar olduğu için mal sandıkları tarafından ödenecektir.

13.Madde: Rûsûmât gelirleri Maliye Nâzırı tarafından belirlenecek zaman dilimi ve şartlara göre Osmanlı Bankasına ya da mal sandıklarına emânet edilecektir.

14.Madde: Bu emirlere karşı olan bütün kararlar yürürlükten kaldırılmıştır.

15.Madde: Maliye Nâzırı bu nizâmnâmede yer alan emirlerin yürütülmesinden sorumlu memurdur. **Rûsûmât işlerinin teşkilatlanmasına ait olan nizâmnâmenin 7. maddesini açıklayan kanun maddesi;** Maaşı 500 guruşa kadar olan bir memur eğer bir suç işler ve ceza verilirse ve bu memurun ve müstahdemin eğer gerekli görülürse, işten çıkarılmaları yetkisini, “Genel müdüre ait olduğu fakat eğer memur 500 guruştan daha fazla maaş alırsa da bu yetkinin Maliye Nâzırına ait olduğu önemle açıklanmıştır³⁷⁵”.

Merkez İdare İle Gümrüklerde Çalışan Memurlar İle İlgili Nizâmnâme:

İdare merkezlerinde ve gümrüklerde görev alabilmek için adaylar kendilerinden beklenen belgeleri tam olarak hazırlayarak, imtihan seçimini yapacak olan heyete teslim etmek zorundadırlar. Memur adayları heyet-i mümeyyize, “Eğer İstanbul’da bir görev için başvurulacaksa İdari işlere, Taşra’da görev için başvurulacaksa Rûsûmât Müdüriyetine; dilekçe, diploma, sabıka kaydı, özgeçmiş, adres bilgilerini, nüfusla ilgili kimlik bilgileri (26 yaşında büyük olmadığını belirten), bir tıp uzmanı tarafından verilen sağlık raporu”³⁷⁶ belgelerinin hazırlayarak ilgili birimlere teslim ettikten sonra imtihan heyeti tarafından değerlendirilmeye alınacaktır. Hazırlanan bu belgeler sonrasında, yapılacak olan imtihan da ise; iki tür memuriyet olup, bunlardan bir tanesi genel idare ve gümrük kalemleri memuriyetleri, ikinci ise kolcular,

³⁷⁵ Rûsûmât Sâlnâmesi, a.g.e., s.144–145.

³⁷⁶ Rûsûmât Sâlnâmesi, a.g.e., s. 146.

gardiyân, sahil muhafaza memurluğu, hademelik gibi birbirini takip eden hizmet memuriyetlerinden meydana gelmiştir³⁷⁷.

Maaş Durumları: Genel müdürlük ve gümrükler memurlarının maaşları; en yüksek maaşı kurumda, genel müdür, ser-müfettiş, daire hesabiye müdürü, kontrol dairesi müdürü, müfettişler, umur-ı bahriye ve memurin, levazım dairesi müdürü ve hukuk müşaviri almıştır. Bunları diğer memurlar takip etmiştir. Muhafaza İdaresinin maaş durumu, en yüksek maaş grubunun muhafaza müdürü ve 1. sınıf müfettiş tarafından alındığı görülmüştür. Gümrüklerle ilgili maaşlar; en yüksek maaş grubunun birinci sınıf başmüdür, ikinci sınıf başmüdür ile ikinci sınıf müdür kontrol memurları ile ser-kimyagerin almış olduğu görülmektedir.

Tablo 33. Genel Müdürlük ve Görevli Memurların Maaşları

Genel Müdürlük ve Görevli Memurların Maaşları	
Müdüf-i umumi	10000 ila 12000
Ser-müfettiş	6000 ila 7000
Daire-i hesabiye müdiri	5000 ila 6000
Kontrol dairesi müdürü	5000
Müfettişler	5000
Umur-i bahririyye ve memurin ve levazım dairesi müdiri	5000
Hukuk müşaviri	3000
Müfettiş muavinleri	2500
Aklâm müdirleri	2000 ila 2500
Aklâm mümeyyizleri	1300 ila 1800
Birinci sınıf ketebe	900 ila 1200
İkinci sınıf ketebe	600 ila 800
Üçüncü sınıf ketebe	300 ila 550
I. sınıf veznedar	1300
II. sınıf veznedar	900 ila 1200
III. sınıf veznedar	500 ila 800
Daire müdürü	1300
Odacılar	400
Sevk memurları	400
Muhafaza idaresi	
Muhafaza müdürü	3000
Birinci sınıf müfettiş	1200

Kaynak: Rûsûmât Sâlnâmesi, a.g.e, s.153

Terfi ve zam: Boş bulunan memuriyetlere memur atanacağı zaman ilk önce alt kadroda bulunan memurun işi idâre etme yeteneğine, iyi hareketlerine ve

³⁷⁷ Rûsûmât Sâlnâmesi, a.g.e., s.147.

kadrosuna bakılmıştır. Bir sınıftan başka bir sınıfa terfii durumunda ise, boş kadro oldukça genel müdürlükte daire müdürlerinin ve gümrüklerde başmüdürlerin terfi yazıları yazılması ve genel müdürlüğün tasdiki ile yürürlüğe konulacağı ve izin olmadıkça hiçbir atamanın yapılmayacağı belirtilmiştir. Eğer 3. sınıf katib ait olduğu sınıfın maaş haddine ulaşırsa bir sene içerisinde eğer 2. sınıf katib kadrosu boş değilse, Genel müdürlüğün talimatı ile önceden bütçeye bildirilerek 2. sınıf katib maaşını almaya hak kazanacaktır.

“Müdürler: 2000–2500 2 senede bir 100 guruş zam alacak, Mümeyyiz: 1300–1800 2 senede bir 100 guruş zam alacak, 1. sınıf Katib: 900–1200 2 senede bir 100 guruş zam alacak, 2. sınıf Katib:600–800 2 senede bir 100 guruş zam alacak, 3. sınıf Katib: 350–500 2 senede bir 50 guruş zam alınacak ³⁷⁸.”

Rüsûmât İdare Merkezi ile Gümrüklerde çalışacak olan görevlilerin tayin, terfi ve emeklilik işlemlerinin yapılması için hazırlanan layihada aşağıdaki bilgilere yer verilmiştir.

“Rüsûmât idâre merkeziyle gümrüklerde çalışacak olan müstahdem ve memurların tayinleri, terfileri ve emeklilik işlemlerinin yapılması işlemleri ve bunlarla ilgili olarak rüsûmât danışma kurulundan olan mösyö Loren (Loran) tarafından hazırlanarak sunulan layihanın 7 Ramazan 1327 (1909) ve 9 (1325) (1907) yılında uygulanmasına padişah kararı ile onay verilen bu düzenleme maliye nâzırına gönderilmiştir. Bu belge gerekli kayıt odalarından kaydedilmiştir³⁷⁹”. “Rüsûmât idâre merkeziyle gümrüklerde çalışacak olan memurların, müstahdem ve memurların, tayinleri, terfleri ve emeklilik işlemleri için mösyö Loren (Loran) tarafından hazırlanan bu kanun gümrüklerde başarıyla uygulandığının bir yazı ile bildirilmesi³⁸⁰”.

Rüsûmâtın merkezi idâre ile gümrüklerde görevlendirilecek olan memurların maaş zamları ile ilgili bilginin yer aldığı nizâmnâme 9 Eylül 1325 (1907):

³⁷⁸ Rüsûmât Sâlnâmesi, a.g.e, s.148.

³⁷⁹ İ.DUİT, 21/11, 1337 (1918), -1-5, 15- 2/16-2.

³⁸⁰ İ.DUİT, 21/11, 1337 (1918)-,1-5, 29-2/16-2.

- “**Sınır madenlerinin münazıl kalem müdürleri;** 25.000- 4000 üç senede bir 150 guruş zam yapılacak.
- **Mücaz (Diplomalı olanlar):** 1500- 3000 iki senede bir 50 guruş zam yapılacak.
- **İkinci sınıf kâtip:** 1050- 1200 senede bir 50 guruş zam yapılacak.
- **Üçüncü sınıf kâtip:** 800- 1000 senede bir 50 guruş zam yapılacak.

Bu nizâmnâme 1335 (1916) yılı Nisan ayı başından itibaren geçerlidir. Yürütülmesi işinden maliye nâzırı sorumlu olmuştur³⁸¹”.

“Hazırlanan layihada rüsûmât müdüriyetinden görev alan çalışanların bu nizâmnâme dahilinde, tatil haklarının ve yapmış oldukları görev karşılığında maaş alma haklarının olduğunun açıklanmıştır. 23 Rebiül- ahir sene 1337 (1918)/ 20 Ağustos sene 1335 (1916)³⁸²”. Belgede gümrüklerde görev yapan diplomalı memurların daha yüksek maaş aldıkları tespit edilmiştir.

Emeklilik: Muhafaza memuriyeti gibi yorucu hizmetlerde 65 yaşını aşan kişilerin çalıştırılmayacağı belirtilmiştir.

Memurların İşe devam saatleri: Gümrüklerde çalışan memurların işe devam etmelerini kontrol etmek amacıyla ise devam cetvelleri hazırlanmıştır. Bu cetveller müdür ve mümeyyizin masasında yer alıp her memur buraya gelerek imzaya zorunlu tutulmuştur.

³⁸¹ İ.DUİT, 21-10, 1337 (1918), z.-13/15-2/16-1.

³⁸² İ.DUİT, 21/10/ 1337 (1918)- z.-13/15-2/16-1.

Tablo 34. Memurların İşe Devam Saatleri

Devam Saatleri		
Şuhur-ı rumîye	İdare-i umumiye-yi merkeziyye gümrükler	
	Alaturka saat	Alaturka saat
Mart	10½ - 3	10 ½ - 2 ½
Nisan	10 - 2½	10 - 1 ½
Mayıs	10 - 2½	9 ½ - 1
Temmuz	9½ - 2	9 ½ - 1 ½
Ağustos	10 - 2½	10 - 1 ½
Eylül	10½ - 3	10 - 2 ½
Teşrin-i evvel	11 - 3½	11 - 3 ½
Teşrin-i sâni	11½ - 4	11 ½ - 4
Kanûn-i evvel	12 - 4½	11 ½ - 4
Kanûn-i sâni	12 - 4	11 ½ - 4
Şubat	11 - 3½	11 - 3 ½ [7]

Kaynak: Rûsûmât Sâlnâmesi, a.ge., s. 149.

Harcırah: Başmüdür, müdürler, müfettişler, müfettiş muavinleri gibi büyük memurlar Rûsûmât işleri için seyahat ederlerse birinci mevki itibarıyla harcırah almalarının yanı sıra kendi limanları dışında sürekli yirmidört saat görev gereği teftiş edip oteller de kalmak zorunda kalırlarsa her yirmidört saat için yolluk olarak 90 guruş yevmiye alacaklardır. Kalem müdürü ve ikinci derecede memur için harcırah ikinci mevki olup ve görev icabı yapmış oldukları masrafları için 60 guruş almışlardır³⁸³.

Memurun Azli: “Bir gümrük memuru hakkında şikâyet olursa ve mahkemeye sevk edilmesi gerektiği belli olursa anında işten el çektirilecektir. Memuriyetten çıkarılan memur hem kişi hukuku hem de genel hukuk anlamında davaları görülmek üzere mahkemeye sevk edilecektir. Eğer mahkûmiyeti süresince suçlu olduğu tespit edilirse işinden, kadrodan çıkarılacak ve bu memurlar bir daha asla rûsûmât hizmetinde bulunmayacaklar ve aynı zamanda, hapis cezası, dolandırıcılık, sahtekârlık ve güveni sarsan her türlü suçtan dolayı mahkûm olacak memur cezası bittikten sonra da rûsûmât memuriyetlerinde görev alamayacaktır”³⁸⁴.

İşe Alım: Rûsûmât İdaresi’nde ihtiyaç dahilinde memur alımı için imtihanlar düzenlenmektedir. Adaylar sınavdan önce sorularla ilgili bilgi almasınlar diye

³⁸³ Rûsûmât Sâlnâmesi, a.g.e., s. 150.

³⁸⁴ Rûsûmât Sâlnâmesi, a.g.e., s.151.

imtihan soruları her müdüriyet için ayrı ayrı düzenlenecek ve genel müdürlükçe tayin olunan imtihan sorumlusuna gönderilecektir. İmtihan soruları mühürlü zarf içinde olup, bunlar baş müdüriyet tarafından imtihan gününden evvel açılmayacak ve zarfın baş müdüriyet merkezinde maliye müfettişi var ise onun ve bulunmadığı takdirde Duyun-u Umumiye Resm-i Munzam memurunun huzurunda açılması gerekecektir. İmtihan günü gelince sorular ve imtihan evrakları adaylara verilecektir. Cevaplar başmüdür ve maliye müfettişi huzurunda yazılacaktır. Eğer maliye müfettişi yok ise, Duyun-u Umumiye Resm-i Munzam memuru davet edilebilecektir.

Sınav evrakları memurlarca toplanarak mühürlü zarfa konularak Genel müdürlüğe gönderilecektir³⁸⁵.

Memurların izinleri ve memuriyetten uzaklaştırılmaları: Genel müdürlüğün, gerek İstanbul ve taşra gümrüklerinde görev alan rüsûmât memurlarının gerek istirahat ve gerek seyahat edebilmek için her sene 1 ay izin kullanma hakkı vardır. Eğer iki sene bu hakkı kullanmayanlar varsa ve bunu üç sene kullanmayanlar olursa, üç ay izin verilir. Bu süre içerisinde de memurlar maaşlarını tam olarak alacaklardır. Üç seneden fazla bu şekilde izin kullanmamış olanlara bundan dolayı fazla izin verilmeyip izin süresi üç ayı geçmeyecektir.

Hastalık nedeniyle bir seneden fazla işine gelemeyen memur, idâreden tayin edilen doktorun vereceği rapora göre işinden çıkarılarak mazuliyet maaşı alır ya da emekliye sevk edilir. Memur hac görevini yerine getirmek üzere altı ay ve işe hiç gelmeden bir ay tam maaş alma hakkına sahiptir³⁸⁶.

Askerlik nedeniyle işinden ayrılmak durumunda kalan memurlarla ilgili **6 Mart 1326'da (1908) padişah kararı çıkartılmıştır. Uygulanacak kurallar bu kararda belirtilmiştir³⁸⁷**.

³⁸⁵ Rüsûmât Sâlnâmesi, a.g.e., s.152.

³⁸⁶ Rüsûmât Sâlnâmesi, a.g.e., s.156.

³⁸⁷ Rüsûmât Sâlnâmesi, a.g.e., s.158.

Gümrük memurunun görevi: Aşağıda gümrüklerin düzenli bir şekilde çalışmasında yer alacak olan görevliler ve üstelendikleri sorumluluklar hakkında bilgi verilmiştir.

Baş Müdürler: Başmüdür, gümrüklerin her ay belirtilen kanun ve talimatlar doğrultusunda hesaplarının tutulmasından ve bunların genel müdürlüğe gönderilmesinden sorumludur. Bir başmüdür bir memura senede dört günü geçmemek şartıyla izin verebilir. Fakat durumla ilgili bilgi eşliğinde bu izin verme olayını genel müdürlüğe bildirecektir. Bir memurun istisnalar hariç (acele bir işin olması ya da bir aracıyla durumunu izah etmesi) genel müdürlüğü evvelce haberdar ederek üç günden fazla işinim başından ayrılamaz, hastalanması durumunda hastalığının ne olduğu gösteren tabip raporunu genel müdürlüğe göndermek zorundadır. Başmüdür memurunun yapmış olduğu yersiz davranışlardan sorumlu olup, bunların düzelmesi yönünde hareket etmeye mecburdur. Eğer memur yapılan takip işlemine rağmen izin almadan işine düzenli olarak devam etmezse genel müdürlüğe bildirmek zorundadır³⁸⁸.

Gümrük Müdürleri ve Merkez Memurları: “Gümrük müdürü ve merkez memurları çalıştıkları gümrük idâresi işlerinin belirlenen kurallara göre işlemesinden sorumludur. Kaçakçılığın önlenmesine yönelik her türlü tedbirin alınması, muayene defterleri ile muhasebe, vezne defterinin kurallara, talimatlara göre tutulmasına dikkat etmek ve bir memurun izin almaksızın ortadan kaybolması ve bunun keyfi olması durumunu baş müdüriyete bildirmek zorundadır.

Kural gereği izin kullanacak olan memur iznin başlayacağı tarihten en az üç ay önce baş müdüriyet aracılığıyla genel müdürlüğe başvurmak zorundadır. Başmüdür her mali yılın sonunda gümrük dairesinin o yıla bağlı işlemlerinin yapılış şekli ile ilgili bir rapor düzenleyerek genel müdürlüğe başmüdürlük aracılığıyla bildirecektir³⁸⁹.

³⁸⁸ Rûsûmât Sâlnâmesi, a.g.e., s.160–161.

³⁸⁹ Rûsûmât Sâlnâmesi, a.g.e., s. 160–164.

Memurlar: “Rüsûmât memurları, idârelerine gelen gümrük resmine tabi olan her mal üzerindeki hukuki rüsûmun alınması görevinden sorumlu olup, gelen malların diğer bir rüsûmât idâresinde resmini verip vermediğini de kontrole mecburdur. Rüsûmât memurları vaktinde görevlerine gelmek zorundadır. Her ay sonunda müdüriyete veya merkez memuriyetine göndereceği devam cetvellerini kendisi ve yönetimindeki memurlar imzalayacaklardır. Elemanı olan memurun görevi ile ilgili yanlış bir hareketini fark ettiğinde yapmış olduğu işin yanlış olduğunu ve almış olduğu kararı hemen müdüriyet veya merkez memuriyetine hemen bildirecektir. Rüsûmât memurları kendi memuriyetleri ile ilgili kural ve talimata göre çalışmaya gayret göstereceklerdir³⁹⁰”.

Baş Kâtipler: Baş Kâtipler yapmış oldukları görev dağılımına göre; Bir baş müdüriyet başkâtibi ve Bir Müdüriyet Veya Merkez Memuriyeti Başkâtibi olarak iki gruba ayrılmıştır.

Bir Baş Müdüriyet Başkâtibi: “Bir baş müdüriyet Başkâtibi müdüriyet dairelerinin vazifesini iyi niyetli ve dürüst bir şekilde yerine getirmesinden sorumludur. Haberleşmenin düzenli bir şekilde yapılmasına, işlerde sebebi olmayan gecikmelerin önlenmesi ve baş müdüriyete bağlı çeşitli gümrükler hesabının belirli kurallar çerçevesinde düzenli bir şekilde ulaşması ve yapılacak işlemlerin bu kuralla uygun olması ve düzenlenen hesapların düzenli bir şekilde genel müdürlüğe gönderilmesine, Rüsûmâtla ilgili bütün kanun ve talimatlara uygun şekilde devam eden cetvellerin imzalanmış olması, yazışmaların saklanması ve yolsuzluk durumlarının bildirilmesi ile görevlidirler.

Bir Müdüriyet veya Merkez Memuriyeti Başkâtibi: Bir müdüriyet başkâtibi gümrük dairesi kalemelerinin düzenli bir şekilde çalışmasından sorumludur. Genel müdürlükten tebliğ olan bütün kanun ve talimatlara uymaya zorunlu olup bu yazışmaların birer suretini muhafaza etmek zorundadır. Başkatip özellikle manifesto kalemi işlemlerinin kural ve talimat emirlerine uygun bir şekilde yapılmasına ve beyânâme sahibinin sıra ile biri diğerine tercih olunarak işlemlerin yapılmamasına ve muayene defterinin talimata uygun olarak tutulmasından ve iletişimin gecikme

³⁹⁰ Rüsûmât Sâlnâmesi, a.g.e, s. 165

olmadan, yapılmasına adı geçen defterlerin iyi niyetlerle tutulmasından ve muhasebe kaleminin defterleri ve hesapları ile vezne defterlerinin kural ve talimatlara göre tutulması ve işlemi biten beyânnâmelerin düzenli bir şekilde genel müdürlüğe gönderilmesi ve aylık gümrük cetvellerinin gecikmeksizin baş müdüriyete (İstanbul'da her gümrük idâresinin hesapları doğrudan doğruya Genel müdürlüğe gönderilmiştir) gönderilmesinden sorumludur.

Estimatorların Görevleri: Estimator gümrükte işlemi yapılan eşya kıymetlerinin belirlenmesi işini yürüten görevlidir.

Muayene Müfettişlerinin Görevleri: Muayene müfettişi muayene işlemlerinin iyi niyetli ve dürüst bir şekilde yürütülmesinden sorumludur. Rüsûm işlemi olayı için gümrük ambarlarındaki eşyanın aralıksız olarak tedbirli sayılan kablarn ve rüsûm işlemi yapılan kapları ve bu kapların adetlerini müdüre bildirmeye zorunludur. Ayrıca; muayene müfettişi yönetimi altındaki bütün memurların her hareketinden sorumludur.

Muayene Memurları: Muayene memuru muayene işlemlerinin ayrıntısıyla anlatıldığı talimatı uygulamaya mecburdur. Dikkatsizliği veya yolsuzluğu sonucu olan varidat zararından sorumlu olacaktır.

Ambar Memuru ve Mukayyidleri: Ambar memuru Gümrük ambarına teslim edilecek olan malın talimatlarını iyice öğrenmek zorundadır. Ambar memuru ambara gelen kablarn için yapılacak muayenelerden sorumlu tutulacaktır. Ambar memurları Rüsûm memurlarının tabi oldukları her türlü kanuna uymak zorundadır.

Kapu Memurlarının Görevi: Kapu memuru eşyanın ihracı ile ilgili her türlü kuralı öğrenmek zorundadır. Kapu memuru ordinosu ile gümrük resminin alınmış olduğunu gösteren makbuz senedi verilmeksizin hiçbir kabin gümrükten çıkamamasına ve çıkan kapların marka ve numaralarının makbuz senedi ile ordinolarını üzerinde yazılı olan marka numaralara uygun olmasına ve çıkan kapların marka ve numarasının ordinosunu belirleyen işaretle kaydını kapattıktan sonra bunu manifesto memuruna dikkatle iade edecektir.

Gümrükler Âklam-ı Mümeyyiz ve Memurları: Gümrükler Âklam-ı mümeyyizleri kurallara uygun davranmaya mecburdur. Yönetimindeki memurların işlemleri düzenli bir şekilde yapmasında ve emirlerindeki katiplerin yapmış oldukları işlemlerden sorumludur. Kalem mümeyyizleri devam cetvellerini düzenli bir şekilde imzalamaya ve kurallara göre belirli olan saatlerde görevi başında bulunmaya mecburlardır.

Veznedar: Veznedar gümrük olarak belirlenen akçeyi tam veya doğru bir şekilde peşin olarak karşıdan almak zorundadır.

Gümrük Ketebeşi: Gümrük Ketebeşi çalıştıkları gümrük müdürlerinin emirleri doğrultusunda görevlerini yapmanın dışında Genel müdürlük daireleri ketebeşinin göreviyle aynı sorumluluğa sahiptirler. Ketebeşer müdürlerin denetimi altında, zamanında işlerinde olacaklar, eğer izin kullanırsa gelmedikleri günü telafi edeceklerdir, kendilerine gelen belgeleri kayıt altına almak, işaret koymak ve bu defterleri ilerde Rûsûmât Evrakının isteyeceği zamana kadar saklamak görevlerini yerine getireceklerdir³⁹¹.

Eşyanın Gemiden İhracı ve Gümrük İşlemleri: Bir eşyanın gemiden ihracı ve gümrük işlemlerinin ne şekilde yapılması Rûsûmât Genel Müdürlüğü tarafından çıkartılan nizâmname ile belirlenmiştir. Bu nizâmname 1 Ağustos 1325 (1907) ve 14 Ağustos 1903 tarihinden itibaren bütün Osmanlı Gümrüklerinde uygulanmaya başlamıştır.

İhracat: Bir gemi Osmanlı Limanlarından birinden hareket etmeden önce kaptan veya acentası ismi geçen limanda gemiye yüklenip eşya manifestosunun bir suretini gümrüğe vermeye mecbur olacaktır. Bütün işlemlerin yürütülmesi görevi de Rûsûmât Genel Müdürlüğü tarafından yapılacaktır. Geminin hareketinden önce manifestonun düzenlenmediği acenta tarafından gümrüğe bildirilerek evrak tasdik edilir ve evrakın acenteye altı gün içinde getirmesi için süre verilecektir³⁹².

³⁹¹ Rûsûmât Sâlnâmesi, a.g.e., s. 164–173.

³⁹² Rûsûmât Sâlnâmesi, a.g.e., s.173–179.

2.3. Genel Talimatlar

Aşağıda rûsûm kurallarının uygulanması, gümrük işlemlerinin yapılması sırasında uyulacak kurallar, rûsûmât emânetinde çalışan görevlilerle, yapmış oldukları işlemlerle ilgili sınırları belirleyecek konu başlıklarının toplandığı talimatlar, anlaşmalar, nizâmnâmeler, tezkireleri mazbatalar, kanun suretleri ve müzekkireler yer almıştır.

Rûsûm Kurallarının Uygulanması İle İlgili Talîmât-nâmeler: Bu talîmât-nâme içeriğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun ithal ve ihracat işlemlerinde rûsûmât genel müdürlüğünün alınacak resim miktarı ile ilgili uymaları gereken kurallar belirlenmiştir.

Taşra Gümrükleri Manifesto ve Beyânnâmelerin Oluşturulması: İthalat Manifesto Kalemi bir Osmanlı limanına mal ve eşya ihrac eden her bir sefinden orijinal manifesto ve iki suretini alır ve teslim eder. Bu belgeler asıllarıyla kontrol edildikten sonra manifesto kalemi orijinal manifestoyu, nakliye işini yapan kumpanyanın acentasına iade eder ve suretlerden birini mahalli gümrük işleminin kontrolünde kullanmak için alıkoyar ve diğer sureti ise aynı gün içinde gelen ve ertesi gün Rûsûmât Genel Müdürlüğü'ne gönderilecek olan ikinci manifesto suretleriyle beraber saklar. İade edilecek olan beyânnâmeler ile eşyanın ordinoları manifesto kalemine gösterilmek için bunların içinde yer alan kapların adedleri, marka numaraları kontrol edilmek üzere adı geçen beyânnâme ve ordinoların manifesto suretleri kontrol edilecektir.

İhracat: Osmanlı gümrüklerinde eşyayı yüklemede gemi bulamayanlardan ayrılma sırasında kaptan veya acentası adı geçen Limanda gemiye yüklenmiş olan eşyanın manifestonun bir suretini gümrük manifesto kalemine teslim edecektir. Suret ihraç edilen kapların adedi kontrol edilmek üzere gümrük defteri ve ihracat evrakıyla karşılaştırıldıktan sonra Rûsûmât Genel Müdüriyetine gönderilecektir. Geminin hareketinden önce acenteler gerekli olan manifestoları gümrüğe göstermezse, adı geçen gemi hareket tarihinden sonra her kontrolde belirtilen ve güvenilen manifestoların gümrüklere gösterilmesi için 56 gün süre verilecektir. Yabancı ülkeye

ihrac edilen eşyanın beyânnâmeleri gönderilen Gümrük emini ödediği günün ertesi Rûsûmât Genel müdürlüğüne gönderilecektir ³⁹³.

Muayene İşlemleri: Muayene işlemlerinde gümrük başmüdürü ve kontrol memuru nizâmnâme gereğince; Beyânnâmede belirtilen ve muayene edilecek olan kapların sayısını, markasını ve numaralarını kesin bir şekilde belirleyecektir. Muayene memuru muayene edilen kapların içeriğinin neler olduğunu bütün ayrıntılarıyla her gün defterlere kayıt edecek ve beyânnâmede belirtilen bütün eşyaların toplam kıymetlerini deftere ekleyecek ve beyan edilen bilgiyle tespit edilen içerik arasında bir fark olursa beyânnâme işlemi kâğıdının bir köşesine durumla ilgili şerh düşürülerek durum belirtilecektir. Muayene başmüdürü, müdür ya da kontrol memuru hazır bulunacaklar eğer işleri olup gelemezlerse de sözü edilen bu yetkililerin yerine vekilleri imza atacaktlardır. Muayene sonrası muayene memuru kendine ait alana imza atarak beyânnâmeyi Estimatora teslim edecektir.

Kıymetin belirlenmesi: Kıymet belirlenirken, estimator beyan edilen kıymeti kabul ettiği halde belirtilen kıymeti beyânnâmede ilgili alana kayıt ederek imzalayacak ve bu kıymet muayene memurunun defterine yazılacaktır.

Gümrük Resmini Hesaplanması: Beyânnâmede gösterilen ve üzerinde gümrük resmi hesap edilecek olan toplam kıymetin, nakliye ve sigorta ve tahliye ve eğer var ise masraflar ve rıhtım ücretinin de içinde bulunduğu dikkat edilecektir. Gösterilen beyânnâme ve faturanın içinde bulunduğu alanda beyan edilen kıymetin nakliye sigorta vesaire masrafını kapsadığı açıkça anlaşıldığı zaman alınması gereken rûsûmu bu kıymet üzerinden hesap edilecektir.

Tablo 35. Talîmâtnâme Gereğince Gümrük Resmi Hesabı

1000	1000	%8	80
8	3	%3	30
80	30	—	110

Kaynak: Rûsûmât Sâlnâmesi, a.g.e., s.182.

³⁹³ Rûsûmât Sâlnâmesi, a.g.e., s.178-180.

Meskûkâtın Tahvili: Faturalarla kayıtlı olan yabancı paraların Osmanlı parasına dönüşümü aşağıdaki tarife gereğince yapılacaktır.

Tablo 36. Yabancı Paraların Osmanlı Parasına Dönüşümü

	Guruş	Santim
Lira-yı Osmaniye	102	75
Simmecidiye	19	00
İngiliz Lirası	113	00
Şilin	5	65
Frank	4	52
Avusturya (kuran)	4	75
Mark	5	65
Ruble	12	16
Dolar	24	14

Kaynak: Rûsûmât Sâlnâmesi, a.g e., s.184.

Gümrük Resminin Vezneye Teslimi: Vezne beyânnâmeyi imzalayarak bir nüshasını saklayacak ve bir makbuz senedi düzenledikten sonra bunu ordino vs. evrak ve birlikte eşyanın gümrükten çıkarılma işleminde kullanılmak üzere ya beyânnâme sahibine ya da eşyayı gümrükten çıkaran kişiye teslim edecektir. Gümrük resmi aynen alındığında eşyayı aynıye memuru beyânnâmeyi imzalayarak belgeyi saklayacak ve ordino ile vs. evrak beyânnâme sahibine veya eşyayı gümrükten çıkaran kişiye teslim edecektir. Eşya ile ilgili numara, tarih, beyânnâme sahibinin ismi ve tediye edilen Gümrük resminin miktarı gibi ayrıntılar kayıt altına alındıktan sonra vezne kâtibi ya da ayniyat memuru beyânnâme üzerine makbuzun sıra numarasını göstererek beyânnâmeyi manifesto kalemine verecektir.

Eşyanın Gümrük Kapısında İhracı: Kapu memuru ordinoya göre eşya çıktıkça kapları kontrol edilip, çıkan kapların numara, marka... vb. defterine kayıt ettikten sonra ordinoyu o günün akşamı manifesto yetkilisine teslim edecektir.

Beyânnâme il muayene sonrası meydana gelen problemler: Eğer gümrük tarafından kontrolün bir kez yapılmasına karar verilirse başmüdür, müdür ve kontrol

memuru kurallar gereği bu işlemi özenle yapmak zorundadır. İlgili olan konsoloshane tarafından eğer bir problem olursa, gümrük bu olay ile ilgili bir zabıt varakası düzenleyerek Genel müdürlüğe gönderecektir.

Genel Hükümler: Aktarma memurları eşyanın gemiye yüklenmesi sevk edilmesi ve gönderilmiş olduğunu üzerlerinde imzalı bir listeye kaydederek liste suretlerini ve konşimento nüshalarını aldıktan sonra kendilerinde kalan ve tasnif edilen listeleri iş bu evrak gereğince kapatacak ve varış yerindeki gümrükte ithalat manifestolarında bu eşyaya ait olan kayıtları da kapattıracaktır. Osmanlı limanlarından birine nakledilen eşya için gümrük aktarma memuru varış limanına kapların adet, marka ve numaralarını gösterir birer Tezkire gönderecektir. Gümrüğe gelen eşya ile Tezkirenin de içinde yer aldığı bu belgeler mühürlenecek ve geldiği yere iade edilecektir. Aktarma memuru her hafta sonunda aktarma yapılan kapların marka ve numaralarını gösteren bir liste hazırlayıp, merkez manifesto kalemi ve kontrol işlemi için Rüsûmât Genel Müdürlüğü kontrol idâresine gönderecektir. **Bu talîmât-nâme 1/14 Mart sene 1321 (1902) yılından sonra uygulamaya konulmuştur**³⁹⁴.

Antrepoya İthal Edilen Eşya Hakkında: Gümrük resmi alınacak olan bütün eşyalar resmi kurallar gereği rüsûmât genel müdürlüğünün belirlemiş olduğu antrepolara bırakmak zorundadırlar. Aşağıda bu süreç açıklanmıştır.

Talîmât-nâme Eşyanın Antrepoya Bırakılması: Gümrük resmine tabi olan bütün eşyalar Rüsûmât Genel Müdürlüğü tarafından resmi olarak belirtilen bir antrepoya bırakılacaktır. Manifestoda transit edileceği ya da ithalat sırasında aktarma yapılacağı bildirilen eşya ile patlamaya müsait, bozulacak, tutuşacak, çürüyecek, ... vb. eşya problem çıkarır diye antrepoya kabul edilmeyecektir.

Önce Gümrük Ambarından Geçip Sonra Antrepoya Bırakılan Eşya: Gümrük ambarlarından geçen eşya Genel Müdürlük tarafından belirlenmiş ve izin verilmiş olan imtiyaz sahibi antrepolara verilmek üzere ithal edilmiş olan eşya için malı teslim edecek yetkili ya da vekili antrepo sahibi imtiyazını kendi vekili yetkilisi

³⁹⁴ Rüsûmât Sâlnâmesi, a g.e., s. 180-191.

gibi hareket etmeye memur edebilir. İthalat beyânnâmesini nüshasıyla birlikte ordinoyu ve eşya manifatura türünden ise orjinal faturayı da gümrüğe göstermek zorundadır. Üzerinde okunaklı bir şekilde “Antrepo Beyânnâmesi” sözcüğü yazılmış ve damgalanmış olan beyânnâmede gümrük nizâmnâmesi kuralları gereğince bütün bilgiler ayrıntılı bir şekilde ve özellikle her kabın ağırlık bilgilerinin de içinde yer aldığı belgesi hazırlanmak zorundadır. Beyânnâme nüshasının aslını manifesto memuruna havale edildikten sonra buradan da kontrol dairesince işlemleri yapılmak üzere ertesi sabah genel müdürlüğe gönderilecektir.

Doğrudan Doğruya Antrepoya İthal Edilen Eşya: Eşyayı getiren kişi eşyasını önce gümrük ambarlarından geçirmeyerek eşyanın konulması için izin verilen müsaade Antrepoya koymak ister veya eşya manifestosunda “ Antrepo için” cümlesi bağlayıcı olarak yer alırsa, ordino kurallar gereği Gümrük Müdürüne gösterilecek ve Gümrük Müdürü belirtilen ordinonun arkasına “müsaade olunmuştur” cümlesini yazdıktan, sonra antrepoya nakledilen kaplara bir muhafaza memuru kontrol amacıyla eşlik edecektir. Eğer antrepo gümrük dairesi içinde veya gümrük yanında bulunursa, ordinoyu gümrüğe o gün göstermeden önce eşya doğrudan doğruya antrepoya bırakılacaktır. Ordinoyu antrepoda gümrük memuruna gösterecek görevlide bunun içerdiği bilgileri kontrol ettikten sonra belirtilen ordinoyu “Antrepoda” cümlesini yazarak manifestoyu kapatılmak üzere ait olduğu gümrük manifesto memuruna gönderecektir.

Bu şekilde antrepoya nakledilen kaplar için imtiyaz sahibi ya da vekili tarafından gümrüğe yirmidört saat içerisinde “ Antrepo Beyânnâmesi” yazısını içeren iki nüsha beyânnâme verilecek ve gümrük müdürü ismi geçen kapların içeriğini antrepo içinde muayene ettirecektir. Bütün Rüsûm işlemleri yukarıda belirtilen işlemlerin aynısı olup, sadece “Antrepoda” sözcüğünü içeren ordino beyânnâme ile kontrol edilmek üzere Antrepo gümrük memuru tarafından manifesto memuruna gönderilecek ve manifesto memuru da manifestoyu kapattıktan sonra ordinoyu manifesto ile beraber düzenleyecektir.

Antrepoya bırakılmak istenen yerli eşya için eşya sahibi ya da vekili, kapların adet, marka, numara ve ağırlıklarını, içeriğini gösteren bir dilekçe vereceklerdir.

Dilekçe gümrük müdürü tarafından imzalandıktan sonra gümrük antrepo memuruna gösterilecek ve bu dilekçede belirtilen kapların ithaline ruhsat verilecek kaplarla ilgili bilgileri kendi defterine kayıt edip, işaretleyerek, verilen dilekçeyi saklayacaktır. Bu işlem sonrası imtiyaz sahibi ya da vekili yirmidört saat içinde durumunu belirten ayrıntılı bir beyânnâmeyi gümrüğe verecektir.

Eşyanın Antrepodan İhracı: Eşyanın antrepodan ihraç edilebilmesi için ya ithalat ya da ihracat resmi ödemek ya da diğer bir antrepoya bırakılmak üzere ihraç edilir. İzinli antrepodan eşya çıkarmak için ismi geçen kişi veya eşya sahibi, gümrük nizâmnâmesinde bildirilen bütün ayrıntıları içeren bilgilerini nüshalar düzenleyerek işlemin ithalat ve ya ihracat oluşuna göre beyânnâme hazırlanıp verecektir.

Antrepo gümrük memuru tarafından beyânnâme sureti eklenmiş olan belge, veznedar tarafından kayıt edildikten sonra üzerine **“Gümrük Resmi alınmıştır”** yazısı yazılarak Gümrük Resminin ödenmiş olduğunu açıklayan makbuz ile beraber imtiyaz sahibi veya vekili teslim edecek ve o da gümrük antrepo memuruna verecektir. Gümrük antrepo memuru makbuzu veznedarın mühürlemiş olduğu beyânnâme üzerinde yazılı olan gümrük resmi miktarı alındıktan sonra iş bu beyânnâme ile kapların adet, marka ve numaralarını kontrol ederek eşyanın sahibine teslim edilmesine izin verecektir. Gümrük memuru kendi defterinde aynı düzenle yer alan ve ismi antrepoya bırakılacak olan kapların kayıtlarının yanına ihraç edilen kaplara ait bütün malla ilgili ayrıntılar yazıldıktan sonra belirtilen beyânnâmeyi antrepo beyânnâmesi sureti ile beraber saklayacaktır.

“Genel tarifelerinin uygulanması sebebiyle gümrük idâreleriyle eşya sahipleri arasında eğer bir problem meydana gelirse, bir heyet oluşturulacaktır. Heyet rüsûmât genel müdürlüğe idâresince seçilecek olan görevli, üçü ticâret odasınca uzman kişiler ve üçü de maliye nezâreti tarafından seçilen çeşitli elemanlardan oluşan bu heyet problemlerin çözümünde yardımcı olacaktır. Bu kanun yürürlüğe girdiği andan itibaren geçerli olup, yürütülme işleminden maliye nâzırı sorumlu olacaktır³⁹⁵”. (Genel tarifelerinin (1324/1326) (1906/1908) yılı uygulanmasından sonra gümrük

³⁹⁵ İ.DUİT, 78/10, 1336 (1917),c-26, 49-2/22-10.

idâreleriyle eşya sahibi arasında bir problem çıkması durumu belgeyle örneklenmiştir).

“Gümrüklerce takas eşyaları üzerinden resim alınması hakkındaki 10 Mart 1332 (1913) tarihli kanuna ek olarak hükümet tarafından düzenlenerek, geçici olarak ve tekrar değiştirilmek üzere, meclisi mebusan tarafından kabul edilen bu kanun metninin kabul edildiği 30 Mart 1334 (1915) tarihli ve 858 numaralı tezkirede belirtilmiştir. 3 Mart 1334 (1915) tarihli kararnamenin 30. maddesi gereğince de gümrük resmi alınması işleminin uygulanacağı açıklanmıştır³⁹⁶,” **(Gümrüklerde takas edilen eşya üzerinden alınan gümrük).**

Antrepo da kaplarla ilgili yapılacak olan işlemler: Belirtilen işlemlere göre hareket etmeyen gümrük memuru ve diğer görevliler antrepoya ne eşya bırakabilirler ne de eşya ihrac edebilirler. Antrepoya bırakılacak eşyayı içeren zarf ve sandıkların iyi durumda olmuş olmaları ve kırılmış yırtılmış kapların önceden tamir edilmesi gerekmektedir. Gümrüğün izni olmadan antrepoya bırakılan kapların içeriği üzerinde hiç bir işlem yapılamaz.

Resmi olarak belirlenmiş bir antreponun imtiyaz sahibi talimat kurallarına aykırı bir durumda ya da eşyanın antrepoya gelişinde kabul edilen beyânnâmelerle aynen eşyanın teslimi sırasında yapılacak olan muayene sonucunda meydana gelecek olan fazla ya da eksik her türlü farktan, 1/14 Ağustos (1325) (1907) tarihli kurallara göre hukukça alınacak olan rüsûmiyenin temini konusunda Genel Müdürlü’ğe karşı bir taahhütnâme ile sorumlu tutulacaktır. Fakat iş bu farklar, eşyanın doğasından ya da zorlayıcı sebeplerden meydana geldiği durumlar ise ayrı tutulacaktır. **(Bu talimâtnâme, 1/14 Mart 1326 (1908) yılından sonra yürürlüğe konulacaktır)**³⁹⁷.

İç Ticâret İle İlgili Talimâtnâme: Dahili eşya ile Gümrük Resmi alınmış olan yabancı eşyanın Osmanlı Limanlarından bir diğerine sevk edilmesi ile ilgili Talimâtnâmeye bakıldığında; “Yerli eşyası ile Osmanlı İmparatorluğu’na geldiği anda rthalat resmi alınmış olan yabancı eşyası Osmanlı Limanından bir diğerine

³⁹⁶ İ.DUİT, 78/10, 1336 (1917), c-26, 22-10.

³⁹⁷ Rüsûmât Sâlnâmesi, a.g.e., s. 191-198.

deniz yoluyla nakledildiğinde Gümrük Resminden muaf tutulacaktır. Bu muafiyetten faydalanmak için adı geçen eşyayı aşağıda yazılı olan kurallara göre nakletmek gerekecektir.

Sandık ve balya içinde yer alan ve yabancı eşyasından olan ve önceden Gümrük Resmi alınmış olduğu beyan edilip o sebeple tahakkuk olan eşya için ismi geçen tarafından gümrük dairesine iki nüsha olarak “İç ticâretle ilgili talîmâtname beyânname” verilecek ve bunlardan bir tanesine pul yapıştırılarak gümrük idâresi tarafından mühürlenip mevrud gümrüğüne gösterilmek üzere yollanan eşya sahibine verilecektir. İdarenin dâhili işlemlerine ait suret alması yönünde gönderilen ve imzasına sahip bulunması gerekmeyen diğer nüshayı da “gümrüğün muamelat-ı Dahiliyesine mahsustur” diye işaret ve beyânname sahibinin ismi ve beyânname tarihi kontrol edilerek altı Resmi mühür ile mühürlendikten sonra adı geçen nüsha gümrükte saklanacak ve tasnif edilecektir.

Beyânnâmede adı geçen ismi, adresi ve kapların aded ve cinsi ve marka ve numaraları ve menşei ve içeriğinin miktarları, ağırlıkları, kıymetleri, isimleri ile eşyanın yüklenerek sevk olacağı vapurun ismi belirtilir. Bütün kap ve balyaların üzerinde sevk olunacakları Liman ismi okunaklı bir şekilde yazılacaktır. Bunlara mahrec gümrük idâresindeler memurlardan birinin yetkisiyle “ticâreti dahiliye” kelimesinin yazılı olduğu kırmızı mürekkeple yazılı bir damga vurulacaktır. Eğer sandık ve kapların içeriği tamamen yerli eşyasından ya da yerli eşyayla yabancı eşyasından karışmış bir şekilde ise, yukarıda belirtilen işlemler hakkında, beyânname sahibi vapur kumpanyası acentasının izinli vekili tarafından imzalı ikinci nüsha konşimentosunu kırksekiz saat içinde göstermeye mecburdur.

Konşimentonun ikinci nüshası yukarıda belirtilen süre içerisinde gösterilmediği, ve gelen eşyanın varışını onaylamadığı takdirde beyânname sahibi ismi belirtilen eşyada kıymeti üzerinden %1 Resim ödemeye mecbur olacaktır. Eğer beyânname sahibi mahrec (dışarı çıkacak) Limanında tesis edilen bir ticârethaneye sahip değilse konşimentonun ikinci saniyesini gösterinceye kadar %1 Resmin olduğu tutarı depozito yoluyla bırakacaktır. Konşimento ikinci nüshası ait oldukları Beyânnâmelere eklenerek ve bunlarla beraber gümrük idâresinde saklanacaktır.

Fakat adı geçen belge önceki emirde eşyayı nakleden geminin ihracat manifestosuyla kontrol edilerek buna ait kayıtlar kapatılacaktır.

Depozito akçeleri mahreç gümrüğü tarafından tutulacak ve bu konu bir deftere kayıt edilecektir. Bu depozito gümrüğün hesap kesimine dahil edilmeyecektir. Konşimentonun ikinci nüshası kişiye gösterildiği için Gümrük Resminden meydana gelen her zamanki gelir grubunda ki depozitolar bu durum dışındadır. Konşimento ikinci nüshasını gösterdikten sonra depozito akçesi iade edildiğinde veznedar ismi geçen depozitoya ait makbuz senedini vezne saklanan defterdeki koçana yapıştırmak üzere beyânnâme sahibinden bu senede alacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda bir limandan diğerine döküm halinde nakledilecek yerli eşya ile ithalat resmi alınmış olan yabancı eşyasının gerek beyânnâme ve gerek konşimentolarına ait işlem yukarıda açıklandığı şekilde olacaktır. Eşyayı gönderen kişi yapılması gereken işlemi yerine getirmiş olduğu halde kanunda başlangıçta gösterilen şartlar dahilinde sevk olunacak eşya mahrec gümrüğünde genel muayene şeklinden ayrı tutulacaktır. Fakat gümrük amiri ismi geçen eşyayı içine alan kapların ithalat Resmi verilmesinin alınmasına rağmen yabancı eşyası ya da yasaklı bir eşya olduğundan şüphelenirse bunların muayene ettirebilir.

Canlı hayvan, taze sebze, kuru soğan, ot, saman, mangal, kum, çakıl, buğday, taş, arpa, yulaf, kepek... vb. iç üretimin küçük yelken gemileri, mavnalar, yelken kayıtlarıyla ve Marmara sahilinde idâreye ait vapurlarla bir Osmanlı Limanından diğer bir Osmanlı Limanına naklî “muhafaza pusulasıyla” yapılacaktır. Osmanlı İmparatorluğunda bir limandan diğerine gidecek olan yolcuların kullandıkları elbise, çamaşır ve yiyecekler beyânnâme vb. şeyler pusula işlemlerinden muaf tutulacaktır. Bu talîmâtname 1/14 Mart sene 1326/ (1908) Mart 1910 tarihinden sonra uygulanacaktır³⁹⁸.

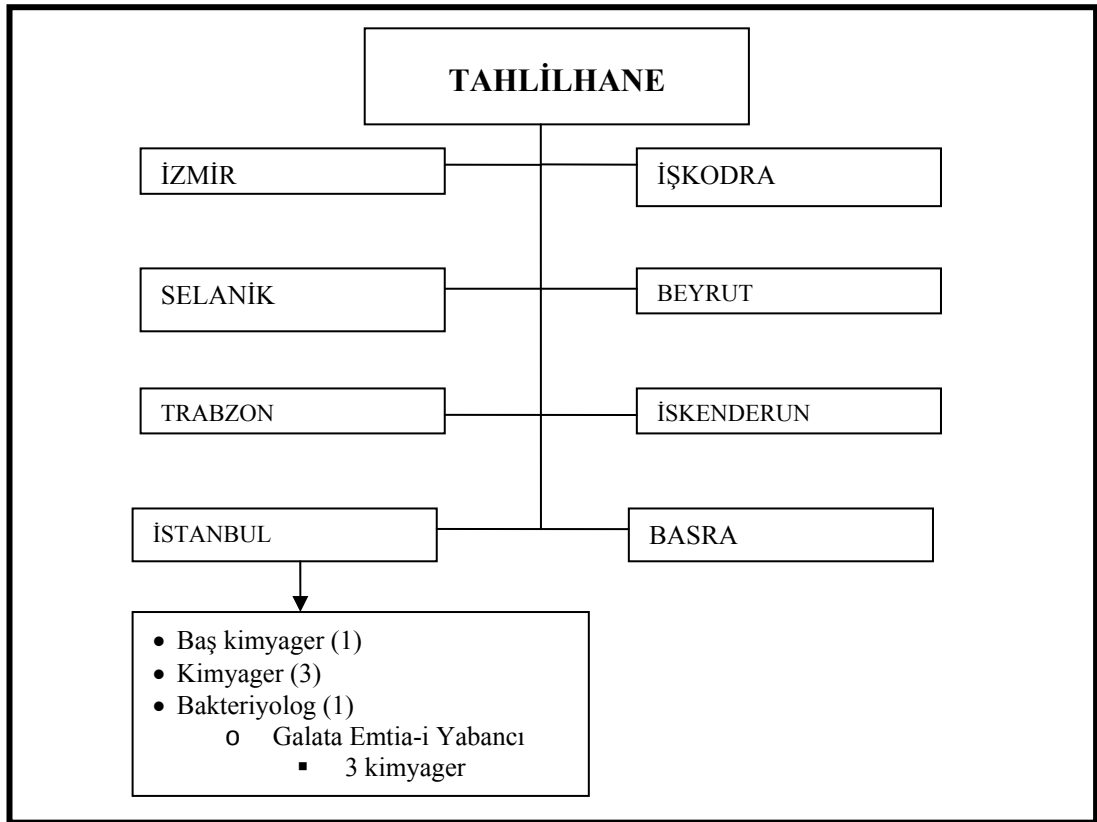
Gümrüklerce Yapılacak Olan Sağlık Muayene İşlerine Dair Nizâmname:

“Gelecek olan eşyalar gümrük İdaresi Sağlık görevlileri tarafından muayene

³⁹⁸ Rûsûmât Sâlnâmesi, a.g.e., s.199–202.

edilecektir. Öncelikle, hazırlanmış kimyevi maddeler, ispencariye ve ilaçlar, yağlar ve unlar, kahve ve çaylar, müskirat (Alkol).

Sağlık muayene işleri için İstanbul'da Rûsûmât Genel Müdürlüğüne ait bir laboratuvar bulunacak ve burada bir baş kimyager ve üç kimyager bir bakteriyolog çalışacaktır. Bu laboratuvar Galata Emtia-i Yabancı gümrüğünde bir şubesi olacak ve burada da 3 kimyager çalışacaktır. İzmir, Selanik, Trabzon, İškodra, Beyrut, İskenderun, Basra Limanları gümrük idârelerinde de birer kimyager görev alacaktır. Kimyagerler özel olarak İstanbul'da Rûsûmât Genel Müdürlüğüne ve vilayetle Rûsûmât başmüdürlükleri maiyetinde görevli olarak çalışacaklardır. Kimyagerin olmadığı yerlerde muayene işlemleri belediye doktorları tarafından yapılacak ve muayene sırasında eşyanın gümrükten geçirilmesinin uygun olmadığını anlayan görevliler Resmi yazıyla bunu belgeleyip, Rûsûmât idarelerine bildirerek eşyanın numunelerini kimyager bulunan en yakın Rûsûmât idâresine göndererek tahlilini isteyeceklerdir.

Şekil 13.Gümrük Labaratuvarı

Kaynak: Rûsûmât Sâlnâmesi, a.g.e., s. 203–209.

Kimyagerlerin Osmanlı Devleti'ne tabi olmaları ve kimyager belgesine sahip olmaları gerekmektedir. Bunlar Rûsûmât Genel Müdürlüğü'ne yapılacak olan bir seçme sınavıyla alınacaklardır. Sınavda Rûsûmât Genel Müdürlüğü'nden bir memur, kimyager, tıp okulundan iki hocadan oluşan bir heyet karşısında imtihan olup, başarılı olanlar, Genel Müdürlükçe görev yerlerine tayin edileceklerdir. Gümrüklerce sağlık muayenesine tabi olan işlemlerin muayenesi ve gerekli olduğu zaman tahlili kimyagerler tarafından yapılacak olup, yapılacak işlemler karşılığında harç alınmayacaktır.

Gümrüğe çıkarılacak olan eşyanın genel olarak gümrüklerce muayenesi gerekli olan işlemler ve bu işlemlerin kaydı için ayrılan defterlere kayıt ve işaret edildikten sonra ismi belirtilen eşya sahibi hazır olduğu zaman alınacak numuneler, Rûsûmât idâresi ve eşyanın sahibi tarafından üçe bölünüp sahipleri ile yüz yüze gelip billur kap ya da şişelere konarak ağızları kendi kapaklarıyla iyice kapatılarak ve üzerleri idâre ve sahibi tarafından ortaklaşa mühürlenerek bunlardan biri gümrük idâresinde saklanacaktır ve üçüncüsü ise sahibine verilecektir.

İstanbul' da muayenesi olan eşyanın aynen vilayete gönderilmesinde tekrar muayeneye gerek kalmadan adı geçen eşya için karşılıksız verilen tezkirelerde toplanıp işaretlenecektir. Kimyager tarafından, eğer görevini yapan memurların, suistimali olduğu anlaşılırsa, Ticâret işlemlerine aykırı hareket edildiğinden hareketle haklarında Rûsûmât Genel Müdürlüğü'nce kanuni takibat başlatılacaktır.

Yiyecek ve meşrubat ve içkiden sağlık muayenesine tutulacak maddeler:

Gümrüklere gelen yağlardan eğer kokmuş ya da bozulmuş olan varsa bunların ithaline izin verilmeyecektir. Sanayi de kullanılmak üzere getirilecek saf pamuk yağları ve sanayide kullanılacak olan şuhum, zift, karıştırılmış olmamakla ve isimlenmiş olan ürünlerde karara varıldığında gecikmeksizin geçişine izin verilecektir. Gümrüklere gelen ürünlerde muayene ve tahlilinde elçi, kibrit, barif ve tebeşir ve sabuncu tozu ve kabamaniyezi ve şab ile karıştırılmış olanları, ve bunların oranı %6' dan az olmayanlar geçirilmeyip iade olunacaktır.

Çeşitli maddeler (boyalar, kurşun, çinko): Sağlık muayenesine tabi olan eşyadan renk veren boyalar görüşünden hareketle muayene de kurşun- krom- civa ve antimon ve arsenik gibi bileşimler gibi zehirli ve lanetli olan maden çeşitlerinin ithali yasaktır.

Eczayı tıp teftiş memurlarının görevine dair 6 Mayıs sene 1300 (1882) ve fi 6 Şaban sene 1301 (1883) tarihli kanunnamenin ve hıfzı sıhha Genel komisyonunun görevini içine alan 25 Haziran sene 1311 (1893) ve 24 Ramazan sene 1302 (1894) tarihli talimatın dahili teftişata bağlı olan kuralları hariç olmak üzere gümrüklerce yapılacak olan işlemlere ait maddeler ve gümrüklere ait olan Sağlık muayenesine dair 26 Şevval sene fi 14 Şubat sene 1315 (1895) tarihli Nizâmnâme bu nizâmnâme ile fesh olunmuştur. Bu nizâmnâmenin uygulanması işi Rûsûmât Genel Müdürlüğüne aittir. Fi 29 Rebiül Evvel 1323 (1905) ve fi 21 Mayıs sene 1321 (1903) ³⁹⁹”

Levazım Umumuna Bağlı Talimâtname: “ Rûsûmât Genel Müdürlüğü’ne ait olan yazışmalar, memurla ilgili işlemler, Levazım Dairelerince yapılacağından bundan sonra bütün satın alımlar ve inşaat... vb. işlemler ve kayıtlar adı belirtilen müdüriyetin sorumluluğunda bir heyeti kalemiye tarafından yerine getirilip idâre edilecektir. Mimarlık Daire Müdüriyeti de bu işe bağlı olacaktır. Bu kalem bir mümeyyiz ve üç kâtipten oluşup, idâre merkezi kalemi, müstahdemini kendi içinde oluşturacaktır.

Büro için yapılacak olan harcama kalemi muhasebe kanunun 32. maddesine uygun olarak ismi geçen müdüriyet için 5000 guruşluk avans olarak belirlenmişti. İdare merkezine ait olan odun, kömür, ışılandırma ve matbaa işleri, terkos suyu, inşaat, tamirat... vs. ihtiyaca ait olan işlemlerin hepsinin yazışması ve yönetimi Levazım müdüriyetine aittir. Genel Müdürlükte bulunan her şube kendine gerekli olan eşyanın temini için ve satın alımı için Genel Müdürlüğe bir dilekçe ile bulunacak ve genel müdürlüğün onayıyla ve bütçede karşılığı kontrol edilerek ismi geçen müdüriyet tarafından kullanılacaktır.

³⁹⁹ Rûsûmât Sâlnâmesi, a.g.e., s. 203–209.

Umuru tahririye ve burada görev yapan memuru levazım müdüriyetindeki avans akçesinden her türlü masrafa ait ödeme yapılabilecektir. Araba ve hademe ücretleri ve elden alınan ufak tefek levazım kıymetleri gibi olan ufak tefek masraflar... vb. her türlü senedin üzerinden umur-u tahririye ve memurun ve levazım müdüriyeti yetkili olacaktır.

İhale zarf usulüyle yapılacak olup, ihale bedeli 2500 guruş miktarında ise, ihale günü teklif mektupları umuru tahririye ve memurun ve levazım müdüriyeti tarafından açılacaktır. Kontrol edilip kararı verilecektir. 2500 guruşu geçen ihale miktarlarında ise müdürü umumi veya müşavirliğin huzurunda teklif mektupları açılacak ve karara varılacaktır. İhale bedeli 2500 guruş veya fazla olsun talipler tarafından teklif olunan fiyat kabul edilmezse yeniden ihale olunacak ve ikinci ihale üzerine uygun bedel olmadığı ve istenilen eşyanın ihale dışında bir pazardan temin edilebileceği anlaşılırsa da böyle bir karar alınması için bu görüş müdüriyeti umumiyeye gönderilip ona göre davranılacaktır.

Taşra alışverişinin mahallerine gönderilmesi ve teslim ilmühaberlerinin Celbi Umur-ı tahririye ve memuru ve levazım müdüriyetine ait olup bu konuda ve gerek dışardan icrası gerekli olan hizmet ve kontrollerde müdüriyetin kullanacağı odacılarla, sevk memurları, ücretleri ile tutulacak işçiler olacaktır. Umur-Tahririye ve memuru ve Levazım müdüriyeti işlemlerin kaydı için altı tane önemli defter tutmak zorundadır. Bunlar; kasa defteri, talep defteri, mübayaat defteri, inşaat defteri, mukavelat defteri, teslim defteri⁴⁰⁰.

Rüsûmât Müdüriyeti – Genel Müdürlük ve Mısır Gümrükleri Arasındaki Anlaşma: Gümrük Rüsûmunun alınması konusunda Osmanlı Devleti Rüsûmât Genel Müdürlüğü ile Mısır Gümrükleri arasında sık sık meydana gelen problemlere son vermek için ve kuralların belirlenerek bu kurallar çerçevesinde hareket edilmesine, söz konusu olan eşyanın Gümrük Rüsûmu'nun tüketildiği memlekette alınması şartıyla, her iki tarafa ait olan hâsılatın temini konusunda her iki tarafında yararlanması konusu dikkate alınmış ve onaylanarak 4 Ramazan sene 1307

⁴⁰⁰ Rüsûmât Sâlnâmesi, a.g.e., s. 210–212.

(1890) ve 11 Nisan sene 1306 (1889) tarihli İrâde-i Seniyye gereğince uyulacak kurallar karşılıklı olarak kararlaştırılmıştır⁴⁰¹.

Kefalet Hakkında Maliye Nezâreti'nin 1332 Numara 23 Ocak Kanun-i Sani Sene 1325 (1908) Tarihli Tezkiresi: Kefalet nizâmnâmesi genel hükümlerinin bazı mahallerce tamamıyla önceki yıllarda olduğu gibi uygulanmadığının anlaşılması ve genel kanunlarla kuralların geciktirilmesinin kesinlikle uygun olmadığının anlaşılması üzerine kefaletle sorumlu memurun kefaletlerinin kabul edilmesi ve kontrol edilmesi hakkında bir kanunun bildirilmesine yönelik işlem başlatılmıştır.

Kefaletle sorumlu memur hazîne ve muhasebe daireleri ile defterdarları, sancak muhasebecileri ve vakıflar ve Defteriye Hakaniye memurları, devletin mal, mülk, arazi ve kadastro işlerine bakan dairesi, ve kaza ve mal müdürlükleri, rüsûmât nâzır ve müdürleri, bütün hazîne ve devlet daireleri ve onların şubelerinde belediye dairelerinde ve emniyet sandıklarında çalışan veznedarlar, sandukarlar, vilayet, liva, kazalarda ve bunların belediye bürolarında ve ziraat bankalarında bulunan sandık eminleriyle tahsilden ve rüsûmât memurlarından mal ve para olarak tahsilâta aracı olanlar rüsûmu müruriye olan yol ve cisimlerden ücret alanlarla miriye ait zahire ve her nevi eşyayı tutan, saklayan ve harcamaya memur olanlardı. İsmi geçen memurların ve hizmetlerde bulunacaklardan veznedar ve sandık ümerası ve telgraf posta memuru ve tahsildar gibi doğrudan doğruya akçe ve emânetleri koruyan ve harcamakla sorumlu olanlar genel kural olarak kefalete bağlanmadıkça işe başlatılmazlar. Doğrudan doğruya akçeyi tekelinde tutmayan yani defterdar ve muhasebeci mal müdürleri ve bunlara emsal memurun memuriyet görevlerine başlamaları ve bir buçuk ay içerisinde kurallar gereği kefil bulundurmaya mecburdurlar. Bu süre içerisinde kefil getirmeyenler istifa etmiş sayılarak işten atılacaklardır. Doğrudan doğruya mala sahip olmayan muhasebe sorumluları merkez daire muhasebecileri vilayet defterdarları, sancak muhasebecileri, mal müdürleri ile muhasebe mümeyyizleri, baş katipleri ve tapu memurları, mal müdürü muavinleridir ki isteklerine göre tüccarın malı diğeri üzerine ya da emlak göstermek suretiyle kefalet gösterebilirler.

⁴⁰¹ Rüsûmât Sâlnâmesi, a.g.e., s.212- 218.

Veznedar ve sandık umenası ve maiyetinde sandık emini bulunmayan posta, telgraf ve Rûsûmât memurları gibi doğrudan doğruya akçe ve emval-i emiriyyeye (mülk umerası) sahip olanlar ise nakit veya hükümetçe resmen kabul olunan esham ve tahsilât depozitosuyla bir emlak göstermek suretiyle kefalet göstermeye mecburdur. ticârî itibar üzerine verilecek kefalet senedi kefil tarafından bir numune numarasına bağlı olarak yazılacak ve kefaletin miktarı 40.000 veya daha artan miktarda olanlarına yirmibeşer kuruşluk kesinti ve 40.000 guruştan aşağı olarak düzenlenen miktara göre nisbi damga pulu yapıştırıldıktan ve kefil tarafından mühürlendikten sonra mahalli ticâret odasından ve sözleşmeyi yazan kâtip odasında onaylatılacaktır.

Merkez Daire muhasebesinden sorumlu veznedarlar ile vilayette defterdar ve sandık emini ve sancak muhasebecileriyle, sandık umenası kefalet senedini Nezâret-i Celiyle gönderecek ve merkez dairelerine bağlı şube idâreleri ile memurları vs. ve keza memuru maliyesi senetleri ait oldukları Vilayet Dairelerinde saklanacaktır. Her altı ayda bir kefilin mali iktidarı ve kefil olunmuş olan emlak ve borç senetlerinin Kıymetlerinin kontrolü muayenesinde zımmi olarak birbirine bağlı 2 numaralı numune yönüyle sorumlu memur tarafından varakalar düzenlenip ve idâre meclisi ve ticâret odası ve yazılı sözleşme onaylanarak ilgili makama gönderilecektir. Ve bir buçuk ay içinde adı geçen belge gönderilecek ve bu görevi yapmayanların kefilleri istifa etmiş sayılacaktır.

Bir memurun kefilî ölür veya istifa eder ya da servetine bir kötülük gelirse bu kefilin vefat veya istifası veya servetinde bir azalma olduğu anlaşılırsa, o tarihten itibaren yerine o memurun iki ay içinde başka bir kefilî getirmesi zorunlu olacaktır. Ve ismi geçen sürede muhasebenin mutlak kontrolünü yapması gerekli olup aksi takdirde muhasebe işlemlerini erteleyenler ve zarar verenler sorumlu olurlar. Kefaleti yenilemeyen memura işten istifa etmiş gözüyle bakılır. Memurlardan gerçekten akçe elinde tutan ve saklama göreviyle sorumlu olanların kefillerinin vefatı veya istifası veyahud servetine zarar geldiği süreden itibaren kefaleti yenilemek için belli olan sürenin bitmesine kadar vazifesinde üzerindeki kefilli memur tarafından nezâret olunacak süre içinde o memur zimmetine akçe geçirecek olursa ya da hazîneyi zarara sokacak bir şey yaparsa tazmini işleminde onun üzerindeki memur sorumlu olacaktır.

Kefalet Hakkında Maliye ve Nafia Dairelerinin 866 Numara ve 9 Eylül 1329 (1911) senesi Mazbata Sureti: “Maliye Nezâretinin Danıştay havale olan 2. Haziran 1329 Tarih 2034/1 numaralı Tezkiresi Maliye ve Nafia Dairesinde okunmuştur.

Yenbea’ya en yakın ve kara yoluyla 5 günlük mesafede olan Medine-i Münevvere Livasında yazılı mukavele olmadığı gibi davalara bakacak mahkemede ayrı olduğu için Yenbea Rûsûmât müdüriyetine ait kefalet senedinin yalnız belediye ve idâre meclislerinden imzalı olarak gönderildiği ve sözleşme yazısı ve davalara bakan mahkeme olsa bile memura kefalet eden kişinin bu yolda sıkıntıya girmesi ve masraf uyarısıyla beldeden beldeye gidemeyeceklerdir.

Açık olan beyanıyla sorma hakkı verilen Rûsûmât Genel Müdüriyeti’nce ve Adli Teşkilatı olmayan kazalarda yalnız iltizâm senediyle Ziraat Bankasında akçe istikraz eden ekinciler senedine ait olmak üzere sözleşme görevi meclis idâre baş kâtiplerine ve baş katip olmayan yerlerde tahrirat müdürü ve katiplerine havale edilmesi karar hükmü gerekli olmuştur. Büyüklükleri yönüyle kaza şeklinde idâre olunan Nahiyeleri de içine alan aşar senetlerinin mal katipleri tarafından tasdik ettirilmesi 6 Mart sene 1313 (1895) tarihli sadrazamlık makamından yazılan yazı ile tebliğ olunmuş olan Danıştay Maliye Dairesi kararı gerekli olmuştur.

Bu durum 2 Nisan sene 1313 (1895) tarihinde Vilayet Maliye memuruna Genelge ile tebliğ edilmiş ve sözleşmenin yazılması ve mahkeme olmayan yerde memura kefalet eden kişinin 4-5 günlük ihtimalinin daha fazla olup bir mesafe olarak sözleşme yazısı bulunan bir kasabaya gitmek zahmetine girmeyecekleri açıkça belli olan yerlerde söz konusu kararı uygun hale getirme meclis idâre başkâtipleriyle tahrirat müdür ve kâtipleri tarafından onayının uygun gibi düşünülmüş olduğundan hareketle izin alınmış gerekli olan düşünce söylenmiş ve bu bildirimler nezâret dairesince kabul edilmiş olmakla uygulanma işleminin ismi geçen yetkiliye havalesi uygun görülmüştür⁴⁰².

⁴⁰² Rûsûmât Sâlnâmesi, a.g.e., s. 222.

Şeriat Kanunlarına Sahip Olmayanlara veya Evrakları Eksik Olanlara Mazuliyet Maaşı Verilmesi İle İlgili Bir Açıklamanın Olmaması Hakkındaki Tahrirat Belgesi Sureti (909 Numara Ve 31 Kanunu Evvel 1328 (1910): “İşten çıkarılma mülkiye kanunda yazılmış olan ve mensub olduğu nezâretten onaylanan Resmi belgede, işten atılanların hizmet sürelerini gösteren hizmet cetvelleri, her 15 günde mahsusatı zatiye idâresinde bağlı olan meclis idâre ve heyeti umumiyece gerekli olan kontrol yapıldıktan sonra mazuliyet maaşı bağlanmakta ve Merkez Daireleri ile Taşralarda mazuliyet maaşı bağlanmasına dair meydana gelen belirtilerin bazılarında ismi kanun kuralları dikkate alınmayarak mazuliyetin yalnız hizmet süresi cetvellerinin gönderilmesiyle yetinilmesinden ileri kaynaklanan eksikliklerinin bitirilmesi için haberleşme işlemleri mecburi olmakta ve madur olanların mağduriyetlerinin uzamasına sebep olduğu için şikâyetler meydana gelmekte olup haberleşme ile mahsusatı zatiye idâresi ve Bağlı daireleri boşuna çalışmaktadır. Böyle bir durumda gerek mazulin ve gerekse Daireler için gayet zararlı olan bir olaya son verilmek için Kanun maddelerinin özenle oluşturulması zorunludur.

Mazulin Mülkiye Kanunu 1. maddesinde belirtildiği gibi memuriyetinin kaldırılması ya da devletçe görülen gerek üzerine yapılandırılmış, ayrılmış veya sağlık sebebine dayalı bir zorunluluk yüzünden hizmeti terk etmeye mecbur olması, ait olduğu dairede meydana gelmesi üzerine, açıkta kalanlar mazulin kanunundan faydalanıp kendilerinden istifa edenlerle teklif edilen memuriyet kanuni mazeretlere bağlı olmayarak kabul etmemesi yüzünden açıkta kalanlara ve mazulin kanunundan faydalanamayan edemeyen Taşra belediye memurlarına ve halktan seçim yoluyla tayin olunan meclis Reisi ve azasına, maaşları mahalli marif komisyonları ya da mütevellileri tarafından ödeme yapılan okul öğretmenlerine, aidat veya ücrete tabi olan memuriyetten ayrılanlara, mazuliyet maaşı verilmeyeceğinin bilinmesi ve bu yönde boşuna kanun maddesi konmaması gerektiği belirtilmiştir.

Her memur resmi evrakını tescil ettirmekte sorumlu olduğu halde memurun ya da müstahdemin resmi evrakını vermemiş ya da verdikleri halde sonucunu takip etmemiş ya da tescil ettirmemiş oldukları için bunun düzenlenmesi ya da tamamlanması için aylarca uğraşmaya mecbur olunmuş bu yüzden mağdur

olduklarından bütün memur ve müstahdemler memuriyette bulundukları süre içerisinde sicil evrakının verilmesi, tesciline mecbur olup, bütün işlemleri sıra ile yapıp, etkili bir şekilde takibatı kontrol edilmekle beraber içeriğinde bütün işlemlerin gerçekleşmiş olması gereken sicil evraklarını gösterilmeyenlere mazuliyet maaşı hakkı kanunen tanınmayacağı için resmi evrakı tescil olan memurlardan biri ayrıldığı takdirde o memurun istihdamı merkeze ait ise daireden son memuriyeti ilave ve istihdam izni tescil edilmeli, taşraya ait ise son memuriyeti ve istihdam izni ilave edilerek tasdik edilmek üzere istihdam izni kararının eklenmesiyle ait olduğu merkezi daireye gönderilmesi ve resmi evrakın tescil edilerek sicil defterine kaydedilecektir.

Gereksiz yere haberleşme yapılmamasının önemini belirterek, bundan böyle kayıtlı açıklamalar çerçevesinde işlemlerin dikkatli bir şekilde yapılmasının gerektiği aksi takdirde ilgililer tarafından ciddi şikâyetlerden doğan sorumluluğa sebep olacaklarından ismi geçen belgelerin zarf içinde iade edileceklerin iade edilmesinin gerekli olduğu, gerekenlere de etkili bir biçimde tavsiyede bulunulması ve zarflanmış yazılı nüshanın bağlı birimlere gönderilmesi saygıyla istenmiştir⁴⁰³”.

Mazuliyet Maaşı Almakta İken Memuriyete Tayin Olanların Maaşlarından Yapılacak Olan Kesintiye Dair Müzekkere Sureti (208 Numara 25 Kanun-İ Evvel Sene 1329 (1911)): Maaşsız, mazûl kaldıktan sonra memuriyete tayin olunanların ilk maaşlarından yapılacak olan kesinti hakkında Danıştayca kabul edilen karara tebliğ yazılan 5 Şubat sene 1328 (1910) tarihli tahriratı umumiyeye mazuliyet maaşı almakta iken, memuriyete tayin olunanların dahi yasal memuriyet maaşları eski memuriyet maaşlarından fazla ise bunların da ilk maaşlarında yalnız düzenlenmiş miktar kesintisi ve eksiklikleri ya da eşit olduğu durumlarda terakki maaş artımı ismiyle bir şey tutulmaması, eklenmişse de, eskiden var olan kullanım üzerine, mülkiye emekli kanunun bu konuya dair 29. maddesinin 2. fıkrasını yorumlayarak maliye ve nafia dairesince düzenlenecektir.

Heyeti umumiyeden gönderilere hazîneye tebliği ve hızla gönderilen 7 Haziran sene 1329 (1911) tarihli mazbatada belirtilen 2. fıkra kayıtlı maaşı olan

⁴⁰³ Rûsûmât Sâlnâmesi, a.g.e., s. 223-225.

mazulinden olup daha fazla maaşlı bir memuriyete tayin olmuştur ibaresi mazuliyet maaşından daha yüksek maaşlı bir memuriyete yönlendirilmiş mi yoksa eski memuriyet maaşı eski maksada aykırı bulunmasına rağmen o günkü görüşün aslına uygun bulunduğu gösterilmiş olduğundan şu hale göre mazuliyet maaşı almakta iken memuriyete tayin olunanların ilk maaşlarından eski görüşe göre mazuliyet maaşları ile memuriyet maaşları arasındaki farkın kesilmesi ve adı geçen 5 Şubat sene 1328 (1910) tarihli tahriratı umumiye gereğince kesilmiş olduğu surette tutulduğu ve bunların da kişinin ilk maaşından alınmakla beraber bu şekilde belirlenen özel tebligat gereğince sonuca bağlanarak belirlenen meblağın gelir kaydı gereğince bu işlerle ilgili maddeler göre mülkiye memurlarıyla ilgili genelge olarak tebliğ olunmuştur. Orada da bu yapıya göre işlemlerin yapılmasının ve bunu için gerekli yazışma ve zarfla gönderilen maliye memuruna ait yazılı nüshanın muhasebeye verilmesi ve dağıtılması temennisiyle saygıyla belirtilir⁴⁰⁴.”

Sağlık Sorunları Yüzünden İstifa Edenlerin Raporlarının Dilekçelerine Eklenerek Gönderilmesi (59 Numara ve 2 Haziran Sene 1329 (1911): Sağlık sebepleri yüzünden memuriyetinden istifa edip mazuliyet maaşı alanların, mazulini mülkiye kanunun 2. maddesi gereğince istifanın sağlık sebeplerinden dolayı olduğunun daire yönetiminin tasdik etmesiyle şart ve sağlık mazeretlerinin bir tabip raporuna dayanmasındaki sebebin açık olması ve bu şekilde istifa edenlere ait raporların sağlık müdürlüğünce kontrolünün gerekmesi ve danıştay kararı gerektirmesine dayalı, sağlık sorunlarından dolayı istifaya mecbur olanların ayrıldıkları sırada belediyeye tabi olma ve belediyeye tabi olmayan mahallerde askeriyeden fenne tabi olmada başarılı olduğu surette ve alınan raporun şahitlerle kabulü ve içerdiği mühürleri veya imzaları idâre meclisine tasdik ettirdikten sonra sicil kayıtlarına eklenerek mazuliyet maaşı tahsisıyla ilgili olan dilekçelere eklenerek ait oldukları dairelere takdim etmeleri ve dairece yazılı belge ve hizmet süresi cetvelleriyle birlikte mahsusat-u zatiye idâresine gönderilmesinin gereken emir ve tebliğ alması ve bağlı yerlerde aynı işlemlerin özenle yapılması için zarflanarak gönderilen yazılı belgenin tebliğini onaylanması rica olunur⁴⁰⁵.”

⁴⁰⁴ Rûsûmât Sâlnâmesi, a.g.e., s. 225- 226.

⁴⁰⁵ Rûsûmât Sâlnâmesi, a.g.e., s. 226- 227.

Mazuliyet veya Kadro Harici Maaş Alanların İzin Almadıkça Başka Bir Yere Gidememeleri İle İlgili Kanun Sureti (5142/9 Numara ve 8 Eylül Sene 1329 (1911): “Kadro dışında mazul bulundukları yerde diğer bir mahale gitmek için maaşla tayin olan memur gibi dairesinden izin kullanmaya mecbur oldukları ve bu mecburiyete uymayanlarının maaşlarının kesileceği ve maaşlarının ertelenen ya da gönderildikleri yerlerde olmayanların izin kullanabilmeleri için maaş kesim işlemlerinin 15 ün erteleneceği 11 Ağustos sene 1329 (1911) yılında yayınlanan kanunun I. maddesi kurallarında yer aldığından bu düzenden maaş alanlardan İstanbul da bulunanların her ay sicil müdürlerine, taşradakiler bulundukları mahallerin en büyük mülkiye memuruna başvurarak maaşlarının değiştirilmiş olduğu veya izin aldıkları mahalde bulundukları maaş izin belgelerinin (kuponun) altına imzalatarak onaylattıracaklardır.

Hastalıktan veya kanuna uygun olarak bizzat müracaat edemeyenler mazeretlerini maaş kuponunun arkasına yazarak mahalleri imza veya muhtarına onaylattıktan sonra yazılı belgeyi olduğu gibi İstanbul da memur veya sicil idârelerine ve Taşradakiler en büyük mülkiye memuruna göstereceklerdir. İzin alarak mahallerinden uzağa gidenlerin izin işleri sözü edilen idârelerden maaş cüzdanlarının başı sayfasına işaret edilecektir. Resmi ruhsata başvurmadan uzağa gidenler hakkında kanun gereğince işlem yapılmak üzere hemen maaş idâresine bilgi verecektir ⁴⁰⁶.”

Mazuliyet veya Kadro Harici Maaş Alanların Mezuniyet (İzin) Ahzına Mecbur Olduklarına Dair Kanun Sureti: “ Mazuliyet ve kadro dışı maaş alanlar maaşlarının tahsis olunduğu ve havale edildikleri yerlerden başka bir yere gitmek için maaşla tayin edilen memuru gibi ait olduğu yerden izin istemeye mecburdurlar. Bu kurala uymayanların maaşları kesilecektir. Bu kanunun yayınlandığı tarihte maaşlarının kendilerine tahsis olunan ya da havale edildikleri yerlerde bulunmayanların izin kullanmaları için maaş kesim işlemi onbeş gün ertelenecektir. Bu kanun yayınlanma tarihinden sonra yürürlüğe girecektir. Bu kanunun uygulanmasına bakanlar kurulu yetkili olacaktır. Bu kanun tasarısını meclisi

⁴⁰⁶ Rûsûmât Sâlnâmesi, a.g.e., s. 227- 228.

umumiyeinin açılışında teklif edilmek üzere geçici olarak yürürlüğe konması ve devlet kanunlarına eklenmesini rica ederim.

Mazuliyet ve kadro dışı maaş alanların kendilerine tahsis edilen ve tayin edildikleri yerlerden başka bir yere gitmek için bağlı olduğu daireden izin istemeye mecbur bulunduklarına dair düzenleme yapıp tasdik edilir, 1 Ağustos 1329 (1911) tarihli geçici kanunun üst makamlarda toplanarak orada gereğince işlem yapılması ve yazılı kanunun zarfla gönderilen matbaanın, yazılı belgelerinin maliye memurluğuna hızlı bir şekilde tebliğ edilmesi saygılarımla⁴⁰⁷.

Maaşlarını Bağlı Oldukları Yerlerde Bulunmayan, Mazulin ve Kadro Harici Maaş Alanların, Vesika İbrahimine Dair Müzekkere Sureti (118 Numara ve 2 Eylül 1329 (1911): “115 numaralı genelge ile tebliğ olan kanun maddeleri gerekli olan düzeltmeler yapılarak olduğu gibi işleme konulmuştur. Mazuliyet ve kadro dışı mahall yerlerinden bugünkü maaşlarının, mahsus ve havale edildikleri yerlerde bulunmayanların, kontrol süresi içinde izin kullanmak için Taşralarda mal memurlarına belge göstermeye mecburdurlar. Aksi takdirde belge göstermeyenlerin maaşları kesilecektir.

Mazulin ile kadro dışı maaş verileceği zaman, ellerinde bulundukları vesikayı mahallerinin en büyük mülkiye memuruna özellikle gösterecek ve maaşlarının havale edilmiş olduğunu veya izinli olarak gittikleri yerlerde bulundukları kuponların arkasına yazdırılıp onaylattıktan sonra maaşlarını alacaklardır. Hastalıktan veya kanuni olarak bizzat kendileri müracaat edemeyenler mazeretlerini maaş kuponlarının arkasına yazarak mahallelerinin imamına veya muhtarına yazdırarak onaylattıracaklardır.

İzin alarak bulundukları yerlerde uzağa gidenlerin izin konuları en büyük mülkiye memurları tarafından maaş cüzdanlarının baş sayfasına ya da sayfa arkasına yazılacaktır. Bu suretle kuponları onaylanmayan ve mühürlenmeyenlere maaş ödenmeyecektir. Bu anlamda sorumlu oldukları görevleri dikkatli bir şekilde yapmak gerekliliği olduğu ve maaşları kesilenlerin hakkında maaş idâresine hemen bilgi

⁴⁰⁷ Rûsûmât Sâlnâmesi, a.g.e., s. 228-229.

verilmesi ve belgenin zarflanarak Resmi matbaadan çıkan yazısının bağlı idârelere de gönderilmesi tavsiye olunur⁴⁰⁸.

Münderecat-ı Hususat-ı Zatiye İdaresine Ait Bil Umum Maaşatın Her Sene Mart ve Eylül Aylarında Yoklamalarının İcrasına Dair Müzekkire (128 Numara ve 16 Eylül Sene 1329) (1911): “Maaş idâresine ait bütün maaşın her sene Mart ve Eylül aylarında yoklamaları yapılarak maaşı hak edip etmedikleri kontrolü ve usule uygunluğunun görülmesi ve katı kurallar gereğinden bulunmasına rağmen bazı taraflarca yoklama işlemlerinin Mart ve Eylül’e kadar olan maaşın ödenmesine bağlı olduğu, maliye müfettişlerinin yapmış oldukları kontrol sonucunda anlaşılmış ve olduğundan maaşa bağlı ödeme işleminin belli bir zamana bırakılmayarak her ay Mart ve Eylül de belirli bir şekilde uygulanması ve maliye hazînesi menfaatlerine uyumu ve bu hakkın korunması ve erkek çocuğun 19 yaşını tamamladıkları halde yaşın düzeltilmesini yaptıranlar olur ise maaşların bu durumları matbaa yazısıyla yazılarak ve zarfa konarak bağlı birimlere tebliğ olunacaktır⁴⁰⁹.”

Memurun İzin Nizâmnâmesiyle İlgili Olup Maliye Nezâreti Celilesi Memuru ve Levazım Müdüriyetinden Tebliğ Olunan Nizâmnâme ve Talîmâtname (6 Temmuz Sene 1327) (1909): “Harcırah kararnamesinin 14. maddesine eklenmek üzere kaleme alınan fıkranın suretidir. Merkez ve Taşrada memurun ve müstahdemin devlet gerek istirahat gerekse seyahat edebilmesi için devlet tarafından her sene bir ay izin kullanma hakkına verilmiştir. İzinlerini iki sene arka arkaya kullanmayanlar iki ay, bu hakkı arka arkaya üç sene kullanmayanlar ise üç ay izin kullanabilirler. Bu süre içinde kendilerine maaşları tam olarak verilir. Görevlerine vekâleten bakmış olanlara hiçbir şey verilmez. Üç seneden fazla bu amaçla izin kullanmamış olanlara bundan dolayı fazla izin verilmez. İzin süresi de üç aydan fazla olamaz.

Bu kanun maddelerinin kullanım izni 1326 (1908) senesinde uygulanmaya başlamıştır. Gerek ismi geçen senede gerek ondan sonraki senelerde birer ay izin kullanan ve o senelerin başlangıcı olan Mart ayı başından Şubat sonuna kadar

⁴⁰⁸ Rûsûmât Sâlnâmesi, a.g.e., s. 229.

⁴⁰⁹ Rûsûmât Sâlnâmesi, a.g.e., s. 230.

hizmette bulunma şartına bağılı kalarak çalışacaklardır. Çalışmış oldukları yıldan eksik hizmet süresi dikkate alınmayacaktır. Her senenin veya peş peşe gelen senelerin izinlerinden ertesi sene içinde faydalanılabilecektir. Memur ve müstahdemin dairesindeki şef tarafından kanunen özre dayalı bir olayda ayda üç günü geçmemek üzere izin verilebilir. Fakat bunların tekrarı ile miktarının altı ayda on ve senede onbeş günü geçmesi uygun değildir. Bu dağınık izinler bir aylık izne dahil edilmez.

Özel işlere dayanmak üzere senelik izin sürelerine mahsuben verilen izinler sırasında memura tam maaş verilir. Eğer görevini birisine vekâleten bırakacaksa memurlar için şef tarafından o daire mensubunun vekâleti uygun olunan memurun vekâlet yapması işi için bu vekil bir şey talep edemez ve vekâleti red edemez. Bir kalem veya idâre memurunun işleri aksatmamak şartıyla beraber aynı zamanda onda birinden fazlasına izin verilmez, iki üç ve dört kişi arasında cereyan edecek izinlerde sıra gözetilir. Askerlik ve hastalık dolayısıyla mevcut olanların hesaba dahil edilip edilmemesi işlerin gereğine göre sıraya konacaktır. İzinlerin senenin farklı aylarına göre dağıtılarak aşağıdaki şekilde yerine getirilecektir.

Mart ayı başlangıcından o sene kimlerin ve hangi aylarda izin isteyecekleri sorulur. Bunların ifadelerine göre aynı aya onda birden fazla izin isteğı olursa onayları alınarak bazıları diğer aylara aktarılır ya da aralarında kura çekilir. İşlemler sonucunda o senenin her ayına kimlere izin verileceğini belirten bir cetvel yapılarak sırasıyla uygulamaya konulur. Bu cetvelde gösterilen zamanın değışimi sonradan tarafların onayıyla değıştirilebilir.

Merkez memurlarıyla Taşranın merkezden tayin olunan memurlarına Maliye Nezâretinden, merkez vilayet memurlarıyla mal müdürlerine defterdarlıktan, Liva memurlarıyla mal müdür muavinlerine muhasebecilik, kaza memurlarına da mal müdürlüğünden izin verilerek bu konu ile ilgili bütün bilgi defterdarlıklara bilgi verilecektir. İş bu yapılarda belirlenen süreler dışında devlet dairesinde çalışanlara hava değışimi için izin verilmez⁴¹⁰”.

⁴¹⁰ Rûsûmât Sâlnâmesi, a.g.e., s. 231–232.

İzar-ı Mühimme ve Makbuleye Müsteniden Verilecek İzin (iznin o senenin Nizâmnâmesine göre kullanılacağı mümkün olmaz ise mutlaka ertesi senenin Nizâmnâmesine göre kullanılacağı açıklanmış) (26 Mayıs 1323) (1905)
Tarihli Müzekkire Sureti: “Memura sene de iki ay mezuniyet izni verilmesi hakkındaki kuralları açıklayan maddeleri anlatmak için düzenlenmiş olan talimât-nâmelerin son fıkrasında iş bu süre dışında hava değişimi ve devlet dairesinde işi olan kişiler için izin verilmeyeceği yazılmıştır,

Hâlbuki harcirah kararnamesinin 14. maddesi gereğince devlet dairesinde sonuca bağlanması için memura gerekli olan iznin verilmesini içine alan, rûsûmât genel müdürlüğünden açıklanıp havale edilen Resmi ile gönderilen yazı üzerine nezâretlerce kaybolmasında bir sorun görülmeyle izin kuralları dışında devlet dairesinde işi olan insanlar için ayrıca izin alan memurdan görevinden bağımsız kişi yarım, müşterek görev sahibine tam maaş vermesi işleminde müstelzim ve memurdan bir bölümünün hakikate aykırı sebeplerden dolayı izin talebinde bulunmalarına müsaade edilmiştir.

Devlet dairesinde işi olan kişiler kötü tesir etmeleriyle beraber bu kısım memur görevini tek başına kişi olan memur arasında saklanması önemli olan eşit kurallarda faydalı olduğundan senelik izin dışında terhis talebinde bulunanlara gerek müşterek gerek tek başlarına görev yapanlar olsun, ödeme yapılacak olan maaş durumu daire tarafından uygulanması da işin gerçeği ve duruma göre ve emirlere uygun görülümüştür. Ancak harcirah kararnamesi huzurda açıklaması önceden kabul edilen kararlar gereğince ortak vazife yapanlara yetki verilmesi, kişilere izin zamanlarında tam maaş verilmesi şeklinde kararlaştırılmasına ve yazılmasına ve ismi geçen kararnamenin hazînece elde edilen değişiklikleri doğrulaması ve haber verilmesine binaen yapılan bu değişiklik dikkate alınarak ona göre maddeleri toplama ve ithaliye iktisab nizamına göre kararlaştırılan ve geçmişten beri muhafaza edilen kanuni yazılar ve o zamana kadar bu anlam da talep olunacak izinlerin kuşkuyla yer verecektir.

Belirli delillere dayanmadıkça kabul ve değerini artırmama yönüne gidilmemesi şeklinde olduğu ifade edilmiş ve harcirah kararnamesi işinin

eksikliklerinin giderilmesi için şekillenmiş özel bir komisyona resmi yazı ile bildirilmiş olmakla bu anlamda izin kararı kuralları bir sonuca bağlanmak üzere izin talebinde bulunanlara emin bir şekilde kuşku duyulmadıkça izin verilmemesi konusunun Rûsûmât Genel Müdürlüğüne havale olması anlamındadır⁴¹¹”.

Yoklama Süresinden İki Ay Miyadından 2 Ay Evvel Gönderilen Kefalet Senedinin Yoklamaya Tabi Tutulmamasına Dair Mazbata Sureti (46 Numara- 6 Şubat 1329) (1911): “Süresinden bir iki ay önce verilen kefalet senetlerinin zamanı geldiğinde tekrar yoklama işlemine tabi olması bir takım sıkıntılara sebep olacağından sonunda iki ay önce verilen senedin sözü edilen başka işlemlere tabi tutulmasını usulen kabul edecek olan makam Danıştay Tanzîmât Dairesi’nin hazîneye tebliği ve gönderilmesi emredilen imzalı sureti eklenerek sunulan 20 Kanun-ı Sani sene 1329 (1911) tarihli ve 1457 numaralı mazbatasında gösterilmiş, olayla ilgili genelge memurini mülkiye elde bulunan ilgili genelge memuru mülkiyeyi elde bulunduran ve Kanun tebliğ olduğundan Rûsûmât Genel Müdüriyeti memurun kefil senedi hakkında da gerekli olan işlemin yapılması konusunu ismi geçen müdürlüğe emir ve havale buyrulmasını istemiştir⁴¹²”.

Danıştaya Tanzîmât Dairesinin 1457 Numara ve 20 Kanun-ı Sani Sene 1329 (1911) Tarihli Mazbata Sureti: “Posta, telgraf ve telefon nezâretinin Danıştaya havale edilen 19 Teşrini Sani Sene 1329 (1911) tarihli 68 Numaralı Tezkiresi Tanzîmât dairesinde okunup incelenerek Maliye Nezâreti ile uygulanması için Maliye Nezâreti ile haberleşme başlamıştır.

Tezkirede Aydın Posta ve telgraf baş müdüriyeti vekâletinden gelen yazılı belgede kefil olan memurun kefalet yoklamaları Mart ve Eylül ayı başlangıcından icar olunmuş ise de bu iki tarihten ne kadar önce gönderilen kefaletnamelerin yoklamaya tabi olacağı ve yani, Ağustos ayı içinde verilen kefaletnamenin yoklamasına gerek olup olmadığı sorulmuş ve 29 Kanun-ı evvel sene 1298 (1882/1883) tarihli sadrazamlıktan yazılan tezkire ile Danıştay kararının tebliğini içeriğini, Maliye Nezâretinden yazılan Genelge ile maliye memurunun çalışanlarının her altı

⁴¹¹ Rûsûmât Sâlnâmesi, a.g.e., s.233–234.

⁴¹² Rûsûmât Sâlnâmesi, a.g.e., s. 234.

ayda bir hayatta olup olmadıklarının kontrol edilecektir. Mali güçleri ve kefil olunmuş olan şehirdeki emlak, para getiren ve değişim kıymetlerinin muayenesi üstü kapalı olarak numune, kefil olunan memurlar tarafından varakalar düzenleme, idâre, ticâret odası, yazılı sözleşmeyi şerh ve tasdik ettirilerek makama iade edilecektir.

Gönderileceği bir buçuk ay içinde ismi geçen varakayı göndermeyen ve iade etmeyenleri kefillerine istifa etmiş gözüyle bakılacağı belirtilmiş bundan önce yine ismi geçen nezâretten tebliğ olunan ve altı ayda bir kere verilecek yoklama yazılı sözleşme varakalarının onayına gerek olduğuna dair olan tezkirede dahi yoklamalar belli olan sürede ne kadar önce verilen senedin yoklamaya tabi olacağına dair bir kayıt ve açıklık görülmemiş ise de amaç altı ayda bir yoklama icrasından ibaret olmakla, Ağustos veya Şubatta alınan bir senedin on gün sonra tekrar bir takım işlemlere tabi tutularak yoklama kontrolü artmış olacağından hareketle kanunun bir kere de Danıştay’ca kasıtlı olarak beyanı gerekli görülmüş ve Maliye Nezâretinden alınan tezkire cevabı da Maliye hazînesince her sene Mart ve Eylül aylarında Maliye memurlarının yoklama işlemlerinde icra olunmakta ve ancak şüphesiz sürelerinden bir iki ay önce gelen yani Şubat ve Ocak ayı ya da Ağustos veya Temmuz aylarında gönderilen kefalet senetlerine ait Mart ve Eylül ayı yoklama işlemlerinin fayda ve zararı iade edilerek memur hakkında sorun teşkil etmemesi için açıklanan sürelerden bir iki ay önce verilmiş olan senede ait yoklamaların yapılmasına imkan vermediği olduğu açıkça belirtilmiştir.

Maliye Nezâreti’nin belgeleri süresinden bir iki ay önce verilen kefalet senetlerinin süresi geldiği zaman tekrar yoklama işlemlerine tabi olması bir takım artan yönde sorunlar meydana getirdiği için belirtilen süreden sonra, 2 ay önce gönderilen senedin sözü edilen işlemlerden ayrı tutulmasının kabulünün uygun olacağını Maliye ve posta ve telgraf nezâretlerine tebliği edilmesi hatırlatılmıştır⁴¹³.”

Düzenlemeler Yapıldıktan Sonra, Yaş Haddine Gelen Memurun Yaş Haddi Kararlarından Faydalanmayacağına Dair Maliye Nezâretince Yazılan Emirname (12 Teşrinî Sani Sene 1329) (1911): Memurun memuriyet hayatında ilerlemesi konusunda geçerli olan süreleri düzenleyen kanunun yürürlükte olan

⁴¹³ Rûsûmât Sâlnâmesi, a.g.e., s. 235-236.

hükümleri ve geçerli olduğu süredeki, tarih ise başlangıçları olup düzenleme işlemleri tamamlandıktan sonra kontrol ettirilen başlama tarihleri devlet hizmeti için erteleme olmayacağından yaş haddi kararlarından kişinin memuriyet konusunda faydalanmayacakları 12 Teşrinî evvel sene 1329 (1911) tarih ve 1854 numaralı sadrazamlıktan gelen yazı ile Tebliğ olunan meclisi vükela kararının uygulanmasından sonra bulunmuş ve bu kararın Dahiliye Nezâreti'ne de bile tebliğ olunması uygun görülmüş olduğundan bu konu mesele makamınızca uygun olmak ve bu bağlamda resmi kararların uygulanması ve yazışmanın nüshalarının birer adedinin bağlı oldukları maliye memurluklarına gönderilmesi açıklanmıştır.

Kişinin Memuriyet Konusunda İşe Başlama Tarihlerinin Düzenlenmesi ve Bu Düzenleme İşlemlerine Emeklilik ve İşten Atılma Gibi Düzenlemeleride İçine Alan Durumlardan Oluşan Yapıyı Anlatan Maliye Nezâreti Celilesi Memurun Müdüriyeti Sicil Kalemîni Müzekkire Sureti (23 Kanunî Evvel Sene 1329) (1911): “Düzenleme işlemlerinin tamamlanmasından sonra düzenleme yaptırılan devlet için hizmet tarihlerinin başlangıçları değiştirilemeyeceği için bu şekilde meydana gelen yaş haddi kararlarından kişinin memuriyet konusunda faydalanamayacaklarına dair meclisi vükelaca kabul edilme ve 10 Kasım sene 1329 (1911) tarih ve 1136 numaralı genelge ile tebliğ olunan kararı memuriyetin süresi ile ilgili olup yaş haddi, erteleme gibi imkânları içinde olan emeklilik ve işten atılma gibi bağlı düzenlenmeleri de içine alan 1 Aralık sene 1329 (1911) tarihli ve 2348 numaralı sadrazamlıktan yazılan tezkirenin sadrazamlıktan emir edilmesi ve gönderilmesi buyrulduğunda iş bu tezkirenin Rûsûmât Genel Müdürlüğü'ne havale edilmesi konusu anlatılmıştır⁴¹⁴.”

Rûsûmât Müdürlüğü'nde, görev yapmakta olan memurlarla ilgili belgelere bakıldığında, emeklilik, ölüm ve maaş kesintileri ile ilgili konuların yer aldığı görülmüştür. “1335- 1336 (1919- 1920) yılında rûsûmât müdüriyetinde çalışan vapur, muhafaza memuru, kaptan, istimbotlar ve makinalarda görev alan elemanların emekli olmaları, vefat etmeleri durumunda memura, memurun mülkiye kanunu gereği maaş tahsis edileceği”,

⁴¹⁴ Rûsûmât Sâlnâmesi, a.g.e., s. 237.

“Rûsûmât Genel Müdürlüğü kuruluşunda da belirtildiği üzere, emekli olan sandıkçıların emekli maaşının emekli mülkiye maaşı anlamında ödenmeye tabi olacağı ve bu ödeme işinin harbiye celileye de devir edileceği açıklanmıştır. II. madde de yer alan görevlilerin de mülkiye emekli kanununa göre işleme tabi olacağı açıklanmıştır”. 27 Nisan 1330 (1911) tarihli kanun gereğince; çalışan müstahdemin ve emekli maaşlarına bundan sonra, %12 ve aile maaşlarından %5 kesinti yapılacaktır. 1 Nisan 1330 (1911) yılı sonrasında emekli sandığı verilen aidatlar %12 ve aşırı biriken aidatlar tamamen tahsil edilinceye kadar memurun ve emekli maaşlarından ayrıca %6 kesinti yapılacaktır.

II. madde de yer alan kira feshinden sonra kesilen aidat maliye nezâreti bütçesinden riyat faslından kesilir ve kendilerine iade edilir. Eğer ölüm olayı varsa, bu kanun öncesinden müracaat edenlerin emekli veya aile maaşları bu kanunla başvuru tarihinden sonra, müracaatları veya velilerin ölümlerinde ise, bu konuda yer alna maddeler gereğince emekli maaşı olarak ödenecektir. Bu kanun uygulanmasında maliye nâzırı sorumlu olacaktır⁴¹⁵.

“Rûsûmât emâneti, kazançlarıyla, motorlu, sandal ve istimbot kaptanı ve makinist maaşlarından emekli kesintisi yapıldığı, kayıkçı ve odacı maaşlarından kesilen %5’lik paranın iade edilmesi ve bunların yemek parası, ara malına mahsus olan maaşla sermayeye dönüşümü hakkında düzenlenen ve kabul edilen tezkire ve layihanın 24 Mart 1332 (1913) ve 603 numaralı meclisi ayan ve maliye encümeninde kontrol ettirildikten sonra 28 1332 (1913) tarihinde uygulanmaya konulması için karar alınmıştır⁴¹⁶. Rûsûmât idâresinde çalışan kazancılar, sandalye istimbotlar ve makinistlerin maaşlarından ve odacı maaşlarından emeklilik için kesilen %5’in iadesi ve bunların ara malına ve ifade edilen kesintinin maaşa aktarılması için kaleme alınan kararname ve ayrıntılarının zarfla takdim edildiği belge⁴¹⁷.

İşten El Çektirilen Memurun Yapılan Araştırma Sonucunda Mahkemelik Bir Eylemde Bulunmadıkları Anlaşıp İdarece İşten Çektirilmelerinin Gerekliği Sonucuna Ulaşırlarsa, Bunların Tahkikat Sırasında

⁴¹⁵ İ.DUİT, 88/29/49-9/115, 1335 (1916) . c.8.

⁴¹⁶ İ.DUİT, 88/29, 49-9/115, 1335 (1916). c.8.

⁴¹⁷ İ.DUİT, 88/29, 49-9/115, 1335 (1916). c.8.

Yerlerine Vekil Atanmamışsa Biriken Maaşlarının Tam ve Vekil Yetkisiyle Görevleri Yapılmış İse Vekile Verilen Maaştan Kalanın Verilmesine Maliye Nezâret Celilesinin Memurunun Müdüriyet Maaş Kaleminin Müzekkire Sureti (9 Mayıs 1329 (1911) Sene 1566/15 Numara):“İşten el çektirilen memurun soruşturma sonucunda mahkemeye gönderilmesi gerekmez ve sadece idâre tarafından muhabazat edilmeyenler ile yetinildiği halde işten el çektirilmiş olanların maaşlarının kendisine verilmesi Danıştay’ın kararına itafen senetle gelen 14 Kasım sene 1328 (1912/ 1913) tarihli Sadrazamlık yazısı ile bildirmesinin buyrulmasıyla işler 22 Kasım 1328 (1912/ 1913) tarihli genelge ile tebliğ edilmiş idi.

Burada yer alan memurların soruşturma sırasında yerlerine vekil tayin edilmemiş ise biriken maaşlarının tam olarak kendilerine verilmesi lazım olan yerlerine vekil tayin edildiği hallerde vekiller kanunen verilmesinin gereken maaşın indirimiyle geri kalanların kendilerine verilmesi zorunlu olduğu ticâret ve Nafia nezâret-i celilesinden gelen soruşturma üzerine olan sorulma üzerine havale edilerek Danıştay Tanzîmât dairesinden mazbatayla ve ismi geçen nezâretler ve diğer dairelere bilgi verilmekle hazînece bu görevin yerine getirilmesi ek olarak 24 Nisan sene 1329 (1911) tarihli ve 466 numaralı sadrazam makamından yazılan Tezkirenin işlemlerinin yerine getirilmesi ve bu üst yazının Rûsûmât Genel müdürlüğüne gönderilmesi açıklanmıştır⁴¹⁸.

Maliye Nezâreti Celilesi Memurin ve Levazım Müdüriyeti Memurin Kaleminden Yazılan Tezkire Sureti (452 Numara 1 Mayıs 1327) (1911/1912):“Devlet tarafından mahkeme çıkarılan alınan memurların görevlerinden alındıkları tarihten itibaren maaşlarının kesilmiş olduğu sonucunun kontrolü ve mahkemede tamamıyla erdemlerini koruma şeklinde ve görevlerine iade ettiğinde, maaşları kesildiği tarihten itibaren yarım olarak verileceği harcırah kararnamesinin 6. maddesinde yer alan şartlara göre memurun mahkemeye alınması ve sorumlu olduğu memuriyetten, mahkemeye göre beraatları kesin olduğu halde sözü edilen madde hükmünce yapılması gereken memuriyet görevlerine bağlı kişilerden gönderilen olmayıp bazı sebepler yüzünden mahkemeye alınanların görevlerinden alınmaları gerekmeyecektir.

⁴¹⁸ Rûsûmât Sâlnâmesi, a.g.e., s. 238.

Suça aitlik ve zan altında olan memurun mahkeme kuralları ve mahkumiyetleri gerçekleşmedikçe memuriyetten men olunmayacakları yönündeki ismi geçen maddede alışılmış suçlar ve siyasi suçlardan dolayı mahkemeye alınanları içine almayacağı belirtilmiş olup ve görev emânet edilen gerçeğin suç dışı bir husustan dolayı durdurulduğu ve mahkeme altına alınan memurlara görevleri vekaletle idâre olunduğu takdirde vekillere verilen miktardan fazlasının verilmesinin uygun olacağı, merkez dairelerine yazılan tebligat uygulandığı zaman anlatılması ve uygulanması gereken sadrazamlıktan yazılan 5 Nisan sene 1327 (1911/ 1912) tarihli Tezkirede emredilerek ve gösterilmiştir ve bu işle ilgili olarak genelge maliye memurluğuna tebliğ olunmuş ve büro tarafından da bu görevin yerine getirilmesi ve bu belgenin matbaa yazısıyla yazılmış şeklinin zarflanarak ve birer nüshasının da bağlı dairelere hemen gönderilmesi beyan olunmuştur⁴¹⁹.

Vezaifi Müstakile Ashabından Tedavi ve Tebdil-i Ab ve Hava İçin İzinli Bulunan Memurlara Verilecek Maaşa Dair Tahriratı Umumiye Sureti (101 Numara ve 10 Şubat Sene 1329) (1911): “Tedavi ve hava değişikliği amacıyla izin kullanmak için vilayet mahkemesi başkâtibinin emri ile İstanbul’a geldiğinden ve izin süresine ait maaşın tam olarak ödenmesi kararı gereğince vekile verilmesi gereken beşte bir ve kalanın tarafa ödenmesi gerekecektir. Defterdarlıkça yarım maşı verilmek istendiğinden sözü geçen dilekçeye eşdeğer içerikte olan belgeyi Bitlis Vilayeti merkez naibi Ali Nurettin Efendi tarafından sunularak Danıştay’a havale edilen dilekçe üzerine gönderilerek maliye Nezâretinden gelen on Şubat sene 1328 (1912/ 1913) tarih 17212/19 numaralı Tezkire maliye ve Nafia Dairesinde okunmuştur.

Hava değişikliği için izin kullanmak isteyen memur maaşlarının tam olarak verilmesini ön gören harcırah kararnamesinin 13. maddesi hava değişikliği anlamında izin alan memurun izin süreleri maaşlarından yarısı kendilerine ve yarısı diğer onlara vekâlet edenlere veriliyor ise doğrulanıp İdare-i seniyyeye gelen ve eğer ki ismi geçen maddede hükmünü açıklayan Danıştay Tanzîmât Dairesi’nden sadrazamdan gelen 23 Kanuni seni sene 1328 (1912/ 1913) tarihli tezkire-i samiye ile tebliğ olunan bir kararnamede izinde bulunan memurun vekile maaş verilmek üzere

⁴¹⁹ Rûsûmât Sâlnâmesi, a.g.e., s. 239.

uygun hale gelecek vekiller verilecek maaşa karşılıkt amacına dayandığından sabit bir vekile verilecek beşte bir maaştan fazlasının izinde bulunan memura verilmesi kayıtlarda gerekli görülmüş ise de izindeki memura verilecek maaşlar hakkında kabul olan İrâde-i seniyyeye yakın olan kararların hali hazırda uygulaması uygun olmayacaktır.

Hava değişikliği izni kullananlarına yukarıda açıklanan maddeler gereğince yarım maaş ödemesi gerekeceği ismi geçen Maliye ve Nafia Dairesi'nin keza tezkire-i samiye ile tebliğ buyrulan 12 Aralık sene 1325 (1909/ 1910) tarihli mazbatasında gösterilmiş olmasıyla bu genelgenin maliye memuruna tebligatla yollandığı gibi hazînece de bu yolda işlem yapılmakta olduğu bildirilmiştir⁴²⁰.”

Heyet-i Umumiyyeden Müzeyyel Mazbatanın Suretidir (Genel Kurulun İla ve Mazbata Sureti): “Maliye Nafia dairesinin iş bu mazbatası Genel kurulda okundu. Anlamına ve kontrolüne rağmen harcirah kararnamesinin hava değişimi izni olan memurun izin süreleri maaşlarından yarısı kendilerine ve yarısı onlara vekâlet edeceklerine verilir diye kayıtlı olan 13. maddeyi yorumlayan ve sunulan Tanzîmât Dairesiyle Maliye ve Nafia dairesinden verilen karar arasında bir zıtlık meydana gelmiş olup Tanzîmât Dairesi müstakil görev yapan memurlar bir ay hava değişikliği ve hava izni aldıkları süre içerisinde maaşlarından vekillerine yarım ve üçte bir ve beşte bir gibi verilen miktardan fazlasının tamamının ödenmesinin gerekli olduğu ve Maliye ve Nafia dairesinin ismi geçen memuruna o yüzden izinde bulundukça maaşlarının vekillerine ne miktarı verilirse verilsin ancak yarısı vermek gerektiği de kararına ulaşmıştır⁴²¹”.

Taht-ı Muhakemeye Alınıp da Beraat Eden Memura Verilecek Maaşa Dair Tahrirat-ı Umumiye Sureti: “Tahkikat sonucunda işten el çektilirip azledilen memurun tahkikat sonucunda beraatları anlaşılırsa da mağdur olmamaları için o yolda beraatleri tahakkuk edenlere işten men edildikleri, tarihten azledilecekleri tarihe kadar geçen zaman, yarım maaş verilmesinin kararı gereği hususuna Danıştay kararıyla hiç danışmadan padişah emri ile buyrulan büyük emir merkez dairelerine

⁴²⁰ Rûsûmât Sâlnâmesi, a.g.e., s.242.

⁴²¹ Rûsûmât Sâlnâmesi, a.g.e., s.242.

genelge ile tebliğ olunarak şerefle gelen 21 Temmuz sene 1322 (1906/ 1907) tarihli Tezkire ile gönderilerek emir buyrulmuştur.

Maliye Nezâretinden gönderilen ve bit takım bilgilerin habercisi olan 31 Mayıs 1320 (1903/ 1904) tarihli tezkire ile tebliğ olunan şurayı devlet Danıştay mülkiye dairesinin mazbatasında devletçe mahkemeye alınarak yapılan tahkikat sonucunda mahkemede beraatleri anlaşılanların memuriyetlerine iadeleleri veya başka bir memuriyete tayin ve yahud hava değişimi için gerekli olan memur maaşlarının kesim tarihinden itibaren geçici olan süre için yarım olarak verilmesi ve bunlardan beraatleri anlaşılmadan azl ve değişiklik yapılanlara işten atıldıkları tarihten itibaren bir şey verilmemesi harcirah kararnamesinin 6. maddesinde ilk olarak gereği icabı eğer mahkeme mevcut değilse devletçe görülen gerek üzerine işten men edilenler haklarında sorumluluk gerektiren bir kimseye mahkemece yüklenen şeylerin meydana gelmesi yüzünden işten el çektirilecektir⁴²².

Maliye Nezâretinden Kişiyeye ve Mazulin Şubesinin Tezkire Suretidir (1440/7 Numaralı 23 Nisan Sene 1329) (1913/ 1914): “Tayin olundukları yerlere özür dilemeden vazgeçmeleri ve gitmemeleri veya üzerlerine aldıkları görevi yerine getirmemelerinden ya da devam etmemelerinden dolayı müstafi sayılmaları gerekli olan memurun azl edildiklerinden dolayı mazuliyet maaşı hakkı en çok dairelerden yazı ile bildirilmektedir. Tayin oldukları yerlere gitmeyi özür dilemeden kabul etmeyenlerin memuriyetlerinden ayrılmaları misal olarak azl suretiyle olsun müstafi sayılması gerekli olduğundan Danıştay Tanzîmât Dairesi’nin 9 Haziran sene 1309 (1893/ 1894) tarihli ve 743 numaralı kararı gereğinde olduğu gibi vazifelerine devam etmeleri gerekli ve devam etmedikleri takdirde istifa etmiş gözüyle bakılacaktır.

Tayin edilecek süre içinde düzenli bir şekilde devam etmesi yazılarak bildirilir de sürenin geçmesiyle kişiyeye devam da ısrar edilirse Tanzîmât Dairesi’nin kararı gereğince bu gibilerinde müstafi sayılması gerekeceği Danıştay’ın 3 Kanuni Evvel sene 1327 (1911/ 1912) tarihli kararı gereğince mazuliyet maaşı tahsisi işlemlerinde başına yazı ile bildirilmesi ve tartışılması ve bu gibiler hakkında işlemlerin tatbik ve takip edildiğinden dolayı Maliye hazînesine fazla maaş yükü

⁴²² Rûsûmât Sâlnâmesi, a.g.e., s.243.

bırakmamak için örnekleri hakkında karar gereğince işlem yapılması gereğinin yerine getirmesine yardımcı olacaklarına emir ve tebliğ buyrulması⁴²³.”

Tayin Edildikleri Mahallere Bilâ-Özür Gitmekten İmtina Edenler ve Devamsızlığı Tebeyyün Eden Memurun Müstafi Sayılacağına Dair Tahrirat-ı Umumiye Sureti (1440/7 Numara 23 Nisan 1329 Sene Tarihli) (1913/ 1914)İ:
“Tayin olundukları mahallere özür dilemeden gitmemeleri veya üzerlerine aldıkları görevleri yerine getirmeden ya da işi terk etmeye devam etmelerinden dolayı müstafi sayılması gerekli olan memurun azl edildiğinden hareketle mazuliyet maaşı tahsisi en çok daireden yazı ile bildirilmiştir.

Tayin olundukları yerlere gitmekten özür dilemeden kaçınanların memuriyetlerden ayrılması velevki azl suretiyle olsun müstafi sayılması gerekli olacağı Danıştay Tanzîmât dairesinin 9 Haziran 1309 (1893/ 1894) sene tarihli ve 753 numaralı kararı gereğince olduğu gibi vazifelerine devam etmeyen memura devam etmeleri gereği ve devam etmedikleri takdirde istifa ettikleri gözüyle bakılacağı ve tayin olunacak süre içinde düzenli devam etmesi yazı ile bildirilir ve sürenin geçmesinde kişiye devamda ısrar edilirse Tanzîmât Dairesi’nin kararı gereğince bu gibilerinde müstafi sayılması gerekli olacak Danıştay 3 kanun sani 1327 (1911/ 1912) sene tarihli kararı gereğince mazuliyet maaşı tahsisi işlemlerinde başına yazı ile bildirilmesi ve tartışmaya ve bu gibiler hakkında usulü gereği işlemler takip edilecek ve edilmemesinden dolayı maliye hazînesinden boşuna maaş verilmesine yer vermemek üzere örneği hakkında karar gereğince işlem yapılması gereğinin yapılmasını emir ve tebliğ edilmesini rica ederler⁴²⁴.”

Tekaüdü İcra Kılınan Memurun Maaşlarının Suret-i Kat’ına Dair Tezkire Sureti (204 Numara 17 Kanun-i Evvel Sene 1329) (1913/ 1914):
“Memuriyet görevi yapan ve dilekçe ile emekliliğini isteyen memurun memur maaşlarının kesim tarihinden itibaren emeklilik maaşlarının verilmesi emekli kanunun 23. maddesi gereğince memurların emeklilikle ilgi yapılacak işlemleri için İcra-yı Tekaüde maaş idâresi, heyet-i umumiyesince karar verilmesini takiben

⁴²³ Rûsûmât Sâlnâmesi, a.g.e., s. 245.

⁴²⁴ Rûsûmât Sâlnâmesi, a.g.e., s. 245- 246.

memuriyet maaşlarının kesimi merkezi daire memurluğu ve çalışanlarından ise ismi geçen daire ve Taşra memurlarından ise Taşralara tezkire ve telgraf ile yazı ile bildirme olduğu halde bazı mahallerce ismi geçen memurluklardan bazılarının maaşları kesilmeyerek memuriyetlerinden istihdam edildikleri ve bazı memurları da emekliliğine karar verildiği haber verilmeksizin maaşları kesilmekte bulunduğu haberleşme yazılarından anlaşılmaktadır.

Kanunen emeklilik işlemlerine karar verilenlerin memuriyetlerinde istihdam-ı hükm-i kanunu ve fazla maaş verilmesi suretiyle hazîne menfaatini değiştirmiş olduğu gibi emeklileri bilgilendirmeden memuriyet maaşlarının kesilmesi de mülkiye emeklilik kanununun ismi belirtilen 23. maddesi hükmüne ters bulunduğu yönde kanun hükmünün muhafaza ve ilgisine göre üstü kapalı bir haksızlık varsa bundan sonra bu anlamda istihdam edilenlerin emeklilik işlemlerine hangi tarihte karar verildiği belli olursa memuriyet maaşlarının o tarihten kesilmesi ve sakatlık açısından emekli olmayıp da hizmet üzerine emekliliği icra olandan tecrübe ve bilgilerinden istifade edilmesi düşünülerek gerekli görüldüğü takdirde mülkiye emeklilik kanunun 10. maddesi gereğince işlemlerin yapılması gerekeceğinin ve bu genelgeyle gönderilen matbaa yazısının da bağlı olan birimlere de bildirilmesi temenni olunmuştur⁴²⁵.”

Danıştay’ın Tanzîmât Dairesinin 780 Numara 24 Haziran Sene 1329 (1913/ 1914) Tarihli Mazbata Sureti: “Maliye Nezâretinin Mülkiye Emekli kanunun 3. maddesinde Bakanlar Kurulu ve ayanlar dışında tutulmak üzere, hizmet süreleri kırkbeş seneye ulaşan ve yahud sene-i şemsiye (22 Marttan müteakip 21 Marta kadar süren yıl) itibariyle altmış beş yaşını geçenlerin göreve devam etmek isteler bile rızaların bakılmaksızın emekli olacakları fakat altmışbeş yaşına gelip de yaş haddine ulaşanların bazen bir istisnası olabilmektedir⁴²⁶”.

Heyet-i Umumiyenin Mazbata Müzeyyili (Zeyli): “Tanzîmât Dairesi’nin iş bu mazbatası heyet-i umumiye de okunmuştur. İsmi belirtilen dairede açıklandığı üzere mülkiye emekli kanunun 3. ve mazulin mülkiye kanununun 8. maddeleri de

⁴²⁵ Rûsûmât Sâlnâmesi, a.g.e., s. 247.

⁴²⁶ Rûsûmât Sâlnâmesi, a.g.e., s.248.

altmışbeş yaşını tamamlayan veyahud hizmet süresi kırkbeş seneye ulaşanların emekliye sevk olunacakları kayıtlı olduğundan ve kanunlarda da açıkça belli olan işlemlerin yerine getirilmesinin zorunlu olduğundan hizmet süresi kırkbeş yıla ulaşanların seneleri altmışbeşe ulaşsın ulaşmasın dilekçeyle emekliye sevk edilmeleri gerekeceğinden Maliye Nezâretine cevaben ve dairelere genelge tebliğ olundu. (12 Ramazan 1331 (1915/ 1916) fi 12 Ağustos 1329) (1913/ 1914) ⁴²⁷”.

Rüsûmât Muhafaza Memurlarının Bahren İcra Edecekleri Teftiş, Vazife ve Yetkilerine Göre Nizâmnâme Sureti: “Gemiler için gümrük hattı muhafazası sahilden üç mil mesafeye kadar uzanmaktadır. Bu alan içinde Osmanlı İmparatorluğu’na ihrac olan mal ve eşyanın bütün gümrük Rüsûm işlemleri gümrük memurlarının gözetiminde yapılacaktır. Birinci madde de yer alan hudut dışında bulunacak mal ve eşyanın nakliyatı serbest olarak yapılacak ve şu kadar ki, hattı muhafaza dahilinde hile yapılarak geçirilen, zabıtaca kontrole ve korumaya alınan emtia ve eşya hattı muhafazayı geçirmiş olsak bile ele geçirilmiş olacaktır.

Tütün ve tuz gibi devletçe tekel altına alınan ve yahud müskirat gibi gelirleri devlete ait olan tezkiresiz bulunan yahud ithal ve ihracı veya transit suretiyle ele geçmesi yasak olan emtia ve eşya hakkında usul ve kurallara uygun olarak işlem yapılır. İthal ve İhraç olunarak bütün eşya ve malın yüklenmesi ve tahliyesi Rüsûm işlemi yapılmak üzere ancak Gümrük idâresi bulunan Liman ve sahilde yapılabilir. Gümrük idâresi bulunan liman ve sahilde faaliyet yapılabilir. Gümrük dışında yükleme ve boşaltma işlemleri ayrı tutularak gümrük idâresinin yazılı olarak vereceği bir izinle yapılmakla beraber Rüsûmât memurunun nezâret ve teftişi altında yerine getirilecektir.

Zorlayan bir kuvvet ve 4. madde de yer alan ve başka gümrük idâresi bulunmayan noktalara sefinelerin yanaşması ve yolcu ve mal ve eşya çıkarması yasak edilmiştir. 4. madde hükmüne karşı olarak yüklenen ve boşaltılan veya yüklenmesi ve boşaltılmasına teşebbüs edilen bütün eşya ve mala kurallar gereği el konulur. Manifesto dışında olan yüklenen ve tahlil edilmiş ve yahud yükleme ve

⁴²⁷ Rüsûmât Sâlnâmesi, a.g.e., s. 248.

tahliyesine teşebbüs olunmuş olan ithal ve ihracı yasak olan bütün eşya ve mal kaçak olarak nitelendirilip müsadere olunur.⁴²⁸”.

183 Numara ve 16 Kanun-ı Sani (Ocak) 1329 (1913/ 1914) Tarihli Tahrirat-ı Umumiye Sureti: “Rüsûmât muhafaza memurlarıyla memur ve hademesinden gümrüklerde ve mevkilerde muayene de gece ve gündüz nöbetini tutmakla görevlendirilen memurlar birini yerine bırakarak nöbet yerinden uzaklaşırsa yukarıdan kendilerine teslim edilen silahlar ve cephaneleri kaybedenler ya da görevine sarhoş gelenler bu göreve bağlı amirler tarafından verilecek olan görevleri yerine getirmeyeceklerine inandıklarına gerekli olan ceza işlemlerini gönderilmiş olan kurallar okunarak ve ilgili olan belgelere göre uygun işlemin yapılması gerekecektir⁴²⁹”.

İdareyi Rüsûmiye Nizâmnâmesi Ahkâm-ı Cezaiye Faslına Müzeyyel Nizâmnâme Sureti: “ Rüsûmât muhafaza memurlarıyla memur ve hademesinden gümrüklerde ve muayene yerlerinde gece gündüz nöbet tutmakla görevli olan memurlar yerlerine birini bulmadan nöbet görevlerini bırakarak kaybolurlarsa birincisinin de bir haftalıktan bir aylığa kadar maaş kesimi verilmekle beraber bu süre içinde görevden men edilir. Eğer tekrarlırsa aynı suçu, bundan sonra çalıştırılmamak üzere görevden uzaklaştırılır⁴³⁰”.

Memuru Muhakematı Hakkında Kanun-ı Muvakkat Sureti: “Memurun görevini yerine getirmesi sırasında meydana gelen suçlardan mahkeme işlemleri Şeraiti Atiye Dairesi’nde adliye mahkemelerine aittir. Memurlardan birinin memuriyet görevinden dolayı ve görevi yerine getirdikleri sırada bir suç işledikleri gerek doğrudan gerekse bir şikâyet ve ihbar ve iddia üzerine anlaşılırsa o memur merkez memurlarından ise önceki talimatlarda ait oldukları nezâret veya memurun dairesi vilayette ise vali, mutasarrıf ve kaymakam veya bağlı olduğu şubenin idâre amiri tarafından ceza mahkemesi kanununa uygun olarak veya tahkikatla ilgili vasıtalar ile ilgili faaliyetler ve evrak kontrolü yapılarak olayın sonucu ve tahkikatı kimin tarafından yapıldığı ve imzası ve bu bilgileri içeren fezleke yazılır.

⁴²⁸ Rüsûmât Sâlnâmesi, a.g. e., s.250.

⁴²⁹ Rüsûmât Sâlnâmesi, a.g.e., s. 250.

⁴³⁰ Rüsûmât Sâlnâmesi, a.g.e., s. 252.

Soruşturmayla ilgili evrakla ilgili maddeleri içeren kanunlarla ilgili usul ile ait olduğu meclise gönderilir. Gerekli kontroller yapıldıktan sonra memurun ait olduğu nezâret ya da idâre yönünden bilgi alınmak üzere ya daire amiri ya da yerine göndereceği memur davet edilecektir.

Kazalarda Kaza kaymakamı ile kaza idâre daireleri şubeleri memurlarından ve meclisi Liva idâre azasından başka bütün memur ve müstahdemin Liva ve bağlı kazalar kaymakamlarıyla kaza idâre şube memurları ve meclis idâre azası hakkındaki evrak kontrolü meclis idâre Livası ve vilayet merkezlerinden vali ile İrâde-i Seniyye ait merkez memuru vilayetten ve vilayet meclisi idâre azasından başka bütün vilayet merkez memuru ve bağlı Liva mutasarrıflıklarıyla Liva şube idâre Reisleri memurunu ve meclis idâre Liva azası ve merkez vilayete bağlı kazalar kaymakamlarıyla kaza şube idâre Reisleri memurunu ve meclis idâre kaza azası hakkındaki evrak kontrolü dahi Danıştay'a gönderilerek iş bu meclislerce yer alan konu başlıklarına göre ve memuru zan altına sokan gerekler veya men edilmesi için mahkemeye verilir.

İlgili tahkikat evrakı açıklanan meclislerden geldikten bir hafta içinde kontrole başlanmış olunarak sonucunda eğer memur suçlu bulunursa kişinin mahkemeye alınması için gerekli mazbata düzenlenip suçlu olduğuna inanılan memura tebliğ edilir. Kendisinden şüphe edilen memur bu mazbata aleyhine tebliğ tarihinden itibaren beş gün içinde itiraz edebilir. Bu sürenin bitiminde ya da itiraz sonrası yapılacak olan kontrol neticesinde ismi geçen mazbata onaylandığı takdirde mazbata ve evrakın kontrolü doğrudan doğruya mahkemeye yollanmak üzere ait olduğu adliye mahkemesine davacı olarak gönderilir.

Memur mahkemeye alınmaya gerek görülmez ise kişinin beyanıyla men mahkemesi hakkında bir mazbata yapıp ismi geçen memurun ait olduğu idâre reisine gönderilir. İdare reisi bu mazbata aleyhine tarih tebliğinde itibaren beş gün içinde itiraz etmeye mecburdur. Eğer itiraz red edilirse de geçerliliğinin resmi olarak yazıldığı yazının bir sureti ismi geçen memura verilir.

Merkezi dairede İrâde-i Seniyye ile mensup bulunan memurun soruşturma faaliyeti dairelerinin elemanlarından meydana gelecek olan heyetler veya men mahkemeleri hakkında karar verilmesi Danıştaya ait olup ismi geçen dairenin bu anlamda kararlarına yapılacak olan itiraz Danıştayın heyeti Umumiyesinde kontrol edilecektir. Merkezi Dairede İrâde-i Seniyye ile ait olmayan memurun hakkında yapılacak olan soruşturma üzerine gerekli veya men mahkemelerine karar verilmesi daire Reisleri oluşturulacak heyetlere ve bunların kararları aleyhindeki itirazın kontrolüyle Danıştaya aittir.

Devlet dairesi başkanı ve azası ve nezâretler müsteşarı haklarında bile merkezi Dairede İrâde-i Seniyye ile ait memurun haklarında olduğu gibi usulen soruşturma başladıktan sonra mahkeme kararı verilenlerin mahkeme işlemleri vali ve sefirler gibi temyiz mahkemesine aittir. Aleyhinde soruşturma başlatılan memurlar gerekli görülürse memuriyetlerini vekâletle idâre ettirmek üzere işten el çektirilip ve mahkeme kararına göre karar verilen memurların memuriyetlerine devam etmelerinde sakınca görüldüğü zaman işten el çektirileceği gibi azl edilmelerine de sebep olur. Beraat ya da mahkûmiyetlerinde dairelerin kanun içeriklerine göre işlem yapılır.

Başka sancaklarda ki memurlar merkeze bağlı memurlar hakkında vilayet memuru gibi işlem görürler. Memurun mahkemesi Davayı Seniyye tercihen uygulanmıştır. Bu kanunun yayımlanmasından itibaren geçerliliği başlamıştır. İsmi geçen tarihe kadar İdare mahkemesi memur hakkında başta olan hükümler geçerli olup, bunlardan uygulanacak kesinlik kazanalar uygulanacak ve itiraz, yeniden başlama ve Temize tabi olanlar bu kanuna uygun olarak ait oldukları adliye mahkemesine gönderilecektir. Memur hakkında geçmişteki kurallar ve emirler hükümsüzdür. Bu kanun uygulamasına heyet-i Vükela memurdur Bakanlar Kurulu.

2.4. Başlıca Yıllara Ait Gümrük Hasılatları

Gümrüklerin 1329 (1911) senesi hâsılat ve bütçesinde meydana gelen olaylar ile ilgili tablo ve şekiller verilmiştir.

Tablo 37. Gümrüklerin 1329 (1911) Yılı Maaşatı Umumiyesini Bütçe-i Füsul ve Mevadı Üzerine Gösterir Cetvel

[illegible]

Başmüdür ve kontrol memurları, Kâtib, muhtelif memurlar, kapı ve iskele memurlarıyla, hademe vs. geçici memurluklar, Genel müdür, müşavir, Müşavirlik

Kalemi, İdare memurları, masrafları gibi görev yapan birimler ve bunlara ait harcama tutarları yer almıştır.

Tablo 38. Gümrüklerin 1329 (1911) Senesi Masarif-i Umumiyesini Bütçe-i Füsul ve Mevaddı Üzerine Gösterir Cetvel

Gümrüklerin 1329 senesi masarif-i umumiyesini bütçe-i füsul ve mevaddı üzerine gösterir cetvelidir
Masarifât
Fasıl 5 masarif-i mütevenniya
Fasıl 2/4 levazım

Madde 1	Madde 2	Madde 3	Madde 4	Madde 1	Madde 3	Madde 4	Madde 5	Madde 6	
İcare	Meremmet	Temir ve teshin	Kurtasiye evrakı matbuat	Harcirah	Müteferrika	İnşaat	Mefruşat	Yevmiye	Esami-i idarat
0	5000	17045	152906	323360	223943	948620	1155	2771	Müdüriyeti umumiye merkezi
2535	7833	22833	11600	0	27400	0	0	4724	İstanbul rüsumat baş müdüriyeti
1726	1432	22330	4000	2162	40320	0	0	3017	Galata rüsumat müdüriyeti
0	0	1900	890	0	5150	0	0	0	Dersaadet paket müdüriyeti
0	0	1850	1400	0	7550	3600	3000	810	Galata paket müdüriyeti
0	521	2800	1450	0	3300	0	0	5610	Sirkeci müdüriyeti
2200	0	17434	9100	0	85698	342	95	0	Muhafaza müdüriyeti
700	285	1000	400	0	3759	297	0	0	Kereste müdüriyeti
39000	784	25025	18000	53353	64977	9128	190	0	İzmir rüsumat baş müdüriyeti
3791	3000	6668	1510	10684	11710	42981	24714	0	Edirne rüsumat baş müdüriyeti
20848	467	9449	4971	37729	9000	1165	1080	0	İskenderun rüsumat baş müdüriyeti
81065	608	6220	12600	48485	41200	500	7000	0	Beyrut rüsumat baş müdüriyeti
30972	12486	5122	5550	36200	47356	90038	7000	0	Bağdad rüsumat baş müdüriyeti
105609	8228	32600	12300	30500	42775	0	8180	0	Haydar Paşa rüsumat baş müdüriyeti
44042	777	7050	1678	10282	8500	4765	657	0	Samsun merkez baş müdüriyeti
101430	46879	23600	9210	35084	24600	21839	571	0	Trabzon rüsumat baş müdüriyeti
500	13947	2150	3400	13640	14548	1319	0	0	Yemen rüsumat baş müdüriyeti
2225	1200	1240	3118	4835	19100	3250	0	0	Cidde rüsumat baş müdüriyeti
22599	9255	15000	3422	16223	15237	96765	21097	930	Telfür dağı merkez müdüriyeti
459242	112702	221316	257505	622563	696123	1224609	74739	17862	Yekun

Tablo 38’de, gümrüklerle ilgili müdürlüklere ait, kira, onarım, aydınlatma, kırtasiye evrakı, matbaa masrafı, yol masrafları, ufak tefek masraflar için ayrılan para, eşya için ayrılan masraflar ve ücretlerden oluşan rakamlar yer almaktadır.

Tablo 39. Hazîne-i Celile Hesabına Gümrüklerce 1329 (1911) Senesinde Cibayet Olunan Varidat

Yekûn	Tekvîd aidatı	Mâ' zîlîn aidatı	Muayyene-i sâbiyye-i hayvâniye	Hicaz demir yolu	Askerî tek aîd sandığı	Rûsumat müdüriyet umumîyesi merkezî
34129806	27298307	5037039	000	1726410	67930	Rûsumat müdüriyet umumîyesi merkezî
29238506	11796800	2266325	14884021	311100	000	İstanbul rûsumat baş müdüriyeti ve mülhakatı
11230235	8426620	1600335	1077120	226100	000	Galata Rûsumat baş müdüriyeti
1093600	891015	178225	000	24300	000	Dersaadet paket gümrüğü müdüriyeti
2479400	2052415	376825	000	50100	000	Galata paket gümrüğü müdüriyeti
13 76216	1119410	223306	000	33300	000	Kereste gümrüğü müdüriyeti
2512020	1033310	194700	1256510	25400	000	Sırkeci gümrüğü merkez müdüriyeti
9404133	7537330	1450003	000	416800	000	Mulhafaza müdüriyeti
35331707	17533005	3344136	14071237	383209	000	İzmir rûsumat baş müdüriyeti
11449803	5141100	876525	5340518	91600	000	İskenderun baş müdüriyeti
25826418	9654415	1634036	14222907	315000	000	Bağdad baş müdüriyeti
34741914	15402604	2791220	15352930	1195100	000	Beyrut baş müdüriyeti
3664130	21289 33	402702	11117 35	20700	000	Cidde baş müdüriyeti
14497630	82451 21	1570633	4288210	413600	000	Haydar paşa baş müdüriyeti
13722113	6917325	1284808	5396520	123400	000	Trabzon baş müdüriyeti
10710720	3391200	567120	6551330	201010	000	Yemen baş müdüriyeti
3406919	2493735	284910	579514	48700	000	Edirne baş müdüriyeti
7406515	2453520	450323	4470712	31900	000	Samsun rûsumat merkez müdüriyeti
2016322	1428525	260017	252920	74800	000	Tekfir dağı müdüriyeti
254258521	134847210	24794128	88836604	5712529	67930	Cem'ân yekûn

Tablo 39’da, müdürlüklere ait olan vergi ve vergi dışındaki diğer gelir rakamları yer almaktadır. Bunlar, emekli, işten çıkarılanlar, hayvan sağlığı muayenesi, Hicaz demiryolu ve Askeri Emekli Sandığı kalemlerinden oluşmuştur.

Tablo 40. 1329 (1911) Senesinde Meydana Gelen Olaylar

El-yevm ber müceb kadro aded-i memurin															
4024															
Açıkda olan memurin		Menatik-ı harbiyeden gelen memurin						Tayin olunan							
		Azedilen	Kaydı terki olunan	Firar eden	Müs'tafi add olunan	Tekaüde sevk olunan	Taht mukameye alınan	A ded	A ded-i yekün	A ded-i yekün		A ded	A ded-i yekün		
Ma'zül Müstafi Menatik-ı harbiye Kadro harici	82					6		254	Dersaadet	630			Memurin-i ma'zuleden	22	
	82								İzmir	78			Menatik-ı harbiye memurlarından	483	
	409								Beyrut	1			Müstafi memurlarından	13	
	299								Haydar Paşa	1			memurlarından	14	
	872								Edirne	1			Kadro harici memurlarından	35	
									Adalar memuriyeti	11			Hariden	567	567
										741					
										163					
										904					

Tablo 40'da, o dönem itibariyle var olması gereken memur sayısı kadrosu başlığı altında hazırlanan yapıya bakıldığında, açıkta olan memur, hükümetçe mahkemeye alınan, emekliye alınan, istifa eden, firar eden, kaydı terk olunan, azl edilen, harp bölgelerinden gelen memurlar, tayin olanlar çeşitli Rûsûmât Müdürlükleri (İstanbul, İzmir, Beyrut, Haydar Paşa, Edirne, Adalar) memuriyetleri, kadro harici memurlar ve bunlar aded olarak tabloda gösterilmiştir.

Tablo 41. Gümrüklerin 1329 (1911) Senesi Hâsılat-ı

Gümrüklerin 1329 senesi hâsılat-ı umumiyesi														
Fasıl Madde Madde Madde Fasıl Madde														
15 1 2 3 4 36 1														
İthalat Rûsûmâtı														
Yekûn	Yüzde sekiz	Yüzde üç	Tembaki	Transit	İhracat	Rûsûm-ı saire	Faiz	Rûsûmât müdüriyeti mübavvesi merkez						
62573338	0 00	0 00	000	000	000	48212818	143605	Rûsûmât müdüriyeti baş müdüriyeti ve mübavvesi						
9849008736	70617186 21	24730805 22	000	70707217	159293008	84209308	200	İstanbul rûsûmât baş müdüriyeti ve mübavvesi						
5430413913	39103587 17	139955305 27	54920230	1775622	21979030	45849607	000	Galata rûsûmât baş müdüriyeti						
223192627	167564001	555050 11	000	30910	6210	86435	000	Dersaadet paketi gümrüğü müdüriyeti						
535822911	3843014 34	140478134	000	318920	000	10724303	000	Galata müdüriyeti						
183876526	133434026	499972 10	000	000	207830	237400	000	Kereste müdüriyeti						
166242927	105276739	331445 10	000	121020	27204120	496418	000	Sikke-i gümrüğü merkez müdüriyeti						
9924622	159125	597 05	000	000	000	9705732	000	Mühafaza müdüriyeti						
7041522036	48062340 06	16836715 19	135500	663210	6506593 12	100159029	000	İzmir rûsûmât baş müdüriyeti						
1606907021	1052187639	3871589 25	1220	100635	138133137	29325225	000	İskenderun müdüriyeti						
3690094114	24245114 09	9079375 25	34137729	134560536	109176504	79770231	000	Bağdad müdüriyeti						
8648585202	5972657815	2153665129	270719832	198000	175153905	76190401	000	Beyrut müdüriyeti						
1134864037	833689011	287243625	000	600	4776800	9154001	000	Cidde müdüriyeti						
1666868835	10459068 39	3853051 31	4500	20100	223702807	11747338	000	Haydar Paşa müdüriyeti						
2030378331	13726769 16	5038201 10	33400	382420	118280831	35184504	000	Trebzon müdüriyeti						
777269922	539976214	1905378 24	000	000	38488317	8247507	000	Yemen müdüriyeti						
122649800	859915 32	322390 38	000	146220	3526722	746108	000	Edirne müdüriyeti						
1397538830	9661285 02	349499915	000	8300	56188326	25713727	000	Samsun rûsûmât merkez müdüriyeti						
138797208	923436 16	338384 15	000	000	108852 68	1730829	000	Tekfir dağı merkez müdüriyeti						
44716350136	30755115702	11062733315	359952621	2090340 10	1737662507	577491401	14360520	Cem'ân yekûn						

Tablo 41’de, Gümrük Müdürlükleri’ne ait olan İthalat Rüsûmu başlığı altında, %8 ve%3 oranında alınan gümrük resim oranları ve tütün, transit, ihracat gümrük resimi vesaire ve faiz başlıkları altında çeşitli rakamlar yer almıştır.

SONUÇ

Tanzîmât döneminde ıslah edilmesi gerekli olan kuruluşlardan birisi de devletin mali teşkilatı olmuştur. Buna bağlı olarak gümrüklerin ıslahı yönünde çalışmalar başlamıştır. İlk olarak 1256 (1840) yılında İstanbul ve Galata taraflarında emtia gümrüğü ismi ile birer gümrük idaresi kurulup, yönetimi maliyeye verilmiştir. Sonrasında Taşra gümrüklerinin işlemi maliyeden İstanbul emtia gümrüğüne devredilmiştir. Hem gelirlerin hem de gümrüklere ait olan bütün işlemlerin yürütme görevi İstanbul gümrük emânetine bırakılmıştır, bir süre sonra taşra gümrüklerinin işlemi maliyeden İstanbul emtia gümrüğüne devredilmiştir. Hem gelirlerin hem de gümrüklere ait olan bütün işlemlerin yürütme görevi İstanbul gümrük emânetine bırakılmıştır. İmparatorlukta 1859 yılı sonuna kadar emâneten idare edilen taşra gümrük idareleri 17 adet nezârete bölünerek bu nezâretlerde belli bir düzen kurulması için çalışmalar başlatılmıştır. Bu nezâretlerin başına rûsûmât nâzırı ismiyle bir görevli atanmıştır. 1880 yılında nezâret sayısı yirmi ikiye yükselmiştir. 1880 yılında nezâretler, nezâretlere bağlı müdürlükler ve memuriyetlerden meydana gelen bir yapı sergilenmiştir.

Nezâretlerde müdüriyetler ilerleyen zamanda yerlerini memuriyetlere dayalı yönetim birimlerine bırakırken, nezâretlerde yer alan memur sayılarında önemli azalmalar meydana gelmiştir. Bu yapı aslında ileride bir kurum olarak karşımıza çıkacak olan rûsûmât idarelerini meydana getirmiştir. Rûsûmât emâneti kurulunca gümrükler genel müdürlükler, başmüdürlükler, müdürlükler, merkez müdürlükler olmak üzere sınıflandırılarak bu birimlerde görev alacak çeşitli memuriyetler şekline getirilmiştir. 1287 (1870) yılının son günlerine kadar bu şekilde çalışan gümrüklerin, ıslahı, bir düzene konulması, gümrük tarifelerinin düzenlemesi için 1287 (1870) yılında emtia gümrük emâneti, rûsûmât emâneti unvanına dönüştürülmüştür. Kurumun başına Kâni Paşa tayin edilmiştir. Kâni Paşa rûsûmât emânetinde görev yaptığı süre içinde birçok nizâmname yürürlüğe koymuştur.

Osmanlı imparatorluğu'nda merkezileşme yolunda gerçekleştirilen düzenlemeler çerçevesinde maliye nezâretinden bağımsız olan rûsûmât (gümrükler) emânetinin genel müdürlüğe dönüştürülerek maliye nezâretine bağlanmasıyla, 17

adet nezârete bölünen taşra gümrük idarelerinde öncelikle yapılacak olan işlemlerin büyük bir titizlikle çeşitli isimlerle tanımlanan defterlere kaydedilmesi gerektiği açıklanmıştır. Bu defterler, icmal defterleri, görev defterleri, Rikat (Rikataa) defterleri, sundurma defteri, gümrük defterleri, yıllık esas kayıt defterleri, varidat defteri, özet defterleri, zimmet defteri, tahrir defterleri, tütün defterleri, müfredat defteri, rüsûmât defteri, tahsilat defteri, subut defteri, t cetveli, on numaralı defter, sekiz numaralı numune defteri gibi defterlerden gümrük işlemlerinin düzgün bir şekilde yapılıp yapılmadığı kontrol edilmeye çalışılmıştır. Tutulan defterler sayesinde rüsûmât emâneti kuruluncaya kadar Osmanlı İmparatorluğu gümrüklerinde ticari faaliyetlerde meydana gelebilecek problemlerin neler olabileceğini de kolaylıkla kontrol etme imkânı bulmuştur. Böylece kaçakçılığı tespit etmek de kolaylaşmıştır.

Düzensiz bir şekilde işleyen gümrük daireleri işlemleri Tanzîmât'ın ilanıyla beraber belli kanunlar içinde yeniden düzenlenirken, rüsûmât nezâretlerinin oluşturulması ile memurlarının görevlerini açıklayan konularda yazılı olarak açıklanan talimatlar hazırlanmıştır. Özellikle, rüsûmât emâneti kurulana kadar, nezâretlerin, gümrüklerle ilgili yapılan bütün işlemlerin (geliri, masraf), belgelerinin tutulan defter kayıtlarıyla birlikte rüsûmât nâzırlarına gönderilmesi, nezâretlerin kurulmasıyla artık Taşra'da gümrük görevlilerine gerek olmadığı, Rüsûmât nâzırlarına bağlı olarak çalışacak gümrük görevlilerinin memuriyete alınması, bunlar yapılırken kaldırılan taşra gümrüklerinin görevlileri ile ilgili yapılan geçmişteki her işlem belgesinin de korunması, bu işlemleri takip edecek olan yeni idari birimlerin kurulması, Rüsûmât nâzırlarının Rüsûmât nezâretinde çalışacak olan bütün memur maaşlarıyla ilgili bilgiler, görev dağılımlarını, her ay düzenli olarak Rikata defterlerinde göstermek zorunlulukları olduğu gibi konuları içeren yazılı talimatlar yürürlüğe girmiştir.

İmparatorlukta bulunan gümrük çeşitleri ve bunlarla ilgili nizâmnâmeler hazırlanmıştır. İmparatorluğun gümrük geliri getiren, yoğun ticari faaliyetlerin olduğu önemli gümrük merkezlerinin sınırları belirlenmiştir. Böylece bu sınırlar içinde yapılan ticari faaliyetler ve gümrük işlemleri daha net bir şekilde takip edilebilecekti. Gümrük çeşitleri olarak; Sahil gümrükleri, Kara hududu gümrükleri,

Tuna Eyaleti gümrükleri, Osmanlı İmparatorluğu'nda eskiden var olan kadim kara gümrükleri, İstanbul gümrüğü, diğer gümrükler, yabancı Kara hududu gümrükleri, İran gümrüğü, memleket gümrükleri, Belgrad ve Sırbistan gümrükleri olmak üzere sınıflandırılmıştır. Bu gümrüklerin sınırları mal türleri ve alınacak olan gümrük resmi oranları belirtilmiştir. Gümrük türleri olarak, Amediyye ve Reftiyye alınırken, ürün türleri olarak daha çok mal, zahire, tütün (duhan), kereste, ipek, kumaş, cam boncuklar, arpaçık soğan, lastik ayakkabılar, müskirat, tuz, ipek, pamuk, enfiye ve hayvan türleri olduğu görülmüştür.

Gümrüklerde gümrük resmi alınan ürün türleri ve bunlarla ilgili nizâmnâmeler hazırlanmıştır. Rüsûmât emâneti kurulana kadar gümrük görevlilerin uymak zorunda oldukları kurallar bu nizâmnâmelerde açıklanmıştır. Nizâmnâmeleri hazırlanan ürün türleri ise mal, tütün, tuz ve müskirat olmuştur. Nizâmnâmelerde bu ürünlerin, yetiştirilmesinden mamul mal haline gelip ticari faaliyetlere konu olmaları ve gümrük resim oranları ile ilgili uyulması gereken kurallar açıkça belirtilmiştir.

Rüsûm gelirleri her zaman raic piyasa değeri esasına dayanan eşyanın kıymeti üzerinden alınmıştır. Fransa, İngiltere, Avusturya, İtalya, İsveç, Danimarka, Belçika, Prusya, İspanya, İran ve Rusya devletleriyle yapılan ticaret anlaşmalarında yer alan tarifelere göre gümrük Resmi alınmıştır. Fakat bu tarifeler anlaşma yapılan ülkelere göre farklılıklar göstermiştir. Sonuçta uygulama anında çeşitli sorunlar yaratmıştır. 1302 (1886/1887) yılında rüsûmât emânetinde daha önce alınmış anlaşma kararlarına göre tarifeler düzenlenmiştir. Bundan sonra tarafların delegelerinden meydana gelen bir tarife komisyonu oluşturulmuş ve tarifeler anlaşmaya katılan taraflar arasında imzalanmıştır. 1325(1907) yılında beyanname usulüne geçilerek, rüsûm gelirlerinin kabulü, vergi ve başka vergilerin tahsillerine başlanmıştır. Bunun yanı sıra gümrük idarelerinde görev yapacak olan nâzırlar ve alt kadro da çalışacak olan memurlar ve sorumlulukları hakkında talimat yayınlayarak hepsinin görev dağılımları belirlenmiştir.

Bu işlemler, maliye nâzırına bağlı olarak çalışacak olan görevlilerin atanma işlemleri, hukuki işlemlerinin ve yürüteceklerin atanma işlemleri, bütün rüsûmât memurlarının başına maliye nâzırını temsil etmek üzere bir genel müdür atanacağı,

terfi işlemleri, her memuriyet tahsisi için bütçe dairesinde olmak şartıyla maliye nâzırına bağlı olunacağı, rûsûmât emânetinde çalışan memurlara verilecek olan cezalar, rûsûmât idaresi tarafından yapılacak plan bir hizmetin kaldırılması ya da düzeltilmesi işinin maliye nezâreti tarafından onaylanması gerektiği 500 lirayı geçen bir masrafla sonuçlanan bu işlemlerin ilgili kararlarında tecrübeli kişilerle görüşülüp artırım ve azaltma işinin maliye nâzırı tarafından onaylanacağı, rûsûmât idaresinin masraf ve gelir konuları merkez idare ile gümrüklerde çalışan memurlar ile ilgili nizâm-nâme (terfi-zam, işe alınma için sınavlar, maaş durumları, işe devam saatleri, harcırah, gümrükte çalışan görevlilerin suç sayılabilecek hareketleri, memurun işten çıkarılması, askere alınan rûsûmât memurları, gümrük memurunun) (Baş müdür, gümrük müdürleri ve merkez memurları, memurlar, başkatipler, bir baş müdüriyet katibi, bir müdüriyet veya merkez memuriyeti başkatibi, estimatorların görevleri, muayene müfettişlerinin görevleri, muayene memurları, ambar memurları ve mukayideleri kapu memurlarının görevleri, gümrükler aklam-ı mümeyyiz ve memurları, veznedar, gümrük ketebesini) görevleri olarak açıklanmıştır.

Bu teşkilatlanma yapısı içinde eşyanın gemiden ihraç ve gümrük işlemleri ile ilgili nizâm-nâme (rûsûm kurallarının uygulanması, gümrük işlemleri yapılması sırasında uyulacak kurallar, rûsûmât emânetinde çalışan görevlilerle, yapmış oldukları işlemlerle ilgili sınırları belirleyecek konu başlıklarının toplandığı genel talimatları (rûsûm kurallarının uygulanması ile ilgili talîmât-nâmeler, Taşra gümrükleri manifesto ve beyannamelerin oluşturulması, ihracat, muayene işlemleri, kıymetin belirlenmesi, gümrük resminin hesaplanması, meskukatın tahvili, gümrük resminin vezneye teslimi, eşyanın gümrük kapısında ihraç, beyanname ile muayene sonrası meydana gelen problemler, mal ve eşyanın Osmanlı limanlarına aktarma işlemi, malı teslim eden taraftan yapılan ithalat aktarmaları, kara aktarması, antrepoya ithal edilen eşya hakkında iç ticaret ile ilgili talîmât-nâme, gümrüklerce yapılacak olan sağlık muayene işleriyle ilgili nizâm-nâme levazımla ilgili talîmât-nâme, rûsûmât müdüriyeti- genel müdürlük ve Mısır gümrükleri arasındaki anlaşma kefalet hakkında maliye nezâreti tarafından hazırlanan tezkere, mazuliyet maaşı ile ilgili düzenlemeler, memurun izin işlemleri ile ilgili nizâm-nâme memuriyet ile yaş haddi ile ilgili düzenlemeler, memurun işe başlaması, emeklilik ve işten atılma gibi işlemleri içine alan düzenlemeleri, görevinde alınan ve soruşturma

işlemleri memurun tedavi ve hava izni işlemleri, tayin edildikleri görev yerlerine gitmeyen memurlarla ilgili işlemler, rûsûmât muhafaza memurlarının deniz yoluyla gidecekleri teftiş ve işlemleri rûsûmât idaresinde çalışan görevlilerin işlemiş oldukları suçlar sonucunda verilmesi gereken cezalar, mahkeme işlemleri ile ilgili birçok yeni düzenleme yapılmıştır.

1870 yılı sonrasında maliye nezâretinin teşkilat yapısı ve görev dağılımı merkez, taşra ve bağlı idareler olmak üzere düzenlenmiştir. 1880 yılında nezâret merkez ve bağlı idareler olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Mali idareler içinde yer alan gümrükler ve tekel idareleri 1930 yılına kadar maliye bakanlığı içinde kalırken, 1932 yılında gümrükler ve inhisarlar işlemlerinin daha etkin bir şekilde kontrolünün yapılabilmesi için maliye bakanlığından ayrılarak gümrük ve tekel bakanlığı ismiyle ayrı bir bakanlık olarak hizmet vermeye başlamıştır. Bu ise bizlere 1839 yılında başlayan bu aşamalı değişim sürecinin oldukça uzun bir zaman dilimini alarak istikrarlı bir şekilde değiştikleri gerçeğini de göstermiştir.

KAYNAKLAR

Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri:

1331 (1914/1915) yılı Rûsûmât Müdîriyyeti-i Müsteşar Muavinliği Kurulma İşlemi İçinde.

Bâb-ı Âlî, Sadâret-i Uzmâ, Âmedî Dîvân-ı Humâyûn (304), İrâde-i Seniyye, (Mehmet Vahiduddin)/ İ.DUİT. (3), 95/56, Maliye Nezâreti, Muhâsebe-i Umûmiyye Müdîriyyeti-i Umûmiyyesi, Muvâzene Kalemî 10989/ 332.

C. ML 103, Belge 1-2,

C. ML 103, Belge 7.

C. ML 14913, Belge 12- 13

C. ML 14913, Belge 14.

C. ML 14913, Belge 6.

C. ML: 14913, Belge 11

C.ML 103, Belge 10.

C.ML 103, Belge 3-4.

C.ML 103, Belge 5

C.ML 103, Belge 8.

C.ML 103, Belge 9.

Düstûr, Cilt:1.

Düstûr, cilt: 2.

Düstûr, Cilt:3.

Düstûr, Cilt:4, (Fi 9 Safer, Sene 1297 (1879) İrâde-i Seniyye).

Düstûr, Cilt: 8.

Düstur, Zeyl, 1-4.

İ. (DUİT). (1), 98/39 Maliye Nezâreti, Umûmî: 1504, Husûsî: 73, Hulâsa: 1337 Sene-i Maliyesi Mayıs- Ağustos Muvakkat Bütçe Kararnamesinin Takdim Kılındığına Dair.

İ. DUİT, (1). 53/67 Maliye Nezâreti.

İ. DUİT, (1). 59/9.

İ. DUİT, (2). 18/69 Maliye Nezâreti / İ. DUİT, (1). 18/41 Bâb-ı Âlî, Meclisi Mahsûs, (304)

İ. DUİT, (2). 53/67 Maliye Nezâreti.

İ. DUİT, (2). 53/68 Maliye Nezâreti, Rûsûmât Müdîriyyeti-i

İ. DUİT, (2). 53/68 Maliye Nezâreti, Rûsûmât Müdîriyyeti-i

İ. DUİT, (2). 78/19 Maliye Nezâreti, Vâridât Umûmiyye Müdürü

İ. DUİT, (3). 18/69 Maliye Nezâreti.

İ. DUİT, (3). 78/19 Maliye Nezâreti, Vâridât-ı Umûmiyye Müdîriyyeti

İ. DUİT, (4). 18/69 Bâb-ı Âlî, Meclis-i Mahsûs.

İ. DUİT, 89/53, 1337 (1921), 49-10/10- 1.

İ. DUİT, 9/116, Paşa Kitabeti 158.

İ. DUİT. (1), 78/19, Bâb-ı Âlî, Meclis-i Mahsûs.

İ. DUİT. (1), 99/63, (1), (Maliye Nezâreti), (3), Islahâtı-ı Maliye Komisyonu Numarası: 33.

İ. DUİT. (1), 99/63, (1), Bâb-ı Âlî Meclis- i Mahsûs (89)/ Benzer Konu İçin Bkn, İ. DUİT. (1), 99/63, (1), Maliye Nezâreti Rûsûmât Genel Müdürlüğü Umûmî: 85077 Husûsî: 6.

İ. DUİT. (1), 99/63, (1), Bâb-ı Âlî, Saderet-i Uzmâ, Amedi-i Dîvân-ı -ı Hümâyûn, İrâde-i seniyye, Mehmet Vahidüddin.

İ. DUİT. (4), (1), 95/58, Maliye Nezâreti , I, (413), RûsûmâtMüdîriyyeti i Umûmî: (?) Husûsî:(?)

İ. DUİT. (4), 78/19, Maliye Nezâreti, Vâridât-ı Umûmiyye Müdîriyyeti-i (?) şube

İ. DUİT. 85/47, Meclis-i Âyân.

İ. DUİT. 85/84, Meclis-i Âyân

İ. DUİT. 85/84, Meclis-i Âyân

İ. HUS, 108/1321. (ca-17, Yıldız Sarayı Hümâyûnu, Baş Kitabet Dairesi, 32- 35.

İ.DH (İrâde Dahiliye), 1051, Gömlek No: 82543, 1305 (1887), m.9.

İ.DUİT, (1), 18/41 Bâb-ı Âlî Meclis-i Mahsûsu, 304/2/ Maliye Nezâreti Der-saâdet Muhâsebe-i Umûmiyye Müdîriyyeti i Muvâzene Kalemî (3)

İ.DUİT, (1), 98/39, Maliye Nezâreti 413 Kararname Mehmet Vahidüddin

İ.DUİT, (1). 18/69 Maliye Nezâreti Muhâsebe-i Umûmiyye Müdîriyyet-i

İ.Duit, 18/62, 1337 (1918) – B- 25, 14- 37, Benzer olay; İ.Duit, 18/62/ 1337 (1918) – B- 25, 14- 37.

İ.DUİT, 21/10/ 1337 (1918)- z.-13/15-2/16-1.
İ.DUİT, 21/10/ 1337 (1918)-B-25/14/37
İ.DUİT, 21/11, 1337 (1918), -1-5, 15- 2/16-2.
İ.DUİT, 21/11, 1337 (1918)-,1-5, 29-2/16-2.
İ.DUİT, 21-10, 1337 (1918), z.-13/15-2/16-1.
İ.DUİT, 53/69, 1336 (1920).
İ.DUİT, 53/70, 1336 (1920).
İ.DUİT, 53/72, İrâde-i Seniyye 699, 1336 (1920).
İ.DUİT, 53/74 (2), 1329 (1911).
İ.DUİT, 53/75(2), İrâde-i Seniyye.
İ.DUİT, 78/10, 1336 (1917), c-26, 22-10.
İ.DUİT, 78/10, 1336 (1917),c-26, 49-2/22-10.
İ.DUİT, 81/56, 1330 (1911), 49-5/20, s. 14.
İ.DUİT, 85/53, 1332 (1913)-5-3, 49-7/1-94
İ.DUİT, 88/29, 49-9/115, 1335 (1916). c.8.
İ.DUİT, 88/29, 49-9/115, 1335 (1916). c.8.
İ.DUİT, 88/29/49-9/115, 1335 (1916) . c.8.
İ.DUİT, 89/53, (1337 (1918), m.15, 49- 10/10-1.
İ.DUİT, 89/53, 1337 (1918), m.15, 49-10/10-7.
İ.DUİT, 89/53, 1337 (1921) m.15, 49-10/ 10-1
İ.DUİT, 89/53, 1337 (1921) m.15, 49-10/10-7.
İ.DUİT, 89/53, 1337 (1921), 49-10/10-1.
İ.DUİT, 89/53, 1337 (1921), 49-10/10-1.
İ.DUİT, 89/53, 1337 (1921), 49-10/10-1.
İ.DUİT, 89/53, 1337 (1921), m.15, 49-10/10-1.
İ.DUİT, 89/53, 1337 (1921), m.15, 49-10/10-1.
İ.DUİT, 89/53, 1337 (1921), m.15, 49-10/10-1.
İ.DUİT, 89/53, 1337 (1921), m.15, 49-10/10-1.
İ.DUİT, 89/53, 1337 (1921), M.15, 49-10/10-1.
İ.DUİT, 89/53, 1337 (1921), m.15, 49-10/10-1.
İ.DUİT, 89/53, 1337 (1921), m.15, 49-10/10-7.
İ.DUİT, 89/53, 32/61, 1337 (1921) m.15, 49-10/10-1.
İ.DUİT, 89/53, 32/61, 1337 (1921), 49-10/10-1.

İ.DUİT, 90/40, 6227/154, 1321(1903).

İ.DUİT, 90/40.

İ.DUİT, 90/46 (4) (Huzuru Sami Cenab Sadrpenahiye Hülâsa: Rûsûmât müdürin umumiye naib 1339 (1920) senesi bu derecesine ilave edilecek muhtırate dair, Umumi:14, Hususi:2.

İ.DUİT, 90/46.

İ.DUİT, 95/54, 50- 35-73

İ.DUİT, 95/54, 50-2/ 35-73.

İ.DUİT. (2), 90/53, Maliye Nezâreti.

İ.DUİT. (4), (1), 95/58, (3), Bâb-ı Âlî, Meclis-i Mahsûs, 430.

İ.DUİT. (4), (1), 95/58, (413), Maliye Nezâreti, Muhâsebe-i Umûmiyye Müdîriyyeti-i Umûmiyyesi, Muvâzene Kalemî, Umûmî: 9255, Husûsî: 259.

İ.DUİT. (4), (1), 95/58, Maliye Nezâreti , (413), Kararname Mehmet Vahidüddin.

İstanbul Gümrük Muamelatı Hakkında İstanbul, 1926,

Maliye Nezâreti (4), Esbâb-ı Mûcibe Muhtırası.

Maliye Nezâreti, Der-saâdet, Muhâsebe-i Umûmiyye Müdîriyyeti-i Umûmiyyesi, Muvâzene Kalemî (Hülâsa) (3).

Maliye Nezâreti, Umûmî: 255, Husûsî: 17, Hulâsa: Rûsûmât Bütçesinin Reddiyat Tertibine İlâve Edilmiş olan 50.000 bin lira hakkında, Maliye Nezâreti, Esbâb-ı Mûcibe Mazbatası.

Meclisi Vükela Mazbatalar, mv, Dosya No: 250, Gömlek No: 144, 1337 (1918) -10-28

Sâlnâmesi

Rûsûmât Sâlnâmesi, Dersaadet, Ahmet İhsan ve Şürekâsı, Matbaacılık Osmanlı Şirketi.1330, İstanbul.

Kitaplar

Akdağ, Mustafa, **Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi**, Cilt:2, 1453-1559, İstanbul: Cem Yayınevi, Kültür Dizisi, 1979.

Akyıldız, Ali, **Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform, 81836-1856**, İstanbul: Eren Yayınevi, 1993.

Barkan, Ömer Lütfi, “Osmanlı Devletinin Sosyal ve Ekonomik Tarihi”, **Osmanlı Devlet Arşivleri Üzerinde Tetkikler Makaleler**, (Hazırlayanlar: Hüseyin Özdeğer), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Rektörlük Yayınları, Cilt:2, No:4214, (2000).

Cezar, Yavuz, **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi, XVIII. Yüzyıldan Tanzîmât’a Mali Tarih**, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986.

Çakır, Baki, **Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI- XVII. Yüzyıl)**, İstanbul: Kitabevi Yayınları, (224), 2003.

Çakır, Baki, **Osmanlı Mukatta Sistemi, (16-17Yüzyıl)**, İstanbul: Kitabevi, 2003.

Davison, Roderic H., **Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform, (1856- 1876)**, I. Cilt, (Çev: Osman Akınhay), Ankara: Papirus Yayınevi, Ocak 1997.

Genç, Mehmet, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi, (Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi)**, Osmanlı Devletinin Kuruluşunun 700. yılına Armağanı Ötüken Yayın, 2. b., No: 486, Kültür Serisi: 286, 2002.

Genç, Mehmet, **Osmanlı Maliyesinde Mukatta Kavramı, Osmanlı Maliyesi, Kurumlar ve Bütçeler 1**, (Hazırlayanlar: Mehmet Genç, Erol Özvar), İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006.

Güran, Tevfik, **Ekonomik ve Mali Yönleriyle Vakıflar Süleymaniye ve Şehzade Süleyman Paşa Vakıfları**, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006.

Güran, Tevfik, **Osmanlı Kamu Maliyesi (1839- 1918), Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler1**, (Hazırlayanlar: Mehmet Genç ve Erol Özvar), İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006..

Güran, Tevfik, **Tanzîmât Döneminde Osmanlı Maliyesi Bütçeler ve Hazine Hesapları !1841-1861)**, Ankara: Atatürk Kültür ve Dil Tarih Yüksek Kurum Yayınları, XXV. Dizi, Sayı 8,1980.

İnalçık, Halil, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler, İslam Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi**, 2. b., İstanbul: Eren Yayınevi, 1996.

İnalçık, Halil, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi (Osmanlılarda Raiyet Rûsûmu)**, 2.b., İstanbul: Eren Yayıncılık, 1996.

Karamürsel, Ziya, **Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.

Kazıcı, Ziya, **Osmanlılarda Vergi Sistemi**, İstanbul: Şamil Yayınevi, 1997.

Küçükkalay, A. Mesud, **Osmanlı İthalatı İzmir Gümrüğü, (1818- 1839)**, Kitap Yayınevi- 142, Tarih ve Coğrafya Dizisi: 50, İstanbul, Mart- 2007.

Kütükoğlu, S. Mübahat “Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi, Osmanlı İktisadi Yapısı, (Osmanlı Maliyesi)”, **Devlet ve Toplum**, 1994.

Ortaylı, İlber, **Osmanlı İmparatorluğunda İktisadi ve Sosyal Değişim**, Makaleler I, 2.b., Bilkent Üniversitesi, Ankara: Turhan Kitapevi, 2004. (Mithat Paşanın Vilayet Yönetimindeki Kadrolar ve Politikası).

Öner, Erdoğan, **Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdâre**, Genişletilmiş II.b., Ankara: T.C. Bakanlığı Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, 2005.

Öztel, Muharrem, **II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Maliyesi**, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 413, 2009.

Özvar, Erol, **Osmanlı Devletinin Bütçe Harcamaları (1509-1788) Osmanlı Maliyesi, Kurumlar ve Bütçeler I**, (Hazırlayanlar: Mehmet Genç, Erol Özvar), İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006.

Özvar, Erol, **Osmanlı Maliyesinde Malikane Uygulaması**, İstanbul: Kitabevi, 2003.

Özvar, Erol, **Osmanlı Maliyesinde Mâlikâne Uygulaması**, İstanbul: Kitabevi Yayınları, Eylül, 2003.

Pamuk, Şevket, **Osmanlı Devletinin İç Borçlanma Kurumlarının Evrimi (1600-1850)**, Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler, 1, (Hazırlayanlar: Mehmet Genç, Erol Özvar), İstanbul, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006.

Pamuk, Şevket, **Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Genel Yayın:1330, Seçme Eserler, Türkiye İş Bankası Yayınları, 3.b., Seçme Eserleri, 2010.

Pamuk, Şevket, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**, 3.b., İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

Pamuk, Şevket, **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500- 1914**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

Şener, Abdüllatif, **Tanzîmât Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi**, Bilimsel Araştırma Dizisi: 6, İstanbul: İşaret Yayınları, 1990.

Tabakoğlu, Ahmet, **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**, Tarih Dizisi, İstanbul: Dergah Yayınları, 1985.

Tabakoğlu, Ahmet, **İktisat Tarihi (Toplum Makaleleri, I)**, Kitabevi, (280) İstanbul, Kasım, 2005, (II. Osmanlı Ekonomisinde Kalkınmanın Finansmanı, (1-2).

Tabakoğlu, Ahmet, **İktisat Tarihi, Toplu Makaleler I**, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 280, Kasım, 2005, (XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Devletinin Mali Yapısı).

Tabakoğlu, Ahmet, **Osmanlı Devletinin İç Hazînesi, Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler 1**. (Hazırlayanlar: Mehmet Genç, Erol Özvar), İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006.

Tabakoğlu, Ahmet, **Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler 1.**, (Hazırlayanlar: Mehmet Genç, Erol Özvar), İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2006..

Tabakoğlu, Ahmet, **Türk İktisat Tarihi**, 6. b., İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003.

Velay, A.Du, **Türkiye Maliye Tarihi, Maliye Tetkik Kurumu, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Neşriyatı**, No:178-1978, Damga Matbaası.

Ziya, Enver, **Karal Osmanlı Tarihi VI. Cilt İslahat Fermanı Devri (1856-1861)**, 2. b., Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1976.

Makaleler

Akyılmaz, Sevgül, “Osmanlı Devletinde Yönetici Sınıf Açısından Müsadere Uygulaması”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt:12, Sayı: 1-2, (2008).

Genç, Mehmet, “Osmanlı İltizam Rejimi ve Değişimleri”, **Kutadgubilig: Felsefe Bilim Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 1, (2000), s.176-184.

Kılıç, Selda, “1864 Vilayet Nizâm-nâmesinin Tuna Vilayetinde Uygulanması ve Mithat Paşa”, **Ankara Üniversitesi Dergiler**, Cilt: 24 Sayı: 37, (2005), s. 99- 111.

Kütükoğlu, S. Mübahat, “Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, Osmanlı İktisadi Yapısı, (Osmanlı Maliyesi)”, **Devlet ve Toplum**, 1994.

Ortaylı, İlber, “Osmanlı Maliyesi ve Tarihi, Tanzîmât Devri ve Sonrası İdari Teşkilat”, **Devlet ve Toplum**, Cilt:1, (1994).

Sahillioğlu, Halil, “Bir Mültezim Zimem Defterine Göre XV. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darphane Mukataaları”, **İ.F.M.** Cilt: 23, Sayı: 1- 4, (Ekim 1962 - Şubat 1963).

Tezler

Erim, Neşe **“18. Yüzyılda Erzurum Gümrüğü”**, (Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, 1984).

Karaoğlu, Ömer, **“Osmanlı Devletinde Müsadere Uygulaması, II. Mahmut Dönemi (1808- 1839)”**, (Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü, İktisat Tarihi Anabilim Dalı, 1998).

Kartal, Nazım, **“İl Özel İdarelerin Yeniden Yapılandırılması: Uygulama Aşaması Üzerine Bir Çözümleme”**, (Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010).

Kıvrak, Güler, **“XIX Yüzyılın İlk Yarısında Edirne Gümrüğü”** (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1989.

Oğlakçı, Mehmet. **“Galata Bankerlerinin Osmanlı Devlet Maliyesi Sistemine Etkileri: Baltazı (Baltacı) Ailesi Örneği”**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, SBE Maliye Anabilim Dalı, 2006).

Yılmaz, Fehmi, **“Osmanlı İmparatorluğu’nda Tütün: Sosyal, Siyasi ve Ekonomik Tahlili (1600- 1883)”**, (Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2005).

İnternet

Üçok, Çoşkun, Osmanlı Devleti Teşkilatından Tımarlar, <http://auhf.ankara.edu.tr/dergiler/auhfd-arsiv/AUHF-1944-02-01/AUHF-1944-02-01-Ucok.pdf>, (Erişim: 15.02. 2011)

EKLER

EK 1: İSTANBUL NEZÂRETİ

I. AŞAMA

Müdüriyetler	Memuriyetler
Adapazarı	7
Bandırma	21
<i>İzmit</i>	10
<i>Kartal</i>	11
<i>Bolu</i>	16
<i>Geyve</i>	3
<i>Çanakkale</i>	28
<i>Karamürsel</i>	15
<i>Çatalca</i>	12
<i>Üsküdar</i>	3
Sirkeci	İpek Öşriyye Alınan Yerler

II. AŞAMA

Memuriyetler	Müdüriyet	Memuriyetler
Adapazarı Bandırma Erdek Gönen Biga Mihalıç		
	İzmit	0
	Bolu	6
	Çanakkale	2
	Karamürsel (Sayd-i Mahi Rüsümü alınan yerler)	3

III. AŞAMA

Müdüriyetler	Memuriyetler
İzmit	8
Kartal	9
Geyve	6
Çatalca	9
Üsküdar	2

Memlaha idareleri ve tuz satışı yapılan ambar idarelerini ismini gösteren defterler burada bulunmaktadır.

V. AŞAMA

Memuriyetler	
Bahr-i Meşah	
Anafarta	
Limni	Rüsumat memurları yetkisinde idare edilmiştir.
İmroz	
İzmit	Tuzun tüketimine Girit nezâretinden geçici memur tayiniyle yönetilmiştir.
Tuzla	

İstanbul Nezâretini Memuriyet Dağılımının En Son Şekli

• Adapazarı	• Dörtüven	• Maydos
• Adatepe	• Düdek	• Mengen
• Ahmedçe	• Düzce	• Mihaliç
• Ahmetler	• Edincik	• Mihaniye
• Akhisar	• Ekinlik	• Mihanlıca
• Aklan	• Erdek	• Milan
• Akyazı	• Erdel	• Misakçe
• Ambarlı	• Erenköy	• Mopriköy
• Anadolu Kavağı	• Eskişehir	• Mudurnu
• Araklıbala	• Ezine	• Mudurnu
• Araklızir	• Gence	• Nallıhan
• Arslanbey	• Geyikli	• Narlı
• Ataikebir	• Gökboza	• Navala
• Avşa	• Gönen	• Ortaköy
• Ayastefenos	• Gönen	• Paslı
• Ayvacık	• Göynük	• Paşalimanı
• Ayvacık	• Halıdere	• Pavla
• Babakale	• Hendek	• Pendik
• Bahçecik	• Hereke	• Safranbolu
• Bandırma	• Hersek	• Samanlı
• Bayramiç	• Heybeliada	• Sazlı
• Bayramiç	• İğde	• Sekban
• Behram	• İmralı Manyas	• Seydülbahr
• Bergos	• İstranca	• Silivri
• Beykoz	• Kabanca	• Sipahçe
• Biga	• Kandıra	• Soyulu
• Biga	• Kanlıada	• Şahteros
• Bigados	• Kapıdağı	• Şile
• Bostancıbaşı	• Karabiga	• Taraklı
• Can	• Karacaali	• Tavşançalı
• Çardak	• Katar	• Tuzla
• Çavgelice	• Kavri	• Ulaş
• Çayka	• Kemer	• Ulus
• Çaykamak	• Kerme	• Üsküp
• Çekme	• Kılıcı	• Viranşehir
• Çekmece-İ Kebir	• Kilidbahr	• Yalova
• Çekmece-İ Sağır	• Kocadere	• Yarımca
• Çetmeler	• Kozaklı	• Yeniköy
• Çınarcık	• Kösedere	• Yeniköy
• Danişment	• Kumburgaz	• Kurşunlu
• Darıca	• Kumkale	
• Değirmendere	• Küreci	
• Delibaş	• Lapseki	
• Dereağzı	• Maltepe	
• Dimetoka	• Marmara	

ve

EK-2**Osmanlı İmparatorluğu’ndan Deniz Yoluyla Diğer Ülkelere Gönderilecek Olan Tütünlerin (Duhânların) Liman İsimleri**

Bahr Sefaid Sevahil (Sahil) İskeleleri		Bahr Mürur Sevahil İskeleleri		Harir Muharrer Sefaid Sevahil	Bahr Seyyah Sevahil İskeleleri		Tuna ve Suva Nehirleri Sevahil iskeleleri	
Anadolu Canibi	Rumeli Canibi	Anadolu Canibi	Rumeli Canibi	İskele isimleri	Anadolu Canibi	Rumeli Canibi	Tuna Nehri	Suva Nehri
İskelelerin isimleri	İskelelerin isimleri	İskelelerin isimleri	İskelelerin isimleri		İskelelerin isimleri	İskelelerin isimleri	Tuna isimleri	İskele isimleri
Kala-i Sultaniye Baba Kalası Edremid Kemer Ayvalık Dikibeli Çandarlı Fevceteyni İzmir Çeşme Kuşadası Bodrum Mekir İtalya Alanya Kalender Mersin İskenderun Sevdiye Lazkiye Tarsus Trablusşam Cebel Cunya Beyrut Seyda Aka Hayfe Yafe Gaze Bingazi Trablusgarp	Bor (ber) İşkodra Derc Avlonya Serendüz Prag Preveze Galus Selanik Kösendere Aynanoz Kavala Karaağaç İnöz Gelibolu	İstanbul Derince İzmid Karamürsel Yalova Gemlik Mudanya Bandırma Erdek Karabiga	Tekfurdağı Araklı Silivri Büyükçekmece	Taşoz Semadirek İmroz Limni Bozcada Movalala Galanya Midilli Sakız İstanköy Rodos Girne Limason Tuzla Cunya Resmu Gandiye	Batum Rize Trabzon Bulanca Tirebolu Giresun Ordu Ünye Samsun Alaçam Sinop İnebolu Amasra Araklı	Bergus Varna Bulancak Köstence	Vadin Levm Rahva Nıgbolu Ziştovi Ruscuk Tutargan Silistre Boğazköy Harsu Maçin İpsakoca Putbaş Tulcu Sinneh	Gerdeşke Purut Aziziye Bolu(beli) ? Raçe Borçka

Kaynak: Düstûr, Cilt:2, s. 664- 666. (Düstûr İçinde Bu Sayfa Aralığındaki 84 ek)

EK-3:

4 Tür Olarak Belirlenen Duhân İle 3 Tür Olarak Belirlenen Cigaretın Fiyat Kuralları (Bunların Cigara, Enfiyye Ve Ağz Tütününün Sarfiyât Resimlerinin Miktarlarını Gösteren Tarife Cetveli)

Belir Paketi	Birinci Nevî				İkinci Nevî				Uçuncü Nevî				Dörtüncü Nevî			
	Fiyat		Rasmi		Fiyat		Rasmi		Fiyat		Rasmi		Fiyat		Rasmi	
Duhân Kıyılmış	Kuruş	Para	Kuruş	Para	Kuruş	Para	Kuruş	Para	Kuruş	Para	Kuruş	Para	Kuruş	Para	Kuruş	Para
400	-	-	30	-	100	-	20	-	80	-	15	-	30	-	10	-
200	-	-	15	-	50	-	10	-	40	-	7	-	15	-	5	-
100	-	-	7	20	25	-	5	-	20	-	3	30	-	20	2	20
50	-	-	3	30	12	20	2	20	10	-	1	30	3	30	1	10
20	-	-	1	20	5	-	1	-	4	-	-	30	1	20	-	20
10	-	-	-	30	2	20	-	20	2	-	-	15	-	30	-	10
Cigaret																
1000	-	-	30	-	100	-	20	-	80	-	15	-	-	-	-	-
50	-	-	15	-	5	-	10	-	40	-	7	20	-	-	-	-
25	-	-	7	20	25	-	5	-	20	-	3	30	-	-	-	-
100	-	-	3	-	1	-	2	-	7	-	1	20	-	-	-	-
50	-	-	1	20	5	-	1	-	4	-	-	30	-	-	-	-
25	-	-	-	30	2	20	-	20	2	-	-	15	-	-	-	-
Cigar																
100	00	00	10	00	10	00	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
05	00	00	05	00	05	00	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
02	00	00	02	20	02	20	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
010	00	00	01	00	01	00	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Enfiyye ve ağz tütün																
400	00	00	10	00	10	00	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
200	00	00	05	00	05	00	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
100	00	00	02	20	02	20	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
050	00	00	1	10	1	10	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
025	00	00	0	25	0	25	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
010	00	00	00	10	00	10	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Kaynak: Düstûr, cilt:3, s.361.

EK-4**Müskirât Nizâmnâmesi 2. Maddesine Göre Hazırlanan Cetvel**

Mikyâsat-ı İzafî	Kertiye (Kartiye)	Kiya ve Sat (Santigrad)	Mikyâsat-ı İzafî	Kertiye (Kartiye)	Kiya ve Sat (Santigrad)
0,902,41	19,84	51	1,000,000	10,03	0
0,920,40	19,85	52	0,991,44	10,13	1
0,928,37	20,15	53	0,996,95	10,43	2
0,926,30	20,47	54	0,995,52	10,62	3
0,924,20	20,79	55	0,994,12	10,80	4
0,922,09	21,11	56	0,992,77	10,97	5
0,919,97	21,43	57	0,991,45	11,16	6
0,917,84	21,76	58	0,990,16	11,33	7
0,910,69	22,10	59	0,989,91	11,49	8
0,913,01,	22,46	60	0,987,70	11,66	9
0,911,30	22,82	61	0,986,52	11,86	10
0,909,07	23,18	62	0,985,37	11,98	11
0,906,82	23,55	63	0,984,24	12,14	12
0,904,54	23,92	64	0,983,14	12,38	13
0,912,24	14,29	65	0,982,06	12,43	14
0,899,91	24,67	66	0,981,11	12,57	15
0,897,55	25,05	67	0,970,90	12,70	16
0,895,16	25,45	68	0,974,92	12,84	17
0,892,74	25,85	69	0,977,90	12,97	18
0,890,29	26,26	70	0,976,88	12,10	19
0,887,81	26,68	71	0,935,87	12,25	20
0,885,31	27,11	72	0,974,87	13,38	21
0,882,78	27,54	73	0,977,87	13,52	22
0,880,22	27,98	74	0,972,86	13,67	23
0,877,63	21,43	75	0,971,85	13,83	24
			0,970,84	13,97	25
0,875,00	28,88	76	0,969,81	14,12	26
0,872,34	29,34	77	0,968,76	14,26	27
0,869,65	29,81	78	0,967,69	14,42	28

EK- 5**1. Cetvel**

Mikyasat- Atıkanın Mikyasat-I Cedideye Tahvili							
1. Cetvel							
Muamara Arşını Yeni Arşına Tahvili							
Yeni arşın			Muamara arşın	Yeni arşın			Muamara arşın
Yeni arşın	Kirah	Parmak		Yeni arşın	Kirah	Parmak	
454	8	0	600	0	7.	5.	1.
530	6	0	700	1	5.	1.	2.
606	4	0	800	2	2.	7.	3.
686	2	0	900	3	0.	3.	4.
758	0	0	1000	3	7.	9.	5.
1516	0	0	2000	4.	5.	4.	6.
6674	0	0	3000	5.	3.	0.	7.
3032	0	0	4000	6.	0.	6.	8.
3790	0	0	5000	6.	8.	2.	9.
4548	0	0	6000	7.	5.	8.	10.
5306	0	0	7000	10.	1.	6.	20.
6064	0	0	8000	22.	7.	4.	30.
6822	0	0	9000	30.	3.	2.	40.
7580	0	0	10000	37.	9.	0.	50.
15160	0	0	20000	45.	4.	8.	60.
22745	0	0	30000	53.	0.	6.	70.
30320	0	0	40000	60.	6.	4.	80.
37900	0	0	50000	68.	2.	2.	90.
45480	0	0	60000	75.	8.	0.	100.
53060	0	0	70000	151.	6.	0.	200.
60640	0	0	80000	227.	4.	0.	300.
68220	0	0	90000	303.	2.	0.	400.
75800	0	0	10000.	379.	0.	0.	500.

2. Cetvel

Mikyasat- Atıkanın Mikyasat-I Cedideye Tahvili							
2. Cetvel							
Çarşı Arşının Yeni Arşına Tahvili							
Yeni arşın			Çarşı Arşını	Yeni arşın			Çarşı arşını
Yeni arşın	Kirah	Parmak		Yeni arşın	Kirah	Parmak	
408	0	0	600	0	6	8	1
476	0	0	700	1	4	7	2
544	0	0	800	2	0	4	3
612	0	0	900	2	7	2	4
680	0	0	1000	3	4	0	5
1360	0	0	2000	4	0	8	6
2040	0	0	3000	4	7	6	7
2720	0	0	4000	5	4	4	8
3400	0	0	5000	6	1	2	9
4080	0	0	6000	6	8	0	10
4760	0	0	7000	13	6	0	20
5450	0	0	8000	20	4	0	30
6120	0	0	9000	27	2	0	40
6800	0	0	10000	34	0	0	50
13600	0	0	20000	40	8	0	60
20400	0	0	30000	47	6	0	70
27200	0	0	40000	54	4	0	80
34000	0	0	50000	61	2	0	90
40800	0	0	60000	68	0	0	100
47600	0	0	70000	136	0	0	200
54400	0	0	80000	204	0	0	300
61200	0	0	90000	372	0	0	400
68000	0	0	100000	340	0	0	500

3. Cetvel

Mikyasat- Atfkanın Mikyasat-I Cedideye Tahvili							
3. Cetvel Endazenin Yeni Arşına Tahvili							
Yeni arşın			Endaze	Yeni arşın			Endaze
Yeni arşın	Kirah	Parmak		Yeni arşın	Kirah	Parmak	
390	0	0	600	0	6	5	1
455	0	0	700	1	4	0	2
520	0	0	800	1	9	5	3
585	0	0	900	2	6	0	4
650	0	0	1000	3	2	5	5
1300	0	0	2000	3	9	0	6
1950	0	0	3000	4	5	5	7
2600	0	0	4000	5	2	0	8
3250	0	0	5000	5	8	5	9
3900	0	0	6000	6	5	0	10
4550	0	0	7000	13	0	0	20
5200	0	0	8000	19	5	0	30
5850	0	0	9000	26	0	0	40
6500	0	0	10000	32	5	0	50
13000	0	0	20000	39	0	0	60
19500	0	0	30000	45	5	0	70
26000	0	0	40000	52	0	0	80
32500	0	0	50000	58	5	0	90
39000	0	0	60000	65	0	0	100
45500	0	0	70000	130	0	0	200
52000	0	0	80000	195	0	0	300
58500	0	0	90000	260	0	0	400
65000	0	0	100000	325	0	0	500

4. Cetvel

Mikyasat- Atfkanın Mikyasat-I Cedideye Tahvili							
4. Cetvel Muamara arşını murabbaanın yeni arşın murabbına tahvili							
Yeni arşın murabbaa			Muamara arşını murabbaa	Yeni arşın murabbai			Muamara arşını murabbaa
Yeni arşın murabbaa	Kirah murabbaa	Parmak murabbaa		Yeni arşın murabbai	Kirah murabbai	Parmak murabbai	
344	83	82	600	0	67	45	1
402	19	48	700	1	14	91	2
459	65	12	800	1	72	36	3
517	10	76	900	2	29	82	4
574	56	40	1000	2	87	28	5
1149	12	50	2000	3	44	73	6
1723	69	20	3000	4	2	19	7
2298	25	60	4000	4	59	65	8
2872	82	00	5000	5	17	10	9
3447	38	40	6000	5	74	56	10
4021	94	80	7000	11	49	12	20
4596	51	20	8000	17	23	69	30
5171	7	60	9000	22	98	25	40
5745	64	0	10000	28	72	82	50
11491	28	0	20000	34	47	38	60
17236	92	0	30000	40	21	94	70
22982	56	0	40000	45	96	51	80
28728	20	0	50000	51	71	7	90
34473	84	0	60000	57	45	64	100
40219	48	0	70000	114	91	28	200
45965	12	0	80000	172	36	96	300
51710	86	0	90000	229	82	56	400
57456	40	0	100000	287	28	20	500

5. Cetvel

Mikyasat- Afkanın Mikyasat-I Cedideye Tahvili							
5. Cetvel							
Eski Dönümün yeni dönüme tahvili							
Yeni dönüm			Eski dönüm	Yeni dönüm			Eski Dönüm
Yeni dönüm	Evlek	Murabaaı Arşın		Yeni dönüm	Evlek	Murabbaı Arşın	
220	15	80	600	0	9	19	1
257	10	10	700	0	18	28	2
294	4	40	800	1	2	57	3
330	23	70	900	1	11	77	4
367	18	0	1000	1	20	96	5
735	11	0	2000	2	5	15	6
1103	4	0	3000	2	14	35	7
1480	22	0	4000	2	23	54	8
1838	15	0	5000	3	7	73	9
2206	8	0	6000	3	16	93	10
2574	1	0	7000	7	8	86	20
2941	19	0	8000	11	0	79	30
3309	12	0	9000	14	17	72	40
3677	5	0	10000	18	9	65	50
7354	10	0	20000	22	1	68	60
11031	15	0	30000	25	18	51	70
14707	20	0	40000	29	10	44	80
18386	0	0	50000	33	2	47	90
22063	0	0	60000	32	19	30	100
25740	10	0	70000	83	13	60	200
29417	15	0	80000	110	7	90	300
33094	20	0	90000	147	2	20	400
36772	0	0	100000	183	21	50	500

6. Cetvel

Mikyasat- Afkanın Mikyasat-ı Cedideye Tahvili					
6. Cetvel					
Eski okkanın yeni okkaya tahvili					
Yeni okka		Eski okka	Yeni okka		Eski okka
Yeni okka	Yeni dirhem		Yeni okka	Yeni dirhem	
769	767	600	1	282	1
898	61	700	2	565	2
1026	356	800	3	848	3
1154	650	900	5	131	4
1282	945	1000	6	414	5
2565	890	2000	7	697	6
3848	845	3000	8	980	7
5131	780	4000	10	263	8
6414	775	5000	11	546	9
7697	670	6000	12	829	10
8980	615	7000	25	658	20
10623	860	8000	38	488	30
11546	500	9000	51	311	40
12829	900	10000	64	147	50
25658	350	20000	76	976	60
38488	800	30000	89	806	70
51317	350	40000	102	635	80
64147	800	50000	115	465	90
86986	250	60000	128	294	100
89806	700	70000	256	589	200
102635	150	80000	384	883	300
115465	600	90000	513	178	400
128294	500	100000	641	472	500

7. Cetvel

Mikyasat- Atıkanın Mikyasat-I Cedideye Tahvili							
7. Cetvel							
Eski kilenin yeni kileye tahvili							
Yeni kile			Kile İstanbul	Yeni kile			Kile İstanbul
Yeni kile	Şinik	Ölçek		Yeni kile	Şinik	Ölçek	
222	0	0	600	0	3	7	1
259	0	0	700	0	7	4	2
296	0	0	800	1	1	1	3
333	0	0	900	1	4	8	4
370	0	0	1000	1	8	5	5
740	0	0	2000	2	2	2	6
1110	0	0	3000	2	5	9	7
1480	0	0	4000	2	9	6	8
1850	0	0	5000	3	3	3	9
2220	0	0	6000	3	7	0	10
2590	0	0	7000	7	4	0	20
2960	0	0	8000	11	1	0	30
3330	0	0	9000	14	8	0	40
3700	0	0	10000	18	5	0	50
7400	0	0	20000	22	2	0	60
11100	0	0	30000	25	9	0	70
14800	0	0	40000	29	6	0	80
18500	0	0	50000	33	3	0	90
22200	0	0	60000	37	0	0	100
25900	0	0	70000	74	0	0	200
29600	0	0	80000	111	0	0	300
33300	0	0	90000	148	0	0	400
37000	0	0	100000	185	0	0	500

8. Cetvel

Mikyasat- Atıkanın Mikyasat-ı Cedideye Tahvili							
8.Cetvel							
Eski kantarın yeni kantara tahvili							
Yeni kantar			Eski kantar	Yeni kile			Eski kantar
Yeni kantar	Batman	Okka		Yeni kile	Batman	Okka	
338	6	9	600	0	5	6	1
359	1	4	700	1	1	2	2
451	5	9	800	1	6	9	3
508	0	4	900	2	2	5	4
564	4	9	1000	2	8	2	5
1128	9	9	2000	3	3	8	6
1693	4	8	3000	3	9	5	7
2207	9	8	4000	4	5	1	8
2822	4	8	5000	5	0	8	9
3382	9	7	6000	5	6	4	10
3951	4	7	7000	11	2	8	20
4515	9	6	8000	16	9	3	30
5080	4	6	9000	22	5	7	40
5664	9	6	10000	28	2	2	50
11289	9	2	20000	33	8	6	60
16934	8	8	30000	39	5	1	70
22579	8	4	40000	45	1	5	80
28224	8	0	50000	50	8	0	90
33869	7	6	60000	56	4	4	100
39514	7	2	70000	112	8	9	200
45159	6	8	80000	196	3	4	300
50804	6	4	90000	225	7	9	400
56449	6	0	100000	282	2	4	500

* Soru işareti ile belirtilen yer belge silinmiştir. O yüzden soru işareti ile ifade edilmiştir.

9. Cetvel

Mikyasat- Afıkanın Mikyasat-I Cedideye Tahvili							
9. Cetvel							
Eski çekinin yeni çekiye tahvili							
Yeni çeki			Eski çeki	Yeni çeki			Eski çeki
Yeni çeki	Kantar	Batman		Yeni çeki	Kantar	Batman	
135	4	7	600	0	2	2	1
158	0	5	700	0	4	5	2
180	6	3	800	0	6	7	3
203	2	1	900	0	9	0	4
225	7	9	1000	1	1	2	5
451	5	9	2000	1	3	5	6
677	3	9	3000	1	5	8	7
903	1	9	4000	1	8	0	8
1128	9	9	5000	2	0	3	9
1354	7	8	6000	2	2	5	10
1580	5	8	7000	4	5	1	20
1806	3	8	8000	6	7	7	30
2032	1	8	9000	9	0	3	40
2257	9	8	10000	11	2	8	50
4515	9	6	20000	13	5	4	60
6773	9	4	30000	15	8	0	70
9031	9	2	40000	18	0	6	80
11289	9	0	50000	20	3	2	90
13547	8	8	60000	22	5	7	100
15805	8	6	70000	45	1	5	200
18063	8	4	80000	67	7	3	300
20321	8	2	90000	90	3	1	400
22579	8	0	100000	112	8	9	500

10. Cetvel

Mikyasat- Afıkanın Mikyasat-I Cedideye Tahvili							
10. Cetvel							
Muamara arşının mikabının yeni arşın mikabına tahvili							
Yeni arşın mikabı			Muamara arşının mikabı	Yeni arşın mikabı			Muamara arşını mikabı
Yeni arşın mikabı	Kirah mikabı	Parmak mikabı		Yeni arşın mikabı	Kirah mikabı	Parmak mikabı	
261	312	0	600	0	435	520	1
304	864	0	700	0	871	040	2
348	416	0	800	1	306	060	3
391	968	0	900	1	742	080	4
435	520	0	1000	2	177	600	5
871	040	0	2000	2	613	120	6
1306	560	0	3000	3	048	630	7
1742	080	0	4000	3	483	160	8
2177	600	0	5000	3	919	680	9
2613	720	0	6000	4	355	200	10
3048	640	0	7000	8	710	300	20
3484	160	0	8000	13	065	600	30
3919	680	0	9000	17	460	800	40
4355	200	0	10000	21	776	000	50
8710	400	0	20000	26	131	200	60
13065	600	0	30000	30	486	400	70
17420	800	0	40000	34	841	600	80
21776	000	0	50000	39	196	800	90
26131	200	0	60000	43	553	0	100
30486	400	0	70000	78	104	0	200
34841	600	0	80000	130	656	0	300
39196	800	0	90000	174	208	0	400
43552	000	0	100000	217	760	0	500

11. Cetvel

Mikyasat- Atfkanın Mikyasat-I Cedideye Tahvili							
11. Cetvel							
Yeni arşının muamara arşınına tahvili							
Muamara arşını			Yeni arşın	Muamara arşını			Yeni arşın
Muamara arşını	Parmak	Hat		Muamara arşını	Parmak	Hat	
791	13	4	600	1	7	8	1
923	11	7	700	2	15	4	2
1055	9	9	800	3	22	11	3
1187	8	0	900	5	6	8	4
1319	6	3	1000	6	14	4	5
2638	12	6	2000	7	22	0	6
3947	18	9	3000	9	5	8	7
5277	1	1	4000	10	14	4	8
6596	7	4	5000	11	20	11	9
7915	13	7	6000	14	4	7	10
9234	19	10	7000	26	9	3	20
10554	2	2	8000	39	14	10	30
11873	8	5	9000	52	18	6	40
13192	14	8	10000	65	23	1	50
26385	5	4	20000	79	3	9	60
39587	20	0	30000	92	8	4	70
52770	10	9	40000	105	12	11	80
65963	1	5	50000	118	17	7	90
79155	16	2	60000	131	22	2	100
92348	6	10	70000	263	20	5	200
105540	21	6	80000	395	18	8	300
118733	12	2	90000	927	16	10	400
131926	2	11	100000	659	15	1	500

12. Cetvel

Mikyasat- Atfkanın Mikyasat-I Cedideye Tahvili							
12. Cetvel							
Yeni arşının çarşı arşınına tahvili							
Çarşı arşının			Yeni arşın	Çarşı arşını			Yeni arşın
Çarşı arşını	Riba	Kirah		Çarşı arşını	Riba	Kirah	
882	2	1	600	1	3	1-	1
1029	3	0-	700	2	7	1	2
1176	3	1-	800	4	3	0-	3
1323	4	0	900	5	7	0	4
1470	4	1	1000	7	2	1-	5
2941	1	0-	2000	8	6	1	6
4411	6	0	3000	10	2	0-	7
5882	2	1	4000	11	6	0	8
7352	7	1	5000	13	1	1-	9
8823	4	0	6000	14	5	1	10
10294	0	1-	7000	29	3	0	20
11764	5	1	8000	44	0	1	30
13235	2	0-	9000	58	6	1	40
14705	7	0	10000	73	4	0	50
29411	6	0	20000	88	1	1	60
44117	5	0	30000	102	7	1	70
58823	4	0	40000	117	0	0	80
73529	3	0-	50000	132	2	1	90
88235	2	0-	60000	147	0	0	100
102941	1	0-	70000	294	0	1	200
112648	0	0-	80000	441	1	0	300
132532	7	1	90000	588	1	1	400
147058	6	1	100000	735	2	0	500

13. Cetvel

Mikyasat- Atıkanın Mikyasat-I Cedideye Tahvili							
13. Cetvel Yeni arşının endazeyle tahvili							
Endaze			Yeni arşın	Endaze			Yeni arşın
Endaze	Riba	Kirah		Endaze	Riba	Kirah	
923	0	1	600	1	4	0-	1
1016	7	0-	700	3	0	1	2
1230	6	0	800	4	4	1-	3
1384	4	1	900	6	1	0	4
1538	3	1	1000	7	5	1	5
3076	7	0-	2000	9	1	1-	6
4615	3	0	3000	10	6	0	7
6153	6	1-	4000	12	2	1	8
7692	2	1	5000	13	6	1-	9
9230	6	0	6000	15	3	0	10
10769	1	1-	7000	20	6	0	20
12307	5	1	8000	46	1	0	30
13846	1	0	9000	61	4	0	40
15384	4	1-	10000	76	7	0-	50
30769	1	1-	20000	92	2	1	60
46153	6	1-	30000	107	5	1	70
61548	3	1	40000	123	0	1	80
76923	0	1	50000	138	3	1	90
92307	5	1	60000	153	6	1-	100
157692	2	1	70000	307	5	1	200
123076	7	0-	80000	461	4	0-	300
138461	4	0-	90000	615	3	0	400
153846	1	0-	100000	769	1	1	500

14. Cetvel

Mikyasat- Atıkanın Mikyasat-I Cedideye Tahvili							
14. Cetvel Yeni arşının murabbainın muamara arşını murabbına tahvili							
Muamara arşının murabbai			Yeni arşın murabbai	Muamara arşının murabbai			Yeni arşın murabbai
Muamara arşının murabbai	Parmak murabbai	Hat murabbai		Muamara arşının murabbai	Parmak murabbai	Hat murabbai	
1044	6	5	600	1	17	9	1
1218	7	6	700	3	11	6	2
1392	8	7	800	5	5	3	3
1566	9	8	900	6	23	1	4
1740	10	9	1000	8	16	10	5
2480	21	7	2000	10	10	7	6
5221	8	4	3000	12	4	4	7
6961	19	2	4000	13	22	2	8
8702	6	0	5000	15	15	11	9
10442	16	9	6000	17	9	8	10
12183	3	7	7000	24	19	4	20
13923	14	4	8000	52	5	1	30
15664	1	2	9000	69	14	9	40
17404	12	0	10000	87	0	6	50
37809	0	0	20000	104	10	3	60
52214	12	0	30000	121	19	11	70
69618	0	0	40000	139	5	7	80
87022	12	0	50000	156	15	4	90
104427	0	0	60000	174	1	0	100
121831	12	0	70000	348	2	1	200
139236	0	0	80000	522	3	2	300
156640	12	0	90000	696	4	3	400
174045	0	0	100000	870	5	4	500

15. Cetvel

Mikyasat- Atfkanın Mikyasat-I Cedideye Tahvili					
15. Cetvel Yeni dönüm eski dönüme tahvili					
Eski dönüm		Yeni dönüm	Eski dönüm		Yeni dönüm
Eski dönüm	Murabbai arşını		Eski dönüm	Murabbai arşını	
1231	1072	600	2	1151	1
1903	987	700	5	702	2
2175	896	800	8	253	3
2448	811	900	10	1404	4
2719	724	1000	13	955	5
5438	1449	2000	16	506	6
8158	574	3000	19	57	7
10877	1299	4000	21	1208	8
13597	424	5000	24	760	9
16316	1148	6000	27	311	10
19063	273	7000	54	622	20
21855	997	8000	81	933	30
24475	123	9000	108	1244	40
27194	848	10000	135	1555	50
54389	96	20000	163	267	60
81583	944	30000	190	077	70
107778	192	40000	217	8889	80
135922	1040	50000	244	1200	90
163197	288	60000	271	1512	100
190361	1136	70000	543	1424	200
218556	384	80000	815	1336	300
244750	1232	90000	1087	1248	400
271945	480	100000	1359	1161	500

16. Cetvel

Mikyasat- Atfkanın Mikyasat-I Cedideye Tahvili					
16. Cetvel Yeni okkanın eski okkaya tahvili					
Eski okka		Yeni okka	Eski okka		Yeni dirhem
Eski okka	Dirhem		Eski okka	Dirhem	
467	269	600	0	311-	1
545	247	700	1	223-	2
623	226	800	2	135	3
701	204	900	3	47	4
779	182	1000	3	358-	5
1558	365	2000	4	270-	6
2338	148	3000	5	182-	7
3117	331	4000	6	94	8
3897	114	5000	7	6	9
4676	296	6000	7	318	10
5456	79	7000	10	235	20
6235	262	8000	23	153	30
7015	45	9000	31	71	40
7794	228	10000	38	389	50
15589	56	20000	46	307	60
23383	284	30000	54	224-	70
31178	112	40000	62	142-	80
38976	340	50000	70	60	90
46767	168	60000	77	378	100
54561	396	70000	155	356-	200
62356	224	80000	233	334-	300
70115	52	90000	311	313	400
77945	280	100000	389	291	500

17. Cetvel

Mikyasat- Atfkanın Mikyasat-I Cedideye Tahvili							
17. Cetvel Yeni kilenin eski kileye tahvili							
Eski kile			Eski kile	Eski kile			Yeni kile
Eski kile	Şinik	Kutu		Eski kile	Şinik	Kutu	
1621	2	1	600	2	2	1-	1
1891	3	1	700	5	1	1	2
2162	0	1	800	8	0	1	3
2432	1	1	900	10	3	0-	4
2702	2	1	1000	13	2	0	5
5405	1	1	2000	16	0	1-	6
8108	0	0	3000	18	3	1	7
10810	3	0	4000	21	2	1	8
13513	2	0	5000	24	1	0-	9
16216	0	1	6000	27	0	0	10
18918	3	1	7000	34	0	0-	20
21621	2	1	8000	81	0	0-	30
24324	1	0	9000	108	0	1	40
27027	0	0	10000	135	0	1	50
54054	0	0	20000	162	0	1	60
81081	0	0	30000	189	0	1-	70
108108	0	1	40000	216	0	1-	80
135135	0	1	50000	243	1	0	90
162162	0	1	60000	270	1	0	100
189189	0	1	70000	540	2	0	200
216216	0	1	80000	810	3	0-	300
243243	1	0	90000	1081	0	0-	400
270270	1	0	100000	1351	1	0-	500

18. Cetvel

Mikyasat- Atfkanın Mikyasat-I Cedideye Tahvili					
18. Cetvel Yeni kantarın eski kantara tahvili					
Eski kantar		Yeni kantar	Eski kantar		Yeni kantar
Eski kantar	Eski okka		Eski kantar	Eski okka	
1062	39	600	1	34	1
1241	2	700	3	24	2
1417	8-	800	5	14	3
1594	10	900	7	3-	4
1771	21-	1000	8	37-	5
3542	43	2000	10	27-	6
5314	21	3000	12	17-	7
7085	42-	4000	14	7-	8
8857	20	5000	15	41-	9
10628	42	6000	17	41-	10
12400	19-	7000	35	19	20
14171	41-	8000	53	6	30
15943	19	9000	70	37-	40
17714	41	10000	88	25	50
35429	37-	20000	106	12-	60
53144	34-	30000	124	00	70
70859	31-	40000	141	31-	80
88574	28-	50000	159	19	90
106289	25-	60000	177	6-	100
124004	22	70000	354	13	200
141719	19	80000	531	19-	300
159434	16	90000	708	26	400
177149	13	100000	880	32-	500

19. Cetvel

Mikyasat- Afıkanın Mikyasat-I Cedideye Tahvili					
19. Cetvel					
Yeni çekinin eski çekiye tahvili					
Eski çeki		Yeni okka	Eski çeki		Yeni çeki
Eski çeki	Eski okka		Eski çeki	Eski okka	
2657	42	600	4	75	1
3100	19	700	8	150	2
3542	173	800	13	50	3
3985	151	900	17	125	4
4428	129	1000	22	25	5
8857	82	2000	26	100	6
13286	45	3000	31	000	7
17714	164	4000	35	75	8
22143	115	5000	39	151	9
26572	70	6000	44	50	10
31001	24	7000	88	101	20
35429	152	8000	132	151	30
39858	105	9000	177	26	40
44287	58	10000	221	86	50
88574	116	20000	265	127	60
132861	174	30000	310	1	70
177149	65	40000	354	52	80
221436	96	50000	398	103	90
265723	172	60000	342	153	100
310011	54	70000	885	131	200
354298	112	80000	1428	109	300
398585	170	90000	1771	86	400
442873	52	100000	2214	74	500

20. Cetvel

Mikyasat- Afıkanın Mikyasat-I Cedideye Tahvili					
20. Cetvel					
Yeni arşın mikabının muamara arşına mikabına tahvili					
Muamara arşını mikabı		Yeni arşın mikabı	Muamara arşını mikabı		Yeni arşın mikabı
Muamara arşını mikabı	Parmak mikabı		Muamara arşını mikabı	Parmak mikabı	
1377	16	600	2	7	1
1607	6-	700	4	14	2
1836	21	800	6	21	3
2066	12	900	9	4	4
2296	2-	1000	11	11-	5
4592	5	2000	13	18-	6
6888	7-	3000	16	1-	7
9184	10	4000	18	8-	8
11480	12-	5000	20	16	9
13766	15	6000	22	23	10
16072	18	7000	45	22	20
18368	20-	8000	68	21	30
20664	23	9000	91	20	40
22961	1-	10000	114	19	50
45922	3	20000	137	18	60
68883	5	30000	160	17	70
91844	6-	40000	183	16-	80
114805	8	50000	206	15-	90
137766	10	60000	229	14-	100
160827	11-	70000	459	5	200
183688	13	80000	688	20	300
206649	15	90000	918	10-	400
229610	16-	100000	1148	1	500

21. Cetvel

Mikyasat- Afıkanın Mikyasat-I Cedideye Tahvili									
21. Cetvel									
Muamaalar arşını parmaklar arşınına yeni arşın parmaklığına tahvili									
Yeni arşın				Sağ Parmak*	Yeni arşın				Muamammara Arşunu Parmak
Kirah muraba	Parmak murabbai	Hat murabbai	Nokta murabbai		Kirah	Parmak	Hat	Nokta	
02	39	40	16	1	0	3	1	5	1
04	78	80	22	2	0	6	3	1	2
07	18	20	38	3	0	9	4	7	3
09	57	60	64	4	1	2	6	3	4
11	97	00	80	5	1	5	7	9	5
14	36	40	96	6	1	8	9	5	6
16	85	81	12	7	2	2	1	0	7
19	15	21	28	8	2	5	2	6	8
21	54	61	44	9	2	8	4	2	9
23	94	01	60	10	3	1	5	8	10
26	33	41	76	11	3	4	7	4	11
28	72	81	92	12	3	7	9	0	12
31	12	22	08	13	4	1	0	5	13
33	51	62	24	14	4	4	2	1	14
35	91	02	40	15	4	7	3	7	15
38	30	42	56	16	5	1	5	3	16
40	69	82	72	17	5	3	7	0	17
43	09	22	88	18	5	6	8	5	18
45	48	63	04	19	6	0	0	0	19
47	88	03	20	20	6	3	1	6	20
50	27	43	26	21	6	6	3	2	21
52	66	83	52	22	6	9	4	8	22
55	06	23	68	23	7	2	6	4	23
57	45	64	00	24	7	5	8	0	24
* Bir sağ parmak bir arşın murabai yerin 24'te bir kısmına eşittir.									

Kaynak: Düstûr, Zeyil (1-4), s. 203- 224.

ÖZGEÇMİŞ

02.04.1971 yılında Bitlis’de dünyaya geldi. İlk ve ortaokulu Sivas’ta, lise öğrenimini Kayseri’de tamamladı. Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat bölümünde lisans öğrenimini, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Teorisi Ana Bilim Dalında da Yüksek Lisans öğrenimini tamamladı.

1998 yılında Niğde üniversitesinde araştırma görevliliğine başlayan Nakiboğlu 2005/2006 eğitim- öğretim yılında Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Politikası Ana Bilim Dalında doktora eğitimine başladı. Halen aynı üniversitede doktora eğitimine ve araştırma görevliliğini sürdürmektedir.

Aslihan NAKİBOĞLU